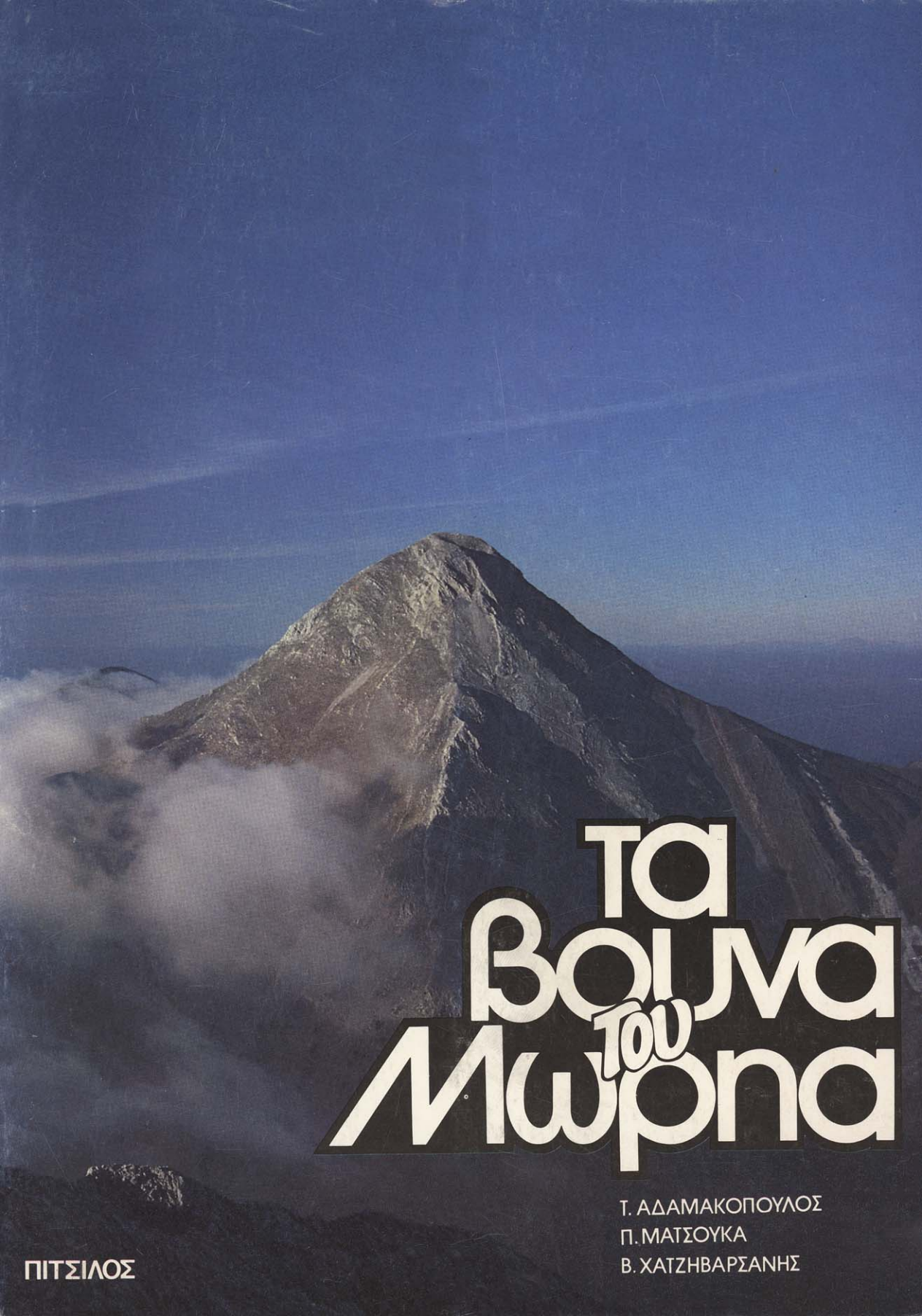

Τα βουνά του Μωρά

Τ. ΑΔΑΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
Π. ΜΑΤΣΟΥΚΑ
Β. ΧΑΤΖΗΒΑΡΣΑΝΗΣ

ΠΙΤΣΙΛΟΣ

ΤΑ ΒΟΥΝΑ ΤΟΥ ΜΩΡΗΑ

Ο δεύτερος τόμος μιας μεγάλης σειράς βιβλίων για τα Ελληνικά βουνά, γραμμένος για να βοηθήσει την κίνηση μέσα σ' αυτά και την κατανόηση των όσων συνέβησαν ή συμβαίνουν εκεί πάνω. Οι τρείς συγγραφείς, εκδότες του ορειβατικού εντύπου «Ανάβαση» ορειβάτες με πολλές δεκάδες αναρριχήσεις στο ενεργητικό τους, ασχολούνται πάνω από μια δεκαετία με το θέμα ελληνικό βουνό.

Ο Τριαντάφυλλος Αδαμακόπουλος (29) καταπιάστηκε με την ορεογραφία, τα ειοαγωγικά και τις αναβάσεις. Επί μια διετία αφοσιώθηκε στη φωτογραφία άγριας φύσης και τοπίου ώστε να διαγραφεί το ζωντανό πρόσωπο των βουνών. Είναι πολιτικός μηχανικός και δουλεύει οε θέματα χωροταξίας των φυοικών περιοχών. Εχει δημοσιεύοει πολλές εργασίες για την προστασία της ορεινής φύσης.

Ο Βαοίλης Χατζηρβασάνης (29) κάλυψε το δύσκολο θέμα της πανίδας. Γι' αυτό το σκοπό παρέμεινε μεγάλες περιόδους στα ορεινά της Πελοποννήσου· οι καταγραφές του περιέχουν αρκετά νέα στοιχεία για την πανίδα της. Προσπάθησε να δώσει μ' έναν απλό και κατανοητό τρόπο τη σύνθετη δομή των φυσικών λειτουργιών. Είναι δασολόγος και δουλεύει σε προγράμματα μελετών της ορεινής πανίδας.

Η Πηνελόπη Ματσούκα (27) είναι ερασιτέχνης βοτανικός. Συνδύασε την άνεση κίνησης που της δίνει η ορειβατική της πείρα και τις γνώσεις γύρω από τα αγριολούλουδα για να καταγράψει τη χλωρίδα των βουνών του Μωρηά. Η δουλειά της απευθύνεται στο φυσιοδίφη και τον ενήμερο φυσιολάτρη· και ο ειδικός όμως θα βρεί πολλά ενδιαφέροντα και νέα στοιχεία μέοα στα κείμενα της χλωρίδας.

Φωτογραφία εξωφύλλου:
Η ψηλότερη κορφή του Ερύμανθου, ο Ωλονός, ένα απόγευμα από την κορυφογραμμή του Προφήτη Ηλία.

Οδηγός για τα Ελληνικά βουνά

Τρ. Αδαμακόπουλος
Π. Ματσούκα
Β. Χατζηρβασάνης

ΠΙΤΣΙΛΟΣ
ΑΘΗΝΑ 1988

Οδηγός για τα Ελληνικά βουνά
2. Τα βουνά του Μωρηά
Ορεογραφία, εισαγωγή και φωτογραφίες: Τριαντάφυλλος Αδαμακόπουλος
Πανίδα, οικολογία, χάρτες και σκίτσα: Βασίλης Χατζηρβασάνης
Βλάστηση, χλωρίδα, μύκητες και επιμέλεια ύλης: Πηνελόπη Ματσούκα.

Οι φωτογραφίες τοπίων και ζώων είναι του Τρ. Αδαμακόπουλου εκτός από τις παρακάτω: 36, 37, 84, 108, 118, 174 του Β. Χατζηβαρσάνη, 138, 178 του Π. Ντάσιου, 14 του Σ. Αποστολόπουλου και 181 του Πλ. Μεταξά. Οι φωτογραφίες φυτών και μανιταριών είναι της Π. Ματσούκα εκτός από τις 134, 165, 167 του Γ. Σφήκα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος 5
ΤΟ ΤΟΠΙΟ ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ 7
Τα ελληνικά βουνά 8
Τα βουνά του Μωρηά 8
Οι Παλιές Ημέρες 10
Η γλώσσα των εποχών 20
Η ιστορία των βουνών 30
Ιστορικό ὀρειβασίας 35
ΤΟ ΣΚΗΝΙΚΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ 39
Βιοκλιματικές συνθήκες 40
Ζώνες βλάστησης 42
Χλωρίδα 45
Μανιτάρια 48
Πανίδα 49
Σπήλαια και καρστικές μορφές 68
Τα νερά 69
Τα φαράγγια 72
Η προστασία της ορεινής φύσης 73
ΤΟ ΒΟΡΕΙΟ ΤΕΙΧΟΣ 75
Ζήρια 76
Ανάμεσα στη Ζήρια και τον Χελμό 96
Χελμός 103
Ανάμεσα στο Χελμό και το Παναχαϊκό 120
Παναχαϊκό 126
Απ' το Παναχαϊκό στον Ερύμανθο 133
Ερύμανθος 139
Νότια απ' τον Ερύμανθο 152
ΤΟ ΑΡΚΑΔΙΚΟ ΥΨΙΠΕΔΟ 159
Βόρεια Αρκαδία 160
Μαίναλο 170
Τα Γορτυνιακά βουνά 178
Λύκαιο 185
ΟΙ ΝΟΤΙΕΣ ΚΟΡΥΦΟΓΡΑΜΜΕΣ 191
Βόρειος Ταΰγετος 192
Ταΰγετος 199
Πάρνωνας 212
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 225
ΠΙΝΑΚΕΣ 229

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο τόμος αυτός είναι ο δεύτερος μιας μεγάλης σειράς βιβλίων για 'τα ελληνικά βουνά. Όπως και στα «βουνά της Ρούμελης», καταβλήθηκε προσπάθεια να δοθεί μια όσο το δυνατόν πλατύτερη προσέγγιση του θέματος, με ιδιαίτερη έμφαση στους τομείς που έχουν μελετηθεί και αναλυθεί λιγότερο από την προϋπάρχουσα βιβλιογραφία. Έτσι αν η μυθολογία και τα λαογραφικά δεν διεκδικούν τίτλους μελέτης αλλά μάλλον σημειώσεων, αντίθετα στην ορεογραφία, τα περί αναβάσεων και ιδίως στην οικολογία συμπληρώσαμε τις βιβλιογραφικές πηγές με πολλά νέα στοιχεία που καταγράψαμε στο διάστημα της δίχρονης μελέτης μας.

Η εμβάθυνση στις μεθόδους μελέτης, ανάλυσης και παρουσίασής μας οδήγησε σε μια άλλη θεώρηση ορισμένων θεμάτων. Σαν παράδειγμα, ας δούμε το πώς ταξινομήσαμε τα διάφορα μικρά και μεγάλα βουνά του Μωρηά σε τρεις ενότητες και παραπέρα σε μικρότερα συγκροτήματα. Ένα από τα βασικά σημεία της παλαιού τύπου ορεογραφίας του Ελληνικού ορεινού ανάγλυφου ήταν η αναζήτηση των στοιχείων εκείνων που διαφοροποιούσαν το ένα σύστημα κορυφών απ 'το διπλανό του. Έτσι η Ελλάδα γέμισε μικρά ξεχωριστά βουνά που διεκδικούσαν ένα δικό τους όνομα και μια δικιά τους ανάβαση. Όμως συχνά αυτά τα δύο ήταν και τα μόνα διαφοροποιά στοιχεία τους.

Η ανάλυση του ορεινού ανάγλυφου της Πελοποννήσου του παρόντος έργου βασίζεται σε μια άλλη λογική: για τον καθορισμό των ορεινών ενοτήτων χρησιμοποιήσαμε τους ομοειδείς χαρακτήρες της γεωλογίας, βλάστησης, χλωρίδας και πανίδας των ορεινών μονάδων για να σχηματίσουμε μεγάλα ορεινά συγκροτήματα με κοινά χαρακτηριστικά. Η μέθοδος αυτή ομαδοποιεί τα πολλά μικρά βουνά που αναγνωρίζει ο ορειβάτης στα βόρια του Αρκαδικού υψίπεδου για παράδειγμα, σε μια **οροσειρά** που κορυφώνεται διαδοχικά στην Ντουρντουβάνα, το Σαϊτά, τη Σκίπιζα, το Τραχύ, τον Φαρμακά, το Λύρκειο, το Αρτεμίσιο και τον Χτενιά, τονίζοντας τα κοινά χαρακτηριστικά τους και τελικά προβάλλοντας την ιδιομορφία τους σε σχέση με τους άλλους ορεινούς όγκους.

Με στόχο να δώσουμε μια όσο το δυνατό πιστότερη εικόνα της φύσης της ορεινής Πελοποννήσου συγκεντρώσαμε όλα τα υπάρχοντα στοιχεία (κυρίως πρόσφατες και αξιόπιστες παρατηρήσεις) και τα συμπληρώσαμε με δικές μας καταγραφές από όλα τα βουνά που μελετήσαμε. Έτσι, επιτέλους, είναι δυνατόν να διαμορφωθεί μια συνολική και πιστή – αν όχι και ακριβής – άποψη για την κατάσταση της φύσης της Πελοποννήσου· μια άποψη ριζικά διαφορετική απ' αυτή που συνήθως θέλει την Πελοπόννησο, ένα σύνολο από σκόρπια, υποβαθμισμένα και χωρίς ενδιαφέρον οικοσυστήματα.

Ένα ανάλογα μεγάλο βήμα έγινε και στον τομέα της παρουσίασης όλων αυτών των στοιχείων με κύριο βάρος στη φωτογραφία φύσης – τοπίο και άγρια ζωή – γιατί αυτή είναι η εικόνα του βουνού. Το σύνολο των σπάνιων και εξαιρετικών φωτογραφιών αυτού του έργου είναι το αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης και κοπιαστικής προσπάθειας πάνω στα βουνά του Μωρηά.

Φυσικά, ατέλειες, λάθη και ιδίως παραλείψεις θα υπάρχουν αρκετές· η αίσθηση ότι μόλις αγγίξαμε το θέμα μας, μας κατείχε σ' όλη τη διάρκεια της σύνθεσης του βιβλίου. Πάντως, η γνώση της πολυπλοκότητας και απεραντότητας του θέματος βουνό μας δίνει την ευχάριστη πεποίθηση πως θάχουμε πάντα να μαθαίνουμε απ' αυτό και γι' αυτό· κάθε βοήθεια και συμβουλή θα είναι ευπρόσδεκτη.

Για να καλύψουμε στο επιθυμητό πλάτος και βάθος το θέμα μας, χρειάστηκε να ανατρέξουμε σε μια πολυάριθμη και συχνά εξειδικευμένη βιβλιογραφία.

Συχνά όμως ήταν οι συμβουλές ή οι παρατηρήσεις φίλων που συμπλήρωσαν μερικά κρίσιμα κενά, καθώς η βιβλιογραφία ήταν ιδιαίτερα φτωχή σε ορισμένα θέματα. Έτσι πολύτιμη υπήρξε η βοήθεια των φίλων Γιώργου Χανδρινού (αρπακτικά), Γιώργου Σφήκα (χλωρίδα) και Νίκου Γαβαλά (λεπιδόπτερα).

ΤΟ ΤΟΠΙΟ ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ

Τα ελληνικά βουνά

Τα βουνά μας δεν είναι τυχαία σπαρμένα στον ελληνικό χώρο, αλλά σχηματίζουν γεωφυσικές γραμμές που τις ονομάζουμε οροσειρές. Οι κύριες οροσειρές είναι:

1. Η οροσειρά των συνόρων που σχηματίζεται από τα βουνά Βαρνούντας, Καϊμακτσαλάν, Τζένα, Μπέλες, Όρβηλος, Φαλακρό και Ροδόπη. Τα βουνά αυτά είναι ομαλά, κατάφυτα από υγρά δάση και φιλοξενούν μια αξιόλογη πανίδα. Στην πραγματικότητα είναι ανεξάρτητα βουνά που χωρίζονται από χαμηλούς αυχένες, οχηματίζουν όμως ένα συνεχές τείχος που φράζει προς τα βόρεια τις λεκάνες της Μακεδονίας. Ένα παρακλάδι της οροσειράς αυτής αποτελούν οι πτυχώσεις της ανατολικής Ελλάδας (Βέρμιο, Βούρινος, Πιέρια, Όλυμπος, Κίσσαβος, Πήλιο).

2. Η Πίνδος. Η κύρια γραμμή της οροσειράς της Πίνδου σχηματίζεται από τα βουνά Γράμμος, Σμόλικας, Τραπεζίτσα, Γκαμήλα, Λύγκος και μετά χωρίζεται στα δύο από τον Αχελώο: δυτικά τα Περιστέρι, Κακαρδίτσα, Τζουμέρκα, ανατολικά τα Τριγγιά, Αυγό, Κόζιακας και Άγραφα.

3. Τα βουνά της Ρούμελης. Τα βουνά Βελούχι, Βαρδούσια, Γκιώνα, Οίτη και Παρνασσός οχηματίζουν τον πυρήνα του ορεινού ιστού της Ρούμελης. Μικρότερα βουνά όπως η Οξυά, Χελιδώνα, Καλιακούδα, Όρη Ναυπακτίας, Καλλίδρομο, Ελικώνας κ.ά. αποτελούν παρακλάδια του ιστού αυτού.

4. Τα βουνά του Μωρηά. Σαν συνέχεια της Πίνδου, υψώνεται στην Πελοπόννησο ο Ερύμανθος που μαζί με τα Ζήρια, Χελμό, δημιουργεί το βόρειο ορεινό τείχος. Νοτιότερα εκτείνεται το πολυκόρυφο αρκαδικό υψίπεδο και πιο κάτω οι οροσειρές του Πάρνωνα και του Ταΰγετου.

5. Τα βουνά της Κρήτης. Με μια έξαρση στην Κάρπαθο, η οροσειρά του Ταΰγετου βυθίζεται στη Μεσόγειο. Ξαναϋψώνεται στις Μαδάρες, τον Ψηλορείτη και τα Λασιθιώτικα βουνά.

Τα βουνά του Μωρηά

Οι πρώτες ξηρές της Πελοποννήσου που αναδύθηκαν από την Τηθύια θάλασσα ήταν τα βουνά της. Η πτύχωση που έδρασε σε μεγαλύτερη έκταση στη βυθισμένη χερσόνησο ήταν η Πυρηναϊκή, κι' είχε σαν αποτέλεσμα να κινηθούν μεγάλες γήϊνες μάζες από τα ανατολικά προς τα δυτικά, να πτυχωθύν και να υψωθούν. (περίπου πριν 50 εκατ. χρόνια). Τότε σχηματίστηκαν οι όγκοι του Ερύμανθου, του Παναχαϊκού, του Αρτεμίσιου και τα πάνω τμήματα του Χελμού και της Ζήριας. Στην επόμενη ορογενετική αναστάτωση (Σαβική πτύχωση, πριν 25 εκατ. χρόνια) εμφανίστηκαν ο Πάρνωνας κι ο Ταΰγετος.

Στο Μειόκαινο (πριν 15 εκατ. χρόνια) η Πελοπόννησος είχε αναδυθεί ολόκληρη, αλλά τα βουνά της δεν είχαν ούτε το ύψος, ούτε τη μορφή που έχουν σήμερα. Διάβρωση και τεκτονικές κινήσεις αλλοίωναν σιγά - σιγά τους ορεινούς όγκους. Στο Πλειόκαινο (πριν 2 εκατ. χρόνια) η θάλασσα κατακλύζει ξανά όλη τη χώρα, εκτός από τον Πάρνωνα, τον Ταΰγετο και τις αρκαδικές κορφές. Πριν 1,5 εκατ. χρόνια ξαναβγαίνουν από τη θάλασσα τα βόρεια βουνά και ενώνονται με τη Στερεά. Ο οριστικός χωρισμός από την Στερεά (Κορινθιακός κόλπος) έγινε πριν 900.000 χρόνια περίπου. Σαν αποτέλεσμα τα βόρεια βουνά έχουν στενή σχέση (πανίδα - χλωρίδα) με τα βουνά της Στερεάς και της Κεντρικής Ελλάδας, ενώ ο Πάρνωνας κι ο Ταΰγετος έμειναν για μεγάλο διάστημα απομονωμένοι. Μια ματιά

ΤΖΕΝΑ
ΜΠΕΛΕΣ
ΟΡΒΗΛΟΣ
ΡΟΔΟΠΗ
ΦΑΛΑΚΡΟ
ΒΡΟΝΤΟΥΣ
ΟΡΗ
ΛΕΖΑΠΡΙΣ
ΟΡΗ
ΣΙΛΟ
ΚΑΪΜΑΚΤΣΑΛΑΝ
ΚΡΟΥΣΙΑ
ΒΑΡΝΟΥΝΤΑΣ
ΠΑΛΙΚΟ
ΠΑΓΓΑΙΟ
ΒΕΡΤΙΣΚΟΣ
ΧΟΛΟΜΩΝΤΑΣ
ΒΕΡΝΙΟ
ΓΡΑΜΜΟΣ
ΒΟΙΟ
ΒΟΥΡΙΝΟΣ
ΠΙΕΡΙΑ
ΣΜΟΛΙΚΑΣ
ΒΡΥΝΑΣΑ
ΧΑΣΙΑ
ΟΛΥΜΠΟΣ
ΓΚΑΜΗΛΑ
ΛΙΠΚΟΣ
ΑΝΤΙΧΑΣΙΑ
ΚΙΣΣΑΒΟΣ
ΜΙΤΣΙΚΕΛΙ
ΤΡΥΠΤΙΑ
ΚΟΖΙΑΚΑΣ
ΠΗΛΙΟ
ΚΑΚΑΛΙΤΣΑ
ΤΖΟΥΝΕΡΚΑ
Α.ΑΓΡΑΦΑ
ΟΘΡΗ
ΒΕΛΟΥΧΙ
ΠΑΝΑΙΤΩΛΙΟ
ΟΕΤΑ
ΟΙΤΗ
ΚΑΝΤΗΛΙ
ΔΙΡΦΗ
ΚΑΛΑΙΔΡΟΜΟ
ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ
ΕΛΙΚΩΝΑΣ
ΚΙΘΑΙΡΩΝΑΣ
ΠΑΡΝΗΘΑ
ΠΑΤΕΡΑΣ
ΣΕΡΑΝΕΙΑ
ΟΧΗ
ΖΗΡΙΑ
ΟΛΥΓΥΡΤΟΣ
ΜΑΙΝΑΛΟ
ΑΡΚΕΝΙΤΙΟ
ΑΡΑΧΝΑΙΟ
ΛΥΚΑΙΟ
ΠΑΡΝΩΝΑΣ
ΤΑΥΓΕΤΟΣ
ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ
ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ
ΛΑΣΙΘΙΩΤΙΚΑ

στο απλουστευμένο ανάγλυφο αρκεί για να δώσουμε ένα εποπτικό ξεμπέρδεμα στον δαιδαλώδη ορεινό ιστό της Πελοποννήσου. Διακρίνουμε τρεις μεγάλες ομάδες βουνών:

α. Το βόρειο τείχος: Παναχαϊκό, Ερύμανθος, Χελμός, Ζήρια και τα παρακλάδια τους Κλωκός, Μαρμάτι, Ακροκόρινθος, Αραχναίο. Τα τρία μεγάλα βουνά του βόρειου Μωρηά κάθονται σ' ένα μπαλκόνι, το βόρειο υψίπεδο, πάνω απ' τον Κορινθιακό και απέναντι στα μεγάλα βουνά της Ρούμελης. Στις βόρειες κλιτείς τους σχηματίζονται πολλές και βαθιές χαράδρες (φαράγγια Βουραϊκού, Κράθι, Κερυνίτη, Σελινούντα κλπ.) που αυλακώνουν το υψίπεδο.

β. Πίσω απ' την βόρεια οροσειρά απλώνεται το Αρκαδικό υψίπεδο που περιβάλλεται απ' τα βουνά Παρθένι, Αρτεμίσιο, Ολίγυρτος και Σαϊτάς. Το Μαίναλο και τα παρακλάδια του (βουνά της Γορτυνίας και Λύκαιο) δημιουργούν το ασαφές δυτικό όριο του υψίπεδου.

γ. Στα νότια, δεξιά και αριστερά της κοιλάδας του Ευρώτα, υψώνονται τα δυό μεγάλα λακωνικά βουνά: ο πολυπατημένος Πάρνωνας κι ο περήφανος Ταϋγετος. Ο μακρύτατος Πάρνωνας κρύβει παραπίσω του μια σειρά πετρόλοφους, τη Μαδάρα. Στον Ταϋγετο φωλιάζουν τα χωριά της Εξω Μάνης, ενώ η Μέσα Μάνη περισφίγγει το ξεροβούνι του Σαγγιά.

Οι παλιές ημέρες

Γεννημένοι μέσα σε μια πλούσια σε ζωή και μάγια χώρα, οι παλιοί Πελοποννήσιοι – αρχαίοι και νεώτεροι – έπλασαν μια ατέλειωτη σειρά μύθων και φανταστικών εξηγήσεων για να κατανοήσουν το ανεξήγητο που κινείτο γύρω τους. Σήμερα, κάτω απ' το θανατερό φως της τεχνολογικής επιστήμης, η ζωή και τα μάγια αχνίζουν και χάνονται και στη στάχτη τους απομένει το φτηνό, το προφανές, το αυταπόδειχτο, δηλαδή αυτό που ονομάζουμε τώρα πραγματικότητα. Ίσως οι παρακάτω γραμμές της ακροθιγούς αυτής καταγραφής τραβήξουν τον αναγνώστη σε μια άλλη θέση του τοπίου και της ζωής, πολύπλοκη, πιο ευφυή λίγο ακατανόητη και αρκετά μαγική

Στην αρχή οι άνθρωποι έστησαν μια απλή μυθολογία που την αποτελούσαν μύθοι που κάλυπταν δυο σειρές αναγκών: πρώτα απ' όλα να προσωποποιήσουν τη φυση, τα παιδιά της και τις εκφράσεις της, να τη λατρέψουν και να την εξευμενίσουν. Μετά, να δώσουν μιαν εξήγηση – όχι στον εαυτό τους (ήξεραν) αλλά στον κόσμο, στο σύμπαν – της καταγωγής τους. Πάνω σ' αυτό το διάλογο με τον κόσμο έπλασαν τους μύθους που μιλάνε για τους γενάρχες των φυλών, την ίδρυση των πρώτων πόλεων και το μοίρασμα των επικρατειών.

Οι πρώτοι μύθοι μιλούσαν για τους πρώτους θεούς και θεές που ήσαν στενά δεμένοι με τη φύση, τη βλάστηση, τα ζώα και εξέπεσαν, μπρος στον εξορθολογισμό και την εμπέδωση του δωδεκάθεου. Συχνά το όνομα της χθόνιας θεότητας έμενε σαν επίθετο ή ιδιότητα στον νέο θεό, (Στυμφαλία Άρτεμη στη Στύμφαλο, Κιδαρία Δήμητρα, στη Φενεό κλπ.).

Άλλες φορές, ο παλιός θεός γινόταν απλός ήρωας κάποιου νέου μύθου κι εκτελούσε κατορθώματα, κέρδιζε σε σοφία, ομορφιά ή δύναμη. Για παράδειγμα, στην αρχαία Φενεό και τη Μαντίνεια λατρευόταν παλιά ο Οδυσσέας, σα χθόνιος θεός, σχετικός με τα άλογα που οι αρχαίοι τα θεωρούσαν χθόνια πλάσματα. Αργότερα ο Οδυσσέας ταυτίστηκε με τον ήρωα του γνωστού έπους και τη θέση του πήρε ο Ποσειδώνας που παραπέρα εξελίχτηκε σε θεό των πηγών και των ποτα-

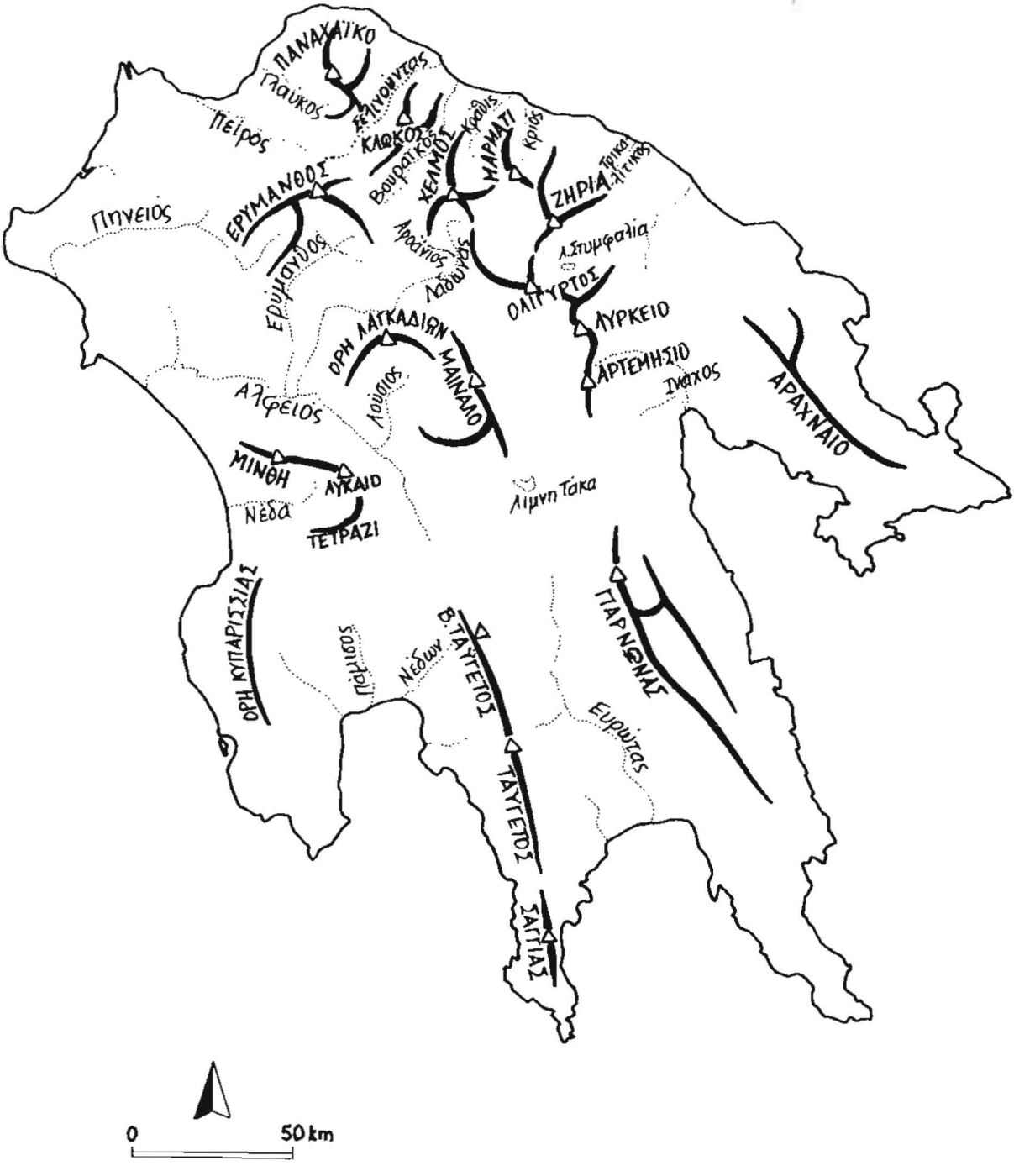
ΠΑΝΑΧΑΪΚΟ
Γλαύκος
ΚΑΦΚΟΣ
Βουραϊκός
ΧΕΛΜΟΣ
Κράθις
ΜΑΡΜΑΤΙ
Κριός
ΖΗΡΙΑ
Τρικαλίτικος
Πείρος
Πηνειός
ΕΡΥΜΑΝΘΟΣ
Ερυμανθός
Αροάνιος
Λάδων
Λ.Στυμφαλία
ΟΛΙΓΥΡΤΟΣ
ΛΥΡΚΕΙΟ
ΟΡΗ ΛΑΓΚΑΔΙΩΝ
ΜΑΙΝΑΛΟ
Λοΐδιος
ΑΡΤΕΜΗΣΙΟ
Ινάχος
ΑΡΑΧΝΑΙΟ
Αλφειός
ΜΙΝΘΗ
ΛΥΚΑΙΟ
Νέδα
ΤΕΤΡΑΖΙ
Λίμνη Τάκα
ΟΡΗ ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑΣ
Πάμισος
Νέδων
Β.ΤΑΥΓΕΤΟΣ
ΤΑΥΓΕΤΟΣ
ΣΑΓΓΙΑΣ
ΠΑΡΝΩΝΑΣ
Ευρώτας
0
50 km

μών, θεότητα δηλαδή της Πελοποννησιακής ενδοχώρας. Γι' αυτό κάθε φορά που έφραζαν οι καταβόθρες και πλημμύριζαν τα οροπέδια (Στυμφαλία, Φενεός, Αργό Πεδίο) γινόντουσαν θυσίες προς τον Ποσειδώνα, ώστε να μεριμνήσει για τη καταστολή της πλημμύρας. Όσο για την Πηνελόπη, αυτή λατρευόταν στη γεωμετρική εποχή σα θεότητα του τοκετού, στη Μαντίνεια. Το Ιερό της βρέθηκε στην κορυφή του λόφου Γκορτσούλι, απέναντι απ' το χωριό Πικέρνης. Η βασική πεποίθηση ότι κάποιος θεός κυβερνούσε τη συμπεριφορά της καταβόθρας, διατηρήθηκε και σώθηκε στον πολύ μεταγενέστερο μύθο που συναντάμε στη Λυκούρια. Ήτανε λέει δυό στοιχειά στην περιοχή, ένα στη Γκιόζα κι ένα στη Λυκούρια κι όριζαν τη λίμνη. Αφού μάλωναν κάμποσο καιρό, βγήκαν να μετρηθούν στην κορφή του Σαϊτά. Το πιο πονηρό στοιχειό έριξε στ' άλλο τουλούπες βοδινό ξύγκι που άρπαξαν φωτιά απ' τις φλόγες που ξέρναγε το στοιχειό. Τότες αυτό, από τους πόνους ρίχτηκε στη βάση του βουνού, τόσκασε και πέρασε προς τη Λυκούρια. Από το άνοιγμα χύθηκαν τα νερά κι η λίμνη ξεράθηκε.

Οι πιο αγαπητές όμως θεότητες του βουνού και πιο ανθεκτικές στις εξελίξεις των μύθων, είναι οι Νύμφες. Οι αρχαίοι τιμούσαν χώρια τις Νηιάδες, νύμφες των πηγών, τις Ορεστιάδες, νύμφες των βουνών και τις Αγρονόμους που ζουν στην άγρια φύση. Τις λογάριαζαν κόρες του Δία και τα ονόματά τους δηλώνουν πως μόνο αρετές τους απέδιδαν. Δαίμονες της φύσης, είναι άρρηκτα δεμένες με τη φύλαξή της. Οι Μελίες Νύμφες σχετίζονται με το δέντρο μελία δηλαδή τη φλαμουριά. Οι Δρυάδες πήραν τ' όνομά τους από τις δρυς, όμως είχαν σχέση με όλα τα δέντρα. Και καθώς πάνω στα βουνά γιγαντώνονταν πανύψηλα έλατα και βελανιδιές, κάθε τέτοιο γέρικο δέντρο είχε δέσει την ύπαρξή του μ' αυτήν της νύμφης: όταν έπεφτε ή κάποιος άνομος το έκοβε, η νύμφη πέθαινε. Οι Νύμφες επέζησαν στις νεώτερες λαϊκές δοξασίες σαν Νεράϊδες, τα κατ' εξοχήν ξωτικά των βουνών. Σ' όλα τα βουνά του Μωρηά επιζούν τοπωνύμια σχετικά με Νεράϊδες όπως Νεραϊδόραχη, Νεραϊδάλωνο (ότι εκεί αλωνίζουν οι Νεράϊδες, προκομμένες και πολλές καθώς είναι). Νεραϊδοσπηλιά (το σπίτι τους, προφανώς εκεί στήνουν το νοικοκυριό τους), Νεραϊδόβραχος (το χοροστάσι ή το ξάγναντό τους) κλπ. Νεράϊδες λένε πως ήσαν οι τρεις βράχινες μύτες στην κορφή «Τρεις Γυναίκες» του Ερύμανθου. Κάποτε στα μέρη αυτά ζούσαν τρεις γιγαντόσωμες νεράϊδες πούχουν αφήσει πολλούς μύθους πίσω τους. Λένε λοιπόν πως απολιθώθηκαν κι έμειναν πάνω στη γυμνή κορυφογραμμή σαν παράξενα σημάδια. Στη Νεραϊδόραχη του Χελμού, που βέβαια ο τόπος ήταν μαγεμένος από παλιά, λένε ότι τα καλοκαίρια βγαίνουν οι Νεράϊδες στο βουνό και όποιος περάσει τον περιτριγυρίζουν και χορεύουν γύρω του, πειράζοντάς τον με αστεία. Λένε μάλιστα για ένα παδί απ' τα Κλουκινοχώρια που το άρπαξαν οι Νεράϊδες έξω απ' το χωριό και το ξαναπίθωσαν στη βάση της ορθοπλαγιάς. Και στον Ολίγυρτο μολογάνε πως έχει το παλάτι της η Νεραϊδοβασίλισσα. Όποιον της αρέσει, τον αρπάζουν οι άλλες Νεράϊδες και της τον πάνε γι' άντρα και κανείς δεν τον ξαναβλέπει.

Καθώς όλοι οι ξεκομμένοι, τρύπιοι απ' τη διάβρωση βράχοι, θεωρούντο παράξενοι, οι ντόπιοι τους έλεγαν Νεραϊδόλιθους ή Νεραϊδόβραχους. Τέτοιο βράχο ονοματίζουν στο Μαρμάτι και τις αράχνες που πλέκουν τους ιστούς στα βράχια τις βλέπουν για υφάντρες των νεράϊδων. Παρόμοιοι δαίμονες με τις Νηϊάδες Νύμφες είναι οι κατοπινές Λάμιες που όπως και οι παλιές ζουν κοντά στα νερά. Δύσκολα τις βλέπεις τις Λάμιες που έχουν μορφή γυναίκας και μοιάζουν πάντα με κάποιον δικό σου άνθρωπο. Αν όμως τις απαντήσεις, για καλό δεν είναι, κάτι σου αφήνει σ' ανάμνηση. Άλλος λωλαίνεται, άλλος αρρωσταίνει, άλλος μαθαίνει το άσχημο ριζικό του κι άλλος, τυχερός αυτός, φεύγει έχοντας ακούσει ένα καλό

χρήσιμο, ή αποκτήσει λεφτά ή κάποια ικανότητα.

Είναι φανερό πως όλες αυτές οι μαγικές κόρες της γης και του δάσους αντιπροσωπεύουν την ακαταμάχητη δύναμη της φύσης να αλλοιώνει όποιον ζει μαζί της και να βλάφτει όποιον τη μάχεται. Μια επαφή με τη φύση ποτέ δεν σ' αφήνει ίδιο με πριν και η ανάμνησή της σε κάνει διαφορετικό απ' τους άλλους ανθρώπους.

Αν και ο κύκλος των μύθων γύρω απ' τον Ηρακλή είναι πολύ πλατύς και το πεδίο της εξάπλωσης – άρα και της διαμόρφωσής του – απλώνεται σ' όλο το μεσογειακό χώρο, είναι ίσως χαρακτηριστικό ότι πολλοί άθλοι και περιπέτειες του ήρωα συνέβησαν την Πελοπόννησο.

Οι πρώτοι απ' τους δώδεκα άθλους ήταν η εξόντωση του λιονταριού στα βουνά της Νεμέας, που κάποτε θα ήσαν δασωμένα και γεμάτα άγρια ζώα. Ύστερα ο Ηρακλής σκοτώνει την πολυκέφαλη Λερναία Ύδρα, δηλαδή τα άπειρα νερόφιδα που συνωστίζονται στα λιμναία νερά και εμποδίζουν τους ανθρώπους να πάρουν νερό. Αμέσως μετά τον βρίσκουμε να κυνηγάει τον περίφημο Ερυμάνθιο Κάπρο, ένα γιγαντόσωμο αγριογούρουνο, παιδί της μυθικής γουρούνας Κρομμυώνας. Επειδή ήθελε να το πιάσει ζωντανό, ο ήρωας το έστρωσε στο κυνήγι προς τα ψηλά μέρη του Ερύμανθου όπου το αγριογούρσυνο χώθηκε στο χιόνι και εξαντλήθηκε από την κούραση. Ακολουθεί το κυνήγι της Κερυνίτιδας ελαφίνας. Αυτή η όμορφη ελαφίνα με τα χρυσά κέρατα (ελαφίνα με κέρατα;) ξέφυγε από την Άρτεμη και κατέφυγε στο δασωμένο βουνό Κερύνεια, τον σημερινό Κλωκό, όπου και ζούσε προστατευόμενο σαν ιερό ζώο της θέας του κυνηγιού. Ο Ηρακλής την καταδίωξε, χωρίς να την τοξεύσει, επί ένα χρόνο σ' όλα τα βουνά του Μωρηά, χωρίς αποτέλεσμα. Μόνο μια στιγμή κόντεψε να την πιάσει στο Αρτεμίσιο, αλλά του ξέφυγε πάλι και κατέβηκε στο Λάδωνα. Εκεί ο Ηρακλής το πήρε απόφαση, την τραυμάτισε ελαφρά στο πόδι και την έπιασε. Έδειξε το ελάφι στον Ευρυσθέα και το άφησε ελεύθερο. Σε μια παραλλαγή του μύθου βρίσκουμε πως το ελάφι ήταν καταστροφικό ζώο και ο Ηρακλής το σκότωσε και αφιέρωσε το κεφάλι του στο ναό της Άρτεμης Οινωάτιδας, πάνω στο Αρτεμίσιο.

Ο πέμπτος άθλος που του φόρτωσε ο Ευρυσθέας ήταν να σκοτώσει ή να διώξει τις Στυμφαλίδες όρνιθες, μυθικά ανθρωποφάγα τέρατα που φώλιαζαν στα πρόχθια δάση της λίμνης της Στυμφαλίας. Ο ήρωας τα τρόμαξε με κρόταλα και τα τόξευσε σκοτώνοντας πολλά και διώχνοντας τα υπόλοιπα. Δεν έχει ξεκαθαριστεί τι πουλιά ήσαν αυτά κι αν ακόμα ήσαν πουλιά ή μια άλλη συμφορά όπως η κακοκαιρία που ρίχνει το χαλάζι και την καταστροφή και που οι αρχαίοι την απέπεμπαν χτυπώντας κρόταλα.

Στον Πάρνωνα, κοντά στο χωριό Αγ. Πέτρος και ακριβέστερα στην κορφή Φονεμένοι, δίπλα στον αρχαίο δρόμο που κατέβαινε στη λακωνική πολίχνη Καρυά (και σήμερα Καρυά, πριν Αράχωβα), ο Παυσανίας καταγράφει τρεις λιθοσωρούς που σημάδευαν τα όρια των κρατών των Αργείων, των Τεγεατών και των Λακεδαιμονίων. Η ανασκαφή στον γύρω χώρο ανέδειξε αρχαίο τέμενος του Ερμή, θεού των «όρων» (=των συνόρων) και αυστηρού ενόδιου προστάτη που τιμωρούσε όποιον τολμούσε να καταπατήσει ξένη γη.

Ο Ερμής ήταν προϊστορική θεότητα με ιδιαίτερη σημασία για την Πελοπόννησο μια και «γεννήθηκε» στη Ζήρια, στην ονομαζόμενη σήμερα «Σπηλιά του Ερμή». Στη βαθιά και ομορφοστόλιστη αυτή σπηλιά κατέφυγε ο Δίας με την πανώρια κόρη του Άτλαντα, την νύμφη Μαία και χάρηκαν τον έρωτα κρυφά από τη ζηλιάρα Ήρα. Καρπός της νέας απιστίας του Δία ήταν ο Ερμής, θεότητα κατ' εξοχήν λαϊκής καταγωγής, πλουμισμένος με ένα σωρό μύθους. Η πανάρχαια καταγωγή

του Ερμή φαίνεται κι από το υπόβαθρο του μύθου: Γόνος του Αιθέρα (=Δία) και του Βουνού (=νύμφη Μαία), είναι η πρώτη προσωποποίηση του ανέμου και όπως όλοι οι άνεμοι γεννιέται στα σωθικά της γης, στη βουνίσια σπηλιά της Ζήριας, του ψηλότερου αρκαδικού βουνού. Ο Ερμής κέρδισε γρήγορα δημοτικότητα για να φτάσει προστάτης των κτηνοτρόφων και των γυμναζόμενων και εμπνευστής της ζωοκλοπής και της πνευματικής καλλιέργειας.

Στα μέρη κοντά στις λιθοσωρούς, στον Πάρνωνα, υπήρχε ο Μελαίος Δρυμός όπου και ναός του Δία Σκοτίτα, θεότητας του κάτω κόσμου. Για τον Ταϋγετο πάλι, λεγόταν πως πήρε τ' όνομά του από την Ωκεανίδα Ταϋγέτη, που ζευγάρωσε με το Δία και γέννησε τον Λακεδαίμονα. Την κορφή του Ταΰγετου οι αρχαίοι την λέγανε «το Ταλετόν». Το βουνό δεν ήταν απρόσιτο και άγνωστο στους Σπαρτιάτες, μια και απ' τα μέρη του Αη Δημήτρη, κοντά στην κορφή, πέρναγε ο παλιός δρόμος που ένωνε τη Σπάρτη με την Καρδαμύλη. Ο δρόμος αυτός, χτιστός σε πολλά σημεία του, είδε πολύ κίνηση στους Ρωμαϊκούς χρόνους, όταν όλα τα κοντινά λιμάνια είχαν αποσπαστεί απ' τους Σπαρτιάτες. Έτσι οι Σπαρτιάτες χρησιμοποιούσαν σαν κύριο λιμάνι την Καρδαμύλη, που παλιότερα ήταν μια απλή πρόσβασή τους στον Μεσσηνιακό κόλπο. Ο δρόμος αυτός ξεκινούσε κάπου στο Ξεροκάμπι, στην αρχαία πολυγωνική γέφυρα, περνούσε κοντά στους Πενταυλούς, ανηφόριζε στον Αΐ-Δημήτρη, κατέβαινε την Κακή Σκάλα και ακολουθούσε την ομαλή κοίτη μέχρι το Ξοχώρι και την Καρδαμύλη. Καθώς ήταν ένα ιδιαίτερο πέρασμα για τα δεδομένα των αρχαίων, λεγόταν πως απ' την Καρδαμύλη ξεκίνησε κι ο γυιός του Αχιλλέα, ο Πύρρος και διασχίζοντας τον Ταΰγετο κατέβηκε στη Σπάρτη για να παντρευτεί την κόρη της «ωραίας» Ελένης και του Μενέλαου, την Ερμιόνη. Προφανώς η κοπέλα κάτι θα κράταγε απ' την ομορφιά της μάνας της για να κάνει ο Πύρρος τόσο κόπο για λογαριασμό της.

Οπωσδήποτε ένας τέτοιος δρόμος, που στη Λακωνική μεριά σκόρπαγε στα ομαλά μέρη σε πολλά μονοπάτια, ήταν ιδανικός για μια κρυφή επέμβαση. Έτσι, από δω πέρασε κι ο Αριστομένης, στους μεσσηνιακούς πολέμους και εισέβαλε στην πεδιάδα του Ευρώτα.

Αν και ο Χριστιανισμός άργησε να ριζώσει στο άκρο αυτό του Μωρηά και σίγουρα θα υπήρχαν παλιότερες εξηγήσεις, μας παραδίνεται μια μανιάτικη παράδοση για τον Ταΰγετο, που οι Εξω-μανιάτες τον λένε Πενταδάχτυλο. Μόλις, λέει, οι Οβραίοι – υπήρχαν κάμποσοι στη Λακεδαίμονα – μάθανε για την ανάσταση του Χριστού, τον πήραν στο κυνήγι. Έφτασε κάποτε ο Αφέντης στου Ταΰγετου τα μέρη, που τότε ήσαν χαμηλά. Κρύφτηκε στους θάμνους, αλλά ακούγοντας τους Οβραίους να ζυγώνουν, διέταξε τον Ταΰγετο να ψηλώσει κι αρπάχτηκε απ' την κορυφογραμμή. Εκεί που γονάτισε ο Χριστός φαίνονται για πάντα δύο γούβες κι εκεί που πιάστηκε μείνανε μια απαλάμη και πέντε βράχινα δάχτυλα.

Όμως η περιοχή που έστησε και διατήρησε την πλατύτερη μυθολογική παράδοση στο Μωρηά είναι η Αρκαδία. Αρκάδες λεγόταν το φύλο που κατοικούσε από τη Ζήρια μέχρι τον Λύκαιο κι' απ' το Αρτεμίσιο μέχρι τον Ερύμανθο. Καθαρά ορεινός λαός, έπλασε ουσιαστικά τη μυθολογία και ιστορία της ορεινής Πελοποννήσου.

Οι Αρκάδες κρατάγανε απ' τον Αρκάδα, γυιό του Δία και της νύφης Καλιστούς, κόρη του Λυκάωνα, πρώτον άρχοντα της Αρκαδίας. Σαν γενάρχης τους ο Αρκάδας, τους κληροδότησε, πέρα απ' τ' όνομα, διάφορες γνώσεις για να ντύνονται, να φτιάχνουν σπίτια και να τρώνε. Με τη νύμφη Ερατώ γέννησε τρία παιδιά. Ένα απ' αυτά, ο Έλστος, αποίκησε τα μέρη της Ζήριας. Τα εγγόνια του Αρκάδα, ο Κυλλήνας και ο Στύμφαλος δώσανε τα ονόματά τους στο βουνό και τη λίμνη.

Λέγανε πως πρώτος οικιστής της Αρκαδίας που λεγότανε και Δρυοπία (απ' τις βελανιδιές) ήταν ο Πελασγός, ο πατέρας του Λυκάωνα. Όμως κι οι Αρκάδες αποίκησαν πολλά μέρη σ' όλον τον γνωστό τότε κόσμο και πλήθος παραδόσεις δίνουν μυθολογική βάση στα ταξίδια αυτά. Παράλληλα πλούτισαν τη θεογονία τους και την προσάρμοσαν στο πανελληνικό δωδεκάθεο. Γιατί οι Αρκάδες είχαν δικούς τους θεούς, παλιούς όσο και οι ίδιοι. Ο Άτλαντας θεωρείται σήμερα σαν πιθανός γενάρχης της αρκαδικής θεογονίας. Κόρες του Άτλαντα, η Μαία γεννάει τον Ερμή στη Ζήρια, η Ταϋγέτη τον Λακεδαίμονα κι η Κελαινώ τον Λύκο. Ακόμα κι ο δράκος που φυλάει τα χρυσά μήλα των εσπερίδων έχει τ' όνομα του αρκαδικού ποταμού Λάδωνα.

Καθαρά αρκαδικής καταγωγής θεότητα ήταν ο Παν, ο τραγοπόδαρος φασαρτζής θεός των βουνίσιων νερών και των ψηλών ξάγναντων. Λέγανε πως ήταν δίδυμος αδερφός του Αρκάδα και ότι μεγάλωνε μαζί με τον Δία. Ανέκαθεν ήταν πνεύμα του ανοιχτού, φυσικού χώρου και της σχετικής μ' αυτόν ζωής, δηλαδή θεός των βοσκών. Η λατρεία του εξαπλώθηκε από τον αρκαδικό χώρο στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Πλήθος στοιχεία σχετικά με το τελετουργικό της λατρείας του έδωσαν όμορφες μυθοπλαστικές εξηγήσεις, όπως η μεταμόρφωση της νύμφης Πιτύος στο δέντρο Πεύκο, για ν' αποφύγει τον Πάνα. Άλλος μύθος αναφέρει πως ο Παν ζευγαρώθηκε με την Ηχώ και γέννησε την κουνιστή Ιυγγα που η ζηλιάρα Ήρα μεταμόρφωσε σε σουσουράδα.

Η Αρκαδία, όντας μια πλούσια σε δάση και άγρια ζωή χώρα, διατήρησε μια επίσης πλούσια ζωομορφική παράδοση: η Καλλιστώ στο τέλος μεταμορφώνεται σε αρκούδα, ο Λυκάων σε λύκο κλπ.

Ξακουστή ηρωίδα στην Αρκαδία ήταν η Αταλάντη που αντιπροσώπευε μια τοπική παραλλαγή του μύθου της Αρτέμης. Η Αταλάντη ήταν κόρη του Μαίναλου, γιού του Λυκάονα. Ο πατέρας της, που ήθελε γιό, την άφησε στο Μαίναλο για να πεθάνει. Όπως όμως όλα τα βρέφη που έχουν σπουδαία κατορθώματα να γράψουν, τη θήλασε μια αρκούδα και τελικά την μάζεψαν και την ανάθρεψαν κάποιοι κυνηγοί. Σαν μεγάλωσε έγινε μια όμορφη αλλά σκληρή κοπέλα, άφταστη στο κυνήγι και το πάλεμα που απέφευγε τους άντρες. Πήρε μέρος στο κυνήγι του Καλυδώνιου Κάπρου και τέλος την παντρεύτηκε με πονηριά ο Μελανίων. Το τέλος της την απέδωσε πίσω στα βουνίσια δάση όπου στην ουσία ανήκε: την μεταμόρφωσε ο Δίας σε λιοντάρι.

Κάποτε, πριν υποβιβαστούν σε ηρωίδες, η Καλλιστώ, η Αταλάντη κι οι άλλες νύμφες ήσαν ζωόμορφες θεότητες, στενά δεμένες με το κυνήγι και τη φύση, που αργότερα ταυτίστηκαν με την Άρτεμη.

Ο πιο ιερός τόπος στην Αρκαδία ήταν το Λύκαιο όρος· εκεί όπου σύμφωνα με τους αρκάδες γεννήθηκε ο Δίας. Το βουνό αυτό το ονόμαζαν οι αρχαίοι Όλυμπο και Ιερή των Αρκάδων κορφή. Είναι φανερό πως το προτίμησαν από τα άλλα, ψηλότερα κι επιβλητικότερα αρκαδικά βουνά, ακριβώς γιατί ήταν ανθρώπινο, απλό, λαμπερό και φιλικό.

Η λέξη Λύκαιο προέρχεται από τη ρίζα λυκ- που σημαίνει φως (βλ. και Λυκούρι - Λιάκουρα στον Παρνασσό). Λύκαιο λοιπόν σημαίνει εκείνο που φωτίζει, το φωτεινό. Και φυσικά αλληγορεί το γεγονός ότι εδώ γεννήθηκε ο Δίας που κατείχε τη θέση των παλιότερων θεοτήτων του φωτός. Κατά μια εκδοχή, η μεταγενέστερη ονομασία του βουνού «Διαφόρτι» διαιωνίζει την έλευση της κυοφορούσας τον Δία Ρέας (Δια+φέρω-φόρτος). Άρα η αρχαία ονομασία Λύκαιο και το τοπωνύμιο Διαφόρτι προσδιορίζουν δυο συγγενικές έννοιες και ουσιαστικά το ίδιο μυθικό γεγονός.

Στο Λύκαιο λοιπόν κατέφυγε η Ρέα και γέννησε τον νέο βασιλιά των θεών. Στη γέννα της παραστέκονταν τρεις νύμφες, η Αγνώ, η Θεισόα και η Νέδα. Αμέσως μετά τον τοκετό η Ρέα έφυγε για το Θαυμάσιον όρος, δηλαδή την κορφή Τζελάτη του Μαίναλου, αφού ειδοποίησε τους γίγαντες να είναι έτοιμοι να τρέξουν σε βοήθειά της. Στη δασωμένη αυτή κορφή του Μαίναλου, η Ρέα εξαπάτησε τον Κρόνο, δίνοντάς του να καταπιεί μια πέτρα σπαργανωμένη αντί για τον νεογέννητο Δία. Οι αρχαίοι αρκάδες σ' ενθύμιση του γεγονότος λάτρευαν τη Ρέα, θεά της πρώτης γενιάς, σε μια σπηλιά ψηλά στο Θαυμάσιο όρος, όπου έμπαιναν μόνο οι γυναίκες οι αφιερωμένες στη θεά.

Πίσω στο Λύκαιο οι τρεις νύμφες είχαν να φροντίσουν τον μικρό Δία. Θεϊκός γόνος, θεϊκές φροντίδες: η Ρέα πριν φύγει χτύπησε μ' ένα ξύλο τη γη και και, κατάκορφα στο άνυδρο βουνό, ξεπήδησε μια πηγή. Εκεί λοιπόν η Αγνώ έλουσε το βρέφος κι από τότε η πηγή πήρε τ' όνομα της νύμφης. Ύστερα κατέβηκαν κι έκρυψαν το Δία σ' ένα βαθύσκιο φαράγγι – που πήρε τ' όνομά του απ' την άλλη νύμφη, τη Νέδα – κι η Θεισόα που σπαργάνωσε το νεογέννητο θεό, έδωσε τ' όνομά της σε μια αρχαία πολίχνη της περιοχής. Στα λημέρια αυτά μαζεύτηκαν στο μεταξύ Κουρήτες και Καρύβαντες και χτυπούσαν τις ασπίδες τους με κρότο όταν έκλαιγε ο μικρός Δίας για να μην τον ακούσει ο Κρόνος.

Φυσικό είναι, αφού οι αρκάδες διάλεξαν τον Λύκαιο για λίκνο του φωτός και του θεού που εκπορεύεται απ' αυτό, να αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στον τόπο αυτό και εκεί να λατρεύουν τους σπουδαιότερους θεούς τους. Έτσι, στην κορφή του βουνού είχαν στήσει το Βωμό του Δία, όπου οι άνθρωποι εξευμένιζαν τις αποφάσεις του θεού. Έχει γίνει αρκετός λόγος για ανθρωποθυσίες που γινόντουσαν εδώ τα παλιότερα χρόνια – και ίσως ακόμη στα χρόνια που το επισκέφτηκε ο Παυσανίας (γύρω στο 173 μ.Χ.). Είναι πιθανό ότι στη συντηρητική και κλειστή Αρκαδία, τα ήθη άλλαζαν πιο αργά με αποτέλεσμα να διατηρείται στα χρόνια του Χριστού μια ισχυρή θρησκευτική επιρροή του τοπικού ιερατείου που ενίσχυε την επιβολή του κρατώντας το πατροπαράδοτο τελετουργικό. Οπωσδήποτε οι ανθρωποθυσίες δεν ήσαν πια αρεστές σε όλους και αυτό φαίνεται από το μύθο του Λυκάωνα. Σύμφωνα με την παραδιδόμενη μορφή του μύθου, ο Λυκάων, ο πρώτος γνωστός βασιλιάς των Αρκάδων, είχε πενήντα γιούς. Κάποτε του παρουσιάστηκε ο Δίας με τη μορφή απλού εργάτη κι ο Λυκάων για να τον ευχαριστήσει τον τάϊσε σάρκα απ' το μικρότερο παιδί του, τον Νύκτιμο. Ο Δίας οργίστηκε από την άνομη πράξη και τους κεραυνοβόλησε. Υπάρχουν πολλές παραλλαγές του μύθου που αλλοιώνουν τις λεπτομέρειες, η ουσία πάντως είναι πως από μια εποχή κι ύστερα οι ανθρωποθυσίες (παιδιών και ομήρων) ατόνησαν και ξεπεράστηκαν πολιτισμικά.

Κοντά στο βωμό υπήρχαν δυο κίονες που στήριζαν επίχρυσους αετούς και χαμηλότερα υπήρχε το Τέμενος του Δία, που θεωρείται το αρχαιότερο ιερό στον ελλαδικό χώρο. Το Τέμενος ήταν άβατο για τους ανθρώπους και μέσα ή γύρω έβρισκαν καταφύγιο και προστασία ζώα και κυνηγημένοι. Λεγόταν μάλιστα ότι ούτε άνθρωπος, ούτε ζώο που τύχαινε να μπει μέσα στο ανοιχτό Τέμενος έριχνε σκιά. Πιο πέρα ήταν η κρήνη Αγνώ που έδινε ίση ποσότητα νερού χειμώνα - καλοκαίρι. Σαν νερό που το δημιούργησε η Ρέα και λούστηκε ο Δίας, είχε μαγικές ιδιότητες: όταν μακρόχρονη ξηρασία έπληττε την περιοχή, λιτανεία ανέβαινε από τους δοκιμασμένους οικισμούς και ο ιερέας προσευχόνταν μπρος στο νερό, θυσίαζε και ύστερα τάραζε με κλαδί βελανιδιάς το θεϊκό νερό. Πίστευαν ότι αυτό το τελετουργικό έφερνε σύντομα την πολυπόθητη βροχή. Και στις μέρες μας οι ντόπιοι ανηφορίζουν στον Αη-Λιά, το εκκλησάκι κοντά στην κορφή, για να δεηθούν για βροχή. Οι λειψυδρίες ήσαν μεγάλο πρόβλημα για τη φτωχή αρκαδία και οι λοιμοί

που τους ακολουθούσαν ήσαν καταστροφικοί. Μετά από έναν τέτοιο λοιμό, έχτισαν οι Φιγαλιείς το λαμπρό ναό του Επικούριου Απόλλωνα, κοντά σε μια κορφή στα δυτικά του Λύκαιου (Παλιοβλάτιζα 1241 μ). Ο θεός δεν είναι μόνο «φως και ποίηση» είναι και «επίκουρος», αρωγός στη συμφορά και την ανάγκη. Στο ναό αυτό βρέθηκε μεγάλη ζωφόρος (κενταυρομαχία - αμαζονομαχία).

Δυτικά από το ναό του Απόλλωνα υπήρχαν δυο ιερά, το ένα της Αφροδίτης της «εν Κωτίλω» και το άλλο της Κωτίλεω Αρτέμιδας. Στο όνομα και τις ιδιότητες των δύο θεών, οι αρχαίοι λάτρευαν την έλευση της άνοιξης και του νέου κύκλου της ζωής.

Το Μαίναλο, η καρδιά της Αρκαδίας, θεωρείτο ιερό βουνό του Πάνα. Το οροπέδιο στα ανατολικά του βουνού λεγόταν Αλκίμεδον πεδίον από τ' όνομα του Αλκιμέδοντα, τοπικού ήρωα, που ζούσε σε κάποια σπηλιά στην Οστρακίνα. Κάποτε πέρασε από τα μέρη αυτά ο Ηρακλής που, ευκαρίας δοθείσης, έφτιαξε ένα ακόμη παιδί με την κόρη του Αλκιμέδοντα, την Φιαλώ. Όταν ο πατέρας κατάλαβε την ανομία της κόρης του, εγκατέλειψε κόρη και μωρό αβοήθητους στα δάση του Μαίναλου. Τα κλάματα του μωρού έπαιρναν κι επαναλάμβαναν σαν ηχώ οι κίσσες που φημίζονται για τη μιμητική τους ικανότητα. Ο Ηρακλής άκουσε τις κίσσες, πήγε περίεργος προς τα κει και βρήκε τη «γυναίκα» του και το παιδί του και τους επανέφερε στην κοινωνία των ανθρώπων.

Στο αντικρινό Αρτεμίσιο, κατάκορφα, υπήρχε ο ναός της Άρτεμης, τριγυρισμένος μ' ένα δάσος από ιτάμια. Στο ναό της Αφροδίτης ερυκίνης χρωστάει το όνομά του και το βουνό Αφροδίσιο, αν και οι αρχαίοι ονόμαζαν Αφροδίσιο όχι το βουνό αλλά το δάσος των δρυών γύρω απ' το ναό, που απλωνόταν στα χαμηλότερα υψώματα του βουνού, στα μέρη των Παραλογγών.

Απ' τις βόρειες πολιτείες της Αρκαδίας, η πιο ονομαστή ήταν η Νώνακρις· χτισμένη σε ομαλό μέρος της κοίτης κάτω απ' τα πανύψηλα ντουβάρια του Χελμού. Λόγω της γειτονιάς της πόλης με τον ιερό για τους θεούς καταρράχτη της Στύγας, η Νώνακρις ήταν ιερή πόλη για τους αρκάδες και εκεί γινόντουσαν όλες οι σημαντικές συναντήσεις. Αφού οι ηγεμόνες συμφωνούσαν για τις παραπέρα σχέσεις τους, ανέβαιναν για να ομώσουν την τήρηση της συμμαχίας.

Γύρω απ' το εντυπωσιακό τοπίο της Στύγας έχει στηθεί μια ιδιόμορφη μυθοπλασία. Καθώς οι μεγάλες ορθοπλαγιές της Νεραϊδόραχης ήταν ότι πιο επιβλητικό γνώριζαν οι αρχαίοι, μετά τον Όλυμπο, πίστευαν ότι οι γκρεμοί αυτοί στήθηκαν από τα τεράστια μαρμαρωμένα κορμιά των Αλωάδων Γιγάντων, του Ώτου και του Εφιάλτη.

Η Στύγα είναι ένα από τα τρία ποτάμια που κυλάνε στα γεμάτα ασφόδελους λιβάδια του Άδη. Αφού κάνει τρεις φορές το γύρο του βασίλειου του θανάτου, έρχεται και γκρεμίζεται απ' το Χελμό, σκορπίζοντας σε μια μαγική βροχή που χρυσίζει στα τείχη της απόκοσμης κοιλάδας. Στ' όνομα της Στύγας ορκίζονταν θεοί και άνθρωποι όρκο απαράβατο που κανείς δεν τολμούσε να πατήσει. Όποιος θεός βρισκόταν επίορκος ενός τέτοιου όρκου, σαν ελάχιστη τιμωρία υποχρεωνόταν να σταθεί ένα μεγάλο χρονικό διάστημα στο θανατερό ψιχάλισμα της Στύγας, στα πρόθυρα ζωής και θανάτου, περιμένοντας με αγωνία τη στιγμή που η μαντατοφόρος του Δία, η Ίριδα, το μόνο πλάσμα που μπορούσε να πλησιάσει άφοβα τα τρομερά νερά, θα τούφερνε το μήνυμα της λύτρωσης. Ο Παυσανίας λέει πως τίποτα δεν έμενε άφθαρτο στην επαφή του με το παγερό νερό της Στύγας κι όλα τα γνωστά μέταλλα ή υλικά σκούριαζαν και διαβρωνόντουσαν. Μόνο το νύχι του αλόγου (η οπλή) άντεχε στη δριμύτητα του νερού και μόνο μέσα σε ένα τέτοιου υλικού κύπελο μπορούσε κανείς να μεταφέρει το νερό της Στύγας.

Οι ντόπιοι σήμερα ονομάζουν τον καταρράχτη Μαυρονέρι· γι' αυτή την ονομασία μιλάει ένας παλιός μύθος: Κάποτε η πανίσχυρη θεά Δήμητρα, μεταμορφωμένη σε φοράδα, πέρασε από μια λιμνούλα του Χελμού, εκεί που σκάνε τα ύδατα της Στύγας και καθώς είδε το αλογίσιο είδωλό της, που καθόλου δεν της θύμισε την ομορφιά της, καταράστηκε τα φοβερά νερά να μαυρίσουν. Ίσως από τότε να κρατάει και τ' όνομα Μαυρονέρι.

Στο Χελμό, όπου πήγαζε το χθόνιο νερό της Στύγας, έδωσαν οι θεοί να πηγάζει κι ένα ιαματικό νερό, η Άλυσσος στα Καλάβρυτα (αρχ. Κύναιθα) που γιάτρευε τη λύσσα. Στα νεώτερα χρόνια διατηρήθηκε τ' όνομα Λυσσόβρυση.

Ας έρθουμε τώρα σε μύθους γύρω απ' τα ζώα και τα φυτά. Ένας μύθος που διέτρεξε όλη την Πελοπόννησο, ήταν αυτός του Μελάμποδα, του ψυχοθεραπευτή και μάντη της Ήλιδας. Ο Μελάμποδας θεράπευσε από τη μανία τους τις τρεις κόρες του Προίτου, βασιλιά του Άργους. Οι τρεις κοπέλες, επειδή δεν τηρούσαν τις ιεροπραξίες της Ήρας, τιμωρήθηκαν να τριγυρνάνε μαινόμενες στα βουνά της Αρκαδίας και γρήγορα παρέσυραν και άλλες γυναίκες. Ο Προίτος κατέφυγε στο Μελάμποδα που κατάφερε να στριμώξει τις μαινάδες στη σπηλιά των Λιμνών στα Καστριά των Λουσών, όπου τις ημέρωσε με καθαρμούς και προσευχές και τις θεράπευσε. Οι ψυχοθεραπευτικές ικανότητες του Μελάμποδα προσωποποιούσαν τις ηρεμιστικές ιδιότητες του φυτού «μελαμπόδιον», το σημερινό ελλέβορο που έχει μαύρη ρίζα (μελάμπους = μέλας + πους = μαύρη ρίζα). Στους μύθους γύρω απ' τον Μελάμποδα συναντάμε και μια ενδιαφέρουσα ερμηνεία της μαντικής του δύναμης: Κάποια φίδια, που ο ίδιος γλύτωσε απ' το θάνατο, για ανταμοιβή του καθάρισαν με τις γλώσσες τους την ακοή και από τότε μπορούσε να καταλαβαίνει τις φωνές όλων των ζώων. Τα φίδια οι αρχαίοι τα θεωρούσαν θεϊκά ή μάλλον μαγικά και τα συσχέτιζαν με τους μάντεις, γιατί τα θεωρούσαν παιδιά της γης απ' την οποία βγαίνουν οι χρησμοί. Γι' αυτό απέφευγαν να τα σκοτώνουν και ο φόνος των φιδιών θεωρείτο ανίερη πράξη και συγχωρείτο με καθαρμούς. Οπωσδήποτε τα φοβόντουσαν και διατήρησαν αρκετούς μύθους που μιλάνε για θανατηφόρα δήγματα φιδιών. Ο Αίπυτος γιός του Ελάτου κι αδερφός του Κυλλήνα πέθανε από το δάγκωμα ενός φιδιού στη Ζήρια. Το φίδι αυτό οι αρχαίοι το λέγανε σήπα κι απ' την περιγραφή του Παυσανία φαίνεται πως είναι το Malpollon monspensullanum, ένα επιθετικό φίδι με ισχυρό δηλητήριο στα πίσω δόντια. Το όνομά του διατηρήθηκε στους αιώνες και σήμερα στην Πελοπόννησο το ονομάζουν σαπίτη, (σηψ = αυτός που φέρνει σήψη = σαπίτης). Αλλά το φίδι που έτρεμαν πιο πολύ οι αρχαίοι – και οι νεώτεροι – είναι το μόνο με δηλητήρισ στα μπροστινά δόντια φίδι της νότιας Ελλάδας που το έλεγαν κεράστη. Πρόκειται για τη γνωστή μας οχιά (αστρίτη ή οχιά ο αμμοδύτης), ένα αργό, μέτριο σε μήκος φίδι μ' ένα χαρακτηριστικό κερατάκι στην άκρη του πάνω σαγονιού. Στην Έξω Μάνη λένε πως η οχιά ακολουθεί καμιά φορά κάποιον επίμονα. Πρέπει τότε νσ της ρίξει ένα μάλλινο ρούχο όπου το φίδι αποθέτει το κερατάκι του (!). Το κερατάκι αυτό το τρίβουν και το αφέψημά του το θεωρούν αντίδοτο των δηλητηρίων. Λένε μάλιστα πως όποιος πιεί απ' αυτό δεν πονάει καθόλου απ' τα τσιμπήματα των σκορπιών. Την αρσενική οχιά οι μανιάτες τη λένε «κοντοθόδωρο» και τη θηλυκιά «κοντοσέρβα».

Το όρος Χελυδόρεα (το σημερινό Μαύρο βουνό, παρακλάδι της Ζήριας προς το Σαραντάπηχο) πήρε τ' όνομά του από την επινόηση της λύρας από τον Ερμή. Στο βουνό αυτό λοιπόν βρήκε ο Ερμής μια μεγάλη χελώνα, της πήρε το καβούκι και περνώντας του χορδές έφτιαξε την πρώτη λύρα. Το μεγαλύτερο καβούκι το έχει η κρασπεδωτή χελώνα που τη συναντάμε συχνά στα βουνά του Μωρηά, οπότε μάλλον μια τέτοια χελώνα έγδαρε ο Ερμής στο βουνό και έτσι του έδωσε και τ'

2

3

2. Η σταχτοσουσουράδα, πουλί που ζει κοντά στα ορεινά νερά, σχετίστηκε με τον Πάνα.

3. Την άνοιξη, οι όμορφες ταξιανθίες των υάκινθων στολίζουν τη Λακωνική γή.

4. Η κρασπεδωτή χελώνα (Testudo marginata) που ζει μόνο στη νότια Ελλάδα και τη Σαρδηνία.

4

όνομα (χελώνα = χελύς + δορά = χελυδορέα).

Θεός του φωτός και του ζωοδότη ήλιου, ο Απόλλων, σχετίζεται στενά με τη βλάστηση. Οι αρχαίοι αναγνώριζαν πολλά φυτά και ζώα σαν ιερά πλάσματα του θεού κι είναι χαρακτηριστικό ότι ο κόρακας που ήταν ιερό πουλί του Απόλωνα, μεταγενέστερα βρέθηκε να τρέφει τον Προφήτη Ηλία, τη χριστιανική ενσάρκωση του Απόλλωνα. Σαν τέτοιο πουλί το κοράκι πάντα θεωρείτο προστατευόμενο και οι άνθρωποι απόφευγαν να το σκοτώνουν.

Χαρακτηριστική μυθοπλασία σχετική με τον Απόλλωνα είναι η ιστορία του Υάκινθου, του λουλουδιού που στολίζει κάθε Απρίλη τα θαμνοτόπια της Λακωνικής γης. Ο Υάκινθος ήταν παλιά χθόνια θεότητα της βλάστησης που υποβιβάστηκε σε ερωμένο του Απόλλωνα. Ο μύθος λέει ότι τον νέο επιθυμούσε κι ο Ζέφυρος και απ' τη ζήλεια του φύσηξε το δίσκο που πέταξε ο Απόλλων και τον έστρεψε ώστε να χτυπήσει τον Υάκινθο στο πρόσωπο. Ο νέος ξεψύχησε στα χέρια του θεού του ήλιου και από τις σταγόνες το πορφυρό αίμα του ξεπετάχτηκε μέσα απ' τη γη το ομώνυμο λουλούδι. Η αλληγορία του μύθου εκφράζει το ξέραμα του βλαστού των λουλουδιών από τον ηλιακό δίσκο. Τέλος υπάρχει μια αναφορά στον Όμηρο για το μώλυ, ένα μαγικό βοτάνι που με τη βοήθειά του γλύτωσε ο Οδυσσέας απ' τα μάγια της Κίρκης. Ο Θεόφραστος λέει πως το μώλυ φύτρωνε στη Ζήρια αλλά κι αυτός όπως και οι μεταγενέστεροι συγγραφείς δεν το περιγράφουν. Πρόκειται μάλλον για καθαρά μυθολογικό φυτό που «φύτρωνε» στο βουνό του Πάνα και του Ερμή, γνωστό μόνο στους θεούς που του είχαν δώσει και το όνομα.

Η γλώσσα των εποχών

Όλοι αυτοί οι Άνθρωποι που έζησαν στις Παλιές Ημέρες, έσβησαν και χάθηκαν, όπως το κύμα στο γιαλό. Άφησαν όμως τα ίχνη του ιδρώτα τους πάνω και γύρω στα βουνά και ο χρόνος στάθηκε πιο φιλικός μ' αυτά απ' ότι με τους δημιουργούς τους. Στην παρακάτω αναφορά θα προσπαθήσουμε ν' αγγίξουμε μερικά απ' τα έργα που στήθηκαν πάνω στα βουνά και που δε γίνεται ποτέ λόγος γι' αυτά, σα να μην υπάρχουν ή να έχουν ξεχαστεί.

Πρώτα οι άνθρωποι έχτισαν σπίτια για να μένουν. Καθώς τα περισσότερα ορεινά χωριά δεν έχουν ισωπεδωθεί απ' το τσιμέντο, σ' αυτά συναντάμε όλη την εξελικτική ακολουθία της ορεινής κατοικίας, από το απλό μονόχωρο ισόγειο σπίτι (τώρα βοηθητικό πια κτίσμα) μέχρι τα λίγα αλλά ονομαστά αρχοντικά του χωριού. Στ' ανατολικά του Πάρνωνα, εκεί που απλωνόταν η Τσακωνιά, οι παραδοσιακοί οικισμοί διαδέχσνται ο ένας τον άλλον, καλά φωλιασμένοι στις πτυχές του βουνού, αλλά ήδη περισφυγμένοι από την επερχόμενη άλωση. Το κεφαλοχώρι Λεωνίδι, ο Κοσμάς, ο Πραστός, οικισμοί που υπήρχαν από την εποχή του Βυζάντιου κι η Καστανιά ασπροντυμένη σα νησιώτισσα, χάρις στα πολλά ασβεστοκάμινα του Πάρνωνα. Πιο βόρεια ο Άγιος Πέτρος, ολοζώντανο βουνίσιο χωριό, μετέωρο ανάμεσα σε τρεις χώρες και τρεις επιρροές.

Στον Ταΰγετο, ο πεζοπόρος θα εκπλαγεί απ' την άγνωστη μανιάτικη αρχιτεκτονική με τα στιβαρά τόξα, τις καλοδουλεμένες γωνιές και τους επιμελημένους παραστάδες και πρέκια, όλα καμωμένα από τη σκληρή γκρίζα πέτρα του Πενταδάχτυλου. Τα ερειπωμένα Αλτομιρά, τα έρημα Πηγάδια, η τετραπλή Γαϊτσά, η περίοπτη Βέργα και τα Τσέρια είναι τα πιο όμορφα χωριά της Έξω Μάνης.

Γύρω απ' τη Ζήρια, ιδιαίτερη μνεία αξίζουν τα παλιά αρχοντικά των Νοταραίων και του Δάσιου στα Τρίκαλα, καθώς κι αυτό του Οικονόμου - Γκούρα στη Γκούρα.

Στην Εβροστίνα συναντάμε επίσης στιβαρά διώροφα σπίτια με τη χαρακτηριστι-

5. Αυλόθυρες στα Αλτομιρά, ένα από τα ομορφότερα χωριά της Εξω Μάνης

κή προεξοχή της καμινάδας του τζακιού που ήταν εμφανής στα παλιότερα ορεινά σπίτια.

Γύρω στο Χελμό βρίσκουμε πολλά όμορφα σπίτια στα Κλουκινοχώρια (Αγ. Βαρβάρα, Ζαρούχλα, Αγρίδι, Σόλο, Περιστέρα, Μεσορούγι), πατρίδα των Βαρβαριτών μαστόρων που διέδωσαν στο Μωρηά μια απλή αρχιτεκτονική που χρησιμοποιεί πολλά ξύλινα σενάζια για την αντισεισμική προστασία του σπιτιού. Στα Σουδενά σώζονταιακόμη πολλά παλιά σπίτια με δεσπόζον κτίσμα τον Πύργο των Πετμεζαίων, των πρώτων αποίκων του χωριού. Πολύ ενδιαφέροντες παραδοσιακούς οικισμούς βρίσκουμε στα νότια του Ερύμανθου, όπως το Σοποτό, το Σκούπι, το Δεχούνι, το Βεσίνι, το Λεχούρι, το Βελημάχι και τη ζωντανή Δίβρη με τους πολλούς μαχαλάδες και τις ισάριθμες εκκλησίες της.

Γύρω απ' τον Ερύμανθο ζουν το Αλεποχώρι, το Καλέντζι και κυρίως η Βλασία, άψογα διατηρημένο χωριό, χτισμένο το 1600 από νομάδες κτηνοτρόφους από τον Άγιο Βλάσιο Ευρυτανίας.

Στο Παναχαϊκό το πιο όμορφο χωριό είναι οι απομονωμένοι Λαπαναγοί, μόλις μια ώρα με τα πόδια από τον κακόγουστο μαχαλά της Ρακίτας. Πολλά απ' τα χωριά του βουνού όπως η Μοίρα, το Σούλι, η Ζουμπάνα, η Βίδοβα χτίστηκαν στα 1400, όταν με διαταγή του Βυζάντιου Αλβανοί κτηνοτρόφοι ήρθαν να αποικήσουν τα ορεινά της Πελοποννήσου, που είχαν αδειάσει απ' τις θεομηνίες (σεισμοί, πανούκλα, κλπ.).

6. Στο εγκατελειμένο Δεχούνι, η καλοδουλεμένη πέτρα του Αφροδίσιου κρατάει ακόμα.

7. Φλοκάτες και μάλλινες κουβέρτες στη νεροτριβή στο Πλανητέρο

Είναι ομως η Αρκαδία, ο τόπος όπου η παραδοσιακή αρχιτεκτονική διατηρείται πιο ζωντανή απ' οπουδήποτε αλλού στο Μωρηά. Ολόκληρες κωμοπόλεις όπως η Δημητσάνα, η Στεμνίτσα, η Καρύταινα κι η Ανδρίτσαινα ζουν σ' ένα αλλιώτικο δομημένο περιβάλλον, γεμάτο απ' όλα αυτά που λείπουν απ' τα τυποποιημένα κλουβιά της σύγχρονης τσιμεντοαρχιτεκτονικής. Οι παραδοσιακοί οικισμοί στην Αρκαδία μοιάζουν σα μικροί θάνατοι του χρόνου, καθώς διατηρούν ένα απόλυτα δεμένο ούνολο παλιών σπιτιών με μικρές όμορφες διακυμάνσεις στον τρόπο κατασκευής και τη μορφή. Επειδή η Αρκαδία ήταν ανοιχτή στην επίδραση των Ηπειρωτών μαστόρων και οι δικοί της μάστοροι πάλι, ταξίδεψαν σ' όλο το Μωρηά, είναι υπό συζήτηση αν υπάρχει μια ιδιαίτερη αρκαδική αρχιτεκτονική. Αυτό όμως πσυ υπάρχει σίγουρα είναι μια γενικότερη αρκαδική αισθητική. Ο περιηγητής των βουνών ανακαλύπτει έκπληκτος τα καλντερίμια, τα πέτρινα γεφύρια, τους νερόμυλους – για γεννήματα ή μπαρούτη – τα πολλά αλώνια και τα μοναστήρια που διατηρούνται άθικτα απ' το χρόνο, πολλές φορές δίπλα σ'ένα απαίσιο δημόσιο κτίριο ή έναν αυτοκινητόδρομο.

Η ιδανική περιοχή για να συναντήσει κανείς την αίοθηση που ενέπνευσε τον κλασσικό πίνακα του Poussin είναι η Δημητσάνα και η κοιλάδα του Λούσιου. Η ίδια η πόλη και η βιβλιοθήκη της είναι το κλειδί της κοιλάδας. Μια παραμονή στη Μονή

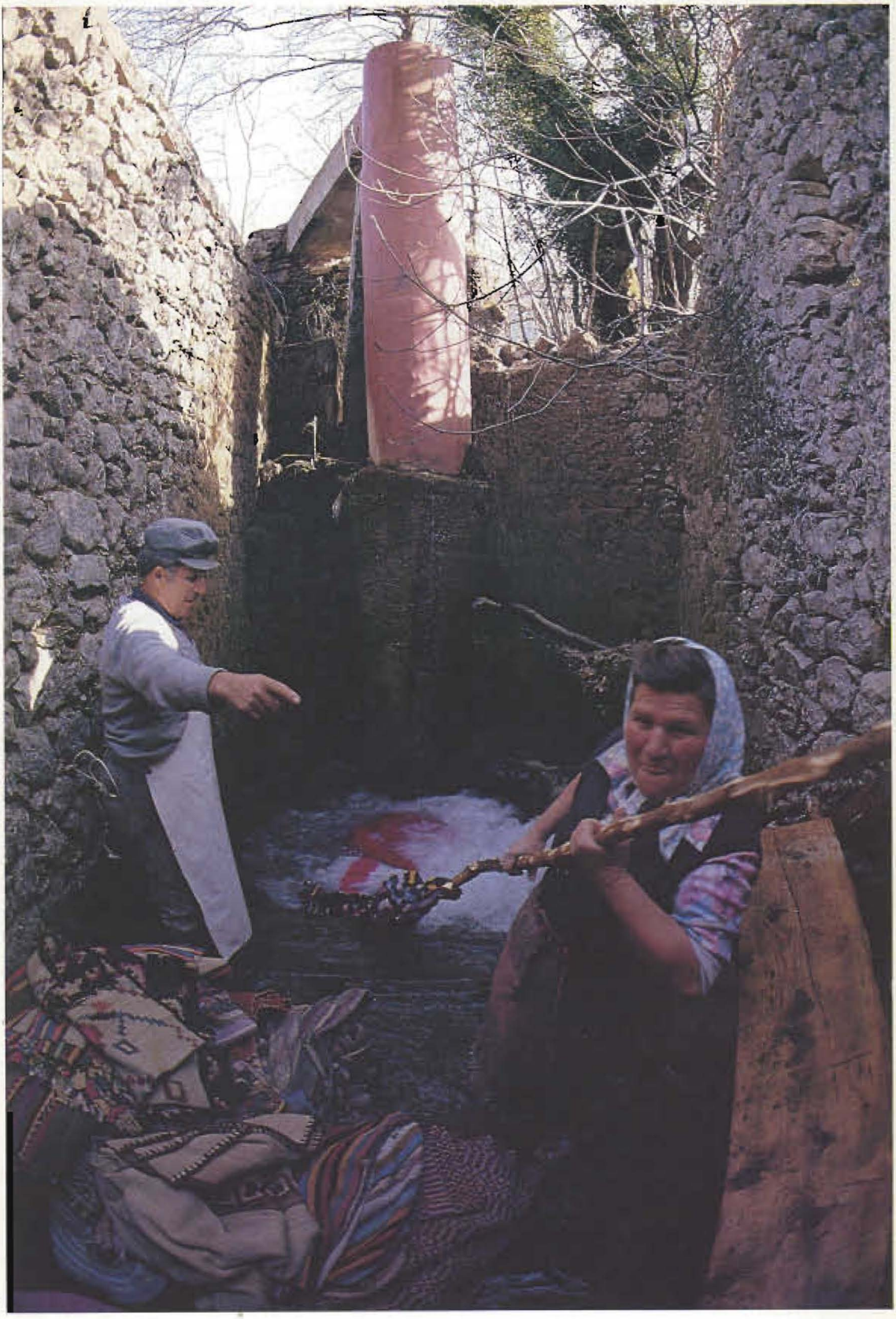

7. Φλοκάτες και μάλλινες κουβέρτες στη νεροτριβή στο Πλανητέρο

Προδρόμου με την πλούσια βιβλιοθήκη ανοίγει μια άλλη διάσταση στην κατανόηση των πεπραγμένων της περιοχής. Το Κρυφό Σχολειό (Παλιά Μονή Φιλοσόφου), απέναντι, αποτελεί ένα τέλειο φυσικό οχυρό.

Ενδιαφέρουσα επίσης η γέφυρα του Κόκκορη, λίγο πιο κάτω, κοντά στα ερείπια της αρχαίας Γόρτυνας. Από το σημείο αυτό του ποταμού περνούσαν κάποτε οι Σπαρτιάτες για να πάνε στους Ολυμπιακούς αγώνες και αργότερα στην ίδια διαδρομή στήθηκε το γεφύρι για να οδηγεί τους φτωχούς ορεινούς να ξενοδουλέψουν στα αμπέλια του κάμπου.

Όσο για τους μαστόρους, η παλιότερη αναφορά που έχουμε χρονολογεί απ'το 1683 σε ένα μοναστήρι στα Χαλκιάνικα και αναφέρεται στους Βαρβαρίτες μαστόρους. Καθώς οι Βαρβαρίτες έκαναν φτηνή, απέριττη και γερή δουλειά ήσαν περιζήτητοι ο' όλο το Μωρηά. Αργότερα κατεβαίνουν οι πρώτοι Ηπειρώτες που δουλεύουν σ' όλη την περιοχή μέχρι τις αρχές του αιώνα μας. Τέλος ο' όλη την Αρκαδία έδρασαν οι γνωστοί Λαγκαδινοί μαστόροι στους οποίους οφείλονται και τα περισσότερα αρχοντικά.

Στις τριγύρω πλαγιές σκαρφαλωμένα στα πιο απίθανα σημεία τρεμίζουν μέσ' τον καυτό ήλιο τα χωράφια του ορεινού χωριού (Λαχίδες στη Μάνη). Αν το χωράφι ήταν μεγαλούτσικο, ο δουλευτής έχτιζε ένα μονόχωρο πέτρινο καλύβι («ξεμόνι» στον Ταΰγετο) για να ξαποσταίνει και ν' ακουμπάει τα χρειαζούμενα. Το πιο συνηθισμένο γέννημα των ορεινών χωραφιών ήταν το στάρι και μετά το καλαμπόκι, το τριφύλλι, η πατάτα. Σε κάθε δεσμίδα χωραφιών, ανάμεσα στις μακρόστενες σειρές των πράσινων λουρίδων και τις σκιασμένες ξερολιθιές, ασπρίζει ο σφιχτοδεμένος όγκος του αλωνιού. Το γέννημα ύστερα απ' το αλώνισμα το φόρτωναν στα ζώα και το κατέβαζαν στο μύλο.

Οι μύλοι, νερόμυλοι πάντα, ήταν ένα από τα σπουδαιότερα στοιχεία της κλειστής ορεινής οικονομίας. Συχνά το νερό ήταν δυσεύρετο στα γύρω μέρη κι η κατάλληλη θέση ήταν στρατηγικό σημείο, πολύτιμο γι' αυτόν που το έλεγχε. Το νερό του ρυακιού ή του ποταμού το μέτραγαν σε μυλαύλακα – τρία μυλαύλακα νερό ήταν ένα σπουδαίο ρυάκι για ένα χωριό. Λίγοι τόποι είχαν την τύχη να νέμονται σημαντικές παροχές όπως αυτή στο Πλανιτέρο, όπου το κεφαλάρι κινεί ένα μεγάλο μύλο και δύο - τρεις γερές νεροτριβές. Συνήθως το νερό ερχόταν με το μυλαύλακο από μακριά και υπάρχουν περιπτώσεις όπως στις Γαΐτσές, στον άνυδρο Ταΰγετο, που έχει στηθεί μια ολόκληρη πολιτεία από νερόμυλους, ο ένας κάτω απ' τον άλλον, και το νερό του μοναδικού ρυακιού, μόλις κινήσει τη μια φτερωτή, μπαίνει σε μια νέα κρέμαση για να δουλέψει στην παρακάτω. Αυτός ο σπουδαίος μυλο-μαχαλάς έχει εγκαταλειφτεί• τώρα κοντεύει να διαλυθεί απ' τις εκχωματώσεις ενός ανόητου δρόμου, ψηλότερα.

Παρ' όλη όμως τη δουλειά που έβαζε ο βουνίσιος στο χωράφι και το κοπάδι του, δύσκολα τάβγαζε πέρα. Υπήρξαν εποχές, σχετικά πρόσφατες όπως η Τουρκοκρατία, που ήταν αναγκασμένος κάθε χρόνο να ανοίγει νέα χωράφια, σ' όλο και πιο δύσβατα μέρη, για να διατηρεί την έκτασή του, μια και τα καλά χωράφια τα υποθήκευε στο φορατζή ή το γειτονικό μοναστήρι για να πληρώσει τους φόρους. Έτσι τα ρόγγια (τα κλιμακωτά χωράφια) σφηνώθηκαν βαθιά μέσ' τα βουνά, εκτοπίζοντας το δάσος και τα ζώα του. Και η περιουσία των μοναστηριών αύξανε ανάλογα.

Για τον ελληνισμό ήταν διπλός ο ρόλος των μοναστηριών. Απ' τη μια μεριά λειτούργησαν σαν εθνικά και πνευματικά καταφύγια. Απ' την άλλη όμως, σαν άντρα της πιο συντηρητικής αντίληψης για την ιεράρχηση της κοινωνίας, δε δίστασαν να βγουν ωφελημένα στις δυσκολότερες στιγμές του Μωρηά. Σήμερα, ο

8. Το Πηγαδιώτικο γεφύρι στην Κοσκάρακα δρασκελίζει το μοναδικό στένεμα του φαραγγιού.

9

9. Οργώνοντας τις στενές λαχίδες, χαμένες ανάμεσα στα βραχοτόπια του Ταϋγετου (πάνω)

10. Παστομυτζήθρες στην Εξω Μάνη (δεξιά, πάνω)

11. Το πέρασμα της Κακιάς Σκάλας, ανάμεσα στη Μεσσηνία και τη Λακωνία

περιηγητής βλέπει την κατατρυπημένη πόρτα της Μονής Προδρόμου από τους αρβανίτες στα Ορλωφικά, να στέκει λίγο παραπέρα απ' τον ληνό της Μονής Αιμυαλών όπου ο καλόγερος πρόδωσε και οδηγησε στο χαμό 6 Κολοκοτρωναίους. Όμως αυτός που μιλάει τόσο με τους ανθρώπους όσο και με τη φύση, γρήγορα θα καταλάβει ότι πράγματι στα μέρη των μοναστηριών κατοικεί το άναρχο και παντοτινό θείο. Χωμένα στις σπηλιές τους, εκεί όπου ξεπηδάει το νερό και στήνονται αχειροποίητα αγάλματα χθόνιων θεών, τα μοναστήρια διαιωνίζουν την αρχαία πεποίθηση για την παρουσία του θεού.

Όμως η μισή ζωή τουορεινού χωριού είναι το βοσκοτόπι. Ο τσομπάνης και το κοπάδι είναι ένας πλατύς και γοητευτικός πόλος ζωής και πολιτισμού. Το κοπάδι, κινούμενο από το χειμαδιό μέχρι το αλπικό λιβάδι, έζησε αιώνες παρέα με το φυσικό τοπίο, το διαμόρφωσε και προσαρμόστηκε σ' αυτό. Το κοπάδι ανεβαίνει στο βουνό αργά την άνοιξη κι ο τσομπάνης διορθώνει την παλιά καλύβα για την καινούργια χρονιά. Εξασφαλίζει νερό για τα ζώα και τον εαυτό του φέρνοντάς το συχνά από μακρυά ή καταφεύγοντας σε λύσεις της ανάγκης, όπως το πηγάδι στη

10

11

10. *Παστομυτζήθρες στην Εξω Μάνη (δεξιά, πάνω)*

11. *Το πέρασμα της Κακιάς Σκάλας, ανάμεσα στη Μεσσηνία και τη Λακωνία*

μικρή καταβόθρα της Σκίπιζας. Στο Μωρηά πήζουν συχνά σκληρή φέτα που είναι πιο ανθεκτική στο ζεστό κλίμα. Χαρακτηριστικά στη Μάνη φτιάχνουν στεγνό, ημίπαχο τυρί και παχιές μυτζήθρες (παστομυτζήθρες)· ακόμα, φτιάχνουν και λίγη μαλακή φέτα για το σπίτι που το λένε χόχλιζα. Οπωσδήποτε, η ορεινή κτηνοτροφία στο Μωρηά δεν έφτασε ποτέ το βαθμό οργάνωσης που συναντάμε στη Ρούμελη ή την Ήπειρο. Οι ίδιοι οι τσομπαναραίοι θεωρούν τους συναδέλφους τους της Ρούμελης «Τσελιγκάδες». Στο Μωρηά η παραδοσιακή κτηνοτροφία έφτασε στο ζενίθ της στο μεσοπόλεμο, εποχή ακμής της ορεινής οικονομίας και συντρίφτηκε στον εμφύλιο μαζί με ολόκληρο τον παραγωγικό και κοινωνικό ιστό του ορεινού χωριού. Σήμερα η ποιμενική ζωή στα βουνά του Μωρηά είναι λείψανο εκείνης του μεσοπολέμου και το χειρότερο είναι πως η πρόσφατα εμφανισθείσα ανάκαμψη την οδηγεί σ' έναν ξένο για τα ελληνικά δεδομένα δρόμο που εξαντλεί τα βουνά και δημιουργεί μια νέα γενιά κτηνοτρόφων, αδιάφορων εκμεταλλευτών της γης τους. Αναφέρονται τρεις χαρακτηριστικές περιοχές δειγματοληπτικά. Περιοχή σταθερού αριθμού ζώων: Ζήρια, οροπέδιο Δάσιου (πολλές διευκολύνσεις). Περιοχή μεσαίας μείωσης: Νεστάνη, ημιορεινή ζώνη από 28.000 κεφάλια το 1946 σε 8.000 σήμερα αρκετές ευκολίες). Περιοχή μεγάλης μείωσης. Πηγάδια Ταΰγετου, ημιορεινή ζώνη (από 36.000 οε 2.000 ζώα).

Όλα τα πήγαινε - έλα ανάμεσα στα χωριά και ανάμεσα στο χωριό και το βοσκοτόπι γινόντουσαν πάνω στα κάποτε καλογραμμένα μονοπάτια τους.

Λιγοστά μονοπάτια στο Μωρηά έχουν την τέχνη και τη φήμη των Πηλιορείτικων και Ζαγορίσιων λιθόστρωτων μουλαρόδρομων, όμως σώζονται ακόμα πολλά παλιά μονοπάτια που αποτελούσαν κύριες αρτηρίες επικοινωνίας ανάμεσα σε δυο επαρχίες ή ανάμεσα σε δυο χωριά. Μερικά κρατάνε από την αρχαία εποχή και δεν έπαψαν να χρησιμοποιούνται μέχρι που το αυτοκίνητο τα έβγαλε από τη χρήση και συχνά κι από τη μνήμη των ανθρώπων. Λίγοι μόνο απ' αυτούς τους δρόμους πέρναγαν ψηλά πάνω στα βουνά. Συχνότερα ο δρόμος εκμεταλλευόταν κάποιο χαμηλό διάσελο όπως οι δρόμοι που ένωναν την αρχαία Αρκαδία με την Αργολίδα: πέρασμα της Κλίμακος (Σάγγας - Νεοχώρι), το πέρασμα του Πρίνου (Νεστάνη - Καρυά), ο δρόμος των Υσιών (Αχλαδόκαμπος) και η οδός από Μαντίνεια προς Στυμφαλία από το διάσελο του Προφήτη Ηλία ανάμεσα Ολίγυρτο και Τραχύ. Μια από τις πιο φημισμένες φυσικές οδούς ήταν κι η χαράδρα του Βυρού με την Κακή Σκάλα. Η παράδοση για προσεκτική δουλειά, που διατηρήθηκε στη Μάνη, έδωσε πολύ καλά λιθόστρωτα μονοπάτια ανάμεσα στα χωριά και ένα εντυπωσιακό έργο, το Πηγαδιώτικο γεφύρι στην Κοσκάρακα, που το βραχύ αμφίβολο τόξο του πατάει σ' ένα άλλο τόξο χαμηλότερα.

Και κάποτε οι άνθρωποι λύγιζαν. Αν ήταν για λίγο, έμπαιναν στην εκκλησιά, αν ήταν για πάντα, στον τάφο. Ο Μωρηάς είναι γεμάτος εκκλησίες και τα βουνά του δεν πάνε πίσω. Ας παραβλέψουμε τη νεώτερη σοδειά – όλα αυτά τα τσιμεντένια εκκλησάκια δίπλα στους δρόμους – κι ας αναφερθούμε στους πολλούς μικρούς ναούς, σκορπισμένους σε κορφές και ράχες που οι περισσότεροι τιμούν τον Προφήτη Ηλία και μερικοί την Ανάληψη του Σωτήρα. Τα εκκλησάκια αυτά, σημεία αναφοράς σε κάθε πορεία, είναι συχνά ερειπωμένα μια και σπάνια ανεβαίνουν πια οι ντόπιοι τις κορφές. Μια απ' τις λίγες τέτοιες παραδόσεις που διασώθηκαν είναι αυτή της γιορτής του Προφήτη Ηλία στην ψηλότερη κορφή του Ταΰγετου, όπου στις 20 του Ιούλη μαζεύεται κόσμος από τα γύρω χωριά και ο παπάς λειτουργεί για μοναδική φορά το χρόνο στην ανεμόδαρτη κορφή.

Χαμηλότερα συναντάμε πολλές Παναγίες και άλλους αγίους, συνήθως μ' ένα μεγάλο πουρνάρι δέντρο κοντά στο άσπρο κτίσμα που θυμίζει τους ιερούς πρί-

12. Ο τάφος στα Πηγάδια του Κεντρικού Ταϋγετου.

νους των αρχαίων. Συχνά κι επειδή ο ορεινός χώρος είναι γεμάτος μάγια και θαύματα, ακούγεται μια όμορφη ή παράξενη ιστορία σχετικά με το εκκλησάκι, όπως αυτή για την Παναγία την Καψοδεματούσα (στο δρόμο για το Ρίντομο, Ταΰγετος). Λένε πώς στο μέρος εκείνο ήταν αλώνι και μια ζεστή μέρα στις 2 του Ιούλη οι ντόπιοι αλώνιζαν το γέννημα. Κάποιοι ξενομερίτες που δούλευαν στα μέρη τους είπαν πως δεν ήταν σωστό να δουλεύουν αυτή τη μέρα γιατί αυτή τη μέρα γιορτάζει μια δικιά τους Παναγιά. Οι ντόπιοι συνέχισαν τη δουλειά οπότε πετάχτηκε μια σπίθα απ' τα πέταλα του αλόγου και έβαλε φωτιά στα δεμάτια που κάηκαν όλα. Σ' ανάμνηση του γεγονότος έχτισαν οι Πηγαδιώτες στα Διλάγκαδα την Παναγιά την Καψοδεματούσα που γιορτάζει στις 2 του Ιούλη.

Λίγο πιο πέρα, στα Πηγάδια, ο τόσο πλούσιος σε λαογραφικό υλικό Ταΰγετος έχει να μας δείξει μια ιδιόμορφη ταφική κατασκευή, που μοιάζει με κρήνη και που μνημονεύει τον τελευταίο γέροντα που θάφτηκε στο χωριό. Το επιτάφιο αυτό κτίσμα, μοναδικό ίσως στον ελληνικό χώρο, στήνει τη μοναχική καμάρα του στο μικρό νεκροταφείο.

Η ιστορία των βουνών

Γρήγορα νάρθεις άνοιξη, γρήγορα καλοκαίρι, να βγούμε αντάρτες βρε παιδιά, ψηλά στα κορφοβούνια, στη Τζήρια και τον Μαλεβό και την Απάνου Χρέπα.

(Τραγουδιότανε στο Μωρηά)

Αν υπάρχει μια ιστορία που γράφτηκε αληθινά πάνω στα βουνά, αυτή είναι η ιστορία των αντάρτικων κινημάτων. Σ' όλη τη ροή των αιώνων, στην αναπόφευκτη αυτή διαδοχή των κοινωνικών ληθάργων και αναταραχών, στα βουνά αναδιπλωνόταν η δύναμη της ελευθερίας και το ανεξάρτητο πνεύμα της εξέλιξης.

Τα πιο πρόσφατα πολυσυζητημένα και καθοριστικά γεγονότα είναι αυτά του ανταρτοπόλεμου στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής και του εμφύλιου που ακολούθησε. Ο Μωρηάς έδωσε πλούσιο το μερτικό του στο βωμό αυτό της νομοτέλειας: νεκροί πολλοί, δολοφονημένοι πιότεροι, ξεσπιτωμένοι αμέτρητοι, χωριά ρημαγμένα. Πιο έντονα από οπουδήποτε αλλού, στο Μωρηά, το ξεσήκωμα τω Ελασιτών έφερε μια ανισορροπία στη ρύθμιση που συντηρεί την υπνηλία της «ασφαλούς», κοινωνίας. Το βάρος που σήκωσαν τα βουνά ήταν μια δικιά τους υπόθεση, γέννημα της προσωπικής τους αντίληψης για την τιμή, τη λευτεριά, τη ζωή.

Θάταν μάταιο να προοπαθήσει να κρύψει κανείς την πρόσφατη αυτή ιστορία των βουνών τη στιγμή που τα ίδια τα βουνά την αντιλαλούν ακόμα: Το συμμαχικό αεροπλάνο που έπεσε στην Ψηλή Κορφή του Χελμού, οι σκόρπιοι κάλυκες και τα ταμπούρια, οι αναμνήσεις κι οι κουβέντες στις στάνες, οι σπηλιές της Κοσκάρακας που μυρίζουν θάνατο και προδοσία.

Αυτός που περπατάει στα βουνά του Μωρηά θα συναντήσει συχνά τους αντάρτες μπροστά του κι ακόμα συχνότερα αν μπορέσει να ερμηνεύσει το σκηνικό της ιστορίας του, το ορεινό τοπίο. Για να εντάξει όμως καλύτερα την ιστορία αυτή στο χώρο της, του δίνουμε την παρακάτω ακροθιγή αναφορά των σπουδαιότερων γεγονότων, λιγότερο για να (αντι-) γράψουμε την ιστορία και περισσότερο για να τον βοηθήσουμε να σκηνοθετήσει μια άλλη εικόνα των διάσελων, των μονοπατιών και των ερειπωμένων ορεινών χωριών.

Οι πρώτοι άνθρωποι που τόλμησαν να σηκώσουν το ντουφέκι στον κατακτητή, όπως οι Χανιάδες στον Ολίγυρτο, ο Σαραντάκης στο βόρειο Ταΰγετο και οι Νοέας και Ξυδέας στη Μάνη, σχημάτισαν τις πρώτες μικροομάδες που λίγο ενόχλησαν τους Γερμανοϊταλούς, δοκίμασαν όμως και απόδειξαν την αξία του βουνού και του ορεινού χωριού σαν χώρο κάλυψης και επισιτισμού. Από το καλοκαίρι του 42, όλο και περισσότερες ομάδες βγαίνουν στο κοντινό τους βουνό, παρενοχλούν τους Ιταλούς και σιγά - σιγά συγκροτούνται οι καλά οργανωμένες ομάδες του ΕΛΑΣ που αρχίζουν συντονισμένη δράση σ' όλο το Μωρηά.

Έτυχε νάναι ο Κλωκός, αυτό το μικρό, ασήμαντο βουνό που είδε την πρώτη αντάρτικη μάχη του Μωρηά, όταν τον Απρίλη του 43 η Ελασίτικη ομαδούλα του Γερο-Μίχου (Σμήναρχος Δ. Μίχος από τους Λαπαναγούς) χτύπησε στη βάση του βουνού, κοντά στο μικρό αεροδρόμιο, ένα τμήμα Ιταλών. Ακολουθεί μια σύγκρουση στο Κακό Χωριό (χωριό Δάφνες, στο Παναχαϊκό) και η ενισχυμένη ομάδα του Γερο - Μίχου τραβάει για την Αγία Λαύρα. Η πορεία τους όμως είναι προδομένη στους Ιταλούς και με συνεχείς συγκρούσεις, η ομάδα πέφτει στο Μάζι κι από κει περνάει στην Κέρτεζη και λημεριάζει στου Καρά-Βράχα. Εκεί δέχονται νέα επίθεση και ανηφορίζουν τον κακοτράχαλο Ερύμανθο (Βράχος της Φροξυλιάς) για να φτάσουν το διάσελο και να πέσουν πίσω για το Δροβολοβό. Από κει περνάνε στους

Καμενιάνους και από Αγρίδι, Σοποτό φτάνουν μετά από ολονύχτια πορεία στα Φίλια όπου πέφτουν ψόφιοι απ' την κούραση. Αλλά σε λίγη ώρα φτάνει ένα τμήμα Ιταλών από τα Μαζέϊκα και αναγκάζονται να δώσουν μάχη. Τη νύχτα συμπτύσσονται, διασχίζουν τον Αροάνιο και περνάνε στο Χελμό. Σε λίγες μέρες κατεβαίνουν στη Στρέζοβα και παίρνουν την πρώτη ρίψη από τους 'Αγγλους, στο Σκουπέϊκο κάμπο (τα λιβάδια γύρω απ' το Νέο Πάος). Ξαναγυρνάνε στο Χελμό και λημεριάζουν στους πρόποδες του Αυγού. 'Ενας Καλαβρυτινός προδότης φέρνει τους Ιταλούς, η μάχη ανάβει στον Ξερόκαμπο και οι Ελασίτες υποχωρούν προς τα Κλουκινοχώρια.

Αμέσως μετά η ομάδα του Γερο-Μίχου (62 άντρες πια) διασχίζει το Χελμό και φεύγει για τη Ρακίτα, το όμορφο αυτό λεκανοπέδιο του Παναχαϊκού όπου θα γίνει η περίφημη συνάντηση των τριών ομάδων: η ομάδα του Γερο-Μίχου (τα παληκάρια του Χελμού), η ομάδα του Γερο-Ανδρίτση (οι λεβέντες του Ερύμανθου) και οι 80 εμπειροπόλεμοι αντάρτες της Ρούμελης που μόλις έφτασαν στο Μωρηά.

Στην ιστορική Ρακίτα έγινε αυτή η πρώτη αλλά και πολλές άλλες συναντήσεις των ανταρτών και των 'Αγγλων καθώς και οι πρώτες ρίψεις από τα συμμαχικά αεροπλάνα.

Ο Γέρο - Ανδρίτσης (συνταγματάρχης Βλάσης Ανδρικόπουλος) βγήκε στον Ερύμανθο με 7 άντρες όλους κι όλους και λημέριασε στην Ανάληψη, το εκκλησάκι πάνω απ' το Καλέντζι. Από κει τράβηξε για Γρεβενό - Καλούσι - Κούμανι - Σποδιάνα και Λακκώματα, την πατρίδα του Γέρου και μετά Κομπηγάδι, Τσαπουρνιά και 'Ανω Βλασία όπου η ομάδα διανυχτερεύει στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου. Από κει μαθαίνει ότι οι Ρουμελιώτες είναι στη Ρακίτα και τραβάει κι αυτός για κει.

Τον Ιούλη του 43 ξεκινά από το Αίγιο ένα ισχυρό τμήμα Ιταλών (300 άντρες, 70 μεταγωγικά) μ' επικεφαλής τον «ανταρτοφάγο» Γκασπάρο. Περνάνε το Κακό Χωριό, το καίνε, καίνε το δάσος της Παρασκευής, μπαίνουν στο Μικρόνι, λεηλατούν τα Γκρέκα και Αράχοβα και στις 14 Ιούλη φτάνουν στη Ρακίτα και αρχίζουν να κατεβαίνουν προς το Λεόντιο.

'Ομως, ύστερα απ' τη συγκρότηση των πρώτων μονάδων του ΕΛΑΣ, στη Ρακίτα, το 12ο και 6ο σύνταγμα βρίσκονται στο Λεόντιο και κρατάνε τα υψώματα του Αγ. Ανδρέα, ΝΔ του χωριού, με μια προφυλακή στα Κατσαϊταϊϊκα για να επιτηρεί τους μουλαρόδρομους Χαλανδρίτσας - Λεόντιου και Πάτρας - Δεμέστιχας. Οι Ιταλοί παίρνουν επαφή με τα φυλάκια και στη μάχη που αρχίζει μπαίνουν κι οι καλά οπλισμένοι Ρουμελιώτες. Οι Ιταλοί χτυπιούνται σκληρά όλη τη μέρα της 16 Ιούλη και με το ξημέρωμα της 17 διατάσσεται γενική επίθεση όλων των Ελασίτικων τμημάτων. Το Ιταλικό τμήμα εξουδετερώνεται επί τόπου εκτός από μια μικρή ομάδα που ξέφυγε προς Ρακίτα και που χτυπήθηκε από τη μαχητική των Λαπαναϊτών. Και αυτή ήταν η μάχη του Λεόντιου. Μια από τις πιο σημαντικές μάχες που δόθηκαν στα βόρεια βουνά είναι η μάχη της Κερπινής, που κράτησε δυο μέρες (15-16/10/43).

Μια ισχυρή δύναμη Γερμανών ξεκίνησε απ' το Αίγιο με προορισμό να καταλάβει τα Καλάβρυτα, βασικό κέντρο για την κίνηση του αντάρτικου στρατού. Οι αντάρτες που κινήθηκαν πρώτοι, η διμοιρία του Νικήτα, συγκρούστηκε μαζί τους κάτω απ' την Κερπινή, στου Γουλά το μύλο. Το ανεξάρτητο τάγμα Καλαβρύτων που είχε το λημέρι του στη Φτέρη του Κλωκού έτρεξε από Πλατανιώτισσα και πιάνει θέσεις τα μεσάνυχτα γύρω απ' την Κερπινή. Η μάχη εξακολουθεί όλη τη νύχτα αλλά τα ξημερώματα, μέσ' την ομίχλη, οι Γερμανοί γλυστράνε προς τα Καλάβρυτα. Μόλις έφεξε οι αντάρτες τους διακρίνουν στα Τρία Δέντρα. Μια διμοιρία τρέχει προς τη Βυσωκά, μια άλλη προς τα Καλάβρυτα ενώ το τάγμα

καταδιώκει τους Γερμανούς που αναποφάσιστοι, στρίβουν πίσω προς Κερπινή. Εκεί σπήνεται η κανονική μάχη που λήγει με μεγάλες απώλειες του εχθρού. Οι εφεδρικές Καλαβρύτων, Βυσωκάς και Βάλτσας βαράγανε κι αυτές από τους γύρω λόφους με τους γκράδες.

Το Δεκέμβρη του 43 οι Γερμανοί ξεκινάνε μια σειρά εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που αρχίζουν με την προσπάθεια κύκλωσης του 12ου συντάγματος του ΕΛΑΣ που βρισκόταν στην Τοπόλοβα. Η εμπροσθοφυλακή του συντάγματος που κατείχε τα υψώματα πάνω απ' το μοναστήρι του Ομπλού ενεπλάκη με τους Γερμανούς κι έδωσε το χρόνο στα τμήματα να αναπτυχθούν. Ο εχθρός έμπαινε απ' όλες τις οδεύοεις του Παναχαϊκού, δηλαδή από τον Γλαύκο ποταμό προς το Σούλι, από Χάνι Κουρλαμπά - Μέτζαινα - Χαλανδρίτσα και από το δρόμο Πατρών - Χαλανδρίτσας. Ο ΕΛΑΣ συμπτυσσόταν συνεχώς μετά από μικρές μάχες, μια και δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει τέτοιο όγκο δυνάμεων και μετά τη γραμμή Μποντιάδες - Καρούσι - Γκέρμπεσι - Βλασία, το σύνταγμα διολισθαίνει προς Πλατανίτσα και Πορετσό περνώντας από τη βρύση του Κουτρουμάνου και το διάσελο Βλασίας - Πλατανίτσας με πολύ χιόνι. Αλλά και ο χώρος στο Πορετσό γίνεται επισφαλής γιατί έρχεται μια φάλαγγα από Τρίπολη - Δάρα - Μαζέϊκα - Σοποτό - Δίβρη. Τότε όλο το σύνταγμα μαζί με το Στρατηγείο ανεβαίνουν στο διάσελο Αστρά - Ωλενού και διαφεύγουν μέσω Δερβινής - Καλυβιών - Προστόβιτσας. Οι Γερμανοί εγκαταλείπουν το μάταιο κυνήγι αυτών των άπιαστων ανταρτών και γυρνάνε χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα στις βάσεις τους.

Τα διάσελα του Ερύμανθου ξανάσωσαν το 12ο σύνταγμα το Πάσχα του 44, στις νέες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών. Οι δυνάμεις του εχθρού (5.500 Γερμανοί και 1.200 Τσολιάδες) συνέκλιναν στο νότιο Ερύμανθο από εφτά μεριές: από Πάτρα προς Καλάβρυτα - Σούλι, από Αίγιο προς Μηλιές - Γουμένιτσα, από Κιάτο προς Ζαρούχλα - Σουδενά - Καλάβρυτα - Σοποτό - Τριπόταμα, από Μεγαλόπολη προς Τρόπαια - Τριπόταμα, από Τρίπολη προς Τρόπαια - Κοντοβάλαινα - Βελημάχι - Τριπόταμα, άλλη φάλαγγα από Τρίπολη - Λεβίδι - Δάρα - Μαζέϊκα - Σοποτό - Τριπόταμα και από Πύργο προς Λάλα - Δίβρη - Αστρά - Τριπόταμα. Γίνανε διάφορες μικροσυγκρούσεις, αλλά το πρωί του Πάσχα το Ιο Τάγμα και το επιτελείο του Συντάγματος που βρισκόταν στο Πορετσό, αντιλαμβάνεται ότι κινδυνεύει να κυκλωθεί και διαφεύγει από το διάσελο προς τη Βλασία, με μεγάλη δυσκολία εξ' αιτίας του βαθιού χιονιού, αφήνοντας πίσω λίγους τραυματίες που εκτελέστηκαν από τους Τσολιάδες.

Στις ίδιες όμως επιχειρήσεις οι Γερμανοί πλήρωσαν ακριβά τα ξανοίγματά τους στα βουνά. 450 επίλεκτοι Γερμανοί ερχόμενοι από Μαζέϊκα προς Τοπόριτσα - Γλόγοβα - Βαλτετσινίκο και οδηγημένοι από έναν ηρωϊκό γέρο - Γλογοβίτη, πέφτουν σε καλοστημένη ενέδρα των ανταρτών, στη χαράδρα της Βέλικας, πάνω στο μουλαρόδρομο από Γλόγοβα - Βαλτετσινίκο. Ύστερα από φονική μάχη σκορπίζουν πανικόβλητοι αφήνοντας 180 νεκρούς και όλο τον οπλισμό τους.

Πέρα απ' τα όσα συνέβησαν στα δυο άγρια βουνά του βόρειου Μωρηά, το Χελμό και τον Ερύμανθο, η Ζήρια και η περιοχή της Στυμφαλίας είδαν να φουντώνει γύρω τους ένα ισχυρό αντάρτικο. Στην ορεινή Κορινθία πρωτοβγαίνουν δυο ομάδες: του Βαζαίου στο Φαρμακά και μια ελασίτικη ομάδα στα χωριά του Φενεού. Το μεγαλύτερο μέρος της ομάδας του Βαζαίου ενώθηκε με τον ΕΛΑΣ, ενώ οι υπόλοιποι πέρασαν στο Αρτεμίσιο, όπου και αυτοδιαλύθηκαν. Οι ομάδες της Ζήριας αποτέλεσαν το 6ο ούνταγμα του ΕΛΑΣ που συγκροτήθηκε κι αυτο στη συνάντηση της Ρακίτας. Η πρώτη μεγάλη μάχη του συντάγματος ήταν αυτή στην Καστανιά, όταν τμήματα του ΕΛΑΣ κρατώντας θέσεις ανατολικά απ' το διάσελο της

Καστανιάς (διάσελο Ζήριας - Ολίγυρτου) προσπάθησαν να αποκρούσουν μεγάλη δύναμη των Γερμανών (4/3/44). Το μεσημέρι οι αντάρτες συμπτύσσονται στη Γκιόζα μέσα απ' τα δάση του Μαυροβουνιού. Τη νύχτα οι Ελασίτες, με πολύ χιόνι, ανεβαίνουν στο διάσελο Γκριμπίνι - Μαυροβουνιού και πέφτουν στη Λαύκα. Αποφασίζουν να μην αφήσουν τους Γερμανούς, που έχουν ενισχυθεί με άλλη φάλαγγα που ανέβηκε από το Μεσινό, να φύγουν ανενόχλητοι από τη Στυμφαλία. Στήνουν λοιπόν μια γερή ενέδρα ανάμεσα στη Ντούσια και τον Κοκκινόβραχο (Βράχος της Φρύγανης) και κλείνουν όλα τα γύρω διάσελα. Η συνολική δύναμη των Γερμανών (2.000 άντρες) μπαίνει στο χώρο της ενέδρας και παθαίνει σοβαρές απώλειες, διασωθείσα προς Ξυλόκαστρο: Αυτή ήταν η μάχη της Ντούσιας (6/3/44).

Στις 23 Ιούνη του 44 ένα γερμανικό τάγμα δύναμης 1.000 ανδρών κινήθηκε από Κόρινθο - Νεμέα προς τη Στυμφαλία με σκοπό να κάψει τα σιτάρια του οροπέδιου και να δυσκολέψει έτσι τον εφοδιασμό του ντόπιου πληθυσμού και του 6ου συντάγματος που δρούσε στην περιοχή. Οι Γερμανοί εγκαθιστούν ισχυρό φυλάκιο επικοινωνίας στον Προφήτη Ηλία στο Ψάρι, κατεβαίνουν στο οροπέδιο και διανυχτερεύουν στο Καλιάνι και την Ντούσια. Το πρωί της 1/7 οι άντρες του 6ου συντάγματος κυκλώνουν τη Στυμφαλία πιάνοντας θέσεις στη Κιόνια, στο Μπούζι, στο στενό Ντούσιας - Κλημέντι, στο διάσελο του Ασπρόκαμπου, στο διάσελο Σούρι και στο διάσελο Ψάρι - Καλιάνι. Το απόγευμα, το γερμανικό φυλάκιο στο Ψάρι καταστρέφεται από τους αντάρτες που κόβουν έτσι την τελευταία διέξοδο και την επικοινωνία των Γερμανών.

Το άλλο πρωί οι Γερμανοί, αφού υποψιάστηκαν την κύκλωση, κινούνται σε δύο φάλαγγες στις δύο όχθες της λίμνης, η μια από Κιόνια - Μπάσι - Λαύκα κι η άλλη στο μουλαρόδρομο προς Σούρι κι από κει Λαύκα. Οι αντάρτες τους βάλουν με μεγάλη επιτυχία και τους αναγκάζουν να πέσουν στη λίμνη και το αποστραγγιστικό κανάλι (150 νεκροί, 300 πνιγμένοι). Η επίθεση σταματάει από έλλειψη πυρομαχικών και οι Γερμανοί, εκμεταλλευόμενοι τη νύχτα, διαφεύγουν μέσα απ' το κανάλι, από το μύλο Αλεξόπολου προς Ασπρόκαμπο.

Στα μέσα Ιούλη 44 έγιναν οι τελευταίες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Συμπτυσσόμενη από το Φενεό, μια γερμανική φάλαγγα κατέβαινε στην Ακράτα μέσω Ζαρούχλας. Στα δάση πάνω απ' τη Ζαρούχλα συμπλέκεται με απόσπασμα των ανταρτών. Την επομένη, το απόσπασμα χτυπάει κλιμάκιο μεταγωγικών της φάλαγγας και κυριεύει όλο το φορτίο και τα ζώα.

Στον Πάρνωνα, η πρώτη εξέγερση γίνεται στη Αράχωβα (Καρυά) τα Χριστούγεννα του 42. Οι Αραχωβίτες αρνήθηκαν να δώσουν την παραγωγή πατάτας στους Γερμανούς και τους χτύπησαν. Την άλλη μέρα πλάκωσε στρατός στην Αράχωβα και έψαχναν για τους πρωταίτιους Λεβεντάκη, Κονταλώνη, Πρεκεζέ και άλλους, που είχαν όμως ήδη φύγει για το βουνό. Δεδομένης της εποχής (χειμώνας) και της δράσης των σπιούνων, η μικρή αυτή ομάδα του Λεβεντάκη στάθηκε δύσκολα τον πρώτο καιρό κρυμμένη στα δάση και τις σπηλιές του Πάρνωνα, γύρω απ' τα χωριά Ά΄ι-Βασίλης, Πραστός, Κοσμάς, Μπαρμπίτσα, Βαμβακού κλπ. Το Μάρτη του 43 γίνεται η πρώτη ρίψη από τους Άγγλους, στη Μαδάρα του Πάρνωνα. Τον Απρίλη οι Ιταλοί συλλαμβάνουν στον Ά΄ι-Βασίλη το γιατρό Μάστορη, στέλεχος του ΕΑΜ. Οι Ιταλοί φτάνουν στην Καστάνιτσα και παραδίδουν τον αιχμάλωτο στους χωροφύλακες. Τότε κατεβαίνει απ' τον Πάρνωνα η ομάδα του Λεβεντάκη, απελευθερώνει τον Μάστορη και χτυπάει τους Ιταλούς που παραδίνονται. Τον Ιούνη, η ομάδα του Πάρνωνα που στο μεταξύ έχει

μεγαλώσει, κατεβαίνει όλη την κορυφογραμμή του βουνού και χτυπάει στο Γεράκι την καραμπινιερία και εκτελεί τον τρομοκράτη Κοζομπόλη. Ακολουθούν κρούσεις στις οχυρές βάσεις των Ιταλών στο Λεωνίδι και την Πλάκα που επισύρουν επιδρομή των Ιταλών που ανεβαίνουν απ' το Γεράκι για να κάψουν τον Κοσμά. Καθώς ο μουλαρόδρομος ανεβαίνει απ' το ρέμα Μανωλά, λίγο πριν φτάσει στο χωριό, χώνεται σε μια σύντομη στενή ρεματιά. Σ' αυτό το σημείο έστησε την ενέδρα του ο ΕΛΑΣ Πάρνωνα και χτύπησε τους Ιταλούς και τους εξουδετέρωσε μέχρι τον τελευταίο. Η μάχη αυτή σήμανε και την οριστική απαγκίστρωση των Ιταλών απ' όλο τον ορεινό όγκο. Στο ίδιο μέρος έστησε την ενέδρα του ο ΕΛΑΣ Πάρνωνα (8ο σύνταγμα πια) το Γενάρη του 44 για να αντιμετωπίσει επιδρομή των Γερμανών. Με ένα μέτρο χιόνι περίμεναν τους Γερμανούς που όμως οδηγημένοι από ντόπιους προδότες βγήκαν ψηλότερά τους από άλλο μουλαρόδρομο και χτύπησαν τους αντάρτες. Μετά την σύμπτυξη των Ελασιτών, οι Γερμανοί έκαψαν τον Κοσμά ολοκληρωτικά.

Όλο το χειμώνα του '44 οι Γερμανοί συνεχίζουν τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στον Πάρνωνα - Β.Ταΰγετο που οπωσδήποτε πατιόταν πιο εύκολα, χτυπήθηκαν στο Λογγάστρα και στου Λογγανίκου και σ' αντίποινα έκαψαν σπίτια στο Καστόρι, το Γεωργίτσι, το Δυρράχι κι ολόκληρο το Νιοχώρι. Στη διάρκεια αυτών των επιχειρήσεων, όλος ο κόσμος είχε πάρει τα βουνά. Οι οικογένειες κρυβόντουσαν στα δάση και τις σπηλιές και αργοπέθαιναν απ' το κρύο και την πείνα. Το μοναστήρι της Παναγιάς Μαλεβής στέγασε διάφορα τμήματα και λειτούργησε σαν νοσοκομείο του ΕΛΑΣ. Στις εκκαθαριστικές, οι τραυματίες μεταφέρθηκαν στις σπηλιές του Μαλεβού και γλίτωσαν όλοι. Η δύσκολη αυτή περίοδος έληξε με το γερο χτύπημα που έδωσε ο λόχος πολυβόλων του 8ου συντάγματος σε μια γερμανική φάλαγγα πάνω στο δρόμο Σπάρτης - Τρίπολης.

Στο Μαίναλο έδρασε το 11ο σύνταγμα που έδωσε μερικές γερές μάχες όπως αυτή στα Κανελάκια (τοποθεσία στα δάση του δυτικού Μαίναλου, βόρεια απ' το Χρυσοβερίτσι) και στη Βλαχέρνα όπου έστησε ενέδρα κατεβαίνοντας απ' το λημέρι του πούταν στα λακκώματα πάνω απ' το χωριό.

Στον Ταΰγετο τα πράγματα δεν ήσαν αρχικά τόσο απλά. Το καλοκαίρι του 43, όταν στον υπόλοιπο Μωρηά το αντάρτικο είχε πια οργανωθεί και άρχιζε συστηματική δράση εναντίον των Γερμανών, ο ΕΛΑΣ Ταΰγετου είχε να αντιμετωπίσει τις ύποπτων κινήτρων ομάδες του Ελληνικού Στρατού (ΕΣ), μιας βραχύβιας και χωρίς πολεμική δράση οργάνωσης που αποτελείτο από μοναρχικούς αξιωματικούς και λιροδίαιτους οπλίτες και που είχε σαν μοναδικό στόχο το ξήλωμα του προοδευτικού ΕΛΑΣ και την κάθαρση του Μωρηά από τους κομμουνιστές. Αρχηγός του ΕΣ ήταν ο Γιαννακόπουλος που στρατοπέδευσε κοντά στα Πηγάδια (Κεντρικός Ταΰγετος). Μια ανεξάρτητη ομάδα υπό τον Βρεττάκο παρέμενε στο δάσος της Βασιλικής. Η δράση του ΕΣ άρχισε με τη διάλυση της ελασίτικης ομάδας του Κασά, στη Σέλιτσα (Αυγ. 43). Πέντε μέρες αργότερα, κάτοικοι των γύρω χωριών και δυνάμεις του ΕΛΑΣ διαλύουν αναίμακτα την ισχυρή ομάδα του Βρεττάκου. Ο Βρεττάκος με τα υπολείματα του στρατού του παίρνει τη χαράδρα του Βυρού, περνάει στα Τσέρια, Γαϊτσά και μετά Πηγάδια όπου ενώνεται με τις δυνάμεις του Γιαννακόπουλου. Την άλλη μέρα συμπτυσσόμενες ομάδες του ΕΣ από Δυρράχι προς Πηγάδια, πέρασαν απ' την Αλαγονία και αποφάσισαν να χτυπήσουν στην Αρτεμησία μια μικρή ομάδα του ΕΛΑΣ. Στην αψιμαχία που ακολουθεί, ο Ε.Σ. υποχωρεί αλλά ένα τμήμα του με αρχηγό τον Γ. Κερκεμέζο εγκαταλείπει τον αδερφοκτόνο πόλεμο και ενώνεται με τον ΕΛΑΣ. Στα Πηγάδια, οι αρχηγοί του ΕΣ αντιλαμβάνονται τι ποιότητας στρατό έχουν και

ξαναγυρίζουν το Δυρράχι που ήταν η ισχυρότερη βάση τους, ακολουθώντας το δρομολόγιο Πηγές, χάνι Λαγού, Αϊ-Νικήτας. Γύρω απ' το Δυράχι συγκεντρώνονται ισχυρές δυνάμεις του ΕΛΑΣ που εγκλωβίζουν την περιοχή από τις θέσεις Βελανίδια - Λαγού Χάνι - Διάσελο Μάνεση - Νιοχώρι - Κοτούνι.

Την τρίτη μέρα της «πολιορκίας», τα δύο μέρη αποφασίζουν να έρθουν σε συμφωνία, το γνωστό «Σύμφωνο του Δυρραχίου» που υπογράφηκε στο Σιάμου. Το σύμφωνο αυτό διαλύθηκε χάρις στις μηχανοραφίες των άγγλων και την αδιαλλαξία των στελεχών του ΕΣ. Μετά από πολλές συγκρούσεις μεταξύ των δύο οργανώσεων, ο Βρεττάκος με την κάλυψη των Γερμανών φτάνει στην Παληόχωρα Αλμυρού (Μεσσηνιακή Μάνη) όπου δέχεται ισχυρή επίθεση από τον ΕΛΑΣ και συντρίβεται.

Η περιοχή του βόρειου Ταϋγετου είδε, ευτυχώς, κι άλλες πέρα απ τις αδερφοκτόνες μάχες, όπως το χτύπημα στο εργοστάσιο ξύλων της Αρτεμισίας. Ιδιαίτερης σημασίας είναι οι μάχες που έγιναν κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, το Γενάρη τού 44, όταν οι Γερμανοί προσπάθησαν να κυκλώσουν το Δυρράχι, έδρα του 9ου Συντάγματος. Απ' την αρχή όμως προσέκρουσαν σε ισχυρή αντίσταση στον Άγιο Νικήτα και στο Λεφτίνι. Κατεβαίνοντας απ' το Λιοντάρι οι Γερμανοί μπήκαν στην Ποταμιά και καθώς στένευαν τον κλοιό τους, η διοίκηση του Συντάγματος αποφάσισε ολονύχτια ολίσθηση από Δυρράχι προς Ιθώμη μέσω Πολιανής. Μόνο το τάγμα του Καραμούζη δεν έλαβε γνώση της διαταγής και αναγκάστηκε επί πολλές συνεχείς μέρες του Γενάρη να ελίσσεται στις κορυφογραμμές του βόρειου Ταϋγετου μέχρι να φύγουν οι Γερμανοί.

Το Μάη όμως της ίδιας χρονιάς, οι γερμανοί κάνοντας μια κυκλική πορεία (Μεγαλόπολη, Καμάρες, Δυρράχι, Αλαγονία, Καλαμάτα) χτυπήθηκαν από τους αντάρτες του Καραμούζη στο Δυρράχι, με σοβαρές απώλειες. Την παραμονή της μάχης συγκεντρώθηκαν όλες οι δυνάμεις στην Αναστάσοβα και προχώρησαν ως τη θέση Μάνεση όπου έπιασαν θέσεις γύρω απ' το Δυρράχι, τα πολυβόλα πάνω απ' τους νερόμυλους του χωριού και το δρόμο που φεύγει για Αλαγονία. Το πρωί της 7ης του Μάη οι Γερμανοί βγήκαν απ' το χωριό και άρχισαν ν' ανηφορίζουν προς το Νιοχώρι όταν ξέσπασε η μάχη που έληξε με την υποχώρησή τους.

Ιστορικό Ορειβασίας

Τα ομαλά και πολύβουα βουνά του Μωρήα δεν έδωσαν ευκαιρία για πολλές ορειβατικές «πρωτιές». Πολύ πριν η ανάβαση γίνει σπορ για τους ορειβάτες ήταν μέσον επιβίωσης για τους ντόπιους. Πλήθος κτίσματα - εκκλησάκια, μαντριά, καλύβια, πεζούλια, αλώνια – πάνω στις κορφές, μαρτυρούν ότι κάποιος κόσμος ζούσε και συχνοπάταγε εκεί πάνω.

Για τους ορειβάτες των μεγάλων αστικών κέντρων (Αθήνα, Πάτρα), τα βουνά αυτά ήταν ένα πρόσφορο και κοντινό πεδίο. Ήδη απ' τις αρχές του αιώνα σκιέρ – με φώκιες – τριγύριζαν στο φιλικό Παναχαϊκό, την ομαλή Ζήρια και απλοί πεζοπόροι μάθαιναν για την ύπαρξη του λύγκα στο Μαρμάτι απ' τους ντόπιους. Μετά τη δεκαετία του 50, η Πελοπόννησος έχασε ένα μέρος απ' τη γοητεία της και τα βόρεια βουνά έγιναν πιο προσιτά και γνωστά.

Πάντως έγιναν κι εδώ μερικές αξιομνημόνευτες προσπάθειες να επιτευχθεί το δυσκολότερο ή να κατακτηθεί το άγνωστο, που εστίαζαν στην αλυσιδωτή συνέχεια της μεγάλης βόρειας οροσειράς ή το επιτέλους βατό της μοναδικής ορθοπλαγιάς.

Η πρώτη μεγάλη πορεία στα βόρεια βουνά έγινε το Πάσχα του 1928, από τους κούκους, με πολύ χιόνι: Καλάβρυτα - Ξερόκαμπος - Κορφές Χελμού - Σολο - Ζαρούχλα - Γκούρα - κορφή Ζήριας και Καλιάνι σε δύο μόνο μέρες. Μια απ' τις σημαντικότερες ορειβατικές περιπέτειες στην Πελοπόννησο ήταν η μεγάλη διαδρομή με σκι που έκανε ομάδα ορειβατών (Κλ. Δενδρινός, Σπ. Αγαπητός, G. Dorier, κλπ.) το Φλεβάρη του 1933. Ξεκίνησαν από Πάτρα και κατέληξαν Τρίκαλα ακολουθώντας το εξής δρομολόγιο σε 8 ημέρες: Πάτρα - Καταφύγιο - Κορφή Παναχαϊκού - χωριό Κουνινά - Μονή Ταξιαρχών - χωριό Πάνω Μαυρίκι - κορφή Κλωκού - χωριό Φτέρη - χωριό Πλατανιώτισσα - Καλάβρυτα - καταφύγιο Χελμού - Νεραϊδόραχη - χωριό Μεσορούγι - χωριό Ζαρούχλα - χωριό Γκούρα - κορφή Ζήριας - Τρίκαλα. Ένα τμήμα της ομάδας πήγε από χωριό Μεσορούγι - Μαρμάτι - χωριό Σαραντάπηχο - χωριό Καρυά - Τρίκαλα.

Ο Χελμός με το άγριο ανάγλυφό του τράβηξε από νωρίς το ενδιαφέρον των ορειβατών αλλά η εξαιρετική σαθρότητα του πετρώματός του έκοψε στους περισσότερους την όρεξη. Παρ' όλα αυτά το καλοκαίρι του 57, ο Γιώργος Μιχαηλίδης με τον Ψυρόπουλο κάνουν την πρώτη διαδρομή στη Νεραϊδόραχη. Στην ίδια ορθοπλαγιά μετά 5 χρόνια πάλι ο Μιχαηλίδης με τον Α. Σακαλή αυτή τη φορά χαράζει μια δεύτερη γραμμή, παραλλαγή της πρώτης. Καθώς η Νεραϊδόραχη είναι ένα γόητρο πρώτου μεγέθους για τη νότια Ελλάδα έγινε το 64 η πρώτη χειμερινή του δεξιού πιλιέ της από τους Λ. Αρβανιτίδη - Φ. Γαληνό - Κ. Κασιμάτη. Οι νεώτεροι πρόσθεσαν ένα μόνο επίτευγμα, αλλά αξιώσεων: η πρώτη χειμερινή του κεντρικού πιλιέ από τους Δ. Κορρέ, D. Booth και Μ. Τσούρτη το 77 συναντώντας σοβαρές δυσκολίες πάγου, σε μια ανατολική ορθοπλαγιά που την ξεπαγώνει ο ήλιος πολύ γρήγορα.

Ακόμη το καλοκαίρι του 58 οι Γ. Μιχαηλίδης - Δ. Λιάγκος κάνουν την πρώτη ολοκληρωμένη τραβέρσα της νότιας κορυφογραμμής του Χελμού, όπου συναντούν δυσκολίες IIIου βαθμού. Το Μάη του 59 ο Λιάγκος με τον Αλέκο Κοτσάμπαση επαναλαμβάνουν την κορυφογραμμή με χειμερινές συνθήκες.

Τέλος αξίζει ν' αναφερθεί ο Πενταδάχτυλος, η κορυφογραμμή του Ταΰγετου που δίνει το χειμώνα τη συγκίνηση μιας μεγάλης διαδρομής χιονιού με την αίσθηση ενός περίπατου μεσοπέλαγα (έγινε για πρώτη φορά χειμώνα από μια ομάδα του Φ.Ο.Π. με τον Αντρέα Ρίττα).

ΑΝΑΡΡΙΧΗΣΕΙΣ

1. ΖΗΡΙΑ

Προφήτης Ηλίας 2259

1. Αριστερό λούκι: Σ. Αποστολόπουλος 4/86, 55°, 250 μ.

2. ΧΕΛΜΟΣ

α) Νεραϊδόραχη Α ορθοπλαγιά

1. Κεντρικό πιλιέ

Γ. Μηχαηλίδης - Δ. Ψυρόπουλος 9/6/57, D+, 700 μ.

1η χειμερινή: D. Booth - Δ. Κορρές - Μ. Τσούρτης, 8/3/1977

1α. Γ. Μιχαηλίδης - Α. Σακαλής, παραλλαγή της 1, 11/11/62, D+, 700 μ.

2. Γ. Μιχαηλίδης - Λ. Λεοντιάδης, 12/6/60, D, 700 μ.

3. Ε. Αρβανιτίδης - Φ. Γαληνός - Κ. Κασιμάτης 29/3/64, AD, 650 μ.

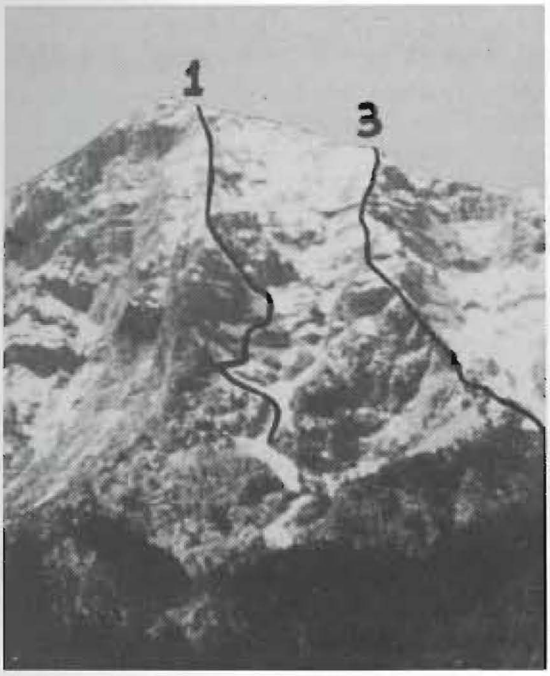

13. Χελμός Νεραϊδοράχη

14. Ζήρια Πρ. Ηλίας

β) Χτένι του Στεφανιού

4. Γ. Μιχαηλίδης - Δ. Λιάγκος, 27/7/58, AD.

1η χειμερινή Γ. Μιχαηλίδης - Π. Κατηφόρης - Η. Τροχάνης 11/3/1962

3. ΑΡΤΕΜΗΣΙΟ

Μαλεβός 1772

1. Γ. Μιχαηλίδης - Κατερίνα Γκέκα, Γ. Τσαμακίδης - Δ. Λιάγκος 3/10/54, D, 300 μ.
2. Δ. Λιάγκος - Ίντα Μπότσα 13/11/60, II έως IV, 300 μ.
3. Γ. Τσαμακίδης - Θ. Μπαλάσκας - Ίντα Μπότσα, Χάρη Δελαγραμμάτικα - Θ. Μπακόπουλος, 11/2/62, AD+, 350 μ.
4. Ε. Αρβανιτίδης - Φ. Γαληνός, 24/11/63, D,A_1, A_2, 200 μ.
5. Α. Σπανούδης - Ο. Ιωαννίδης, 4/2/68, TD, A_1, A_2, 200 μ.

4. ΤΑΥΓΕΤΟΣ

α) Χαλασμένο Βουνό Ν ορθοπλαγιά

1. Γ. Μιχαηλίδης - H. Heltscher - A. Δεμέστιχας - C. Proxanf - B. Reinalter 16/8/65, AD.

β) Μαρμαρόκαστρο, Δ ορθοπλαγιά

2. Γ. Μιχαηλίδης - C. Proxanf, 17/8/65, TD.
3. H. Heltscher - B. Reinalter - A. Δεμέστιχας 17/8/65, TD.

ΤΟ ΣΚΗΝΙΚΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

15. Διάδημα από ιστό και βροχή

Βιοκλιματικές συνθήκες

Η Πελοπόννησος, γενικά, ανήκει στο Μεσογειακό τύπο κλίματος. Η γεωμορφολογία της όμως, σε συνδυασμό με τη θέση της στη Βαλκανική, δημιουργούν τους όρους για την εμφάνιση μιας μεγάλης ποικιλίας κλιματικών συνθηκών.

Οι κυριότεροι κλιματικοί παράγοντες που καθορίζουν το κλίμα μιας περιοχής είναι:

1. Η θερμοκρασία του αέρα. Η Πελοπόννησος είναι μια απ' τις θερμότερες περιοχές της χώρας. Στα βουνά όμως η θερμοκρασία είναι πολύ χαμηλότερη, μειούμενη κατά 6,3° C για κάθε 1000 μέτρα υψομετρικής διαφοράς. Σ' όλες τις ορεινές περιοχές, η θερμοκρασία το χειμώνα πέφτει κάτω απ' το μηδέν. Ειδικότερα, οι μέσες ελάχιστες τιμές για τον ψυχρότερο μήνα (που είναι συνήθως ο Γενάρης), σε μερικές χαρακτηριστικές ορεινές θέσεις φαίνονται στον πίνακα

	m (°C)	P (mm)
Ανδρίτσαινα (760 μ., Γορτυνία)	3,41	1118
Αρτεμισία (760 μ., Ταΰγετος)	3,22	986
Βαμβακού (1000 μ., Πάρνωνας)	0,61	550
Καλάβρυτα (731 μ., Χελμός)	0,6	996
Τρίπολη (661 μ., Μαίναλο)	1,3	896

Απ' τις τιμές αυτές μπορούμε να πάρουμε μια ιδέα για τις μέσες ελάχιστες θερμοκρασίες των κορυφών των γειτονικών βουνών. Για παράδειγμα, η κορφή του Βόρειου Ταΰγετου (Ξεροβούνα, 1852 μ.) θα έχει:

$\theta\kappa = \theta o - \Delta H/1000 - 6,3 = 3,22 - 1852\text{-}760/1000 - 6,3 = -3,65$

Οι απολύτως ελάχιστες τιμές είναι βέβαια πολύ χαμηλότερες. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε αυτήν της Τρίπολης (−17° C) και των Καλαβρύτων (−16,2° C). Συνεπώς, απολύτως ελάχιστη θερμοκρασία στην κορυφή του Μαίναλου και του Χελμού μπορεί να υπολογιστεί με αρκετή ακρίβεια σε −25,3°C και −26,5°C αντίστοιχα, τιμές ίσες με τις ακραίες θερμοκρασίες που έχουν καταγραφεί στο ΕΚΟ του Ολύμπου (−26° C σε υψόμετρο 2817 μ.).

Στις ορεινές περιοχές η διακύμανση των μέσων ελαχίστων και μεγίστων θερμοκρασιών φτάνει τους 28,9° C (Τρίπολη), χαρακτηριστικές ακραίες διαφορές του ηπειρωτικού κλίματος. Στα βουνά, σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των ακραίων τιμών παίζει κι ο προσανατολισμός της πλάγιας με αποτέλεσμα η σύνθεση και η ανάπτυξη της χλωρίδας να είναι διαφορετική στις νότιες και τις βόρειες πλαγιές της ίδιας κορφής.

2. Η υγρασία του αέρα είναι ένας ισχυρός παράγων που ελέγχει την αύξηση των ποωδών φυτών. Απ' τις μετρήσεις των μετεωρολογικών σταθμών βλέπουμε πως οι ορεινοί σταθμοί καταγράφουν μια τυπική ετήσια διακύμανση, με τα μέγιστα να παρουσιάζονται το Δεκέμβρη και τα ελάχιστα τον Ιούλιο και Αύγουστο. Η μεγαλύτερη μέση μηνιαία τιμή έχει αναφερθεί απ' την Αρτεμισία (Βόρειος Ταΰγετος, 99% σε περίοδο μετρήσεων 17 ετών) και η μεγαλύτερη διακύμανση απ' την Τρίπολη (44-79%). Ιδιάζουσα είναι και η περίπτωση της Βαμβακούς (Πάρνωνα) όπου το διάγραμμα μέσης μηνιαίας σχετικής υγρασίας παρουσιάζει μια ιδιόμορφη διακύμανση με τρεις κορφές (Γενάρης, Ιούλης, Οκτώβρης) και ένα μίνιμουμ τον Απρίλη (που όμως βρίσκεται στο 77%, αρκετά ψηλή τιμή υγρασίας για το μήνα αυτόν). Η σταθερά ψηλή υγρασία του Πάρνωνα αντισταθμίζει το χαμηλό ύψος ετήσιας βροχής και ευνοεί ιδιαίτερα τη βλάστηση. Το φαινόμενο εξηγείται από το

γεγονός ότι ο Πάρνωνας είναι καλυμμένος απ' την αφυγραντική δράση των ξηρών νότιων ανέμων από τον Ταΰγετο και την κοιλάδα του Ευρώτα.

3. Η βροχή

Το μέσο ετήσιο ύψος βροχής στην Πελοπόννησο είναι αρκετά ψηλό στα δυτικά παράλια,αυξάνεται στα βορεινά και μειώνεται απότομα στ' ανατολικά. Ιδιαίτερη έμφαση του φαινόμενου αυτού παρουσιάζεται στον Πάρνωνα (σταθμός Βαμβακούς) που έχει μόνο 550 mm, τη στιγμή που η Αρτεμισία έχει 986 mm. Αυτό οφείλεται στην ομβροσκιά που δημιουργεί ο Ταΰγετος. Τα ομβροθερμικά διαγράμματα των ορεινών σταθμών της Πελοποννήσου παρουσιάζουν δύο μέγιστα και δύο ελάχιστα και οι μέσες ετήσιες τιμές βροχής φαίνονται στον πίνακα 1. Στα βουνά το ύψος της βροχής ξεπερνάει τα 1400 mm και σε μερικές ορεινές νησίδες τα 2000 mm.

Στη νότια Πελοπόννησο εμφανίζεται το βροχομετρικό μέγιστο της νότιας Βαλκανικής επειδή εδώ ξεφορτώνουν πρώτιστα οι υγροί άνεμοι του Αντικυκλώνα των Αζορών.

4. Το χιόνι είναι το μετεωρολογικό φαινόμενο που συνδέεται περισσότερο από κάθε άλλο με την ορεογραφία ενός τόπου. Το ορεινό ανάγλυφο της Πελοποννήσου αποτελείται από κορυφογραμμές με επικρατούντα προσανατολισμό Β-Ν και το βόρειο τείχος που φράζει από Δ-Α την περιοχή.

Έτσι, το χιόνι, που έρχεται από δύο κυρίως κατευθύνσεις, έχει μια διακύμανση στην κάλυψη:

α) Οι βόρειοι άνεμοι του Σιβηρικού αντικυκλώνα, συναντούν το βόρειο τείχος (Ζήρια, Χελμός, Ερύμανθος, Παναχαϊκό), ανυψώνονται, διαστέλλονται, ψύχονται και απαλλάσσονται απ' την υγρασία τους με τη μορφή χιονιού. Οι χιονιάδες αυτοί φτάνουν μέχρι τα βόρεια αρκαδικά βουνά, νοτίως των οποίων χιονίζει λιγότερο και ψηλότερα.

β) Οι Ν-ΝΔ άνεμοι του αντικυκλώνα των Αζορών, διασχίζουν τη Μεσόγειο και φορτίζονται με υγρασία: Οι άνεμοι αυτοί στην Πελοπόννησο συναντάνε πρώτα απ' όλα τα δυτικά βουνά (Ταΰγετος! Ερύμανθος), ψύχονται και χιονίζουν σε μεγάλες ποσότητες γιατί οι άνεμοι αυτοί είναι πολύ υγρότεροι απ' τους βόρειους. Στην περίπτωση αυτή οι δυτικότερες κορυφογραμμές προστατεύουν τις ανατολικές με αποτέλεσμα τα ανατολικά βουνά (Πάρνων! Αρτεμίσιο) να πιάνουν πολύ λιγότερο χιόνι. Γενικά ο Πάρνωνας θεωρείται το λιγότερο χιονισμένο βουνό της Πελοποννήσου.

Πάντως, χάρις στους ανέμους αυτούς και τη θέση της, η Πελοπόννησος πιάνει περισσότερο χιόνι απ' ότι θα υπετίθετο για το συγκεκριμένο γεωγραφικό πλάτος (φυσικά είναι περίπου το μισό απ' αυτό της βόρειας Ελλάδας). Χαρακτηριστικό της ποσότητάς του είναι η χιονοστιβάδα που έπεσε απ' το Γκριμπίνι (Ολίγυρτος) το χειμώνα 1928-29. Κατέβηκε 1500 μ. με μέτωπο 100 μ. και σάρωσε έκταση 35 στρεμμάτων στον κάμπο της Γκιόζας (Μάτι).

Οι εδαφικές συνθήκες που επηρεάζουν τα είδη και την κατάσταση της βλάστησης του κάθε βουνού αναλύονται στα επί μέρους λήμματα.

Ζώνες βλάστησης

Κατώτερη ζώνη (μέχρι 700 μ περίπου)

Η ζώνη αυτή χαρακτηρίζεται από το μακρύ ξερό και ζεστό καλοκαίρι κάι τους ήπιους χειμώνες. Όλα τα φυτά της ζώνης αυτής έχουν αναπτύξει κάποιο προστατευτικό μηχανισμό για την αντιμετώπιση της καλοκαιρινής ξηρασίας, που αποσκοπεί στην ελάττωση της απώλειας νερού, όπως μικρά δερματώδη φύλλα, τρίχωμα, κερώδεις επιφάνειες, αιθέρια έλαια κλπ.

Εδώ συναντάμε βασικά δύο τύπους βλάστησης: τη μακία και τα φρύγανα. Τα φρύγανα έχουν μεγαλύτερη εξάπλωση ατις πιο θερμές και ξερές περιοχές. Αποτελούνται από μικρά θαμνάκια που άλλα είναι αγκαθωτά, άλλα έχουν πυκνό γκριζόλευκο τρίχωμα κι άλλα περιέχουν αιθέρια έλαια κι είναι αρωματικά. Μερικά χαρακτηριστικά είναι οι αφάνες (Euphorbia acanthothamnos που φτάνει μέχρι την αλπική ζώνη και Genista acanthoclada), η ασφάκα (Phlomis fruticosa), το θυμάρι (Thymus capitatus), η φασκομηλιά (Salvia officinalis). Την άνοιξη, τα ανθισμένα φρύγανα με την ποικιλία και εναλλαγή των χρωμάτων τους προσφέρουν ένα πολύ όμορφο θέαμα, μικρής όμως διάρκειας καθώς από νωρίς το καλοκαίρι πολλά απ' αυτά χάνουν ακόμα και τα φύλλα τους ενώ άλλων διπλώνονται και παίρνουν μια ξερή και σκονισμένη όψη.

Στις υπόλοιπες περιοχές (όπου δεν ασκείται γεωργική εκμετάλλευση – ελιές, εσπεριδοειδή, αμπέλια) συναντάμε κυρίως τη μακία, την τυπική μεσογειακή βλάστηση. Κυρίαρχο είδος είναι εδώ το πουρνάρι (Quercus coccifera) – στη θαμνώδη του μορφή – που μαζί με τον ασπάλαθο (Calycotome villosa), την αγριελιά (Olea oleaster), το σχίνο (Pistacia lentiscus), το σπάρτο (Spartium junceum) και πολλά ακόμη είδη σκληρόφυλλων θάμνων περιπλέκονται και σχηματίζουν πυκνές και αδιαπέραστες συστάδες.

Τα ποώδη φυτά της ζώνης αυτής φυτρώνουν το φθινόπωρο, ανθίζουν νωρίς την άνοιξη και περνούν το καλοκαίρι, τα μονοετή με τη μορφή σπόρων ενώ τα πολυετή έχουν βολβό ή σαρκώδεις ρίζες που διατηρούνται ζωντανά στην περίοδο της ξηρασίας.

Τέλος, σε ορισμένες περιοχές, κυρίως στη βόρεια και τη δυτική Πελοπόννησο υπάρχουν δάση κοινή πεύκης (Pinus halepensis).

Ημιορεινή ζώνη (700 - 1000 μ)

Καθώς προχωράμε προς το εσωτερικό και κερδίζουμε ύψος, τα καλοκαίρια γίνονται πιο δροσερά και η θερμοκρασία στη διάρκια του χειμώνα πέφτει συχνά κάτω από τους 0^0 C. Μαζί με τις κλιματικές συνθήκες αλλάζει και η βλάστηση. Δάση φυλλοβόλων κάνουν την εμφάνισή τους, με πιο κοινή την πυκνοβελονιά (Quercus frainetto) – μια δρυ με μεγάλα φύλλα με βαθείς λοβούς – που προτιμάει τα αμμώδη εδάφη. Σε ασβεστολιθικό υπόστρωμα φυτρώνουν η ασπροβελανιδιά (Quercus pubescens) – που τη βρίσκουμε και σε χαμηλότερα υψόμετρα – και ο γαύρος (Carpinus orientalis). Υπάρχουν επίσης λίγα δάση από καστανιές (Castanea sativa). Συχνά πάνω στα κλαδιά της καστανιάς ή των δρυών αναπτύσσεται η λατσίνα (Loranthus europaeus), ένα φυλλοβόλο ημιπαράσιτο συγγενικό με τον ιξό (Viscum album, που παρασιτεί στα μαυρόπευκα και τα έλατα). Στις κοιλάδες των ποταμών, τις ρεματιές και γενικά τους πιο υγρούς τόπους φυτρώνουν πλατάνια (Platanus orientalis)· συχνά συνοδεύονται από ιτιές και λεύκες.

Μεγάλη εξάπλωση και σ' αυτή τη ζώνη (ιδιαίτερα στις πιο ξερές και νότιες

16

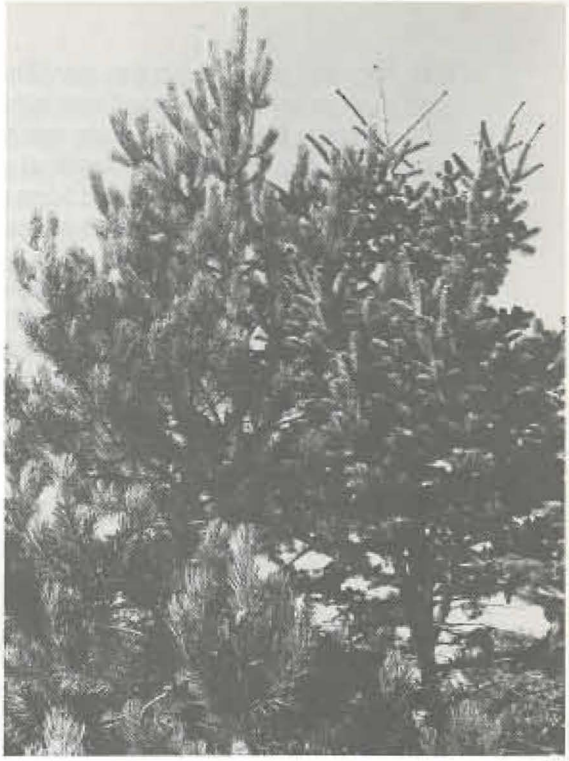

17

16. Το παράσιτο λατσίνα, πάνω σε βελανιδιά

17. Μικτή συστάδα μαυρόπευκου - έλατου στον Πάρνωνα

πλαγιές) έχει το πουρνάρι. Είδος με μικρές απαιτήσεις, ανθεκτικό στη βόσκηση και τις πυρκαγιές με την έντονη αναγέννηση που παρουσιάζει, κατόρθωσε να επεκταθεί εις βάρος των δρυών. Μαζί με τα πουρνάρια θα συναντήσουμε κέδρα (Juniperus oxycedrus), γκορτσιές (Pyrus spinosa) – συχνά σε θαμνώδη μορφή –, αγριοτριανταφυλλιές (Rosa canina), κρητικό σφεντάμι (Acer sempervirens) κ.ά. Σ' αυτά τα θαμνοτόπια όπως και στα φρύγανα που φυτρώνουν σε πιο φτωχά εδάφη κρύβεται συχνά ένας πλούτος από εντυπωσιακά βολβώδη αγριολούλουδα όπως ορχεοειδή (Ophrys, Serapias), κρόκοι, ίριδες, Ornithogallum, κ.ά.

Στις ψυχρότερες θέσεις παρουσιάζεται το μαυρόπευκο – που θα το δούμε στην επόμενη ζώνη – καμιά φορά μάλιστα μαζί με κοινά πεύκα. Αυτά δείχνουν ότι η μετάβαση από τη μια ζώνη στην άλλη γίνεται σταδιακά, τα υψόμετρα δεν είναι απόλυτα και βλέπουμε συχνά αλληλοεπικαλύψεις που οφείλονται σε μικροκλίματα και άλλους τοπικούς παράγοντες (σύσταση εδάφους κ.λπ.).

Ορεινή ζώνη (1000 - 1800 μ)

Εδώ τα καλοκαίρια είναι δροσερότερα, βρέχει περισσότερο, οι χειμώνες είναι ακόμη ψυχρότεροι και το χιόνι διαρκεί μερικούς μήνες. Σ' αυτή τη ζώνη συναντάμε δάση κωνοφόρων και λιβάδια στις ξηρότερες και πιο άγονες περιοχές. Το κυρίαρχο δέντρο είναι το κεφαλονίτικο έλατο (Abies cephalonica) που είναι ενδη-

μικό της κεντρικής και νότιας Ελλάδας. Είδος με μικρές απαιτήσεις και μεγάλη αντοχή στην ξηρασία, εμφανίζεται κύρια σε ασβεστολιθικά εδάφη με τις ρίζες του να εισχωρούν βαθιά στις ρωγμές των βράχων. Αρκετά διαδεδομένο είναι το μαυρόπευκο (Pinus nigra ssp. pallasiana) που το συναντάμε συνήθως σε περιοχές με φλύσχη, ενώ υπάρχουν και μικτά δάση μαυρόπευκων - ελάτων. Μαζί τους, σκόρπια εδώ κι εκεί, φυτρώνουν κέδρα (Juniperus oxycedrus). Στα ξέφωτα και τα λιβάδια βρίσκουμε τρικουκιές (Crataegus hedreichii, C. orientalis), μπερκιές (Crataegus) pycnoloba – είδος ενδημικότης Πελοποννήσου), αγριοκορομηλιές (Prunus cocomilia) κ.ά. Τα ποώδη φυτά του δάσους γίνονται συνήθως ψηλά, στην προσπάθειά τους να συναντήσουν το φως του ήλιου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η μεγάλη μαργαρίτα, Doronicum orientale, που γίνεται διπλάσια σε ύψος (μπορεί να φτάσει το 1 μέτρο) από την παρόμοιά της Doronicum columnae που φυτρώνει ανάμεσα στους βράχους και σε μεγαλύτερο υψόμετρο.

Αλπική ζώνη

Στην Πελοπόννησο τα δασοόρια είναι κατά κανόνα ανθρωπογενή· από παλιά δηλαδή οι άνθρωποι έκαιγαν ή έκοβαν τα δέντρα για να επεκτείνουν τα καλοκαιρινά βοσκοτόπια και με τη συνεχή βόσκηση εμποδίστηκε η αναγέννηση του δάσους. Γι' αυτό και βλέπουμε συχνά κάποιο ξεκομμένο γέρικο έλατο (απομεινάρι του παλιού δάσους) ή βουνοκυπάρισσο (Juniperus foetidissima) που λέγεται ότι σε ορισμένα βουνά σχημάτιζε συστάδες πάνω από τη ζώνη των ελάτων.

Καθαυτό αλπικοί βιότοποι είναι τα αλπικά λιβάδια, οι σάρες και τα βράχια των κορφών, σε υψόμετρο συνήθως πάνω από 2200 μ. Τυπικά αλπικά λιβάδια – αβαθείς λεκάνες και εκτάσεις με μικρή κλίση όπου φυτρώνουν αγρωστώδη σε τούφες – συναντάμε στον Ταΰγετο (διάσελο Πόρτες). στη Ζήρια (δολίνες στην ψηλότερο κορφή), στο Χελμό (λιβάδια γύρω απ' το Πάνω Λιθάρι και την Ψηλή Κορφή) και τον Ερύμανθο (λάκκες γύρω απ' τον Προφήτη Ηλία).

Εν τούτοις, εξετάζουμε τα ψηλότερα ορεινά λιβάδια μαζί με την αλπική ζώνη γιατί οπωσδήποτε δίνουν μια ενιαία εικόνα και η βλάστηση των αλπικών πλαγιών έχει εκταθεί εν μέρει και σ' αυτά. Η βλάστηση αυτή συνίσταται από αγκαθωτά θαμνάκια και πολυετείς πόες, όπως διάφορα είδη του γένους Astragalus και το ενδημικό της Ελλάδας (Cerastium candidissimum). Πολύ κοινή είναι η Daphne oleoides και διάφορα αγρωστώδη των γενών Stipa, Festuca, κ.ά. Νανώδη κέδρα, (Juniperus communis υποείδος alpina) φυτρώνουν στο Χελμό, τον Πάρνωνα και τον Ταΰγετο ενώ το υποείδος hemisphaerica (που μοιάζει πολύ με το προηγούμενο) συναντιέται στο Χελμό και το Μαίναλο.

Οι περισσότερες κορφές των βουνών της Πελοποννήσου – όπου δεν έχουν ορθοπλαγιές ή μικρότερα βράχια – σχηματίζουν απότομες πλαγιές όπου το λεπτό στρώμα εδάφους τους καλύπτεται (και συγκρατείται) από πέτρες. Οι πλαγιές αυτές μας δίνουν από μακριά την εντύπωση τελείως άγονης περιοχής κι όμως εδώ φυτρώνουν πολλά είδη με λεπτούς βλαστούς και ριζώματα που ελίσσονται ανάμεσα στις πέτρες σε αναζήτηση λίγου χώματος και υγρασίας. Τα φυτά αυτά, όπως κι εκείνα που αναπτύσσονται στο λιγοστό χώμα των σχισμών των βράχων (χασμόφυτα) έχουν προσαρμοστικές δομές που τα προστατεύουν από τις σκληρές κλιματικές συνθήκες (το χιόνι και τον παγετό που τα σκεπάζει 4-5 μήνες το χρόνο και την καλοκαιρινή ξηρασία, όπου το νερό των σποραδικών βροχών εξαφανίζεται μέσα απ' τις διακλάσεις του ασβεστόλιθου). Έτσι, άλλα χάνουν το υπέργειο τμήμα τους και μένει ζωντανή η ρίζα τους που προφυλάσσεται κάτω από μια

πέτρα ή μέσα στη σχισμή του βράχου (όπως σε είδη του γένους Viola ή Campanula), άλλων τα φύλλα συγκρατούν πολύ υγρασία (Sempervivum sp.), ενώ στις σαξιφράγες (Saxifraga sp.) βλαστοί και φύλλα σχηματίζουν πυκνά μαξιλαράκια.

Τέλος, ανάμεσα σ' αυτά τα φυτά θα πρέπει να αναζητήσουμε τα περισσότερα σπάνια και ενδημικά είδη.

Χλωρίδα

Η Πελοπόννησος, με το πολυσχιδές ανάγλυφο (μεγάλος αριθμός ορεινών όγκων και δεκάδες φαράγγια) και την ποικιλία των κλιματικών συνθηκών, παρουσιάζει μια πολύ ενδιαφέρουσα και πλούσια χλωρίδα που περιλαμβάνει 2400 είδη. Σ' αυτά συγκαταλέγονται 300 ενδημικά φυτά της Ελλάδας που πάνω απ' το 1/3 τους συναντιώνται αποκλειστικά στην Πελοπόννησο τα μισά δε απ' αυτά τα βρίσκουμε αποκλειστικά και μόνο σε κάποιο από τα μεγάλα βουνά της.

Στον πλούτο αυτό της χλωρίδας έχει συντελέσει σημαντικά η γεωλογική της ιστορία. Σε πολύ παλιές γεωλογικές περιόδους, όταν όλη η Ελλάδα και το Αιγαίο ήταν μια μεγάλη ξηρά (η Αιγηΐδα) που ενωνόταν με τη Μικρασία, έγινε μια μετακίνηση ζώων από την Ασία προς τον ελλαδικό χώρο που συνοδεύτηκε από μια μετανάστευση ασιατικών φυτών. Αργότερα, διαδοχικά (που αντιστοιχούσαν στις εποχές ούνδεσης κι επανασύνδεσης της Πελοποννήσου με τη Στερεά) μεταναστευτικά ρεύματα φυτών προερχόμενων από το βορρά έφεραν εδώ στοιχεία της αλπικής χλωρίδας. Μ' όλη αυτή την ποικιλία των φυτών εμπλουτίστηκε η χλωρίδα της Πελοποννήσου. Κάποια φυτά στην προσπάθειά τους να αποικήσουν καινούργιους βιοτόπους, συχνά πολύ εξειδικευμένους κι απομονωμένους, διαφοροποιήθηκαν δίνοντας γένεση σε καινούργια είδη. Τέτοιοι βιότοποι είναι κυρίως τα απόκρημνα τοιχώματα των φαραγγιών και οι ψηλές κορφές των βουνών που είναι και τα μέρη όπου θα συναντήσουμε το μεγαλύτερο αριθμό των ενδημικών. Σ' αυτούς τους βιότοπους κατάφεραν ακόμα και διαιώθηκαν κάποια είδη που μπορεί παλιότερα να είχαν μεγαλύτερη εξάπλωση.

Επιπλέον, και η ίδια η γεωγραφική απομόνωση της Πελοποννήσου πρέπει να συντέλεσε στη διαφοροποίηση ορισμένων ειδών.

Γι' αυτούς τους λόγους και μ' αυτούς τους τρόπους και πολλούς ίσως ακόμα που ξεπερνούν την αντίληψή μας δημιουργήθηκαν στην Πελοπόννησο ενδημικά φυτά.

Τα περισσότερα από τα ενδημικά της Πελοποννήσου εξαπλώνονται σε μικρές περιοχές των βουνών ή των κάμπων. Υπάρχουν πάντως δύο περιοχές όπου το φαινόμενο του ενδημισμού είναι πιο έντονο: η μια στη βόρεια Πελοπόννησο με κέντρο το Χελμό και η άλλη στη νότια με επίκεντρο τον Ταύγετο (με περισσότερα ενδημικά). Τα δύο αυτά βουνά έχουν και το μεγαλύτερο αριθμό αποκλειστικών ενδημικών.

Ένα ακόμα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της Πελοποννησιακής χλωρίδας είναι η παρουσία κάποιων Ασιατικών ειδών που δε συναντιώνται πουθενά αλλού στην Ευρώπη, (όπως το Juniperus drupacea στον Πάρνωνα και η Macrotomia densiflora στο Χελμό).

Πίνακες με τα αποκλειστικά ενδημικά και μερικά απ' τα πιο ενδιαφέροντα ή ελκυστικά αγριολούλουδα που συναντάμε πάνω σε χαρακτηριστικές πορείες, σημειώνονται στο κεφάλαιο της οικολογίας του κάθε βουνού.

Υπάρχουν όμως και πολλά αγριολούλουδα που τα συναντάμε λίγο-πολύ σε όλα τα βουνά της Πελοποννήσου και αποτελούν αυτό που θα λέγαμε κοινή χλωρίδα.

18

19

20

18. *Fritillaria davisii*
19. *Primula vulgaris*
20. *Crataegus pycnoloba*
21. *Crocus sieberi sublimis*
22. *Viola mercurii*
23. *Crocus olivieri & Anemone blanda*
24. *Scilla bifolia*

22

23

21

24

19

20

23

Με εξαίρεση δύο - τρία που είναι ενδημικά της Ελλάδας, είναι είδη με πλατιά εξάπλωση συνήθως στα Βαλκάνια και τη Δυτική Ασία, κάποια είναι νότιοευρωπαϊκά (παραμεσογειακά) και λιγότερα, κεντροευρωπαϊκά. Τα περισσότερα συναντώνται σε μια ποικιλία βιοτόπων και υψομέτρων.

Για να αποφύγουμε τις επαναλήψεις στα επί μέρους κεφάλαια, δίνουμε παρακάτω έναν κατάλογο με μερικά απ' τα πιο γνωστά είδη της κοινής χλωρίδας των βουνών μαζί με το βιότοπο και το κατά προσέγγιση υψόμετρο όπου τα συναντάμε. (Συντμήσεις: ΗΜ= ημιορεινή 700-1000, ΟΡ= ορεινή 1000-1800 μ., ΥΠ= υποαλπική, 1800-2200 μ., ΑΛ= αλπική 2200 - 2400 μ.)

Aethionema saxatile, σε πετρώδη μέρη ΟΡ, ΥΠ, ΑΛ
Anemone blanda, πετρώδη εδάφη ΗΜ, ΟΡ, ΥΠ, ΑΛ
Aubrieta deltoidea, βραχώδεις θέσεις ΗΜ, ΟΡ, ΥΠ, ΑΛ.
Campanula spathulata, δάση, λιβάδια ΟΡ
Centaurea triumfetti, χορτολίβαδα, πετροπλαγιές ΗΜ, ΟΡ
Cerastium candidissimum, στεγνές πετρώδεις θέσεις ΟΡ, ΥΠ, ΑΛ
Crocus olivieri, ξέφωτα και λιβάδια ΗΜ, ΟΡ
Crocus sieberi - sublimis δάση και λιβάδια ΟΡ, ΥΠ, ΑΛ
Doronicum columnae, ανάμεσα στα βράχια ΥΠ, ΑΛ
Doronicum orientale δάση ΟΡ
Geranium tuberosum λιβάδια ΗΜ, ΟΡ
Geranium subcaulescens πετροπλαγιές ΟΡ, ΥΠ, ΑΛ
Helianthemum nummularium, ξερά λιβάδια, ξέφωτα ΗΜ, ΟΡ, ΥΠ, ΑΛ
Iris inguicularis, θαμνοτόπια και πετρώδεις τοποθεσίες ΗΜ, ΟΡ
Lamium garganicum, δάση, λιβάδια ΟΡ, ΥΠ
Lotus corniculatus, λιβάδια, πετροπλαγιές ΟΡ, ΥΠ, ΑΛ
Malcolmia gracea ssp bicolor, βραχοτόπια ΗΜ, ΟΡ, ΥΠ
Muscari commosum, θαμνοτόπια, πετρώδεις θέσεις και λιβάδια ΗΜ, ΟΡ
Muscari neglectum, λιβάδια ΟΡ, ΥΠ
Myosotis sylvatica, δάση, λιβάδια, βραχοτόπια ΟΡ, ΥΠ
Ornithogallum nutans, θαμνοτόπια, παλιά χωράφια ΗΜ
Primula vulgaris, κοντά σε ρυάκια και σε υγρές θέσεις ΗΜ, ΟΡ
Potentilla recta, θαμνοτόπια, λιβάδια ΗΜ, ΟΡ
Saxifraga chrysosplenifolia, υγρά σκιερά βράχια, ΗΜ, ΟΡ, ΥΠ
Scilla bifolia ανοιχτά δάση και λιβάδια δίπλα σε χιονούρες ΟΡ, ΥΠ, ΑΛ
Sideritis clandestina (το τσάι του βουνού) βραχώδη μέρη ΥΠ, ΑΛ.

Μανιτάρια

Καθώς οι φθινοπωρινές βροχές υγραίνουν το χώμα χιλιάδες μανιτάρια ξεπετάγονται στα δάση και τα λιβάδια. Αυτός ο καρπός της γης που μας είναι γνωστός με το σχήμα του καπέλου πάνω στο πόδι, συναντιέται και σε άλλες εντυπωσιακές και αναπάντεχες μορφές: σα φούσκα, σαν αστέρι, σαν τραπεζάκια κολλημένα σε κορμούς δέντρων, σαν κοράλλινοι θάμνοι και πολλές ακόμα.

Αυτό που ονομάζουμε μανιτάρι είναι το όργανο αναπαραγωγής του μύκητα. Λόγω του ότι δεν φωτοσυνθέτουν οι μύκητες κατατάσσονται στους ετερότροφους οργανισμούς. Στην πλειοψηφία τους είναι σαπρόφυτα και αναπτύσσονται πάνω σε νεκρά φυτά και ζώα ή σε κοπριές. Ο ρόλος τους στη φύση είναι πολύ σημαντικός καθώς μαζί με διάφορα έντομα, σκουλίκια και βακτήρια κάνουν δυνατή

την ανακύκλωση των ζωτικών ουσιών αποδεσμεύοντας απ' τις σύνθετες οργανικές ουσίες τα βασικά θρεπτικά συστατικά που είναι απαραίτητα για την ανάπτυξη των φυτών και των ζώων.

Μια άλλη κατηγορία είναι παράσιτα, αναπτύσσονται δηλαδή πάνω σε ζωντανούς οργανισμούς. Στην πλειοψηφία τους είναι μικροσκοπικά, υπάρχουν όμως και μεγάλα όπως οι ίσκες που αναπτύσσονται πάνω σε ώριμα δέντρα. Στην τρίτη κατηγορία περιλαμβάνονται μανιτάρια που έχουν μια συμβιωτική σχέση με το ριζικό σύστημα ορισμένων ανώτερων φυτών. Αυτή η προς αμοιβαίο όφελος σχέση λέγεται μυκόριζα και παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη πολλών δέντρων, ειδικά αυτών που φυτρώνουν σε φτωχά εδάφη.

Ιδιαίτερα πλούσια σε μανιτάρια είναι τα δάση επειδή στο έδαφός τους έχει συσσωρευτεί μεγάλη ποσότητα βιομάζας. Πολλά μανιτάρια έχουν σαφή προτίμηση σε συγκεκριμένο είδος δέντρου.

Χαρακτηριστικά γένη στα δάση της Πελοποννήσου είναι οι βωλίτες (Boletus sp) τα αστέρια της γης (Geastrum), οι Μορχέλλες (Morchella) που βγαίνουν την άνοιξη, οι φούσκες (Lycoperdon), ενώ στα κλαδιά, τα πρέμνα και τους κορμούς φυτρώνουν Mycena, Crepidotus, Pleurotus, Calocera, Ganoderma, Fomes κ.ά.

Στα λιβάδια ξεχωρίζουν οι ψηλές Λεπιότες (Lepiota procera) και τα Αγαρικά (Agaricus campestris). Στις κοπριές συναντάμε τα Coprinus, Panaeolus και Stropharia semiglobata. Το φθινόπωρο και την άνοιξη στις άκρες των δασικών δρόμων ξεφυτρώνουν ομαδικά οι Coprinus comatus που όπως και τα υπόλοιπα είδη του γένους Corpinus έχει την εξής ιδιότητα: καθώς ωριμάζει, τα φυλλαράκια και συνήθως και το καπέλλο διαλύονται σταδιακά σχηματίζοντας ένα μαύρο υγρό.

Τα μανιτάρια ήταν από παλιά ένα συμπήρωμα της διατροφής για τους ορεινούς. Δεν εκμεταλλεύονταν βέβαια το σύνολο των φαγώσιμων ειδών αλλά μόνο όσα γνώριζαν πολύ καλά από παράδοση. Τα δηλητηριώδη ή αυτά που τους έμοιαζαν τα ονόμασαν θανατίτες. Στα φαγώσιμα είδη έδωσαν διάφορα ονόματα που μερικά ποικίλουν από περιοχή σε περιοχή.

Μερικά από τα πιο γνωστά φαγώσιμα είδη με τα λαϊκά τους ονόματα είναι:
Agaricus campestris - Λιβαδίτες, ασπρομανίταρα
Boletus sp- Λαφίτες, Σφουγγίτες
Lycoperdon sp - Αλεπουπορδές, του λαγού το τσιγάρο, Πουντζά του λιούκου (τσακώνικη διάλεκτος)
Morchella sp - Αρνάκια, Κουρκουρίκια, Προβοκοιλιές
Lepiota procera - Καπρόλες, Γουργουλιάνες
Coprinus sp - Κοπρομανίτες, κοπρίτες
Pleurotus eryngii - Αγκαθίτης
Pleurotus ostreahis - Πίτες, Τιπάρια
Lactarius deliciosus - γαλατσίτες

ΠΑΝΙΔΑ

Μετά την αργή προσαρμογή της στο θερμότερο κλίμα που ακολούθησε την τελευταία παγετωνική περίοδο, η βλάστηση της Ευρώπης χρειάστηκε να προσαρμοστεί στην – υπερβολικά γρήγορη με τα βιολογικά μέτρα – αλλαγή που έφερε η ανθρώπινη παρουσία. Το ήπιο μεσογειακό κλίμα της Πελοποννήσου βοήθησε ιδιαίτερα στο να εγκατασταθούν σ' αυτήν οι άνθρωποι από πολύ παλιά· οι άνθρωποι που

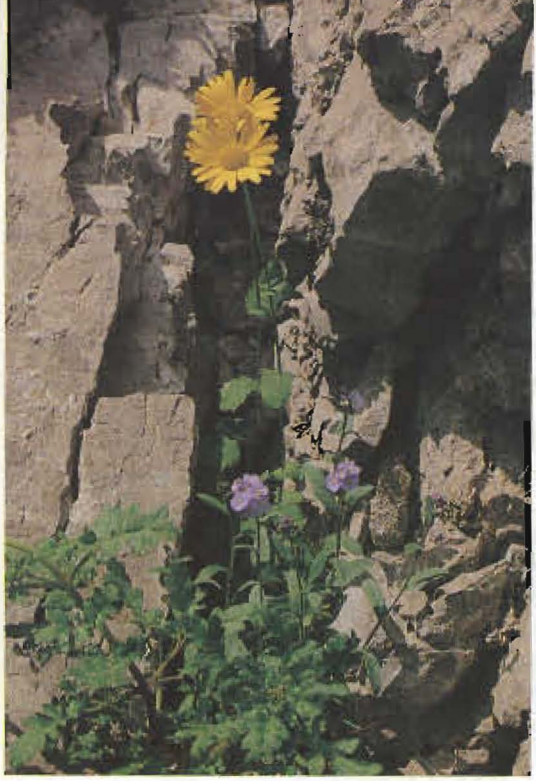

25. *Doronicum columnae & Myosotis sp.*

26. *Geranium tuberosum*

27. *Cerastium candidissimum*

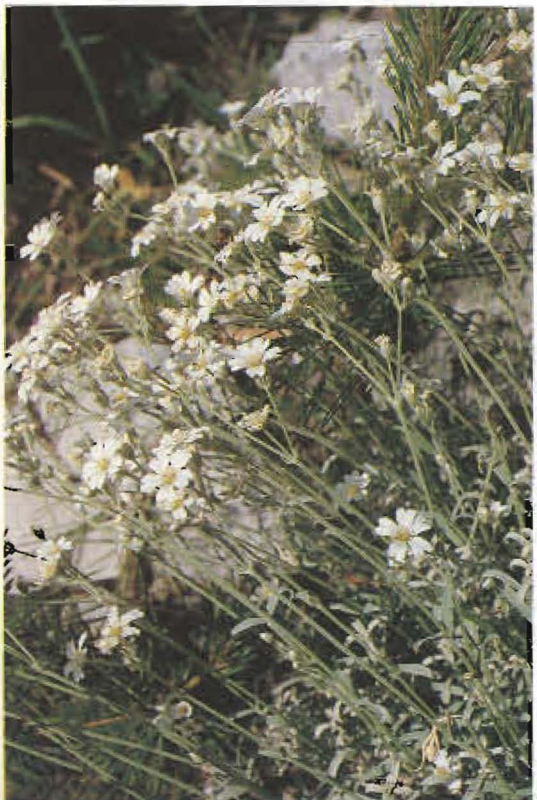

28. *Lotus corniculatus*

29

30

29. Verbascum acaule

30. Τυπικό μανιτάρι του ελατοδάσους, ο κορτινάριος αυτός φυτρώνει δίπλα σε ένα Lamium garganium, επίσης τυπικό λουλούδι του ορεινού δάσους (αριστερά)

χρειάζονταν όλο και περισσότερη εκμεταλλεύσιμη γη καθώς ο πληθυσμός τους μεγάλωνε με το πέρασμα των αιώνων. Όπως ήταν επόμενο, η μορφή της Πελοποννήσου άλλαξε, με τα απέραντα δάση και τα πυκνά θαμνοτόπια να αραιώνουν και να ζαρώνουν συνεχώς σε όφελος των χωραφιών και των βοσκοτόπων. Τα τελευταία μεγάλα δάση κωνοφόρων επιζούν ακόμα στις απότομες πλαγιές των ψηλών βουνών που δεν προσφέρονται για εκμετάλλευση, ενώ μερικά εκτεταμένα θαμνοτόπια (που αποτελούν και την τυπική μεσογειακή βλάστηση) συμβιώνουν με τα κοπάδια και επιπλέον κρύβουν μέσα τους ένα μεγάλο μέρος της Πελοποννησιακής άγριας ζωής.

Από τα άγρια ζώα της Πελοποννήσου, εκείνα που επηρεάστηκαν πιο φανερά από την αλλαγή ήταν τα μεγάλα θηλαστικά. Όμως ας μη βιαστούμε να μιλήσουμε για υποβάθμιση και καταστροφή. Από την οπτική γωνία της Φύσης, αυτό που έγινε και εξακολουθεί να γίνεται είναι μια μεταβολή και το αποτέλεσμα είναι μια προσαρμογή της φύσης στη νέα κατάσταση. Έτσι, τα ζώα που χρειάζονται μεγάλες περιοχές με δάση και ήσυχα ξέφωτα για να ζήσουν, εξαφανίστηκαν μόλις έλειψαν τα δάση και η ησυχία. Η ευαίσθητη αρκούδα και το ελάφι χάθηκαν στους αρχαίους χρόνους, το ανθεκτικότερο αγριογούρουνο και το ζαρκάδι στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα και ο ακόμα πιο ευπροσάρμοστος λύκος κράτησε ως τον τελευταίο πόλεμο. Τις άδειες (οικολογικές) θέσεις των παραπάνω ζώων, τις κατέλαβαν άλλα είδη που μπορούν να ζήσουν στα χωράφια και τους θάμνους, παρέα με τους

ανθρώπους και ακόμα περισσότερο μπορούν να εκμεταλλευτούν τις πηγές τροφής που άθελά του προσφέρει ο άνθρωπος. Τα ποντίκια που ροκανίζουν το στάρι, στο χωράφι και την αποθήκη, η αλεπού που ψάχνει στα σκουπίδια και το κουνάβι που μπορεί να φτιάξει τη φωλιά του στα δοκάρια της στέγης και να μπει τη νύχτα στο κοτέτσι για να φάει αυγά και κότες είναι τα θηλαστικά που έχουν προσαρμοστεί καλύτερα στις υπάρχουσες συνθήκες. Ανάλογα παραδείγματα υπάρχουν, όπως θα δούμε παρακάτω, στα πουλιά, τα ερπετά, τα έντομα αλλά και γενικότερα σε όλες τις τάξεις του ζωϊκού βασίλειου. Ο άνθρωπος αποκαλεί «επιβλαβή» τα είδη αυτά που – ως ένα βαθμό – ζουν σε βάρος του και προσπαθεί να τα μειώσει χρησιμοποιώντας κάθε μέσο, χωρίς όμως επιτυχία, γιατί η προσαρμογή των ζώων αυτών στην ανθρώπινη παρουσία περιλαμβάνει και προσαρμογή στο ανθρώπινο κυνήγι.

Τα ποντίκια ζουν παντού όπου υπάρχει κάλυψη από χόρτα, θάμνους και πέτρες. Εκτός από τα δέκα είδη των καθαυτό ποντικών και αρουραίων που καλύπτουν όλα τα είδη των βιοτόπων, στη ΒΔ Πελοπόννησο υπάρχει και ένα είδος μικρόσωμου άγριου χάμστερ, που εξωτερικά μοιάζει με ποντίκι, αλλά διαθέτει – όπως όλα τα χάμστερ – ένα ζευγάρι τσέπες στην εσωτερική πλευρά των μάγουλων. Τις τσέπες αυτές τις γεμίζει βιαστικά με ελατοβελόνες που θα φάει ήσυχα στην προφυλαγμένη στοά του. Πρόκειται για το Cricetulus migratorius που είναι ασιατικό είδος και τ' εξαίρεση ζει σε μερικά μέρη στα ανατολικά Βαλκάνια. Η νυφίτσα βρίσκεται πάντα κοντά στα ποντίκια που είναι η κύρια τροφή της και τα μεγαλύτερα σαρκοφάγα εναλλάσσονται στους διάφορους βιότοπους: Η αλεπού προτιμάει τις ανοιχτές εκτάσεις με αραιούς θάμνους και δέντρα, όπου κυνηγάει σκαθάρια και ποντίκια. Το ανταγωνιστικό της κουνάβι ζει μέσα στα πυκνά δάση αλλά και στις γυμνές πετροπλαγιές, αρκεί να υπάρχουν τρύπες για να κρυφτεί και πουλάκια, ποντίκια, σαρανταποδαρούσες κι άγριοι καρπσί για να χορτάσει. Ο ασβός ζει σε όλες αυτές τις περιοχές αλλά αποφεύγει τον ανταγωνισμό τρώγοντας κυρίως καρπούς και έντομα που ξεθάβει από το χώμα με τα μακριά του νύχια. Η βίδρα, το πιο ειδικευμένο σαρκοφάγο, ζει σε όλα σχεδόν τα ποτάμια της Πελοποννήσου. Μέσα στα πυκνά δάση των βορειότερων βουνών επιζεί ο αγριόγατος και μέχρι τον πόλεμο υπήρχε λύγκας σε πυκνά δάση στον Ταΰγετο και το συγκρότημα Ζήριας - Χελμού. Το τυπικό σαρκοφάγο της μεσογειακής ζώνης, το τσακάλι, κρύβεται στους μεγάλους θαμνότοπους μερικών βουνών, αλλά καθώς συχνά συγχέεται με αδέσποτο σκυλί, δεν είναι επακριβώς γνωστά η εξάπλωσή του και ο πληθυσμός του. Τα δάση των μαυρόπευκων και των ελάτων φαίνονται άδεια χωρίς την παρουσία του σκίουρου, που δεν υπάρχει στην Πελοπόννησο – τα πελέκια (Glis glis, ο μεγαλύτερος από τους τρεις μυωξούς που ζουν στην Πελοπόννησο) που έχουν πάρει τη θέση του σκίουρου στο οικοσύστημα δεν μπορούν να γεμίσουν το – αισθητικό – κενό, αφού κυκλοφορούν μόνο τη νύχτα. Οι λαγοί που άλλοτε ήταν άφθονοι στα βουνά, έχουν μειωθεί πολύ, εξαιτίας του έντονου κυνηγιού και της εγκατάλειψης των ορεινών χωραφιών που πρόσφεραν φαΐ στους λαθραίους νυχτερινούς επισκέπτες. Αντίθετα, ο εντομοφάγος σκαντζόχοιρος δεν φαίνεται να μειώθηκε, παρ' όλα τα φυτοφάρμακα και τα αυτοκίνητα που γεμίζουν κάθε βράδυ τους δρόμους κουφάρια. Από τα υπόλοιπα εντομοφάγα, ο μεσογειακός τυφλοπόντικας (Talpa caeca) προδίνεται από τους μικρούς χωματοσωρούς που ξεφυτρώνουν ανάμεσα στο χορτάρι των ορεινών και πεδινών λιβαδιών. Αντίθετα τα 5 είδη των μικροσκοπικών μυγαλών περνούν απαρατήρητα αφού δεν έλκονται από τις προμήθειες σε τρόφιμα των ανθρώπων, όπως τα τρωκτικά ποντίκια αλλά προτιμούν τα έντομα.

Παρά το ότι πιστεύεται, τα περισσότερα πουλιά δε συνδέονται με συγκεκριμένα είδη φυτών αλλά με τη δομή της βλάστησης – για παράδειγμα δεν υπάρχουν τα

«πουλιά του ελατοδάσους» και το αραιό ελατόδασος μπορεί να μην έχει ακριβώς τα ίδια είδη με το πυκνό ελατόδασος. Αυτό συμβαίνει γιατί το κάθε είδος έχει τις δικές του απαιτήσεις σχετικά με την τροφή και τις κατάλληλες θέσεις για φωλιά. Έτσι, το κοτσύφι χρειάζεται έδαφος καθαρό από ψηλό χορτάρι όπου θα ψάξει για έντομα και θάμνους με πυκνά χαμηλά κλαδιά όπου θα πλέξει τη φωλιά του· γιαυτό προτιμάει μέρη με χαμηλή βλάστηση στα δάση, στα θαμνοτόπια ακόμη και σε μια βραγιά απομονωμένη στη μέση κάποιων χωραφιών. Απ' την άλλη, ο πράσινος δρυοκολάπτης χρειάζεται έδαφος ελεύθερο από χαμηλούς θάμνους για να κυνηγήσει έντομα και ξερά δέντρα για να σκάψει τη φωλιά του· γιαυτό προτιμάει τα αραιά δάση με γέρικα δέντρα και πολλά ξέφωτα. Το αποτέλεσμα είναι ότι σε κάθε βιότοπο συναντάμε λίγα είδη χαρακτηριστικά του βιότοπου αυτού (αφού κάθε βιότοπος έχει κάποια σταθερά χαρακτηριστικά που ταιριάζουν σε ορισμένα είδη πουλιών). Επιπλέον, μπορούμε να δούμε αυτά ή άλλα πουλιά ανάλογα με τα δευτερεύοντα χαρακτηριστικά του – αν π.χ. το δάσος των κωνοφόρων είναι πυκνό ή αραιό, αν αποτελείται από πεύκα ή έλατα, αν έχει υπόροφο από χαμηλούς θάμνους ή όχι κοκ. Περισσότερα πουλιά συναντάμε εκεί που δυο βιότοποι συναντιούνται, π.χ. στο όριο δάσους και λιβαδιών, γιατί εκεί βλέπουμε τα είδη και των δύο βιοτόπων. Τα βασικά είδη που ζουν στις διάφορες ζώνες βλάστησης και τα αζωνικά οικοσυστήματα, που αναφέρθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο είναι: 1) στις γυμνές πλαγιές της αλπικής ζώνης, οι ασπροκώλες (απροκωλίνα και σταχτοπετρόκλης), ο χιονοψάλτης, ο καρβουνιάρης και ο πετροκότσυφας. Στην εκτεταμένη αλπική ζώνη των μεγάλων βουνών, ειδικά όταν υπάρχουν και ορθοπλαγιές κάπου γύρω, μπορούμε να δούμε κοράκια, καλιακούδες, βραχοκιρκίνεζα και τον πιο σπάνιο χρυσαετό, 2) χαμηλότερα, μέσα σε δάση της ορεινής ζώνης, χαρακτηριστικότερα πουλιά είναι οι δυο δρυοκολάπτες (πρασινοτσικλιτάρα και παρδαλοτσικλιτάρα), ο σταυρομύτης στα μαυρόπευκα και η τσαρτσάρα. Η ελατοπαπαδίτσα συνδέεται άμεσα με τα έλατα ενώ η συγγενική της γαλαζοπαπαδίτσα προτιμάει τα πλατύφυλλα. Όλα αυτά μένουν πιστά στον προφυλαγμένο από τον καιρό βιότοπό τους και δε μεταναστεύουν, 3) στους θαμνότοπους της ημιορεινής ζώνης κυριαρχούν τα πολλά είδη των τσιροβάκων, από τον κοινό μαυροτσιροβάκο ως το σπάνιο μουστακοτσιροβάκο που ζει μόνο στις χώρες γύρω απ' το Αιγαίο. Πολύ κοινός είναι και ο μαυρολαίμης που κρύβει τη φωλιά του στο έδαφος, ανάμεσα στα ψηλά χορτάρια, 4) στις πηγές και τα ορεινά ποτάμια κυνηγάνε έντομα, η σταχτοσουσουράδα και ο νεροκότσυφας που κολυμπάει κάτω απ' την επιφάνεια του νερού γαντζωμένος στις πέτρες για να αντισταθεί στο ρεύμα. 5) Στους βράχους και τις ορθοπλαγιές φτιάχνουν τις φωλιές τους οι βραχοτσοπανάκοι, τα αγριοπερίστερα, οι κοινωνικές κάργιες και οι βουνοσταχτάρες της αλπικής ζώνης. Τέσσερα από τα πέντε είδη και χελιδονιών που ζουν στην Ελλάδα φτιάχνουν τις χωμάτινες φωλιές τους στα προφυλαγμένα από τη βροχή, αρνητικά των ορθοπλαγιών. Μόνο το πετροχελίδονο όμως μένει σταθερό στις ορθοπλαγιές και ποτέ δεν χτίζει τη φωλιά του στα σπίτια των ανθρώπων. Πρόκειται για το μοναδικό χελιδόνι που δε φεύγει το χειμώνα για την Αφρική, τουλάχιστον στη θερμότερη νότια Ελλάδα. 6) Μέσα στους πολύ πυκνούς θάμνους ζει και φωλιάζει ο μικροσκοπικός τρυποφράχτης, που δεν κάνει διάκριση ανάμεσα σε δάσος ή λιβάδι, αλπική ζώνη ή κήπο στην πόλη, αρκεί να υπάρχουν πυκνά κλαδιά κοντά στο έδαφος για να κρυφτεί. Το ψευτοαηδόνι αναζητά επίσης τους πυκνούς θάμνους αλλά με φανερή προτίμηση στα μέρη με τρεχούμενα νερά. 7) Υπάρχουν και μερικά «ευρύοικα» είδη που μπορούν να ζήσουν σχεδόν παντού αρκεί να υπάρχουν μερικά δέντρα ή θάμνοι για να φτιάξουν τη φωλιά τους. Τα πιο γνωστά είναι ο σπίνος, ο καλόγερος, ο κοκκινολαίμης και ο κούκος που όπως είναι γνωστό δε φτιάχνει δική του φωλιά, αλλά

γεννάει τα αυγά του στις φωλιές του είδους που τον μεγάλωσε. 8) Μερικά αρπακτικά έχουν ανάγκη από ανοιχτές περιοχές για να κυνηγήσουν που να διαθέτουν όμως λίγα δέντρα απ' όπου ψάχνουν τη γύρω περιοχή για θήραμα και όπου θα φτιάξουν τη φωλιά τους. Τέτοια είναι η ποντικογερακίνα, η κουρούνα, η καρακάξα, ο γκιώνης, ο χουχουριστής που μπορεί να κυνηγήσει και σε πυκνό δάσος και η κουκουβάγια που είναι ικανοποιημένη ακόμα κι αν υπάρχουν σπίτια στη θέση των δέντρων.

Μερικά από τα παραπάνω πουλιά μπορούν να μας χρησιμεύσουν σαν «δείκτες». Έτοι, η ύπαρξη ή όχι δρυοκολαπτών, γερακιών, αετών και κουκουβαγιών σε μια περιοχή που φαινομενικά είναι κατάλληλη για τα είδη αυτά, μας οδηγεί σε συμπεράσματα σχετικά με την οικολογική κατάστασή της γιατί τα περισσότερα από αυτά τα πουλιά είναι ευαίσθητα στην ανθρώπινη κακομεταχείρηση και είναι τα πρώτα που εξαφανίζονται σα συνέπεια της κακής διαχείρησης (φυτοφάρμακα, λαθροκυνήγι, δηλητήρια, έντονη υλοτομία κλπ.). Κάποια άλλα πουλιά, αντίθετα, έχουν προσαρμοστεί στη ζωή δίπλα στον άνθρωπο και δεν κινδυνεύουν από τις δραστηριότητές του. Τυπικό παράδειγμα είναι μερικά κορακοειδή όπως οι κουρούνες και οι καρακάξες που έχουν πάρει σε μεγάλο βαθμό τον οικολογικό ρόλο των αετών, των γερακιών και των τσακαλιών, με αποτέλεσμα να υπάρχουν σε μεγάλους αριθμούς γύρω από τα χωριά και να θεωρούνται «επιβλαβή». Είναι ακόμη οι δεκαοχτούρες και τα σπουργίτια, που έχουν εισβάλλει με φυσικό τρόπο στην Ευρώπη από την Ασία και δεν επηρεάζονται από το κυνήγι και τα φυτοφάρμακα. Το ότι είναι ξενικά είδη που εκμεταλλεύτηκαν την ανθρώπινη επίδραση στο φυσικό κόσμο της Ευρώπης, φαίνεται καθαρά από το γεγονός ότι υπάρχουν σε αφθονία κοντά στις πόλεις και τα χωριά αλλά ποτέ δεν τα συνατάμε στην καρδιά του δάσους ή στην αλπική ζώνη.

Χάρη στο ζεστό της κλίμα, η Πελοπόννησος διαθέτει ένα πλήθος από ερπετά και αμφίβια που φτάνουν τα 43 είδη, 3 από τα οποία είναι ενδημικά της Πελοποννήσου. Η αλλαγή που έφερε ο άνθρωπος στο τοπίο όχι μόνο δεν τα έβλαψε αλλά και ωφέλησε πολλά από αυτά. Πραγματικά, τα ερπετά σαν ψυχρόαιμα που είναι έχουν ανάγκη από ήλιο για να ανεβάσουν τη θερμοκρασία του σώματός τους και να δραστηριοποιηθούν, οπότε η μείωση των δασών που επέτρεψε στον ήλιο να φτάσει στο έδαφος ήταν ευνοϊκή γι' αυτά· χωρίς να λογαριάσουμε ότι περισσότερος ήλιος στο έδαφος σημαίνει περισσότερο χορτάρι και φυσικά περισσότερα έντομα που αποτελούν την κυριότερη τροφή των ερπετών. Ο περιορισμός πάλι των βάλτων και των βολικών για τα αμφίβια λιμνών μάλλον αντισταθμίζεται από την κατασκευή πολλών στερνών, καναλιών κλπ., που συχνά είναι πολύ καλοί βιότοποι για τα βατράχια και τους τρίτωνες. Οι άνθρωποι, με τις ποτιστικές τους καλλιέργειες, έχουν βοηθήσει στην εξάπλωση των δύο πιο συνηθισμένων φρύνων, αν και τα εντομοκτόνα που περνούν στο σώμα των ζώων αυτών δια μέσου της τροφής τους σίγουρα δεν τους κάνουν καλό. Αντίθετα με τους φρύνους, οι κοινοί βάτραχοι περνούν όλη τη ζωή τους μέσα και δίπλα στο νερό. Από τα 3 είδη που συναντάμε στην Πελοπόννησο, ο ένας ζει στο στους ήσυχους νερόλακκους με πρασινάδα (Rana rudibunda) και οι άλλοι δύο – απ' τους οποίους ο ένας είναι ο πιο συνηθισμένος βάτραχος της Πελοποννήσου (Rana graeca) – στα ορμητικά ορεινά ποτάμια και τα ρυάκια των δασών. Ο γνωστός ορεινός βάρτραχος με την κίτρινη κοιλιά (Bombina variegata) δε φτάνει πιο νότια από τη Ρούμελη.

Η Πελοπόννησος όμως φυλάει ακόμα πολλές εκπλήξεις από τις οποίες μία είναι και η ανακάλυψη του αλπικού τρίτωνα σε κάποια βουνά του βόρειου τείχους, τη στιγμή που πιστευόταν ότι ζει μόνο στην κεντροβόρεια Ελλάδα. Αντίθετα από τα περισσότερα ζώα, ο τρίτωνας αυτός είναι περιορισμένος στα παγωμένα νερά των ψηλών βουνών και δεν μπορεί να μετακινηθεί από το ένα βουνό στο άλλο· γι' αυτό

31

32

31. *Κουκουβάγια (Athene noctua)*
32. *Τρυποφράκτης (Troglodytes troglodytes)*
33. *Ελατοπαπαδίτσα (Parus ater)*

33

και η παρουσία του σε μια περιοχή μπορεί να οδηγήσει σε συμπεράσματα για τις γεωλογικές μεταβολές που έδωσαν στη χώρα τη σημερινή μορφή της.

Τα ερπετά μπορούν να ζήσουν στις πιο ξερές πλαγιές, αρκεί να υπάρχει τροφή και καταφύγιο για τις κρύες νύχτες και τον παγωμένο χειμώνα, ενώ όλο το νερό που χρειάζονται το παίρνουν από τα σωματικά υγρά των θυμάτων τους και χάνουν ελάχιστο νερό από το σώμα τους χάρη στα λέπια που τα σκεπάζουν. Οι δυο χελώνες της ξηράς και μια από τις δυο νεροχελώνες που συναντάμε εδώ είναι είδη με πολύ περιορισμένη εξάπλωση – μάλιστα η Testudo marginata υπάρχει μόνο στη νότια Ελλάδα και τη Σαρδηνία. Στις σαύρες τα πράγματα είναι ακόμα πιο εντυπωσιακά: 3 από τα 16 είδη που ζουν εδώ είναι ενδημικά της Πελοποννήσου. Πρόκειται για τις σαύρες Algyroides moreoticus, Lacerta graeca και Podarcis peloponnesiaca ή γουστέρα, από τις οποίες οι δυο τελευταίες είναι οι πιο συνηθισμένες σαύρες της Πελοποννήσου. Από τις υπόλοιπες ξεχωρίζουν οι μεγάλες πράσινες σαύρες των θάμνων (Lacerta trilineata και L. viridis), το σαμιαμίδι που σκαρφαλώνει στους τοίχους των σπιτιών και τα τρία είδη των σαυρών χωρίς πόδια που συχνά πληρώνουν ακριβά την ομοιότητά τους με φίδια (Ophisaurus apodus ή τυφλίτης, Anguis fragilis και Ophiomorus punctatissimus που ζει μόνο στην Πελοπόννησο και Αττικοβοιωτία).

Τα φίδια, σαν κυνηγοί ερπετών, πουλιών και μικρών θηλαστικών, βρίσκονται ένα σκαλί πιο πάνω στην τροφική αλυσίδα από τα υπόλοιπα ερπετά και αμφίβια που είναι κατά κανόνα εντομοφάγα. Σα συνέπεια, υπάρχουν σε πολύ μικρότερους αριθμούς από τη λεία τους και η ύπαρξή τους σε μια περιοχή βοηθάει στη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας, όπως φαίνεται από τις διαταραγμένες περιοχές δίπλα στις πόλεις όπου ο συνδυασμός μεγάλης προσφοράς τροφής (καλλιέργειας) και εξόντωσης των φυσικών κυνηγών (φίδια, αρπακικά πουλιά και θηλαστικά) οδήγησε σε υπερβολική αύξηση των ποντικών. Από τα 13 είδη φιδιών της Πελοποννήσου, τα 7 δε βρίσκονται έξω από τα Βαλκάνια. Πιο ξακουστή είναι η οχιά που είναι πολύ συνηθισμένη σε πετρώδεις περιοχές. Το δηλητήριό της έχει σαν προορισμό να σκοτώνει ποντίκια και δεν είναι θανατηφόρο για τους περισσότερους ανθρώπους. Το ίδιο το φίδι είναι πολύ ψύχραιμο και συχνά δε δαγκώνει ακόμα κι όταν πατηθεί. Πολύ πιο τρομακτικός είναι ο σαπίτης, το πιο συνηθισμένο φίδι της ημιορεινής ζώνης που όταν παγιδευτεί αρχίζει να ξεφυσάει δυνατά ελπίζοντας να τρομάξει τον εχθρό του. Το δηλητήριο του σαπίτη δεν είναι δυνατό όσο της οχιάς και ο – μικρός – κίνδυνος από τα φίδια τελειώνει στα δύο αυτά είδη καθώς μόνο το γατόφιδο, από τα υπόλοιπα είδη, διαθέτει λίγο δηλητήριο αλλά το στόμα του είναι πολύ μικρό για να το χρησιμοποιήσει σε άνθρωπο. Εξάλλου όλα τα φίδια προσπαθούν να ξεγλυστρήσουν αθόρυβα όταν πλησιάσει άνθρωπος και δε δαγκώνουν παρά μόνο όταν τα πιάσουμε από την ουρά.

Σε κάθε οικοσύστημα περιλαμβάνονται και πολλές ακόμα χιλιάδες είδη ασπόνδυλων, συχνά πολύ μικρών για να γίνουν αντιληπτά χωρίς τον κατάλληλο εξοπλισμό, που όμως η σημασία τους για το οικοσύστημα είναι μεγάλη. Ανάμεσα σ' αυτά βρίσκονται οι μικροοργανισμοί (ακάρεα, νηματώδεις κλπ.) του εδάφους που μετριούνται σε αρκετά εκατομμύρια για κάθε κυβικό εκατ. χωματος και βοηθούν στη διάσπαση της οργανικής ουσίας των πεσμένων φύλλων, δέντρων κλπ. σε απλές ανόργανες ενώσεις που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ξανά από τα φυτά. Ανάμεσα στα ασπόνδυλα που είναι αρκετά μεγάλα ώστε να φαίνονται με γυμνό μάτι αντιπροσωπεύονται πολλές ομάδες όπως τα Έντομα (σκαθάρια, ακρίδες κ.ά.), τα Μυριάποδα (σαρανταποδαρούσες), τα Μαλάκια (σαλιγκάρια και γυμνοσάλιαγκοι) και τα Οστρακόδερμα (καβούρια των γλυκών νερών). Τα περισσότερα απ' αυτά είναι φυτοφάγα, υπάρχουν όμως και σαρκοφάγα που τρέφονται από τα φυτοφάγα, όπως

34. Ενα Carabus την ώρα που γευματίζει σ' ένα σαλιγκάρι.

για παράδειγμα οι σαρανταποδαρούσες που χρησιμοποιούν το δηλητήριό τους σε κάθε μικρό ζωίφιο που θα πέσει στο δρόμο τους ή τα αρπακτικά σκαθάρια της οικογένειας Carabus που ειδικεύονται στη σύλληψη σαλιγκαριών με τα μακριά σαγόνια τους και είναι γνωστά για τον τρόπο που χωνεύουν εξωτερικά τη λεία τους, χύνοντας καυστικά γαστρικά υγρά που διαλύουν τις σάρκες και ρουφούν μετά τη σούπα που σχηματίστηκε. Όλα αυτά τα ασπόνδυλα έχουν τη δυνατότητα, χάρη στο μικρό μέθεγός τους να εκμεταλλευτούν μικροσκοπικές πηγές τροφής, που για τα μεγαλύτερα ζώα είναι άχρηστες και να τις εντάξουν έτσι στο κύκλωμα διακίνησης των θρεπτικών ουσιών. Αυτό συμβαίνει γιατί όλα σχεδόν τα ασπόνδυλα τρώγονται από τα μεγαλύτερα ζώα, αποτελούν δηλαδή έναν από τους χαμηλότερους κρίκους στις τροφικές αλυσίδες. Στην Πελοπόννησο μάλιστα όπου, χάρη στο ζεστό κλίμα και την έλλειψη δασών που θα εμπόδιζαν τον ήλιο να φτάσει στο χορτάρι, τα έντομα υπάρχουν σε αφθονία αποτελούν και την κύρια τροφή πολλών ζώων,. Αν διαλύσουμε τα περιττώματα μιας αλεπούς ή ενός κουναβιού θα ανακαλύψουμε ότι αποτελούνται στο μεγαλύτερο μέρος τους από εξωσκελετούς σκαθαριών, ακρίδων και γρύλλων, αντίθετα με τη βόρεια Ελλάδα όπου περιέχουν κυρίως τρίχες από ποντίκια, μια και οι συνθήκες δεν ευνοούν τόσο τα έντομα.

Στα ποτάμια της ημιορεινής ζώνης, τα υδρόβια έντομα αλλά και αυτά που πέφτουν στο νερό και παρασύρονται από αυτό είναι η βασική τροφή των ψαριών. Πιο

γνωστή είναι η ποταμίσια πέστροφα που τη συναντάμε στα ορμητικά νερά μακριά απ' τις εκβολές. Μαζί της υπάρχει μερικές φορές η αμερικάνικη πέστροφα που ξεφεύγει κατά λάθος από τα πεστροφοτροφεία (η ποταμίσια δεν εκτρέφεται γιατί δεν αντέχει στις μεγάλες πυκνότητες πληθυσμών των δεξαμενών). Στους χαλικόστρωτους βυθούς ψάχνει η μπριάνα με τα ευαίσθητα μουστάκια της. Τα ψάρια συχνά πέφτουν θύματα της βίδρας που τα τρώει για να ζήσει και του ανθρώπου που τα σκοτώνει με δυναμίτες για το κέφι του.

ΠΟΥΛΙΑ, ΘΗΛΑΣΤΙΚΑ, ΕΡΠΕΤΑ ΚΑΙ ΨΑΡΙΑ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΠΟΥΛΙΑ

Ardea cinerea	οτοχτοτοικνιός
Ardea purpurea	πορφυροτοικνιός
Nycticorax nycticorax	νυχτοκόροκος
Egretta garzetta	λευκοτοικνιός
Ixobrychus minutus	νονομουγκόνο
Plegadis falcinellus	χολκόκοτο
Ciconia ciconia	πελαργός
Anas platyrhyncos	προσινοκέφολη
Anas querquedula	
Gyps fulvus	όρνιο
Aquila chryusaetos	χρυοσετός
Aquila heliaca	βασιλοετός
Circaetus gallicus	φιδοετός
Hieraaetus fasciatus	σπιζοετός
Hieraaetus pennatus	οτουροετός
Buteo buteo	ποντικογεροκίνα
Pernis apivorus	σφηκογεροκίνα
Circus aeroginosus	κολομόκιρκος
Circus cyaneus	βαλτόκιρκοσ
Accipiter gentilis	
Accipiter nisus	ξεφτέρι
Falco peregrinus	πετρίτης
Falco eleonorae	μαυροπετρίτης
Falco subbuteo	δεντρογέρακας
Falco vespertinus	μαυρσκιρκίνεζο
Falconaumanni	κιρκινέζι
Falco tinnunculus	βροχοκιρκίνεζο
Alectoris graeca	πετροπέρδικα
Coturnix coturnix	ορτύκι
Gallinula chloropus	νερόκοτα, νεροπουλάδα
Fulica atra	μπάλιζα, μαυρόκοτα, φολαρίδα
Charadrius dubius	ποταμοοφυριχτής
Pluvialis apricaria	βραχοπούλι
Scolopax rusticula	μπεκάτοα
Tringa ochropus	δασότρυγγος
Tringa totanus	κοκκινοοκέλης
Actitis hypolencos	ποταμότρυγγας
Columba livia	αγριοπερίστερο
Columba palumbus	φάσσα
Streptopelia turtur	τρυγόνι
Cuculus canorus	κούκος
Tyto alba	πεπλοκουκουβάγια, άσπρη κουκουβόγια
Otus scops	γκιώνης
Athene noctua	κουκουβάγια
Bubo bubo	μπούφος
Strix aluco	χουχαυριστής, χουχαυλόγιωργος

Gyps fulvus

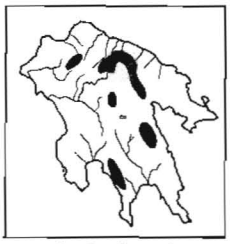
Aquila chrysaetos

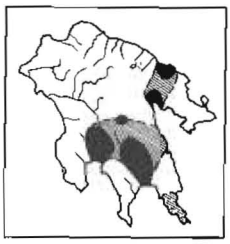
Hieraaetus fasciatus

Buteo buteo

Accipiter gentilis

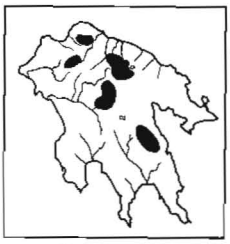
Accipiter nisus

35. *Πετροχελίδονο (Ptyonoprogne rupestris)*

36. *Μαυροπετρίτης (Falco eleonorae)*

37. *Κιρκινέζι (Falco naumanni)*

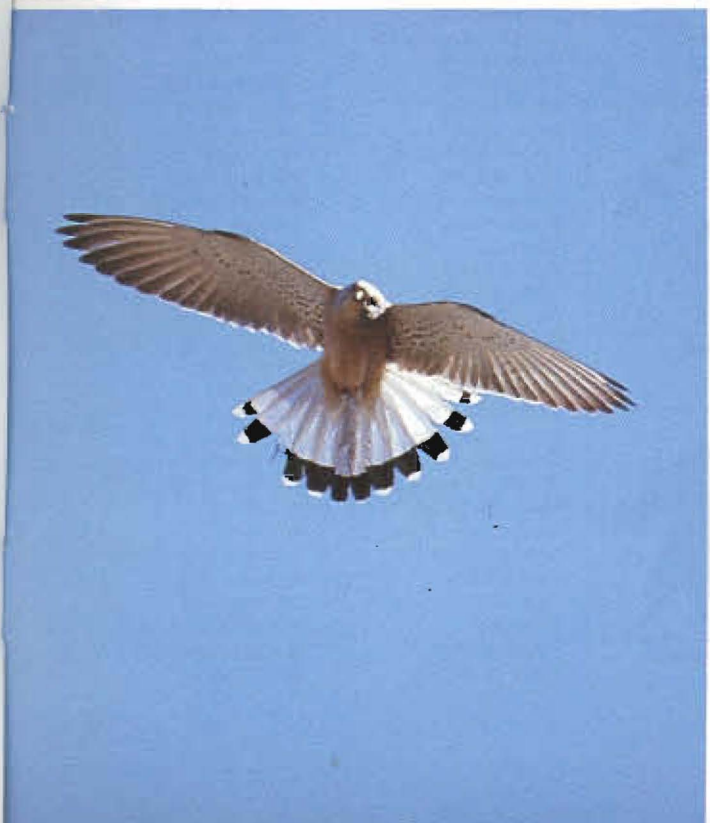

38. *Ξεφτέρι (Accipiter nisus)*

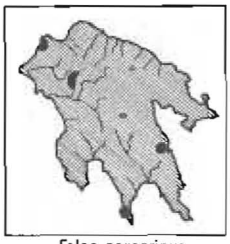
Falco peregrinus

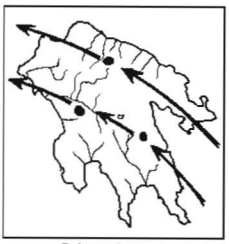
Falco eleonorae

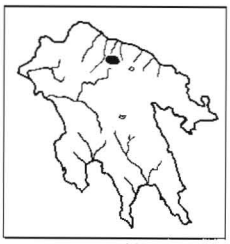
Falco subbuteo

Falco naumanni

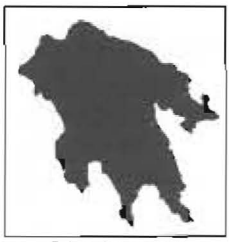
Falco tinnunculus

Alectoris graeca

Streptopelia turtur

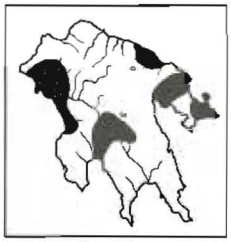
Tyto alba

Otus scops

Athene noctua

Apus apus	μαυροσταχτάρα
Apus melba	βουνοσταχτάρα
Alcedo atthis	αλκυόνα
Merops apiaster	μελισσοφάγος
Coracias garrulus	χολικοκουρούνο
Upupa epops	τσολοπετεινός
Jynx torquilla	στραβολοίμης
Picus viridis	πρασινοτσικλιτάρα
Dendrocopos major	παρδαλοτσικλιτάρα
Dendrocopos leucotos	λευκονωτοτσικλιτάρα
Dendrocopos medius	μεσοτσικλιτάρα
Lullula arborea	δεντροσταρήθρα
Melanocorypha calandra	γολιάντρα
Galerida cristata	κοταουλιέρης
Riparia riparia	οχθοχελίδονα
Ptyonoprogne rupestris	πετροχελίδονα
Hirundo rustica	σταυροχελίδονα
Hirundo daurica	μιλτοχελίδονα
Delichon urbica	λευκοχελίδονα
Anthus trivialis	δεντροκελάδα
Motacilla cinerea	σταχτοσουσουράδα
Motacilla alba alba	λευκοσουσουράδα
Lanius collurio	σετομάχος
Lanius senator	κοκκινοκεφαλάς
Lanius minor	γκιζουροκεφαλάς
Oriolus oriolus	σικοφάγος
Garrulus glandarius	κίσσα
Pica pica	κοροκόξα
Pyrrhocorax graculus	κιτρινοκολιακούδα
Corvus monedula	κάργια
Corvus corone cornix	κουρούνα
Corvus corax	κόρακας
Cinclus cinclus	νεροκότσιφας
Troglodytes troglodytes	τρυποφράχτης
Prunella collaris	χιονοψάλτης
Cettia cetti	ψευτοηδόνι
Cisticola juncidis	κορηκοκυστικόλη
Acrocephalus scirpacens	καλαμοποταμίδα
Hippolais pallida	ωχροτριτοίδα
Sylvia atricapilla	σταφιδοτσιροβάκος
Sylvia communis	θαμνοτσιροβάκος
Sylvia ruepelli	μουστοκοτσιροβάκος
Sylvia melanocephala	μουροτσιροβάκος
Sylvia cantillans	κοκκινοτσιροβάκος
Phylloscopus collybita	δεντροφυλλοσκόπος
Phylloscopus bonelli	βουνοφυλλοσκόπος
Regulus ignicapillus	πυροβασιλίσκος
Ficedula hypoleuca	μουρομυγοχάφτης
Muscicapa striata	σταχτομυγοχάφτης
Oenanthe oenanthe	σταχτοπετρόχελης
Oenanthe hispanica	σπιτροκάλα
Saxicola rubetra	καστανολαίμης
Saxicola torquata	μαυρολαίμης
Monticola saxatilis	πετροκότσιφας
Monticola solitarius	γαλαζοκότσιφας
Phoenicurus ochruros	καρβουνιάρης
Erithacus rubecula	κοκκινολαίμης
Luscinia megarhynchos	αηδόνι
Turdus merula	κότσιφας
Turdus viscivorus	τσαρτσάρα, γερακόταιχλα
Parus lugubris	κλεισδωνάς
Parus ater	σλατοπαπαδίτσα
Parus major	καλόγερος
Parus caeruleus	γαλαζοπαπαδίτσα
Aegithalus caudatus	μακρουρίης

Bubo bubo

Strix aluco

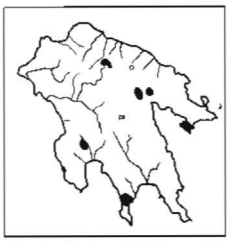
Apus melba

Alcedo atthis

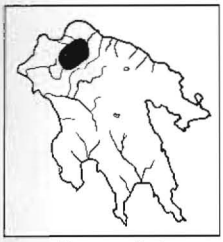
Merops apiaster

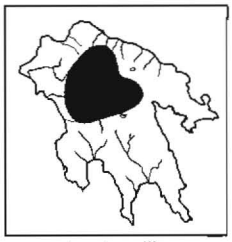
Jynx torquilla

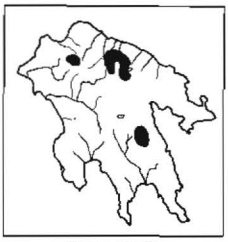
Picus viridis

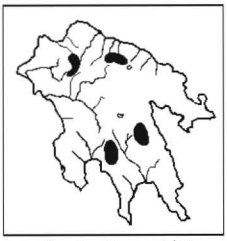
Dendrocopos major

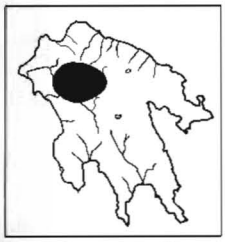
Dendrocopos medius

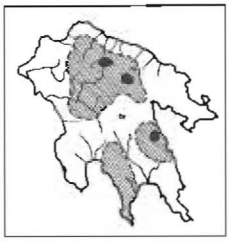
Ptyonoprogne rupestris

Pyrrhocorax graculus

Corvus monedula

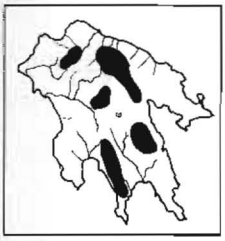
Corvus corax

Prunella collaris

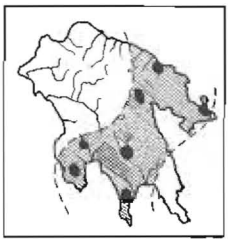
Sylvia ruepelli

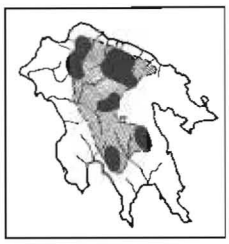
Turdus viscivorus

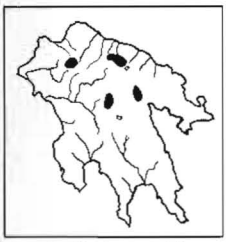
Aegithalus caudatus

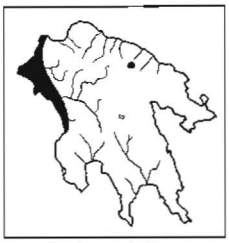
Remiz pendulinus

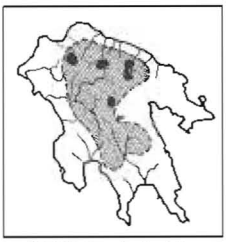
Certhia brachydactyla

Loxia curvirosta

Sitta neumayer	βροχοτοοπονόκος
Remiz pendulinus	οοκουλοποποδίτοο
Certhia brachydactyla	κομποδεντροβάτης
Passer domesticus	οπουργίτι
Fringilla coelebs	οπίνος
Fringilla montifringilla	χειμωνόοπινος
Serinus serinus	οκαρθόκι
Carduelis chloris	φλώρος
Carduelis spinus	χρυοοκαρδερίνα
Carduelis carduelis	καρδερίνα
Carduelis cannabina	κοκκινόοπιζο
Loxia curvirosta	αταυρομύτης
Emberiza calandra	κομποτοίχλονο
Emberiza cia	βουνοτοιχλονο
Emberiza hortulana	βλόχος
Emberiza cirlus	οιρλοτοιχλονο
Emberiza melanocephala	κραοοπούλι
Emberiza citrinella	χρυοοτοίχλονο

ΘΗΛΑΣΤΙΚΑ

Erinaceus concolor	οκοντζόχοιρος
Talpa caeca	οοπόλοκας
Sorex minutus	νονομυγολή
Neomys anomalus	βαλτομυγαλή
Crocidura suaveolens balcanica	κηπομυγολή
Rhinolophus hipposideros	μικρορινόλοφος
Rhinolophus ferrumequinum	τρανορινόλοφος
Rhinolophus mehelyi	ρινόλοφος του Μιχέλη
Rhinolophus blasii	ρινόλοφος του Μπλόοιου
Myotis myotis	τρονομυωτίδο
Myotis emarginatus	πυρρομυωτίδο
Myotis blythi	
Nyctalus noctula noctula	νυχτοβότης
Eptesicus serotinus	τρανανυχτερίδο
Pipistrellus pipistrellus	νονονυχτερίδα
Pipistrellus kuhli kuhli	λευκονυχτερίδο
Miniopterus schreibersi	πτερυγονυχτεριδα
Canis aureus moreaticus	τοοκόλι
Vulpes vulpes crucigera	αλεπού
Mustela nivalis galinthias	νυφίτοα
Martes foina	κουνόβι
Lutra lutra	βίδρο, κυνοπότομο, ποτομόοκυλο
Meles meles meles	αοβάς
Felis sylvestris morea	ογριόγοτος
Lepus europaeus niethammeri	λογός
Myocastor coypus	μοαχοπόντικος
Dryomys nitedula wingei	δεντρομυωξός
Glis glis	πελέκι
Myscardinus avellanarius zeus	βουνομυωξός
Spalax leucodon	τυφλοποντικάς
Apodemus sylvaticus dichrurus	δαοοποντικός
Apodemus flavicollis	κρικοποντικός
Apodemus mystacinus epimelas	βραχαποντικός
Cricetulus migratorius	νονοκρικετός
Pitymys duodecincostatus	ρυγχοοκαπτοποντικός
Ritymys atticus	
Rattus rattus alexandrinus	μουροποντικός
Rattus norvegicus norvegicus	δεκοτιστής, αρουραίος των υπονόμων
Mus musculus domesticus	οταχτοποντικός, οπιτικό ποντίκι

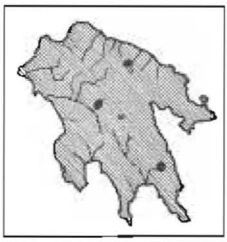
Rhinolophus hipposideros

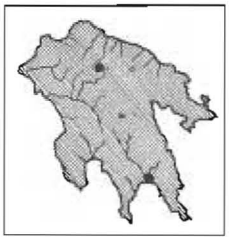
Rhinolophus ferrum equinum

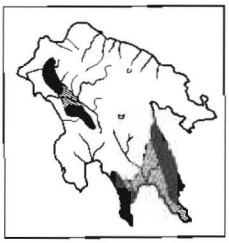
Canis aureus

Vulpes vulpes

Mustela nivalis

Martes foina

Lutra lutra

Meles meles

Lepus europaeus

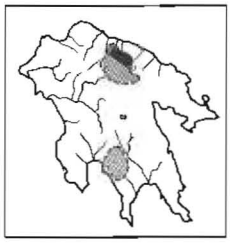
Felis sylvestris

39. Σκαντζόχοιρος

40. Μικρός ρινόλοφος (Rhinolophus hipposideros). Φαίνονται καθαρά οι δερματικές πτυχές που εκπέμπουν τους υπερήχους.

41. Κρικοποντικός (Apodemus flavicolis)

42. Δασοποντικός (Apodemus sylvaticus)

Myocastor coypus

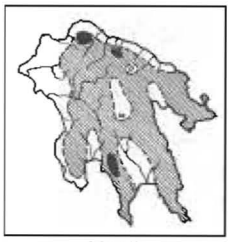
Glis glis

Apodemus sylvaticus

Apodemus flavicollis

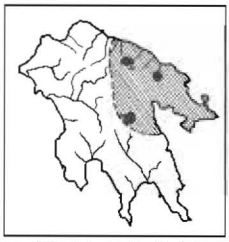
Cricetulus migratorius

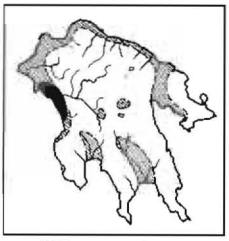
Rattus norvegicus

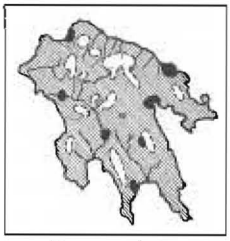
Mus musculus

Salamandra salamandra

Triturus alpestris

Triturus vulgaris

Pelobates syriacus

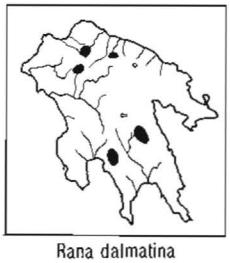
Rana dalmatina

Rana graeca

Bufo bufo

Bufo viridis

Hyla arborea

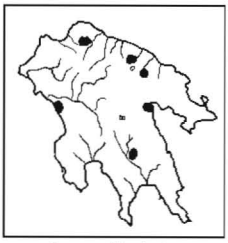
Emys orbicularis

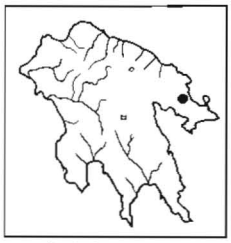
Testudo graeca

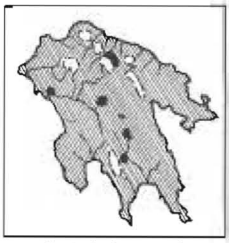
Testudo hermanni

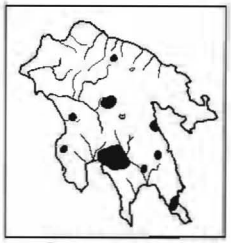
Testudo marginata

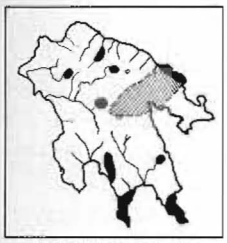
Cyrtodactylus kotschyi

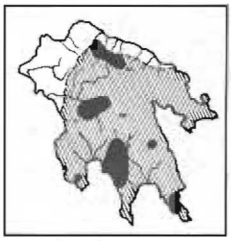
Lacerta graeca

Lacerta trilineata

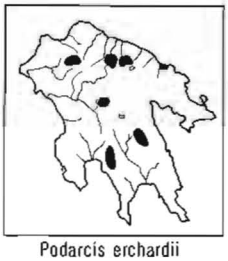
Podarcis erchardii

Podarcis muralis

Podarcis peloponnesiaca

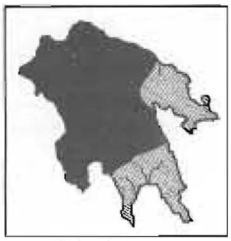
Podarcis taurica

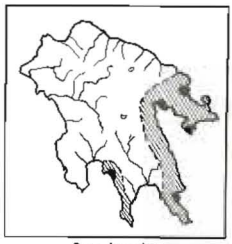
Eryx jaculus

Coluber gemonensis

Coluber najadum

Coronella austriaca

Elaphe longissima

Elaphe situla

Malpolon monspessulanus

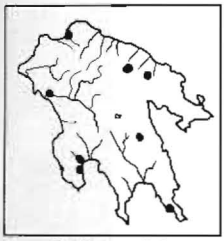
Natrix tessellata

Vipera ammodytes

ΕΡΠΕΤΑ ΚΑΙ ΑΜΦΙΒΙΑ

Salamandra salamandra	σαλομάντρα, βρονταλόρα
Triturus alpestris	άλπικος τριτωνας
Triturus vulgaris	τελματοτρίτωνας
Pelobates syriacus	πηλοβατιδα
Rana dalmatina	πηδοβάτραχος
Rana graeca	γραικοβάτραχος
Rana ridibunda	λιμνοβάτραχος
Bufo bufo	βούζα, σοκουβάζα, μπράσκα, κοινός φρύνος
Bufo viridis	ζάμπα, πρασινόφρυνος
Hyla arborea	δεντροβάτραχος
Emys orbicularis	βαλτοχελώνα
Mauremys caspica	ματαμαχελώνα
Testudo graeca	γραικοχελώνα
Testudo hermanni	ονυχοχελώνα
Testudo marginata	κρασπεδοχελώνα
Cyrtodactylus kotschyi	σαμιαμίδι
Hemidactylus turcicus	μολυντήρι
Tarentola mauritanica	κληναντρακι
Anguis fragilis	τυφλίνος, κονάκι
Ophisaurus apodus	τυφλίτης
Algyroides moreoticus	μωραϊτόσαυρα
Lacerta graeca	γραικόσαυρο
Lacerta trilineata	πρασινογαστέρο, κιτρινη σκονταρέλλα

43

Podarcis erchardii	ακουσκούρα αιλιβούτι
Podarcis muralis	τοιχόσαυρα
Podarcis peloponnesiaca	γουστέρα
Podarcis taurica	βαλκανόσαυρα
Ablepharus kitaibelii	κλειδί του Αη Γιάννη, νανόσκιγκος
Chalcides ocellatus	λιασκόνι, βουτρόκι
Ophiomorus punctatissimus	
Typhlops vermicularis	ανήλιαστος
Eryx jaculus	λουρίτης
Coluber gemonensis	δεντρογαλιά
Coluber najadum	σαΐτα
Coronella austriaca	σαινόφιδο
Elaphe longissima	γιατρόφιδο
Elaphe quatuorlineata	λαφίτης
Elaphe situla	σπιτόφιδο
Malpolon monspessulanus	σαπίτης
Natrix natrix	νερόφιδο
Natrix tessellata	νερόφιδο
Telescopus fallax	αγιόφιδο
Vipera ammodytes	οχιά, αστρίτης

ΨΑΡΙΑ

ΙΘΑΓΕΝΗ ΕΙΔΗ

Salmo trutta	άγριο πέστροφα
Barbus albanicus	μπριάνα
Barbus meridionalis	μπριάνα
Rutilus spartiaticus	
Rutilus alburnoides hellenicus	
Rutilus pleurobipunctatus	
Phoxinellus stymphalicus	
Leuciscus cephalus	κέφαλος
Leuciscus soufia	
keadicus	μενίδα

Ερπετά και αμφίβια του Μωρηά

43. *Γραικόσαυρα (Lacerta graeca)*
44. *Τυφλίνος (Anguis fragilis)*
45. *Βαλκανόσαυρα (Podarcis taurica)*
46. *Λιμνοβάτραχος (Rana rudibunda).*

44

46

Δυο πεταλούδες του Μωρηά

47. Η Parnassius apollo που υπάρχει μόνο στον Ερύμανθο.

48. Η Papillio alexanor από το Βουραϊκό

47

45

48

Gasterosteus aculeatus	
Blennius fluviatilis	βλέννιος
Scardinius graecus	καλαμίθρα (ενδημικό Πελ/σου)
Anguilla anguilla	χέλι
Aphanius fasciatus	
Atherina boyeri	αθερίνα

ΕΙΔΗ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ ΕΙΣΑΧΘΕΙ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ

Cyprinus carpio	γριβάδι
Salma gairdneri	αμερικάνικη πέστροφα

ΕΝΤΟΜΑ

Τα πιο ενδιαφέροντα απ' τα έντομα είναι οι πεταλούδες (Λεπιδόπτερα). Στον παρακάτω κατάλογο φαίνονται οι σπουδαιότερες πεταλούδες της Πελοποννήσου, τα υψόμετρα και η εποχή που τις συναντάμε συνήθως, καθώς και και τα βουνά όπου έχουν μέχρι τώρα παρατηρηθεί.

Papilio Alexanor (300 - 1300) Απρ. - Ιούλ. Χελμός, Αραχναίον, Ερύμανθος, Ταΰγετος.
Parnassius Apollo (1300 - 2000) Ιουλ. - Αυγ. Ερύμανθος
Parnassius Mnemosyne (1300 - 2000) Μάι. - Ιουλ. Χελμός, Ζήρια, Πάρνων, Ταΰγετος.
Anthocharis Damone (400 - 1000) Απρ. Μάι. Χελμός, Ταΰγετος.
Colias Aurorina Heldreichii (1200 - 2300) Ιούν. - Ιούλ. Παναχαϊκόν, Ερύμανθος, Χελμός, Μαίναλον.
Pseudochazara Graeca (Ενδημικό Ελλάδας) (1800 - 2100) Ιούλ. - Αυγ. Χελμός, Ερύμανθος, Μαίναλον, Ταΰγετος.
Heodes Ottomanus (400 - 900) Μάρτ. - Ιούλ. Χελμός, Ερύμανθος, Μαίναλον.
Thersamonia Thetis (1800 - 2100) Ιούλ. - Αύγ. Χελμός Ταΰγετος.
Turanan Panagaea (900 - 2100) Μάι. - Ιούλ. Χελμός, Ταΰγετος.
Pseudophilotes Bavius (400 - 900) Μάι. - Ιούλ. Χελμός, Ταΰγετος.
Kretania Eurypilus (1700 - 2200) Ιούν. Ταΰγετος.
Cyaniris Helena (800 - 1500) Ιούν. - Ιούλ. Χελμός, Ζήρεια, Ερύμανθος, Πάρνων, Ταΰγετος.
Agrodiaetus Coelestinus (1200 - 1500) Ιούν. Χελμός.
Agrodiaetus Menelaos (1200 - 2200) Ιούν. - Ιούλ. Ταΰγετος (Ενδημικό)

Σπήλαια και καρστικές μορφές

Σ' όλη την Πελοπόννησο, εκεί όπου κυριαρχεί ο ασβεστόλιθος, το πέτρωμα είναι λίγο ως πολύ καρστικοποιημένο και σε μερικές περιοχές το υπέδαφος είναι ένα τεράστιο σφουγγάρι με μεγάλες διακλάσεις που ανοίγονται μέσα στο βράχο σε μήκος χιλιομέτρων. Δολίνες υπάρχουν σ' όλα τα βουνά και ιδίως τη Ζήρια που σ' αυτές οφείλει το αρχαίο όνομά της (Κυλλήνη, από το κυλλός = γουβωμένος). Οι σημαντικότερες καρστικές μορφές του Μωρηά είναι ασφαλώς οι καταβόθρες, γι' αυτές γίνεται όμως αρκετές λόγος στο κεφάλαιο περί νερών. Μερικές καταβόθρες είναι επισκέψιμες σ' ένα μεγάλο μήκος τους (το καλοκαίρι) κι άλλες λιγότερο. Από τις πιο εντυπωσιακές είναι οι δυο μεγάλες του αρκαδικού υψίπεδου, αυτή της Νεστάνης κι αυτή της Κάψιας. Στην καταβόθρα της Νεστάνης προχωράμε γύρω στα 150 μ., όπου συναντάμε υπόγεια λίμνη. Ακριβώς πάνω από τη λίμνη βρίσκεται ο βράχος όπου στέκει το αρχαίο κάστρο της Νεστάνης. Λένε πως στη μέση του κάστρου υπήρχαν (έχουν φραχτεί με πέτρες) δυο κάθετοι αγωγοί που διέτρεχαν όλο το βράχινο όγκο και έφταναν ως την υπόγεια λίμνη· από δω έπαιρναν νερό στις

δύσκολες περιόδους των πολιορκιών. Σαφή σχέση με τα υπόγεια νερά έχει κι η σπηλιά των Λιμνών, στην Καστριά Καλαβρύτων. Η σπηλιά αποτελεί το βατό και γνωστό μέρος ενός δίκτυου που αποστραγγίζει το οροπέδιο των Σουδενών. Είναι η κοίτη ενός υπόγειου ποταμού που τρέχει μόνο το χειμώνα και διανύει 2.000 μ. στο γνωστό σπηλαιώδη σχηματισμό, κατεβαίνοντας μια σειρά από αναρίθμητες κλιμακωτές πτυχώσεις. Οι μεγαλύτερες πτυχώσεις του σταλαγμιτικού υλικού σχηματίζουν 13 λίμνες. Έργα τουριστικής αξιοποίησης (μπετό και φως, τι αναίδεια) μεταλλάζουν τη γοητεία και την ιστορικότητα του φυσικού θαύματος στη σύντομη θέαση μιας επίσκεψης. Στον πρώτο θάλαμο, προσπελάσιμο από τη φυσική είσοδο, παραχειμάζει ένας μεγάλος αριθμός από νυχτερίδες (300 - 500) που ανήκουν σε 4 είδη. Μια όμορφη και γεμάτη νοήματα μυθοπλασία, γύρω απ' τις κόρες του Προίτου και του μάντη Μελάμποδα έχει συνδεθεί με τη σπηλιά αυτή. Άλλη μια ιστορικής αξίας σπηλιά είναι αυτή των Πιτσών, στο Μαυροβούνι (δυτικό παρακλάδι της Ζήριας). Σ' αυτή βρέθηκε ένας μοναδικός πίνακας σε ξύλο που απεικονίζει λατρευτική σκηνή. Στη Ζήρια, στις Α. πλαγιές της Φλαμπουρίτσας, σε υψόμετρο 1.600 μέτρων, ανοίγεται η σπηλιά του Ερμή, εύκολα προσπελάσιμη από το οροπέδιο. Σύμφωνα με τη μυθολογία, εδώ γεννήθηκε ο Ερμής, πανάρχαιος θεός λαϊκής καταγωγής. Η σπηλιά έχει μικρό άνοιγμα (2,5 μ. ύψος και 2 μ. πλάτος) και αποτελείται από μια σειρά θαλάμους με πλουσιότερα διακοσμημένο το «Μεγάλο θάλαμο», μήκους 30 μ. που στο τέλος του πέφτει κλιμακωτά γύρω από ογκώδεις πολύχρωμους σχηματισμούς. Η οροφή είναι καλυμένη σε πολλά μέρη με σπηλαιόγαλα. Λίγες είναι οι σπηλαιοκαταβόθρες που ανοίγονται σε τόσο μεγάλο υψόμετρο (περίπου 2.000 μ.) όπως αυτή στη δυτική πλαγιά της ψηλότερης κορφής του Ωλενού. Το βάραθρο έχει βάθος 15 μ. και συνεχίζει άλλα 30 μ. οριζόντια. Αξιόλογο σπήλαιο ανοίγεται κοντά στο Καπαρέλλι, στις υπώρειες του Αρτεμίσιου. Αλλά σίγουρα πολύ περισσότερες σπηλιές και βάραθρα έχουν ο Πάρνωνας κι ο Ταΰγετος, που είναι τελείως τρύπια βουνά. Στον Πάρνωνα έχουν εξερευνηθεί κάποια βάραθρα στην περιοχή του Αγ. Βασίλη. Στον ευρύτερο γεωμορφολογικό σχηματισμό του Ταΰγετου ανήκουν τα σπήλαια του Δυρού, αλλά για να περιοριστούμε στο χώρο του βουνού, αναφέρουμε μόνο τη σπηλιά κοντά στο καταφύγιο, στη Βαρβάρα, στη Β όψη της κόψης Ντερνέκι.

Τα νερά

Αν η Πελοπόννησος έχει φήμη ξερής περιοχής, αυτό οφείλεται κυρίως στην έντονη καρστικοποίηση του υπεδάφους. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι η υπόγεια δικτύωση των καρστ στους κεντρικούς ορεινούς όγκους είναι τέτοια, ώστε να συγκεντρώνει τα νερά σε κεντρικές μεγάλες παροχές δημιουργώντας ποτάμια σαν το Λάδωνα που έχει μεγαλύτερη παροχή απ' ότι θα επέτρεπε η λεκάνη απορροής του. Έτσι έχουμε ορεινές περιοχές ιδιαίτερα ξερές (Ζήρια, Χελμός, Ερύμανθος, Αρτεμίσιο, Λύρκειο, Ολίγυρτος, Ταΰγετος) – έντονη κάθετη καρστικοποίηση – με λίγα επιφανειακά νερά και, συνεπώς, ανάλογα λίγη βλάστηση, κι απ' την άλλη μεριά (διακλάσεις φραγμένες από φερτές ύλες) εντυπωσιακές ορεινές λίμνες που αδειάζουν από καταβόθρες και σχηματίζουν τα μεγάλα ποτάμια. Καθώς όλα αυτά τα ορεινά νερά έχουν δημιουργήσει μοναδικούς σχηματισμούς και χαρακτηριστικούς βιότοπους, είναι ανάγκη να δούμε από πιο κοντά τη μορφολογία, τη λειτουργία τους και τη σχέση τους με το κυρίως βουνό.

α. Δίκτυο λεκάνες - καταβόθρες - κεφαλάρια - ποτάμια.

Στυμφαλία: Στη Στυμφαλία απορρέουν τα νερά της Ζήριας,του Ολίγυρτου και

μέσω καταβόθρας, τα νερά του οροπέδιου της Σκοτεινής. Η Στυμφαλία μέσω της καταβόθρας της αδειάζει προς τον Αργολικό κάμπο όπου σχηματίζει τον ποταμό Ερασίνο.

Φενεός: Η λίμνη του Φενεού σχηματίζεται από τα νερά του Σαϊτά, της Ντουρντουβάνας και του Ολίγυρτου. Τα νερά οδεύονται στο Φονιάτικο ποτάμι και χύνονται στο Όλβιο που έρχεται από το Σαραντάπηχο. Η λίμνη αδειάζει από την καταβόθρα στη Γκιόζα (Μάτι). Το νερό βγαίνει στην επιφάνεια στα Λυκούρια και σχηματίζει τις πηγές του Λάδωνα. Το κατά εποχές φράξιμο της καταβόθρας επιφέρει άμεση μείωση της παροχής του Λάδωνα.

Ορχομενός: Τα νερά του Ορχομενού πέφτουν σε καταβόθρα κοντά στη Χωτούσα και ξαναβγαίνουν στο Νταραΐικο στο χωριό Παναγίτσα (Γκιούσι) όπου σχηματίζουν το κεφαλόβρυσο Μπαλτζάκο. Το νερό αφού λιμνάσει λίγο δίνει το Νταραΐικο ποτάμι (αρχαίος Τράγος ποταμός) που ενώνεται με το Βυτιναΐικο κι αυτό με τη σειρά του χύνεται στο Λάδωνα.

Αργό πεδίο: Στο οροπέδιο σχηματίζεται ένα παροδικό ποτάμι που πέφτει στην καταβόθρα της Νεστάνης και βγαίνει στο Κιβέρι σε μια μεγάλη υποθαλάσσια πηγή, απ'όπου αρδεύεται ο αργολικός κάμπος. Παρόμοια όδευση έχουν ο Όφις ποταμός (Μαντίνεια) που πέφτει στην καταβόθρα της Κάψας και πολλά άλλα μικρότερα ρεύματα που χάνονται στις άφθονες καταβόθρες του αρκαδικού υψίπεδου.

β. Δίκτυο παραποτάμων - ποταμών

Το πιο διακλαδισμένο και ζωντανό δίκτυο ποταμών απλώνεται στη βόρεια και δυτική ορεινή χώρα, η ανατολική και νότια όντας υπερβολικά τρύπια για να κρατήσει επιφανειακά νερά. Έτσι βόρεια έχουμε τους ορεινούς ποταμούς του βόρειου τείχους: Κράθις, Λαδοπόταμος, Βουραϊκός, Κερυνίτης, Σελινούντας (μαζί με το Μανεσαΐικο), Γλαύκος που αυλακώνουν τις κροκαλοπαγείς στρώσεις των προς τη θάλασσα κλιτύων. Δυτικά από τον υδροκρίτη που ορίζει η γραμμή Βλενός - διάσελο Πριόλιθου - Χελμός - Διάσελο Κυνηγού - Ντουρντουβάνα - Σαϊτάς - Διάσελο Βλαχερνών - Μαίναλο, διακλαδίζεται ένα πολύ πυκνό δίκτυο ποταμών - παραποτάμων.

Ο Ερύμανθος ποταμός (Ντοάνα) μαζεύει τα νερά μιας μεγάλης ορεινής περιοχής και στα Τριπόταμα ενώνονται ταυτόχρονα οι τρεις παραπόταμοί του: το Νουβαΐικο, το Λιβαρτζινό και το Βερτσιώτικο ποτάμι.

Στο Πλανητέρο ξεπηδάει ένα μεγάλο κεφαλάρι που κινεί μύλους και νεροτριβές και δημιουργεί τον άλλον Αροάνιο των αρχαίων, (Μαζαΐικο ποτάμι) που χύνεται στο Λάδωνα. Ο Λάδωνας πέφτει στον Αλφειό, όπως και ο Ερύμανθος.

Νοτιότερα, τα μικρά αλλά όμορφα ποτάμια της δυτικής Αρκαδίας φτιάχνουν ένα λεπτό ιστό ζωής: το Δημητσανίτικο ποτάμι (Γορτύνιος), το Δαβιώτικο ποτάμι (Ελίσσων) και πλήθος μικρότερα ρέματα χύνονται στον Αλφειό (Ρουφιάς) που με τα 110 χιλιόμετρά του είναι το μεγαλύτερο ποτάμι του Μωρηά. Ο Νέδας μαζεύει τα νερά του Λύκαιου και τα βγάζει στο Ιόνιο.

Εκτός από αυτά τα νερά των χαμηλών υψομέτρων, υπάρχουν και τα νερά του ορεινού δάσους και της αλπικής ζώνης όπως τα ρυάκια, οι πηγές και οι αλπικές λιμνούλες και λούτσες. Οι αλπικές και οι καθαρά βουνίσιες λιμνούλες (πάνω από τα 1.000 μ.) είναι λίγες στην Πελοπόννησο, συναντάμε όμως μερικές χαρακτηριστικές όπως: η Μαυρολίμνη στο Χελμό (2050 μ.), η Λίμνη του Δάσιου στη Ζήρια, η Ρακίτα στο Παναχαϊκό κλπ. Μεγαλύτερες λίμνες απλώνονται σε χαμηλότερα υψόμετρα όπως η λίμνη του Τσιβλού, η Στυμφαλία, η Τάκα κλπ.

49

Από τη φύση του Βουραϊκού

49. Ενα όρνιο πλανάρει πάνω απ' το φαράγγι, νωρίς το χειμώνα

52. Ο μακρονούρης (Aegithalus caudatus), που τον συναντάμε γύρω στην παρόχθια ζώνη

50. Asperula arcadiensis και

51. Onosma frutescens δυο χασμόφυτα του φαραγγιού

52

50

51

Τα φαράγγια

Χαρακτηριστικά αζωνικά οικοσυστήματα είναι και τα φαράγγια. Στην Πελοπόννησο βρίσκουμε πολλά βαθιά και πνιγμένα στη βλάστηση φαράγγια που έχουν δημιουργηθεί είτε από τεκτονικές κινήσεις είτε από τη διάβρωση. Καθώς στα περισσότερα απ' αυτά τα φαράγγια τρέχει κάποιο ορεινό ποτάμι, στην κοίτη και τις όχθες του συναντάμε την τυπική ζωή των ορεινών νερών, όπως τη δείξαμε πιο πάνω. Το σπουδαιότερο στοιχείο όμως που έχουν να προσθέσουν τα φαράγγια του Μωρηά στο ανάγλυφό του είναι οι πολλές ορθοπλαγιές που ορθώνονται στα τοιχώματα της χαράδρας. Αυτές οι ορθοπλαγιές έχουν μεγάλη σημασία για το κούρνιασμα και το φώλιασμα των ημερόβιων και νυχτόβιων αρπακτικών της χερσονήσου γιατί στα ίδια τα βουνά συναντάμε ελάχιστες μεγάλες ορθοπλαγιές κι απ' αυτές λίγες είναι συμπαγής ασβεστόλιθος με κατάλληλες τρύπες. Έτσι γεμάτα ζωή βράχια βρίσκουμε στις ξερές χαράδρες του Βυρού και της Κοσκάρακας (χουχουριστής, βραχοτσομπανάκος) και στα κροκαλοπαγή τοιχώματα του άνω (στα μέρη της Μακελαρίας) και του κάτω ρου του Σελινούντα (5-7 ζευγάρια όρνια). Εντυπωσιακή, πνιγμένη σε μια πυκνότατη βλάστηση κι η χαράδρα του Λούσιου, που φιλοξενεί βραχοκιρκίνεζα, κάργιες, βίδρες κ.ά.

Απ' όλα τα φαράγγια του Μωρηά, το πιο γνωστό και πολυσύχναστο είναι αυτό που χαράζει το Καλαβρυτινό ποτάμι στα συμπαγή κροκαλοπαγή πετρώματα που διάβρωσε. Αν και η αναγνώριση του Βουραϊκού των αρχαίων στο σημερινό Καλαβρυτινό ποτάμι αποδείχτηκε λανθασμένη (μάλλον ονόμαζαν Βουραϊκό το ρέμα Μπουφούσια - αυτό που εμείς λέμε αρχαιοπρεπώς Κερυνίτη - ή πιθανότερο το Λαδοπόταμο που πηγάζει κοντά στο Πάνω Διακοφτό), έχει καθιερωθεί το όνομα αυτό στο ποτάμι των Καλαβρύτων και κυρίως στο φαράγγι του.

Αξίζει να ρίξουμε μια καλύτερη ματιά στο συγκεκριμένο φαράγγι, μια και, από πλευράς φύσης, τα όσα θ' αναφερθούν στο Βουραϊκό ισχύουν λίγο - πολύ για όλα τα φαράγγια.

Το φαράγγι διασχίζει σ' όλο το μήκος του η γραμμή του οδοντωτού που αποτελεί και τη μοναδική οδό κίνησης για τραίνα και ανθρώπους, οι πλαγιές όντας πολύ απόκρημνες και χωρίς μονοπάτι. Η ανάβασή του (Διακοφτό - Καλάβρυτα) ζητάει 7 ώρες περπάτημα, αλλά είναι η κατάβασή του που γίνεται πιο συχνά (5 ώρες) κι αυτή συνήθως απ' τη Ζαρούχλα και κάτω (3 ώρες). Το τοπίο είναι εντυπωσιακό, μ' ένα θυμωμένο ποτάμι να αφρίζει στο στενό βράχινο δρόμο του. Τα ψάρια που ζουν στον πάνω ρου (κυρίως τα μουστάκια και λιγότερο οι πέστροφες) θρέφουν τις λίγες βίδρες του ποταμού. Στις ορθοπλαγιές φωλιάζουν λίγα όρνια που «σκουπίζουν» τα γύρω βουνά. Στα βράχια γύρω απ' τη γραμμή του τραίνου βλέπουμε μερικά απ' τα σπουδαία χασμόφυτα του φσρσγγιού (και μαντεύουμε τα υπόλοιπα).

Η προστασία της ορεινής φύσης

Μετά από την παραπάνω σκιαγράφηση της πανίδας και της χλωρίδας που ζει στα βουνά του Μωρηά και αμέσως πριν πιάσουμε τα μονοπάτια και τις ανηφοριές, αξίζει να σταθούμε λίγο στο θέμα της προστασίας αυτού του ορεινού τοπίου και της άγριας ζωής του.

Η φύση της Πελοποννήσου είδε, μετά το άνοιγμα του Ισθμού, να χάνει τη φυσική γέφυρά της με την υπόλοιπη Ελλάδα, απ' όπου ανανεωνόταν, κυρίως όσον αφορά στα μεγάλα θηλαστικά. Ακολούθησε το άγριο κυνήγι κι ο εμφύλιος και ήδη στις

αρχές της δεκαετίας του 50 κανένα μεγάλο θηλαστικό δεν έχει μείνει πια (αγριογούρουνο, λύκος, ζαρκάδι). Την ίδια πορεία – χωρίς το ίδιο τέλος, ευτυχώς – ακολούθησαν τα μεγάλα αρπακτικά (χρυσαετός, όρνιο) που επιβιώνουν σε μικρούς αριθμούς και πιθανότατα εμπλουτίζονται με άτομα απ' τη Ρούμελη.

Τα τελευταία χρόνια, ραγδαία μείωση έχουν παρουσιάσει όλα τα «θηράματα», δηλαδή λαγοί και πέρδικες για τα βουνά. Η μείωση αυτή βάζει σε άμεσο κίνδυνο τη ζωή των λίγων χρυσαετών του Μωρηά, και σε έμμεσο όλα τα εναπομείναντα σαρκοφάγα (αλεπού, τσακάλι, κουνάβι, νυφίτσα) καθότι οι κυνηγετικοί σύλλογοι σπέρνουν κάθε άνοιξη χιλιάδες φόλες, σε μια προσπάθεια να αυξήσουν τα «θηράματα». Φυσικά τα θηράματα μειώνονται σταθερά, αλλά επίσης σταθερά αυξάνονται οι φόλες.

Έτσι μπορούμε να πούμε ότι η ορεινή φύση του Μωρηά βρίσκεται σε μια κρίσιμη κατάσταση: απ' τη μια μεριά έχουν χαθεί κάποια ζώα (ενώ υπάρχει η οικολογική θέση τους) και απ' την άλλη οι άνθρωποι πιέζουν όλο και περισσότερο τη φύση, απαιτώντας κάτι που δεν μπορεί να τους δώσει.

Είναι λοιπόν επείγον να σταματήσει αυτή η καταστροφική πορεία και να χαραχτεί ένας νέος δρόμος. Ένα πρώτο βήμα θα ήταν η κατάργηση της φόλας, η άμεση απαγόρευση του κυνηγιού και η αυστηρή εφαρμογή των διατάξεων γύρω απ' το κυνήγι (το απαγορευμένο κυνήγι με αυτοκίνητο είναι πολύ δημοφιλές στο Μωρηά).

Χρειάζεται όμως μια γενικότερη περιβαλλοντική πολιτική στην Πελοπόννησο που να βασιστεί στον καθορισμό, επιτέλους, κάποιων προστατευόμενων περιοχών. Γιατί, ενώ στην υπόλοιπη Ελλάδα υπάρχουν 10 εθνικοί δρυμοί και αρκετές μικρότερες προστατευόμενες περιοχές, σ' ολόκληρη την ορεινή Πελοπόννησο δεν υπάρχει κανένα καθεστώς προστασίας.

Αμέσως πιο κάτω δίνουμε μια πρόταση ολοκληρωμένου δίκτυου προστατευόμενων περιοχών, που απλώνεται σ' όλο το Μωρηά και καλύπτει όλες τις αξιόλογες αισθητικά και οικολογικά περιοχές. Παρόλο που η αποδοχή της πρότασης και η νομοτυπική κύρηξη μιας περιοχής σε εθνικό δρυμό είναι δουλειά κάποιων υπαλλήλων, στην πράξη, η λειτουργία των όρων προστασίας είναι δουλειά του καθένα μας. Έτσι, αν και το εν λόγω μοντέλο έχει προταθεί στους αρμόδιους, είναι χρέος του οποιουδήποτε σχετίζεται μ' αυτά τα μέρη να τα προστατέψει απ' τον οριστικό χαμό τους, είτε ονομαστούν «Δρυμός» είτε όχι.

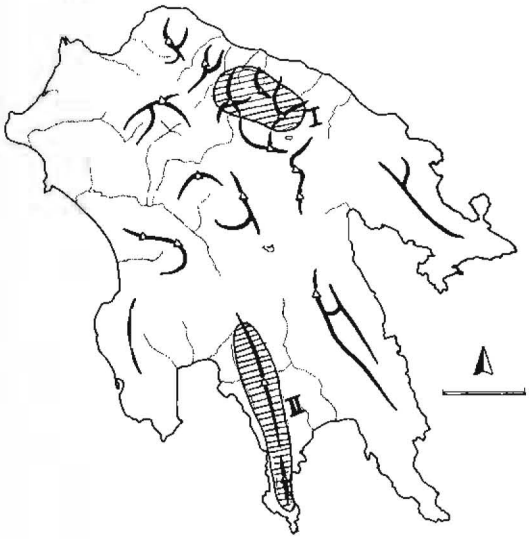

I. Εθνικό Πάρκο Χελμού-Ζήριας
– Κοιλάδα Στύγας: περιοχή απολύτου προστασίας της φύσης
– Κοιλάδα Φλαμπουρίτσας: περιοχή προστασίας της φύσης
– Φαράγγι Βουραϊκού: προστατευόμενος γεωλογικός σχηματισμός
– Καλάβρυτα, Σαραντάπηχο, Τρίκαλα: περιοχές οικοτουρισμού

II. Εθνικό Πάρκο Ταϋγετου
– Κορυφογραμμή Ταϋγετου - Σαγγιά: περιοχή προστασίας της φύσης
– Χαράδρες Βυρού και Κοσκάρακας: προστατευόμενοι γεωλογικοί σχηματισμοί
– Χωριά Μέσα και Εξω Μάνης: περιοχές οικοτουρισμού

ΤΟ ΒΟΡΕΙΟ ΤΕΙΧΟΣ

53. Η Νεραϊδοράχη δεσπόζει πάνω απ᾽ την κοιλάδα του Κράθι και τα Κλουκινοχώρια

ΖΗΡΙΑ

Στο βουνό

Κεφαλάρι λέει η ταμπέλα, διάβαζε Ντούσια. Κοιτώντας το χωριό από τον κεντρικό δρόμο, έτσι που ξαπλώνει νωχελικά στην αγκαλιά της Ζήριας, αναρωτιέμαι μήπως η ταμπέλα είχε δίκηο κι αν η μάχη της Ντούσιας έγινε αλλού. Από τούτα τα σπίτια πήδησαν οι άνθρωποι εκείνοι, οι τόσο διαφορετικοί απ' τους σημερινούς; Μήπως τα χρόνια που πέρασαν είναι τόσο πολλά, πούσβησαν τις μνήμες και τις αξίες; Μήπως η πρόσκαιρη ραγιάδικη τακτική «κάνε τον κουτό για να ζήσεις» έγινε βίωμα; Μήπως ξεκλήρισαν τους πάντες εκτός απ' τους αληθινά κουτούς; Αλλά οι αμφιβολίες κρατάνε όσο και η ανηφόρα. Στα Ισώματα συναντάω τον πρώτο τσομπάνη, στεγνό σαν ταμπούρλο, δασόφρυδο, σκυφτό. Με τις πρώτες κουβέντες έχω την απάντησή μου. Το χωριό λαγοκοιμάται, ξέρει τι γίνεται και πως δεν ωφελεί να μιλήσει, όπως οι κροκάλες που τις σέρνει το λασπόνερο έχουν πάντα το βάρος τους και την αντοχή τους.

Η κουβέντα με τον τσομπάνη λιώνει κάτω απ' τις στάλες μιας σύντομης βροχούλας. Φεύγω, διασχίζω τα Ισώματα, άψυχα χωρίς το χιόνι και τα δεκάδες ίχνη πούβρισκα άλλες εποχές. Μπαίνοντας στο δάσος, κι έτσι όπως περπατάω βαρύθυμα σκυφτός, γρήγορα το μάτι σκοντάφτει στο πρώτο χρώμα: ένα κίτρινο κοράλι, ένα μυστήριο πράγμα, ριζωμένο στο σάπιο πρέμνο. Είναι ένα αλλόκοτο μανιτάρι, μια Calocera viscosa, ένα χέρι της γης που απλώνει μύρια λαμπερά δάχτυλα προς τον αδερφό ουρανό.

Ανηφορίζοντας τη ρεματιά που οδηγεί στην κορφή της Μικρής Ζήριας βρίσκω τις τελευταίες χιονούρες. Μικρές, ίσα για να δίνουν στο γυμνό τοπίο τη γνώριμη εικόνα του βουνού. Ανεβαίνω ολοένα στη γκρίζα ατμόσφαιρα της ακίνδυνης ανοιξιάτικης κακοκαιριάς, μέχρι το ανεμοδαρμένο διάσελο. Σε τούτα τα μέρη τον περασμένο Δεκέμβρη είχα βρει αρκετό χιόνι και μέσα στη λευκή χούφτα του δυο βιόλες, μοναδικές και μοναχές, απίθανο θέαμα με τους εύθραυστους μίσχους και τα λεπτά πεταλάκια τους, σ' αυτά τα υψόμετρα της παγωνιάς και του ανέμου.

Κατηφορίζοντας τις κακοτράχαλες πλαγιές, τις λογαριάζω γυμνές και άψυχες μέχρι που αντιλαμβάνομαι τα σμάρια των μικρών πουλιών που πετάνε χαμηλά τριγύρω στις παλαμουνίδες. Πιο κάτω, ένα άφοβο ζευγάρι βουνοτσίχλονα τραβάει την προσοχή μου. Μα γιατί δε φεύγουν, τάχω πλησιάσει στα 6 μέτρα; Τότε μια ψιλή επίμονη φωνούλα που ξεχειλίζει από μια παλαμουνίδα μου δίνει την απάντηση: τα πουλιά φωλιάζουν μέσα σ' αυτούς τους αγκαθωτούς και φαινομενικά άχρηστους θάμνους. Ακολουθώντας το νήμα της κραυγής, βρίσκω γρήγορα τη φωλιά και φαρδαίνω τη μικρή τρύπα για να δω. Μια έκπληξη με περιμένει αντί για τα τρία - τέσσερα μικρά βουνοτσίχλονα που περίμενα, βλέπω ένα λαίμαργο, απαιτητικό κουκάκι, που έχει γίνει ολόκληρο μια κραυγή για ζωή. Κλείνω το άνοιγμα και φεύγω, αφήνοντας το μωρό στην πείνα του και τους γονείς στο δύσκολο αγώνα τους για την ανατροφή του ξένου πουλιού.

Συνεχίζω την κατηφόρα, απότομη και σιωπηλή, μπαίνω στο δάσος και αγγίζω την αρχή της Φλαμπουρί στις στάνες των τσομπάνων. Φιλοξενία, ψωμοτύρι, κουβέντα και πολλές ερωτήσεις με υποδέχονται κάθε καλοκαίρι. Τώρα, ερημιά. Την άλλη μέρα ερμηνεύω σιγά - σιγά, καθώς κατεβαίνω τη ρεματιά, τα όσα έχω ακούσει απ'

τους τσομπάνηδες. Να οι γυμνές πλαγιές της Μικρής Ζήριας που κάποτε είχαν αγριοκυπάρισσα. Να και η κερασιά, η θέση όπου είχαν σημένο οι λοτόμοι το νεροπρίονο. Έκοβαν δέντρα το καλοκαίρι και τάσκιζαν την άνοιξη, όταν η ρεματιά είχε αρκετό νερό. Με τα σανίδια έφτιαναν βαρέλια – και ίσως φέρετρα για να δικαιώσουμε τον ποιητή.

Όσο κατεβαίνω, η ρεματιά γεμίζει ίσκιο και λουλούδια εκεί που προσγειώνονται οι λουρίδες του φωτός. Εκεί, στο φούντωμα των λουλουδιών, αφήνω τη ρεματιά για ν' ανέβω απ' το αχνό μονοπάτι στο οροπέδιο. Το κεφάλι ψηλά τώρα, η πορεία προς το γαλανό ουρανό, τον τέλειο, τον άξιο μόνο για τα πλάσματα τα προικισμένα. Με τα μάτια ακούραστα, καραούλι το καραούλι, πετυχαίνω αυτό που γύρευα: ένας νεαρός χρυσαετός, πλανάρει στις λεωφόρους των ανοδικών ρευμάτων. Ξάφνου δυο κουρούνες του ρίχτηκαν και τα τρία πουλιά έστησαν έναν αέρινο χορό γεμάτο ταχύτητα και θροΐσματα φτερών. Οι κουρούνες πετάνε επιδέξια και ευέλικτα, ο χρυσαετός όμως έπιασε ένα ανοδικό και βάλθηκε να κερδίζει 50 μέτρα στη γύρα, ρυθμός δύσκολος για πουλιά που φτεροκοπάνε. Χάθηκαν.

Στο οροπέδιο τελειώνουν τα μαυρόπευκα κι αρχίζει η ερημιά κι η ζέστη. Μια σύντομη στάση στο κονάκι του Βοϊδίλα, παλιού γνωστού, και ύστερα ίσια για τη δροσερή σπηλιά του Ερμή.

Η σπηλιά είναι δυσεύρετη και με ιδρώνει αλλά μόλις πέρασα τη μικρή είσοδό της με γέμισε με δροσιά και πνοές παραμυθιών. Εδώ γεννήθηκε ο Ερμης, ο άνεμος, αυτός που δίνει την κίνηση, την ανάσα, τη ζωή. Θάλαμο το θάλαμο γυρεύω τη γοητεία του θεϊκού. Ο χρόνος σταλάζει απ' το ταβάνι της σπηλιάς, καταλυτικός, ασταμάτητος. Οι στιγμές του γυαλίζουν στο φως του φακού. Το νερό, ευκίνητο και διεισδυτικό σαν τη φανταοία, διαλύοντας το ανθρακικό ασβέστιο και κατατρώγοντας την πέτρα, διαβρώνει τη συμπαγή πραγμτικότητα και δημιουργεί τα πρώτα κενά στη λογικοφάνειά της, τις σπηλιές, λίκνα του μύθου. Αιώνες αμέτρητους έθρεψαν αυτές οι σταγόνες τον ανθρώπινο νου. Σήμερα που τα μυαλά μας γίναν αδιάβροχα και στείρα, μόνη φευγαλέα ανάμνηση της αλλοτινής θεϊκής παρουσίας είναι οι γοργόφτερες νυχτερίδες. Οι σκιές τους γιγαντώνονται στο δειλό φως του φακού, ανεξιχνίαστες και απειλητικές όπως και η ίδια η σπηλιά και οι μυθικοί κάτοικοί της.

Πίσω στο φως, ήλιος και ζέστη ξανά. Σύντομη παρηγοριά η γριά Ιτιά, στη βρύση. Περπατώντας κοιτάω τριγύρω την ιδιόρρυθμη βλάστηση του οροπέδιου: μπερκιές και κορομηλιές στολισμένες μ' έναν αετομάχο, μια κελάδα ή έναν πετροκότσυφα στην κορφή, σαν τα χριστουγεννιάτικα δέντρα.

Η λίμνη του Δάσιου καθρεφτίζει την κορφή την άνοιξη και με τις βραχώδεις στολισμένες με μαυρόπευκα όχθες της δίνει έναν βορειοελλαδίτικο τόνο στο τοπίο. Η ζωή πυκνώνει ξανά γύρω της. Κουρούνες και κοράκια ρίχνουν τις μαύρες σκιές τους στο ατάραχο νερό, περιμένοντάς τους πρασινόφρυνους να βγουν στα ρηχά για να γεννήσουν, και να τους αρπάξουν. Ο δρόμος παίρνει απ' το πλάϊ τη λίμνη και κατεβαίνει σε λιβάδια γεμάτα νερά και πρίμουλες. Παίρνω το δεξιό παρακλάδι του χαλασμένου δασικού δρόμου και πέφτω στο φαρδύ, νεκρό, ανόητο δρόμο που με το ξεχαρβαλωμένο περπάτημά μου με φέρνει μισοϋπνωτισμένο στων Τρικάλων τον πάνω μαχαλά.

54. *Η κοιλάδα της Φλαμπουρίτσας, το πιο άθικτο και ζωντανό τοπίο στη Ζήρια ανοίγεται πίσω από το ορχεοειδές Cephalanthera rubra.*

ΖΗΡΙΑ

Ένας πολύ παλιός θρύλος της περιοχής λέει πως πριν πολλά χρόνια, όταν όλα ήσαν καταπλυσμένα από τη θάλασσα η Ζήρια εξείχε σα νησί μέσ' το νερό, αντίκρυ στο Χελμό, άλλο νησί αυτός. Η Ζήρια, ομαλή, γλυκιά και κατάφυτη, κατοικιόταν από μια ράτσα εργατικών και φιλήσυχων ανθρώπων που ζούσαν μ' αγάπη και ειρήνη σύμφωνα με παλιούς καλοστημένους νόμους. Είχαν θεούς που τους λάτρευαν πιστά κι αυτοί τους όρισαν γιορτές και πανηγύρια, όπου οι Ζηριώτες γλεντούσαν με μηλόκρασο και κοντοσούβλια. Ο βασιλιάς αυτού του λαού ζούσε κάπου μέσα στο δάσος – μπορεί και στα Τρίκαλα – και ήταν πολύ αγαπητός σ' όλους. Αντίθετα, τ' απέναντι νησί ο Χελμός, ήταν άγονο και οι κάτοικοί του ζούσαν μια στερημένη και κατατρεγμένη απ' τις φυσικές δυνάμεις ζωή. Έτσι, σιγά - σιγά οι Χελμιώτες είχαν γίνει άγριοι, άνομοι, άρπαγες των ξένων γυναικών και αγαθών. Οι θεοί τους αποστρέφονταν και τίποτα καλό δεν σκέφτονταν γι' αυτούς. Κάποια χρονιά μια γυναίκα με το παιδί της, κυνηγημένη απ' την άγρια φυλή της, κατέφυγε στη Ζήρια όπου έγινε δεκτή με αγάπη. Το παιδί της πρόκοψε, μορφώθηκε και κάποτε εκλέχτηκε άρχοντας της Ζήριας. Και κάποτε είτε από αγάπη για την παλιά του πατρίδα, είτε από πλεονεξία, πήγε και μίλησε στους Χελμιώτες για την πλούσια κι όμορφη Ζήρια και την άνετη ζωή της και τους παρακίνησε να την κατακτήσουν. Οι άγριοι Χελμιώτες δεν περίμεναν ν' ακούσουν περισσότερα και ένα πρωί ξεκίνησαν για τη Ζήρια

55. Η Μικρή (αριστερά) και η Μεγάλη Ζήρια όπως φαίνονται από τα μέρη του Σαραντάπηχου

και γρήγορα υποδούλωσαν τον όμορφο λαό της. Αφέντες πια του τόπου οι Χελμιώτες, ζούσαν απ' το μόχθο των σκλάβων τους και δεν άργησαν να καλέσουν κι άλλες φιλήδονες και πολεμόχαρες ράτσες να έρθουν να ενωθούν μαζί τους. Καράβια αρμένισαν απ' τα γύρω βουνά - νησιά και ήρθαν κι άραξαν στη γόνιμη Ζήρια, το βεβηλωμένο παράδεισο. Μ' αυτό τον παράξενο μύθο, που παντρεύει ένα παμπάλαιο γεγονός με μια νομοτελειακή συμφορά, ξεκινάει η ιστορία της Ζήριας. Ο μύθος ίσως αλληγορεί πως το πιο ψηλό και πολυάνθρωπο βουνό της αρχαίας αρκαδικής γης, λίκνο του Ερμή και άντρο του Πάνα, ήταν πάντοτε ένας ζηλευτός τόπος κατάλληλος για την καλλιέργεια της γης και τη νομή.

Η Ζήρια που οι αρχαίοι ονόμαζαν Κυλλήνη, πήρε τ' όνομά της από τα σλαβικά (Ζήρια = βελανίδι)

Οι ντόπιοι την προφέρουν «Τζήρια». Είναι τ' ανατολικότερο βουνό του βορεινού τείχους και το δεύτερο σε ύψος του Μωρηά. Αρχίζει απ' το διάσελο του Ασπρόκαμπου και υψώνεται σιγά - σιγά προς τα δυτικά για να στήσει μια πρώτη κορφή στα 2086 μ. τη Μικρή Ζήρια. Ακολουθεί μια πεταλοειδής κορυφογραμμή, σαν προσκέφαλο της Φλαμπουρίτσας, της χαράδρας που ανοίγεται ανάμεσα στη Μικρή και τη Μεγάλη Ζήρια (αρχαίος ποταμός Σύθας). Σ' αυτή τη μικρή κορυφογραμμή διακρί-

56. *Αποψη της λίμνης της Στυμφαλίας και της νότιας όψης της Ζήριας. Αριστερά αρχίζει ο Παρνιάς (Ολίγυρτος)*

νουμε δυο πλατιές κορφές, την Παράγκα (2032 μ.) και τον Προφήτη Ηλία (2257 μ.) που χωρίζονται απ' το οροπέδιο Μακρυλάκκος. Ο Προφήτης Ηλίας χαμηλώνει στο μεγάλο διάσελο της Ζήριας (2130 μ.) κι από κει αρχίζουν οι πλαγιές της ψηλότερης κορφής (2374 μ.) που με τον επιβλητικό της κώνο αποτελεί την πιο χαρακτηριστική και γνωστή εικόνα του βουνού. Στα δυο ριζά της κορφής απλώνονται δυο οροπέδια: στα νότια η στενόμακρη Σκαφιδιά (1298 μ.) που την άνοιξη κρατάει αρκετό νερό και στα βόρεια ο Κάμπος της Ζήριας που μακραίνει μέχρι τη λίμνη του Δάσιου. Στον Κάμπο την άνοιξη τα χιονόνερα λιμνάζουν σε δυο - τρεις δολίνες, αλλά το πιο μόνιμο νερό είναι η λίμνη τουΔάσιου, στις βόρειες παρυφές του υψίπεδου που κι αυτή στεγνώνει στο τέλος του θέρους. Τα νερά του υψίπεδου ξαναβγαίνουν μέσα από υπόγειους αγωγούς σε πηγές, όπως για παράδειγμα στην όμορφη, γεμάτη νερά, κοιλάδα στο Μικρό Κεφαλάρι, όπου εμφανίζονται τα νερά της λίμνης του Δάσιου. Η υπόγεια απορροή οδεύεται στον έντονα καρστικοποιημένο ασβεστόλιθο των κορφών με αποτέλεσμα την άνυδρη ανώτερη ζώνη. Μερικές απ' τις διακλάσεις του ασβεστόλιθου είναι ιδιαίτερα μεγάλες και μια απ' αυτές είναι η Σπηλιά του Ερμή, στη ανατολική όχθη της Φλαμπουρίτσας, 20 λεπτά πάνω από τη στάνη του Βοϊδίλα. Η έντονη καρστικοποίηση των κορυφών γίνεται φανερή κι απ' τις πολλές δολίνες στις οποίες οφείλει το βουνό το αρχαίο όνομά του (Κυλλήνη, από το Κύλλος χώρος = λάκκα). Αντίθετα με τις κορφές, στις βόρειες πλαγιές του βουνού εμφανίζονται αδιάβροχες αργιλικές μάζες που δημιουργούν πηγές στην επαφή τους με τον ασβεστόλιθο και ρυάκια επιφανειακής απορροής. Στα δυτικά πέφτει κατακόρυφα ένα μεγάλο κροκαλοπαγές ντουβάρι (κορφή Αέρας 1598 μ.). Στη νότια μεριά του βουνού, πάνω απ' τη λεκάνη του Φενεού, ξεκόβει απ' τις πλαγιές του Προφήτη Ηλία μια κάπως ανεξάρτητη κορφή που οι αρχαίοι την ονόμαζαν Γερόντιο όρος (1754 μ.).

Οι οικισμοί γύρω απ' τη Ζήρια είναι στενά δεμένοι μαζί της, όπως άλλωστε το θέλει κι ο μύθος. Το μεγαλύτερο χωριό είναι τα Τρίκαλα, χωρισμένα σε τρεις συνοικίες, πατρίδα των Νοταραίων, ισχυρών προεστών της Κορινθίας. Τα Τρίκαλα χτίστηκαν στη θέση της αρχαίας πολίχνης Μύσαιο, τον 10ο αιώνα από πεδινούς που κυνηγημένοι απ' τους διαδοχικούς επιδρομείς, τους σεισμούς και τις αρρώστειες, ανέβηκαν και ρίζωσαν στον όμορφο και υγιεινό αυτό τόπο. Αργότερα, το 1458, έρχονται οι Νοταραίοι, επιφανής οικογένεια του Βυζαντίου και χτίζουν την Πάνω συνοικία. Λίγο πάνω απ' τα Τρίκαλα, σε μια δροσερή πτυχή της ράχης κρυμμένο το μοναστήρι του Αγίου Βλασίου. Ο άγιος σκήτεψε στη σπηλιά πάνω απ' το μοναστήρι, κι αργότερα (γύρω στα 1300-1400) χτίστηκε το πρώτο ναΰδριο.

Απέναντι απ' τα Τρίκαλα είναι το Μάρκαση (Μάνα), κεφαλοχώρι της πλευράς αυτής. Από τα δυο αυτά χωριά ανέβαιναν απ' τα καλογραμμένα μονοπάτια την άνοιξη ξυλοκόποι και έσκιζαν στα νεροπρίονα της Φλαμπουρίτσας τα βουνοκυπάρισσα που είχαν κόψει το καλοκαίρι. Στην ανατολική όψη του βουνού βρίσκουμε τη Ντούσια (Κεφαλάρι) κάτω απ' τα Ισώματα, το Κλημέντι, τους Καλιάνους και το Μπούζι καλά κρυμμένο ψηλότερα. Πιο νότια κοντά στη λίμνη και δίπλα στο Κεφαλάρι της το μικρό χωριό Δρίζα (Στυμφαλία) και παραπέρα τα ερείπια Φράγκικης εκκλησίας, χτισμένης με κομμάτια απ' τον αρχαίο ναό της Αρτέμιδας Στυμφαλίας. Η αρχαία πολίχνη Στυμφαλία δε βρισκόταν εδώ αλλά στα Κιόνια, εγκαταλειμένο οικισμό που μαραζώνει λίγο πέρα απ' τη Δρίζα. Ακολουθεί το Μπάσι (Καρτέρι), η Δροσοπηγή κτισμένη ψηλά σε μια ρεματιά και η Καστανιά κάτω απ' το διάσελο Ζήριας - Ολίγυρτου. Απ' τη μεριά της λεκάνης του Φενεού βρίσκουμε τη Μοσιά και το Μεσινό πριν φτάσουμε στη Γκούρα, το κεφαλοχώρι του Φενεού. Πολλά όμορφα αρχοντικά αλλά και μεταγενέστερα αστικά σπίτια μαρτυρούν την ευημέρια του

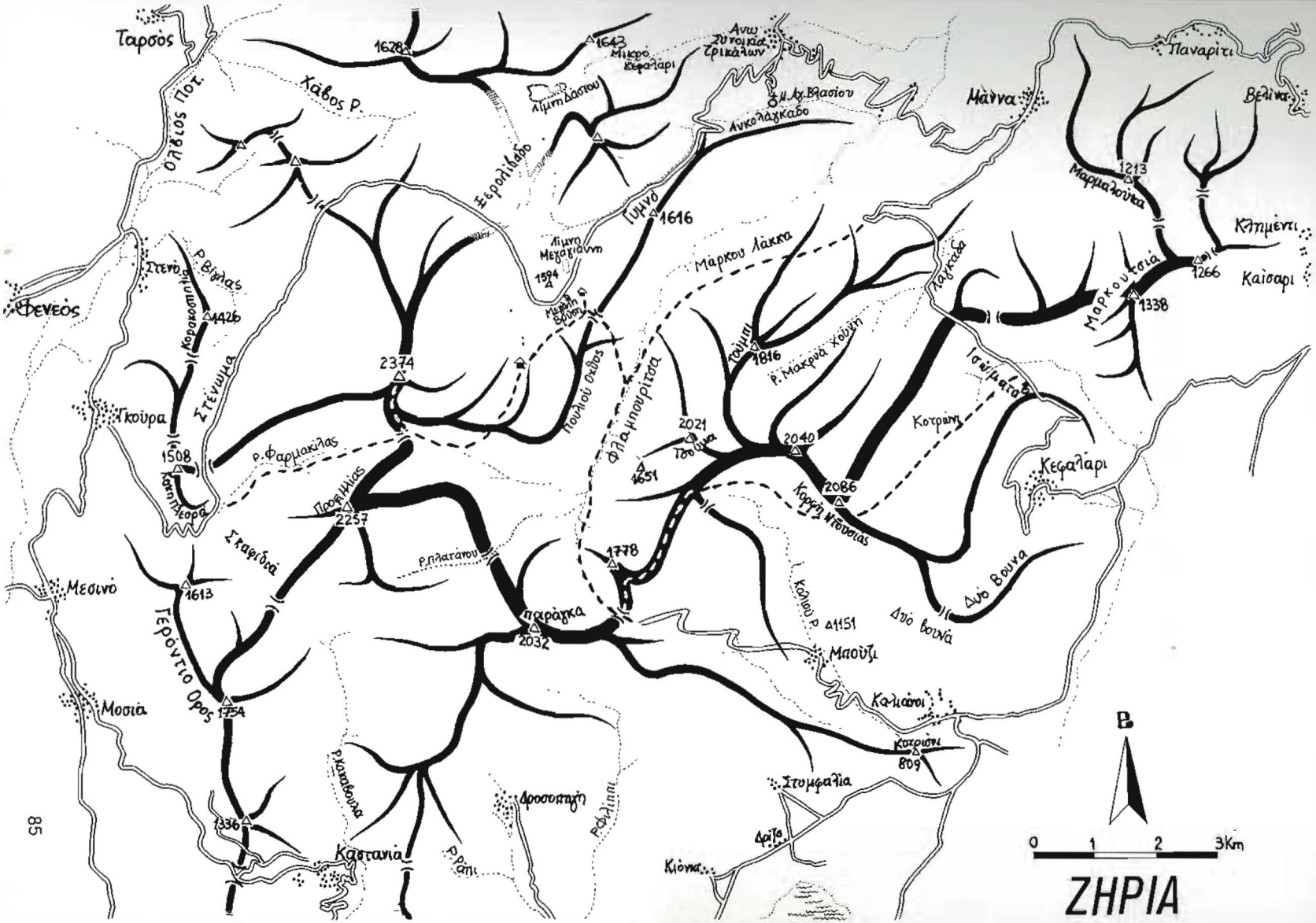
ΖΗΡΙΑ
0 1 2 3Km
Ταροός
Χάβος Ρ.
Μικρό Κεφαλάρι
Μάννα
Παναρίτι
Βελίνα
Μαρμαλούκα
Κλημέντι
Καίσαρι
Μαρκουτσιά
Μαρκου λάκκα
Λαγκάδα
Ρ. Μακρύα χούνη
Κοτρωνι
Κεφαλάρι
Δυο Βουνα
Δυο βουνά
Μπούζι
Καλιάνοι
Κοτρώνι
Στυμφαλία
Δρίζα
Κλίνα
Δροσοπηγή
Κάστανιά
Ρ.Ραπι
Ρ.Καταβούνα
Ρ.Πλατάνου
Σταφιδά
Προφήτης Ηλίας
Ρ.Φαρμακίλας
Κατηφόρα
Κουρακοβίτσα
Στένωμα
Ρ.Βίγλας
Στενό
Κούρα
Φενεός
Μεσινό
Μοσιά
Γεροντιο Ορος
Χάβος Ποτ.
Αγ.Μηνάς Δάσου
Μικρή Σφόρα
Μεγάλη Σφόρα
Λίμνη Μεγαλιάννη
Ρ.Φλαμπουρίτσα
Πουλιού Οχθος
Ρ.Μαρμαρίτσα
Ρ.Καλιου
Κορφή Νέδουσας
Ρ.Ραπι
Ρ.Βυζίνη
Ο.Μ. Αγ.Βλασίου
Ανω Λυκοκκία Τρικάλων
Ανω Λυκολάκκαβο
Ξερολίβαδο
ΓΥΜΝΟ
1626
1643
1616
1594
1426
2374
1508
2257
1613
1754
1336
1778
2032
1816
2021
1651
2040
2086
1151
1213
1266
1338
809

57. Η Μικρή Ζήρια (ή Γυμνό) από τα Ισώματα, πάνω απ' το Κεφαλάρι, ένα πρωϊνό του Γενάρη.

χωριού. Λίγο μακρύτερα βρίσκεται το μικρό Στενό και αν ανεβούμε τον 'Ολβιο, παραβλέποντας τη Σιβίστα (Φενεός) και τον ιστορικό Ταρσό που είναι χωριά του Μαρματιού, φτάνουμε στην Καρυά, το δυτικότερο χωριό της Ζήριας.

'Ολα αυτά τα χωριά γύρω απ' τη Ζήρια βόσκουν στα λιβάδια της: στον Κάμπο βόσκουν κυρίως τσομπάνηδες από τα Τρίκαλα και τα χαμηλότερα χωριά (Ρίζα, Βόχα κ.ά.). Οι ντόπιοι κτηνοτρόφοι ξεχειμωνιάζουν γύρω στα χωριά του βουνού ενώ οι ξενομερίτες πάνε τα – μεγαλύτερα συνήθως – κοπάδια τους μακρύτερα (Γεράνεια, Νεμέα, κι αλλού).

Αναβάσεις

α) Τρίκαλα - οροπέδιο - κορφή

Η συνηθισμένη ανάβαση στη Ζήρια γίνεται από τα Τρίκαλα Κορινθίας. Ξεκινάμε από την πάνω συνοικία Τρικάλων ακολουθώντας το δρόμο μέχρι τη μονή Βλασίου. 'Υστερα μπορούμε να συντομεύσουμε την πορεία μας με δάνεια από το παλιό μονοπάτι. Ξαναπέφτουμε στο δρόμο που μας βγάζει στο οροπέδιο (2ω30'-3ω). Καταφύγιο του ΕΟΣ, νερό στην Ιτιά, καλύβες, αποθήκη. Στην αριστερότερη ρεματιά του κώνου της κορφής, δεύτερο καταφύγιο του ΕΟΣ. Από δω γίνεται η ευκολότερη ανάβαση προς την κορφή: η ρεματιά σβήνει σε πλατώματα που οδηγούν στο διάσελο. Εύκολα στην κορφή (2ω-2ω30').

58. Ενα κρύο απόγευμα του Απρίλη στη λίμνη του Δάσιου. Στο βάθος η ψηλότερη κορφή του βουνού

β) Κεφαλάρι - Μικρή Ζήρια - Φλαμπουρίτσα

Ίσια πάνω απ' τον ξενώνα της ΕΟΦ είναι τα Ισώματα, όπου φτάνουμε από γιδόστρατα ή το δασικό δρόμο. (Εκκλησάκι του Προφήτη Ηλία, 1ω). Διασχίζουμε τα χωράφια μέχρι που φτάνουμε σε ανοιχτή ρεματιά, ακριβώς κάτω απ' το διάσελο των δυο κορφών, σχετικά άδεντρη. Ανεβαίνουμε με τη μία στο διάσελο ανάμεσα στην 2082 και την 2086 (2ω30΄). Κατεβαίνουμε ράχη - ράχη μέχρι το διάσελο του Μπούζι και χαμηλώνουμε στη Φλαμπουρίτσα (2ω).

γ) Φλαμπουρίτσα - Μάνα

Η Φλαμπουρίτσα διατηρεί τα καλύτερα μονοπάτια του βουνού. Από την Κερασιά βγαίνουμε στο οροπέδιο από καλό μονοπάτι (1ω). Επίσης απ' την Κερασιά (πριόνι) μονοπάτι ακολουθεί την ανατολική όχθη, λίγα μέτρα πάνω απ' την κοίτη και ύστερα κερδίζει ύψος, βγαίνει σε ώμους με εξαίρετη θέα και καταλήγει σε δασικό δρόμο που οδηγεί στη Μάνα (Στάνες Φλαμπουρίτσας - Μάνα, 3ω30-4ω).

δ) Από την **Γκούρα,** δρόμος και μονοπάτι ανεβαίνουν μέχρι την όμορφη Σκαφιδιά (2ω). Αν ακολουθήοουμε τη ρεματιά στα δεξιά του κώνου της κορφής, θα βγούμε στο διάσελο της Ζήριας (1ω30΄-2ω).

59. Ανεβαίνοντας με τα οκι στον κώνο της Μεγάλης Ζήριας. Πίσω μας η Μικρή Ζήρια

Ορειβατικό σκί

Ο πρώτος διασκελισμός της Ζήριας με σκι (διαδρομή: χωριό Γκούρα - Σκαφιδιά - Κορφή - οροπέδιο Δασίου - Τρίκαλα) έγινε το Φλεβάρη του 33 (από τους Σπ. Αγαπητό, Κλ. Δενδρινό κλπ., βλ. εισαγωγή) σε μια μέρα. Καθώς η διαδρομή είναι εύκολη και προφανής, δεν την περιγράφουμε. Έκτοτε επαναλήφθηκε μερικές φορές. Σήμερα αρκετοί κάνουν μια γρήγορη ανάβαση στην κορφή. Η μεγαλύτερη διάσχιση στο βουνό είναι η «Κεφαλάρι - Τρίκαλα» πούκαναν οι Τρ. Αδαμακόπουλος και Γ. Μακρής το χειμώνα 86-87.

1η Μέρα

Κεφαλάρι – Φλαμπουρίτσα

ΥΔ: ανέβασμα: 1200 μ., κατέβασμα 700 μ. ώρες: 7

Βγαίνουμε στα Ισώματα απ' όπου συνήθως αρχίζει το πολύ χιόνι. Ανεβαίνουμε μονομιάς στη 2082. Τραβέρσα προς τη ράχη πάνω απ' τη Φλαμπουρίτσα. Κατεβαίνουμε στη ρεματιά.

2η Μέρα
Φλαμπουρίτσα – Τρίκαλα
ΥΔ: ανέβασμα: 800+200, κατέβασμα: 1250 μ., ώρες: 8
Πιάνουμε τη ρεματιά που οδηγεί στο διάσελο Παράγκα – Προφήτη Ηλία (1700 μ.), ανεβαίνουμε στον Προφήτη Ηλία από απότομες πλαγιές. Κατεβαίνουμε στο διάσελο της Ζήριας (2150 μ.) και ανεβαίνουμε εύκολα στην κορφή. Μεγαλειώδης κατάβαση της ΒΑ όψης. Οροπέδιο, δρόμος μέχρι τα Τρίκαλα (συχνά χιόνι μέχρι το χωριό).

Οικολογία

Καθώς η Ζήρια κάθεται πάνω στο αργιλικό υψίπεδο της βόρειας Πελοποννήσου, μας δίνει την εντύπωση πως η βλάστησή της ξεκινάει κατ' ευθείαν με τα δάση κωνοφόρων της ορεινής ζώνης. Άλλωστε κι η νότια πλευρά της εντείνει αυτή την εντύπωση, επειδή ακριβώς το βουνό χάνει την έννοιά του στα υψίπεδα του Ασπρόκαμπου και τη Στυμφαλία. Στην πραγματικότητα όλες οι πλαγιές κάτω απ' τα Τρίκαλα είναι οι πρόποδες του βουνού με τα πλούσια δάση Χαλεπίου πεύκης και τους ζωντανούς θαμνότοπους αλλά και τις κατά τόπους ξεγυμνωμένες απ' τη διάβρωση πλαγιές. Όμως η καθαυτό άγρια ζωή κινείται στις λιγότερο διαταραγμένες ορεινή και αλπική ζώνη και μ' αυτήν θα ασχοληθούμε σ' αυτό το κομμάτι.

Στα δάση των κωνοφόρων μπορούμε να διακρίνουμε ένα διαχωρισμό των ειδών ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες: στις περιοχές όπου το πέτρωμα είναι ασβεστολιθικό κυριαρχούν τα έλατα ενώ τα αμμώδη εδάφη στα δυτικά και στην ανατολική πλαγιά της Φλαμπουρίτσας σκεπάζονται από μαυρόπευκα που προσαρμόζονται καλύτερα στα ρηχά εδάφη και το περισσότερο μαγνήσιο. Όμως σχεδόν παντού και ιδιαίτερα στον Κάμπο της Ζήριας, το δάσος έχει υποχωρήσει κάτω απ' την πίεση της κτηνοτροφίας αφήνοντας μεγάλα ανοιχτά λιβάδια με σκόρπιες μπερκιές, γκορτσιές και αγριοκορομηλιές. Αυτά τα θαμνόδεντρα αντιμετωπίζουν με επιτυχία την πίεση απ' τα κοπάδια και παράλληλα προσφέρουν τροφή και χώρο φωλιάσματος στα πολλά μικρά πουλιά του οροπέδιου, τους αετομάχους, τις κελάδες, τους πετροκότσυφες.

Είναι φανερό ότι έγινε μια προσαρμογή της φύσης στα νέα δεδομένα που ευνόησε τα έντομα, τα τρωκτικά, τις σαύρες, τα σποροφάγα πουλάκια και συνακόλουθα τα αρπακτικά των ανοιχτών λιβαδιών.

Στις ψηλότερες πλαγιές των κορυφών εκεί όπου δε θα υπήρχε ποτέ δάσος, η επίδραση της βόσκησης είναι ίσως λιγότερο θεαματική, αλλά αρκετά σοβαρή, ώστε να επισύρει μια αλλαγή της βλάστησης. Τα γιδοπρόβατα επιλέγοντας συνεχώς από το πλήθος ειδών της πλαγιάς τα είδη εκείνα που ήσαν πιο εύγεστα και τρυφερά και αγνοώντας τα λιγότερα βολικά (αυτά με αγκαθωτά, δερματώδη, τριχωτά, ή δύσοσμα φύλλα), προήγαγαν την επικράτηση των δεύτερων απέναντι στα πρώτα. Έτσι τα λιβάδια και οι πλαγιές της Ζήρια είναι γεμάτα σκονισμένες παλαμονίδες (Astragalus angustifolius, A. parnassi) αγκάθια (Cirsium hypopsilum, Eryngium amethystinum, Carlina acanthifolia), σκυλόχορτα (Marubium sp), λυκόλωρα (Daphne oleoides).

Όμως η φύση έχει προσαρμοστεί κι εδώ: λεπτεπίλεπτα αγριολούλουδα φυτρώνουν υπό την προστασία των παλαμονίδων ενώ πλήθος μικρά πουλιά του δάσους ή των χαμηλότερων λιβαδιών έρχονται να τραφούν ή να φωλιάσουν στους μικρούς αλλά πυκνούς αγκαθωτούς θάμνους και τα πλούσια σε σπόρια αγκάθια.

Γατζωμένα στις απότομες πλαγιές, στο λίγο χώμα κάποιων βράχινων σχισμών ή

60. *Lathyrus grandiflorus*

61. *Viola graeca*

62. *Melitis melissophyllum*

63. *Neottia nidus - avis*

64. Η Calocera viscosa, ένα μανιτάρι που θυμίζει κοράλι

65. Ενήλικος χρυσαετός στη Φλαμπουρίτσα μεταφέρει ένα φίδι στο αετόπουλό του

ανάμεσα στις πέτρες φυτρώνουν σκληροτράχηλα ντελικάτα φυτά το καθένα με τη δική του προσαρμογή για να επιβιώνει κάτω από το χιόνι που τα σκεπάζει 4-6 μήνες το χρόνο. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τα:

Minuartia stellata	Potentilla speciosa
Silene auriculata	Sedum magellense
Saxifraga sempervivum	Asperula boissieri

τα ενδημικά της Πελοποννήσου Valeriana oleneae, Globularia stygia, οι μωβ πινελιές της Viola graeca και ο Aster cylleneus που τον βρίσκουμε κοντά στην κορφή

Μια άλλη ενδιαφέρουσα χλωριδικά περιοχή του βουνού είναι η χαράδρα της Φλαμπουρίτσας. Ψηλά στις πλαγιές της, κοντά στο οροπέδιο είχε παρατηρηθεί τον προηγούμενο αιώνα το σπάνιο ενδημικό της Πελοποννήσου Adonis cyllenea Από τότε δεν το έχουν ξαναδεί στη Ζήρια. Το κατέβασμα προς τη Φλαμπουρίτσα είναι σπαρμενο εκπλήξεις· από τα πιο εντυπωσιακά λουλούδια σημειώνουμε τα:

Lathyrus grandiflorus	Melittis melissophyllum
Cephalanthera rubra	Orchis mascula
Cephalanthera damasonium	Neottia nidus - avis

Κοντά στη λίμνη του Δάσιου υπάρχουν δυο - τρεις μικροί πληθυσμοί του μικρού αγριομενεξέ Viola mercurii που είναι ενδημικός της Πελοποννήσου. Στην ίδια

περιοχή ανάμεσα στους κρόκους που έχουν αρχίσει να μαραίνονται φυτρώνει το ανοιξιάτικο κολχικό Colchicum triphyllum.

Ενδημικά φυτά της Ζήριας

Cicer graecum	Veronica constandriopouli
Pisum graecum	Anthemis arvensis ssp. cyllenea
Verbascum cylleneum	Taraxacum cylleneum
Verbascum hypoleucum	

Το αρπακτικό πουλί που συχνότερα συναντάμε στο οροπέδιο είναι ο αετομάχος. Αν και ανήκει στα στρουθιόμορφα μαζί με όλα τα μικρά πουλάκια και δε συγγενεύει περισσότερο με τα γεράκια απ' ότι το σπουργίτι, ο αετομάχος έχει το γαμψό ράμφος των αρπακτικών και παρόμοιες κυνηγετικές συνήθειες. Τυπικό πουλί των ορεινών λιβαδιών με οκόρπιους θάμνους, περνάει ώρες καθισμένος σε κάποιο κλαδί, με θέα ψάχνοντας τη γύρω έκταση για θήραμα. Κάθε τόσο πετάει ξαφνικά για να χυμήξει στο έδαφος 20 μέτρα πιο πέρα, πάνω σε κάποια μεγάλη ακρίδα, γρύλλο ή οκαθάρι αν και μπορεί να σκοτώσει κι ένα ποντίκι ή ένα μικρό πουλάκι.

Στα μέρη γύρω απ' τη λίμνη του Δάσιου οι αετομάχοι προτιμάνε τους γρύλλους των λιβαδιών (Gryllus campestris). Πρόκειται για ένα μικρό μαύρο έντομο είδος συγγενικό με τις ακρίδες, που όμως δε μπορεί να πετάξει ή να πηδήξει και περνάει τη μέρα του στο χείλος της μικρής τρύπας που οδηγεί στο καταφύγιό του, μασουλώντας κάποιο χορτάρι, έτοιμος πάντα να τρέξει μέσα με την πρώτη ύποπτη κίνηση. Το γνωστό σε όλους δυνατό τετέρισμα που ακούγεται τις ζεστές καλοκαιριάτικες νύχτες (αλλά και τη μέρα), παράγεται από το ξύσιμο ειδικών χτενιών που έχει ο αρσενικός γρύλλος στο μέσα μέρος των φτερών του. Προορισμός του ήχου αυτού είναι να προσελκύει τα θηλυκά και ταυτόχρονα να προειδοποιεί τα άλλα αρσενικά ότι το μέρος είναι κατειλημένο. Αντίθετα με τα περισσότερα έντομα, ο γρύλλος μπορεί να ακούσει τους ήχους χάρις στα αυτιά που βρίσκονται στα μπροστινά του πόδια. Πολλοί απ' αυτούς γίνονται τροφή των ζώων που έχουν τη δυνατότητα να σκάψουν βαθιά (όπως είναι ο ασβός με τα μακρυά του νύχια) ή να εφορμήσουν απότομα (όπως τα αρπακτικά πουλιά). Όσοι επιζήσουν από τους άρπαγες, πεθαίνουν με τα πρώτα κρύα του φθινοπώρου. Την άνοιξη, μια καινούργια γενιά γρύλλων ξεπετάγονται από τα κρυμμένα στο έδαφος και τα φυτά, αυγά.

Μέσα στο ρηχό νερό της λίμνης του Δάσιου πλατσουρίζουν και κοάζουν πλήθος βατράχων. Στις πεσμένες βελόνες των γύρω της λίμνης μαυρόπευκων συναντάμε καμιά φορά ένα μικρό λαμπερό πράσινο βατράχι. Είναι ο δεντροβάτραχος (Hyla arborea) που κανονικά δε ζει στο νερό αλλά μάλλον ήρθε στη λίμνη για να γεννήσει. Την υπόλοιπη θερμή περίοδο του χρόνου την περνάει πάνω στους πράσινους θάμνους καθώς είναι ο μόνος βάτραχος στην Ελλάδα που σκαρφαλώνει άνετα στα κλαδιά. Εκεί πάνω τον βρίσκουμε τις καλοκαιρινές νύχτες να παραμονεύει φτερωτά έντομα που τα πιάνει με μεγάλη επιδεξιότητα, ενώ περνάει το χειμώνα ναρκωμένος μέσα στο έδαφος όπως κάνουν όλα τα ψυχρόαιμα ζώα.

Η χαράδρα της Φλαμπουρίτσας αποτελεί ένα σχετικά ήσυχο καταφύγιο όπου τα άγρια πλάσματα μπορούν να κινηθούν και να κυνηγήσουν ανενόχλητα από την ανθρώπινη παρουσία που σφίζει στο διπλανό οροπέδιο. Εδώ έχει αποτραβηχτεί ένας σημαντικός αριθμός ευαίσθητων ειδών με σπουδαιότερο το χρυσαετό, το μεγαλύτερο αετό των ελληνικών βουνών. Είναι ο μόνος αετός της Ευρώπης που

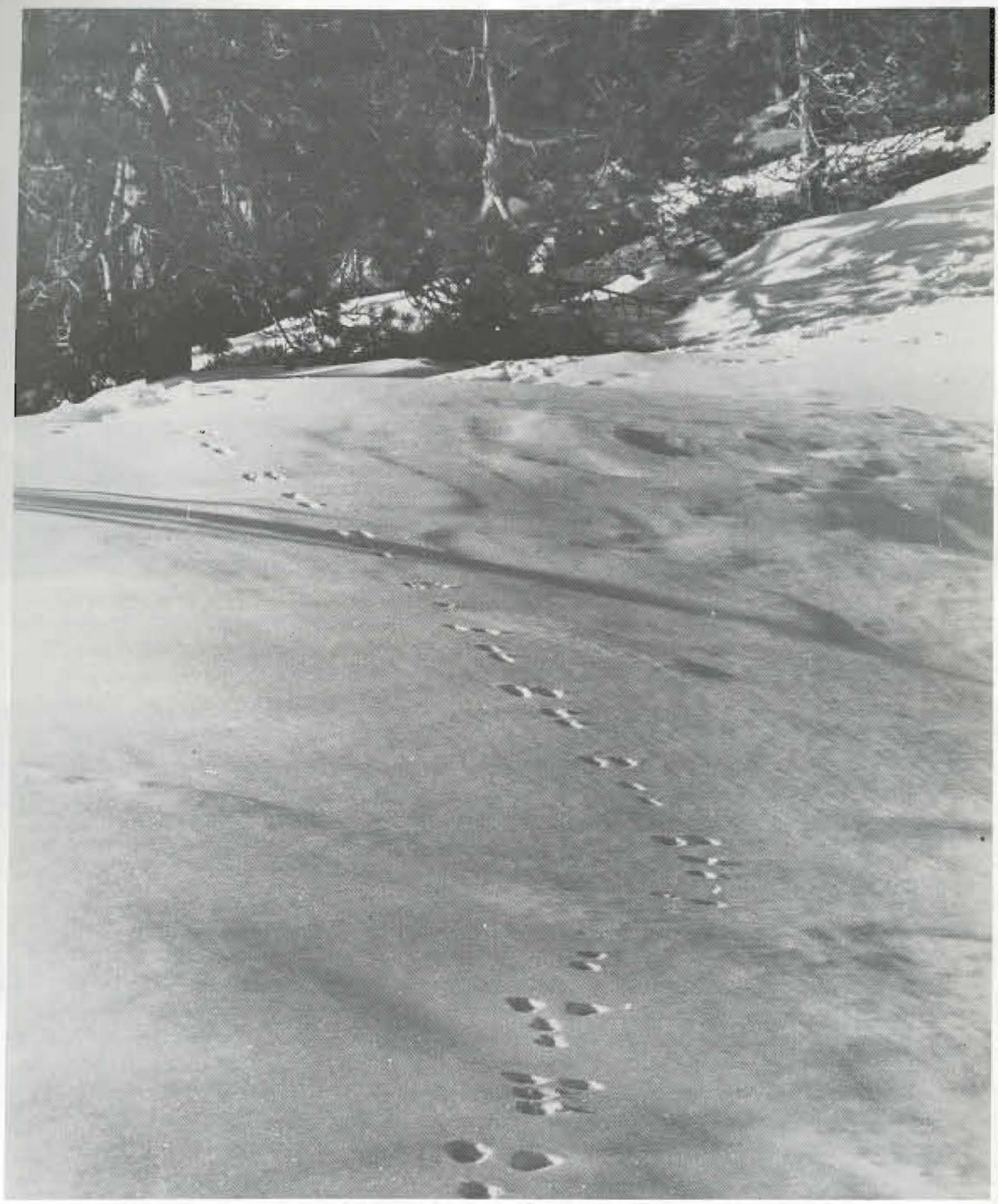

66. Ίχνη λαγού σε ξέφωτο του δάσους των μαυροπεύκων

δεν κινδυνεύει με άμεση εξαφάνιση, χάρη στη μεγάλη προσαρμοστικότητά του και την όχι ριζική αλλαγή στα ορεινά οικοσυστήματα. Τον βρίσκουμε ακόμα σ' όλα τα μεγάλα βουνά του Μωρηά και μοιάζει με θαύμα που εξακολουθεί να επιζεί όταν τα

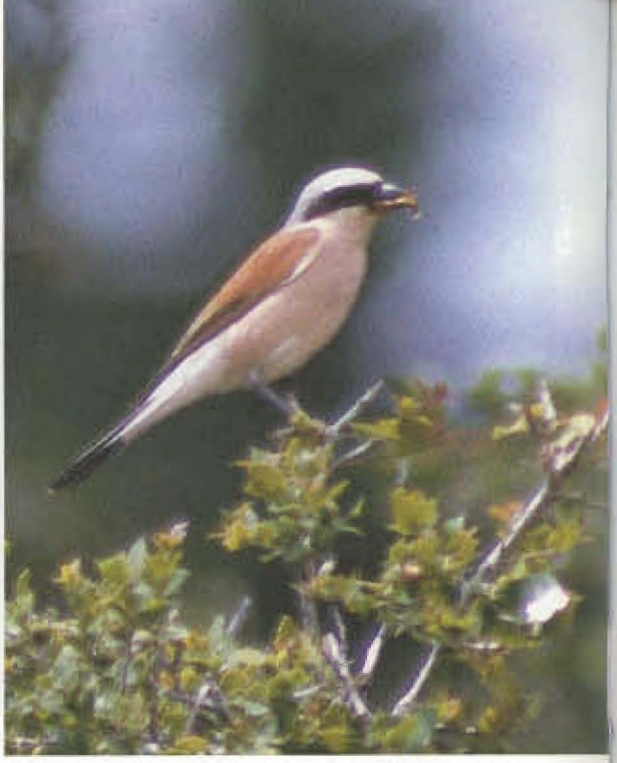

67. Ο δενδροβάτραχος

68. Ο αετομάχος, τυπικό αρπακτικό του οροπεδίου

69. Μια μεγάλη Μυωτίδα στη σπηλιά του Ερμή

συνηθισμένα του θηράματα (λαγοί κυρίως) έχουν μειωθεί. Το κορακοειδή γίνονται πότε - πότε λεία του. Μια εικόνα πολύ συχνή στη Φλαμπουρίτσα είναι ένα σμήνος κουρούνες του οροπέδιου να κυνηγούν ένα χρυσαετό μέσα σ' ένα πανδαιμόνιο από κρωξίματα, κάνοντας διαδοχικές βουτιές εναντίον του. Φαίνεται ότι αυτές οι επιθέσεις έχουν διπλό αποτέλεσμα: από τη μια παρενοχλούν τον αετό πού αναγκάζεται ν' αλλάξει προσωρινά χώρο κυνηγιού κι από την άλλη δυναμώνουν το δεσμό των επιτιθέμενων, όπως μια αθλητική νίκη εναντίον μιας άλλης χώρας δυναμώνει τα εθνικά αισθήματα των νικητών. Για τον αετό πάντως, το κυνήγημα αυτό είναι απλά και μόνο μια ενόχληση που την αγνοεί όταν υπάρχει σοβαρός λόγος. Έτσι έγινε κι εκείνο το καλοκαιριάτικο απόγευμα που ένας χρυσαετός προσγειώθηκε δίπλα στο μισοφαγωμένο πτώμα ενός μικρού κατσικιού κι άρχισε να τρώει τα εντόσθια, αδιάφορος για τις κουρούνες που πετούσαν δίπλα στο κεφάλι του κρώζοντας αδιάκοπα. Ήταν μάλιστα τόσο απασχολημένος με το φαΐ και τα πουλιά που δεν αντιλήφθηκε τους δυο ορειβάτες παρά όταν ξεπρόβαλλαν από τους θάμνους, σε απόσταση 5 μέτρων, οπότε ξεπετάχτηκε απρόσμενα από το ψοφίμι σε μια απεγνωσμένη απογείωση χτυπώντας βαριά τα φτερά του και αφήνοντάς τους άναυδους.

Αν κατασκηνώσει κανείς στο οροπέδιο, το σούρουπο πριν ακούσει το αναμενόμενο κάλεσμα του χουχουριστή, ίσως δει να πετάνε στο μουντόχρωμα ουρανό κάποιες νυχτερίδες. Οι ευρωπαϊκές νυχτερίδες είναι όλες εντομοφάγα είδη που κυνηγάνε κυρίως νυχτοπεταλούδες (σκώρους) και άλλα πετούμενα της νύχτας. Οι νυχτερίδες είναι τα πιο παράξενα θηλαστικά καθώς έχουν αναπτύξει μια σειρά από προσαρμογές κατάλληλες για το κυνήγι των νυχτόβιων εντόμων και της ζωής που μπορεί να εξαρτηθεί απ' αυτά. Δηλαδή έχουν αναπτύξει μεμβρανώδη φτερά σ' ένα σκελετό που είναι σαφώς θηλαστικού και ένα καταπληκτικό σύστημα εντοπισμού των αντικειμένων με υπέρηχους, κάτι σα φυσικό ραντάρ. Καθώς τα έντομα σπανίζουν το χειμώνα, οι νυχτερίδες πέφτουν σε νάρκη (όπως και μερικά άλλα θηλαστικά άλλωστε), διαλέγοντας για την κρυά εποχή ένα σκοτεινό, υγρό και σταθερής θερμοκρασίας χώρο, όπου να φτάνουν πετώντας. Τέτοιοι χώροι είναι οι σπηλιές, τα εγκαταλειμένα σπίτια και διάφορες σχισμές σε βράχους. Στα πόδια της νυχτερίδας έχουν διαμορφωθεί έτσι οι αρθρώσεις ώστε να μπορεί να κρέμεται μισοκοιμισμένη από ένα μικρό ανάγλυφο του βράχου, χωρίς να καταβάλει κόπο. Στο τέλος του φθινοπώρου μαζεύονται στις σπηλιές και ζευγαρώνουν. Η γονιμοποίηση γίνεται στο τέλος του χειμώνα και το μοναδικό μικρό γεννιέται την άνοιξη και στην αρχή κουβαλιέται από τη μητέρα του παντού. Όταν πετά η νυχτερίδα χρησιμοποιεί το ραντάρ της που έχει εμβέλεια λίγες δεκάδες εκατοστά. Γι' αυτό και η κίνησή της είναι μια σπασμωδική τεθλασμένη· αντιλαμβάνεται τα έντομα και τα εμπόδια μόνο όταν φτάσει πολύ κοντά τους. Ένας πληθυσμός από τέτοια ζώα ξεχειμωνιάζει στη σπηλιά του Ερμή πάνω απ' το οροπέδιο. Τα είδη που συναντάμε στη σπηλιά είναι η μεγάλη μυωτίδα (Myotis myotis) και ο μικρός ρινόλοφος (Rhinolophus hipposideros). Οι ρινόλοφοι έχουν μια δερμάτινη καταοκευή στο μέτωπο κι έτσι εκπέμποντας από τη μύτη τους υπέρηχους μπορούν να πετάνε με το στόμα ελεύθερο και να καταβροχθίζουν το σκώρο που μόλις εντόπισαν χωρίς να διακόψουν το πέταγμά τους. Είναι σχετικά εύκολο να δούμε κάποια νυχτερίδα το χειμώνα μέσ' στη σπηλιά του Ερμή, καθώς κρέμονται από την οροφή. Δεν πρέπει όμως να τις ενοχλούμε ή να τις πιάνουμε, γιατί κάθε ενεργοποίηση του ναρκωμένου ζώου σημαίνει μεγάλη δαπάνη από τα αποθέματα λίπους του, γεγονός που μπορεί να μειώσει πολύ τις πιθανότητες επιβίωσής της μέχρι την άνοιξη.

ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗ ΖΗΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΧΕΛΜΟ

Όσο προχωράς από το οροπέδιο της Ζήριας προς τα δυτικά, αρχίζεις να μην αναγνωρίζεις το όνομα του βουνού. Το τοπίο είναι πυκνά δασωμένο και δε θυμίζει την κακή φήμη πούχει η Ζήρια για «οικτρά αποψιλωμένη». Τυπικά όμως τα δάση της Ζήριας τελειώνουν στα μέρη της Καρυάς. Και απ' το διάσελο της Ευρωστίνας (1310 μ.) αρχίζει μια άγνωστη στους πολλούς, όμορφη κι άγρια περιοχή, τα βουνά τ' Σαραντάπηχου. Τα βουνά αυτά απλώνονται ανάμεσα στη Ζήρια και την κοιλάδα του Κράθι και σχηματίζουν ένα μεγάλο πέταλο γύρω απ' το ρου του Κριού ποτα-

μού. Στ' ανατολικά του ουγκροτήματος ελίοοεται μια αοαφής δαοωμένη κορυφογραμμή πάνω από 1400 μ. που περιβάλλει το χωριό Σαραντάπηχο και κορυφώνεται στα 1546 μ. (Προφήτης Ηλίας).

Στη ζεύξη του πετάλου, στα νότια, τα δάση χάνονται και το βουνό ψηλώνει για να δώσει μια γυμνή κορυφογραμμή που έρχεται από τα μέρη τού χωριού Φενεός (πρώην Σιβίστα). Εδώ βρίσκεται το ψηλότερο σημείο του όλου συγκροτήματος (Λιβαδάκι 1.836 μ.). Η γυμνή αυτή κορυφογραμμή αγγίζει στα δάση του Χελμού, στο διάσελο (1458 μ.) απ' όπου περνάει ο δρόμος Φενεού - Ζαρούχλας. Το

70. Πανοραμικό του συγκροτήματος. Στο βάθος ο Χελμός

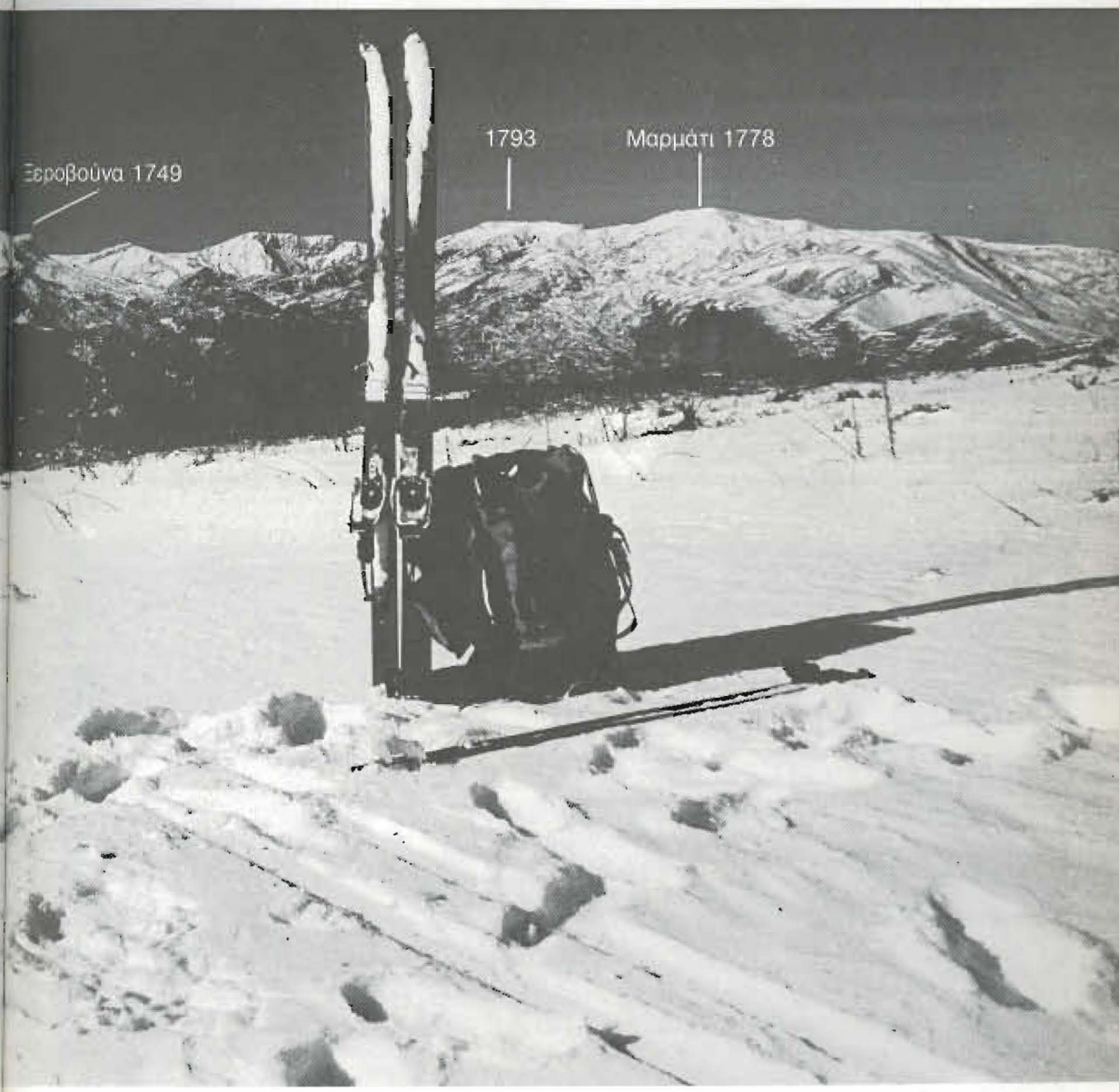

70. Πανοραμικό του συγκροτήματος. Στο βάθος ο Χελμός

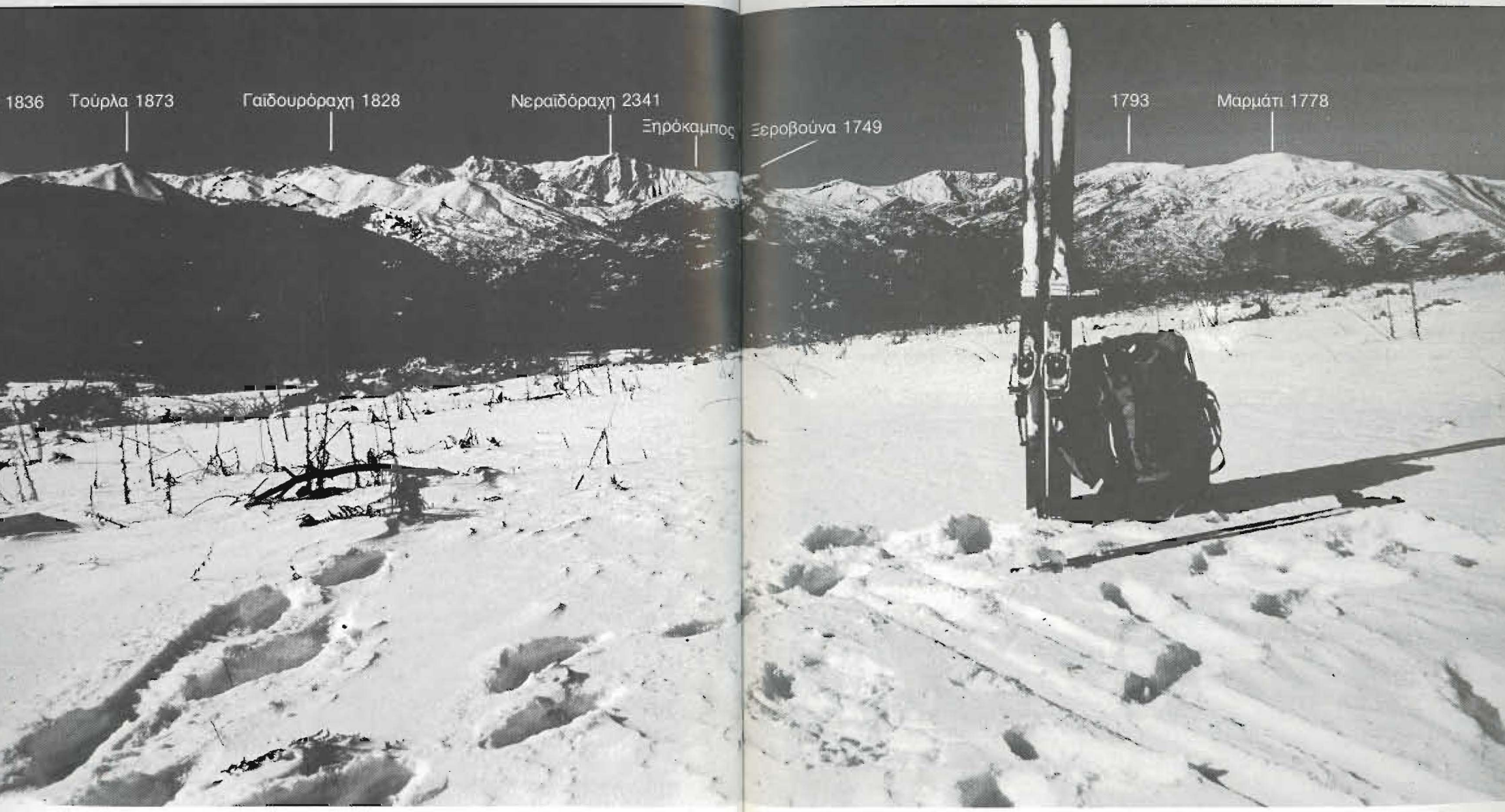

71. *Ενας κότσυφας χουχουλιασμένος, στις παγωνιές του Φλεβάρη*

72. *Μια σαλαμάντρα, ένα αρκετά σπάνιο για την Πελοπόννησο αμφίβιο που ζει στα ρυάκια του Σαραντάπηχου.*

73. Achilea umbellata

74. Dactylorhiza saccifera

πέταλο ολοκληρώνεται στα δυτικά με μια σειρά από γυμνές κορφές που μακραίνουν προς το βορρά, κορυφώνονται στο Μαρμάτι (1778 μ.) και χαμηλώνουν προς την Ακράτα.Τα σημαντικότερα χωριά βρίσκονται στην αγκαλιά αυτού του πετάλου και είναι, ο καλοκαιρινός οικισμός Σαραντάπηχο, η Σελιάνα, και η Ράχοβα (τώρα Εξοχή).

Στην κορφή του πετάλου, λίγο πριν σβήσουν τα δάση, σχηματίζεται ένα αμφιθέατρο από ψηλά κροκαλοπαγή τοιχώματα και εκεί πηγάζει ο Κριός ποταμός, ένα μικρό ποτάμι που εκβάλλει στη Αιγείρα.

Το μέρος έχει πολλές μικρές πηγές αλλά η σπουδαιότερη ροή είναι αυτή που αναφαίνεται σαν κοίτη υπόγειου ποταμού σε μια μεγάλη σπηλιά κοντά στο μοναστήρι των Αποστόλων, στο χωριό Σαραντάπηχο. Το νερό αυτό χάνεται στο κάτω άκρο της σπηλιάς αλλά ξαναβγαίνει χαμηλότερα και είναι απ' αυτό που ποτίζουν στον κάμπο της Σελιάνας τα χωράφια. Ανάλογα από ποια πηγή του κάμπου θα γίνει το πότισμα εκείνες τις μέρες, ανοίγουν ή κλείνουν τη μια απ' τις δυο οδεύσεις που παίρνει το νερό στη σπηλιά, αμέσως πριν χαθεί.

Αναβάσεις: Στις δασωμένες κορφές του Σαραντάπηχου ανεβαίνει κανείς εύκολα ακολουθώντας το πυκνό δασικό δίκτυο. Καμιά δεν έχει την εξαιρετική θέα των γυμνών ψηλότερων κορφών. Την καλύτερη θέα έχει το Λιβαδάκι (δρόμος και μονοπάτι απ' το Περιθώρι,σύνολο 3.30΄ ωρ. - 4 ωρ.). Από το Λιβαδάκι σε μισή ώρα βρισκόμαστε στο Διάσελο (αυχένας Αγ. Νικόλαος 1458 μ.) και περνάμε για Ζαρού-

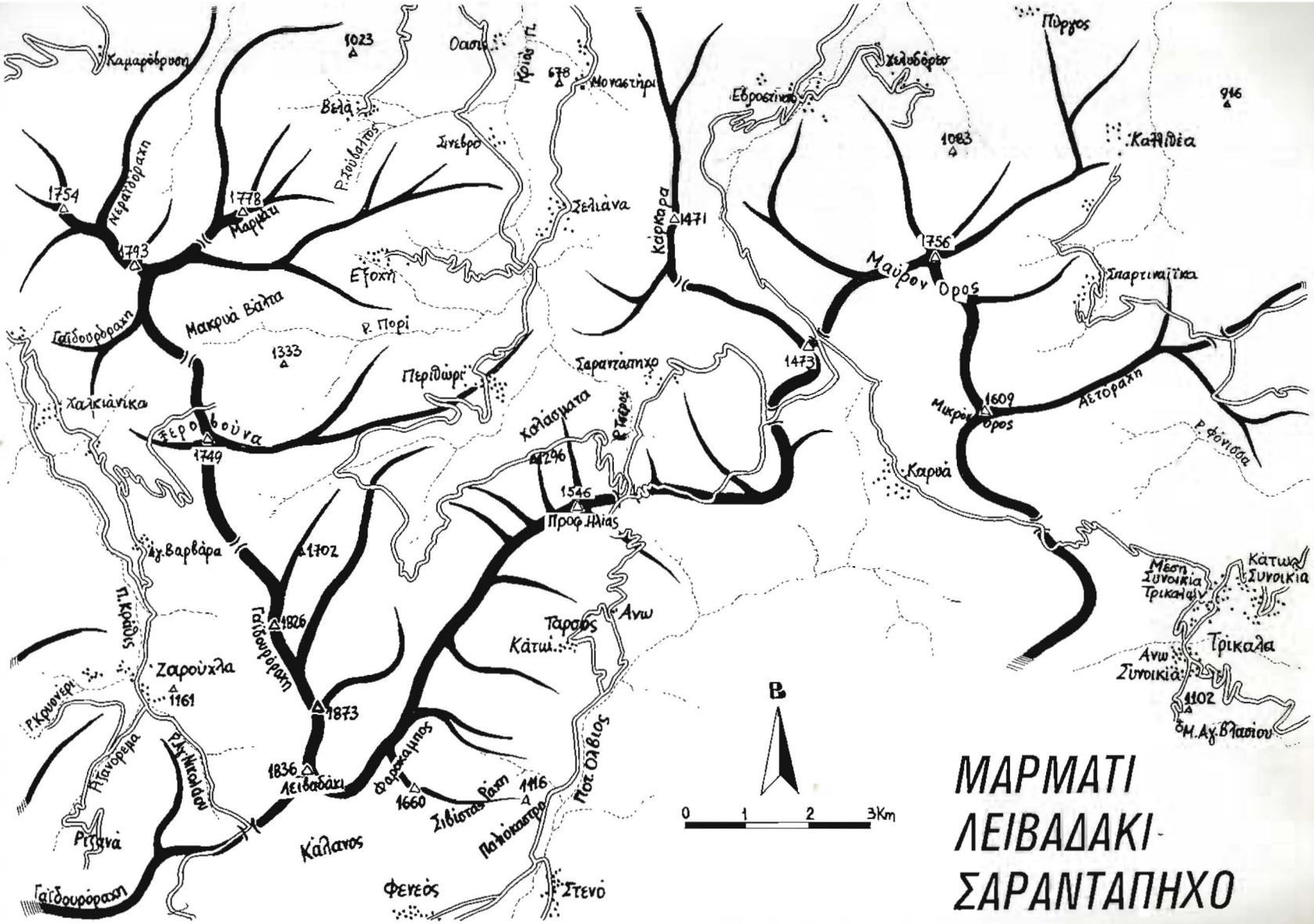
Καμαρόβρυση
1023
Οασις
Κριός Π.
678
Μοναστήρι
Πύργος
Χελιδόρτο
Εβροστίνα
946
Βελά
Σνεβρο
1083
Καλλιθέα
Ν.Κατσοράχη
1754
1778
Μαρμάτι
Ρ.Λειβαδάκος
Σελιάνα
Κάρκαρα
1471
1793
Εξοχή
1756
Μαύρον Όρος
Σπαρτιανίτικα
Γαϊδουροράχη
Μακριά Βάλτα
Ρ. Πορί
1333
Περιδώρι
Σαραντάπηχο
1473
Χαλκιάνικα
Κεφαλόβουνα
1749
Καλάσματα
Ρ.Κάρος
1296
1546
Προφ.Ηλίας
Μικρόν Όρος
1609
Λετοράχη
Ρ.Φόνισσα
Καρυά
Αγ.Βαρβάρα
1702
Π.Κρέας
Γαϊδουροράχη
1826
Ταραφς
Κάτω
Ανω
Κάτω Συνοικία
Μέση Συνοικία Τρικαλών
Τρίκαλα
Ζαρούχλα
1161
1873
Ρ.Κρυονέρι
Ρ.Ν.Μικελάου
Ρ.Πλανόρεμα
1836
Λειβαδάκι
Δορκάμπος
1660
Σιβίστα Βάλτ
1116
Παλιόκαστρο
Ποτ.Ολβιος
Ανω Συνοικία
1102
Ο Μ.Αγ.Βλασίου
Ρίζανα
Κάλλανος
Γαϊδουροράχη
Φενεός
Στενό
Β
0 1 2 3Km
ΜΑΡΜΑΤΙ
ΛΕΙΒΑΔΑΚΙ-
ΣΑΡΑΝΤΑΠΗΧΟ

χλα. Στο Μαρμάτι ανεβαίνουμε από τη Ράχοβα (Εξοχή) σε 2 ώρες. Όλες οι πορείες σκοντάφτουν ή μακραίνουν εξ' αιτίας των άφθονων δασικών δρόμων που έχουν χώσει την ανθρώπινη ενόχληση και στα πιο ήσυχα και όμορφα μέρη.

Οικολογία

Η περιοχή του Σαραντάπηχου ήταν γνωστή από παλιά για την όμορφη και απείραχτη φύση της.

Ο πρωτοπόρος ορειβάτης, Πλάτωνας Μεταξάς, διηγείται πως προπολεμικά κάποιος τσομπάνης στο Μαρμάτι του είχε μιλήσει για τις ζημιές που του είχε κάνει στο κοπάδι ένας λύγκας. Επίσης στα δάση της περιοχής κρατήθηκαν μέχρι τον πόλεμο οι τελευταίοι λύκοι του Μωρηά.

Οπωσδήποτε έχουν περάσει πολλά χρόνια από τότε και το μέρος έχει αλλάξει

75. Μια μικρή ιστορία γραμμένη στο χιόνι:
Βλέποντας τα πρόσφατα ίχνη του ποντικού, ένα ξεφτέρι έκσβε βόλτες γύρω από τη φωλιά του τρωκτικού. Οταν το ποντίκι ξαναβγήκε, το γεράκι του όρμηξε, αλλά απέτυχε (1) και το ποντίκι γύρισε πανικόβλητο προς την τρύπα του. Ομως το ξεφτέρι με μια σβέλτικη κίνηση το βούτηξε (2) και απογειώθηκε. Τα μεγάλα βέλη δείχνουν την πορεία του ποντικιού. φαίνονται καθαρά τα ίχνη απ' τις φτερούγες του αρπακτικού.

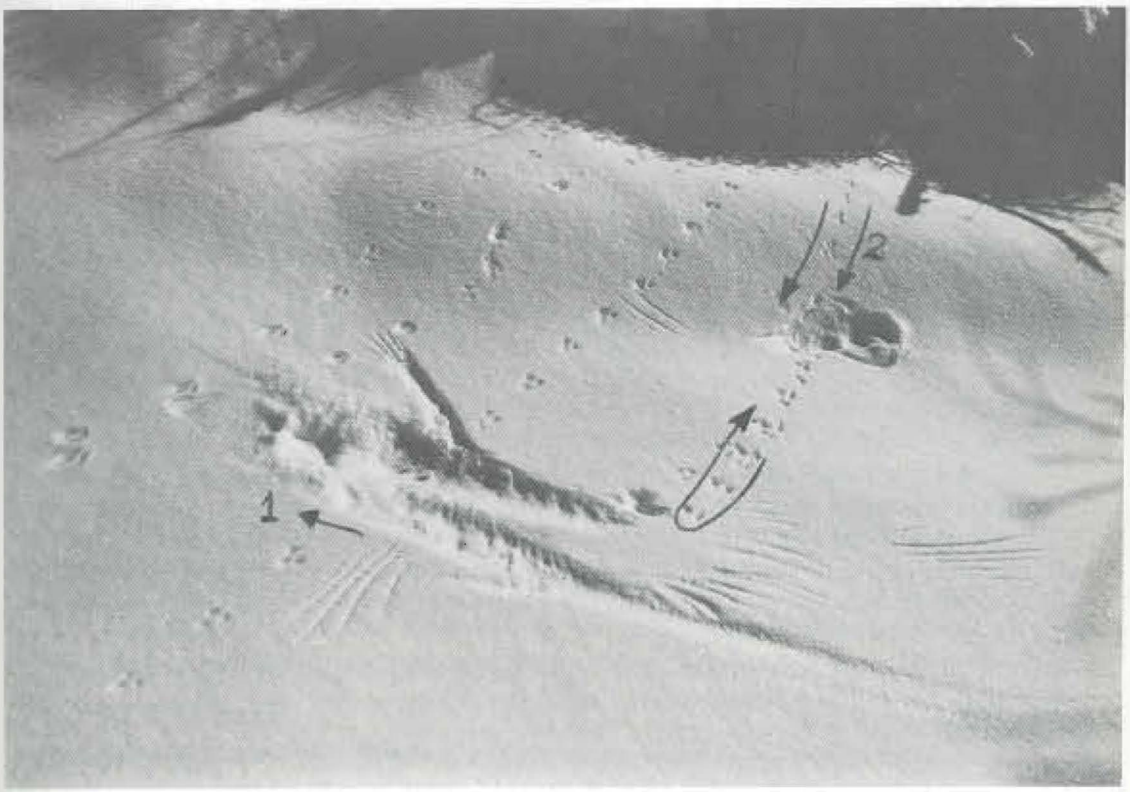

πολύ: ένα μεγάλο μέρος των ανατολικών δασών (πάνω απ' την Ευρωστίνα) έχουν καεί και οι δασικοί δρόμοι έχουν τεμαχίσει τα πυκνά δάση ελάτων και μαυρόπευκων πάνω απ' το Σαραντάπηχο. Όμως τα βουνά αυτά, χάρη στη θέση τους (ανάμεσα στο Χελμό και τη Ζήρια) και τη μορφολογία τους, διατηρούν αρκετές εκπλήξεις, όπως η παρουσία του αγριόγατου και του μπούφου, ζώων σπάνιων που ζητούν την κάλυψη ενός σχετικά ήσυχου δάσους για να ζήσουν.

Ο χειμώνας έρχεται να αλλάξει ριζικά την κατάσταση: οι δασικοί δρόμοι σκεπάζονται από μισόμέτροχιόνι και τα περισσότερα χωριά αδειάζουν. Το βουνό ησυχάζει και τα ζώα κυκλοφορούν πιο ελεύθερα. Αν βρεθούμε στα δάσητουΣαραντάπηχου μετά από μια γερή χιονόπτωση, θα εντυπωσιαστούμε απ' την ποσότητα των ιχνών στο χιόνι· ίχνη από ένα σωρό ζώα που την ύπαρξή τους απλώς την υποπτευόμαστε το καλοκαίρι. Κοντά στα βράχια των βορειότερων κορφών θα βρούμε ομαδικά τα ίχνη της πέρδικας και λίγο πιο κάτω, το προφυλαγμένο σημείο όπου κάθονται και το σχετικό σωρό από κουτοουλιές. Μέσα στα δάση, το χιόνι είναι κατάστικτο από τις σύντομες διαδρομές των ποντικιών που βγαίνουν να φάνε και επιστρέφουν βιαστικά οτην τρύπα τους. Η νυφίτσα, που ψάχνει για τα ποντίκια, τρέχει σε ευθεία γραμμή και μόλις πλησιάσει οε κάποιο σημείο που της τραβάει το ενδιαφέρον (ρίζα δέντρου, σημεία με ίχνη ποντικιών) ή της μυρίσει κάτι, ρίχνει μια βουτιά μέσα στο χιόνι, ανοίγει ένα μικρό τούνελ (0,3-0,6 μ.) και ξαναβγαίνει συνήθως χωρίς κάποια λεία. Η αλεπού διατρέχει μεγάλες αποστάσεις ψάχνοντας για ποντίκια και ψοφίμια, ακόμη και οκουπίδια. Τα πιο φανερά είναι τα ίχνη του λαγού κι αυτός ο κακομοίρης ξέροντάς το, προσπαθεί να μπερδέψει το ντορό του, επιστρέφοντας στα δικά του πατήματα και αλλάζοντας απότομα κατεύθυνση. Πολλές φορές μας έρχεται στο νου να παρακολουθήσουμε ένα ζώο για να διαβάσουμε πάνω στο χιόνι τις κινήσεις του. Ίσως «δούμε» μ' αυτόν τον τρόπο την αλεπού να πισωγυρνάει τρεις φορές, μην τολμώντας τελικά να διασχίσει τα χτεσινά μας ίχνη στο χιονισμένο δρόμο. Το πιο βολικό για παρακολούθηση ζώο είναι το κουνάβι που διαθέτει τη γοητεία του οαρκοφάγου αλλά καλύπτει πολύ μικρότερη απόσταση μέσα οε μια νύχτα από την αλεπού. Με λίγη υπομονή θα εντοπίσουμε το σημείο που έπιασε τη μυρουδιά κάποιου πεταμένου κόκκαλου και άλλαξε πορεία για να το βρει τελικά στη μέση ενός κύκλου από πατημένο χιόνι, γεμάτο ίχνη αλεπούδων και άλλων κουναβιών. Θα βρούμε το σταυροδρόμι όπου στάθηκε για να επισημάνει την παρουσία του στα άλλα κουνάβια με λίγες σταγόνες κάτουρο, το δέντρο που σκαρφάλωσε για να ψάξει για φωλιές πουλιών και, 20 μετρα παρακάτω, το μέρος που πήδηξε ξανά στο έδαφος αφήνοντας το αποτύπωμα όλου του σώματος και της ουράς του στο μαλακό χιόνι. Στη διαδρομή, θα διασταυρωθούμε με ίχνη άλλων κουναβιών, αλεπούδων, λαγών, νυφιτσών, ποντικών και μικρών πουλιών, που θα μας μάθουν πολύ περισσότερα για τη ζωή του δάσους από οποιοδήποτε βιβλίο.

Την άνοιξη, το βουνό σε κρατάει στις κρυφές, ανέπαφες γωνιές του. Στην κοιλάδα γύρω απ' τις πηγές του Κριού, θα βρούμε ένα ωωρό όμορφα ορχεοειδή του δάοους όπως:

Cephalanthera damasonium
Anacamptis pyramidalis
Dactylorhiza saccifera
Orchis pallens
Orchis spitzelii

και στα ξέφωτα, το ελληνικό αγιόκλημα, αγριοτριανταφυλλιές, μπερκιές, κράταιγους. Στα λειβάδια των κορυφών την άνοιξη ανθίζουν αρκετές Fritillaria graeca και αργότερα τα βράχια γεμίζουν Achillea umbellata.

ΧΕΛΜΟΣ

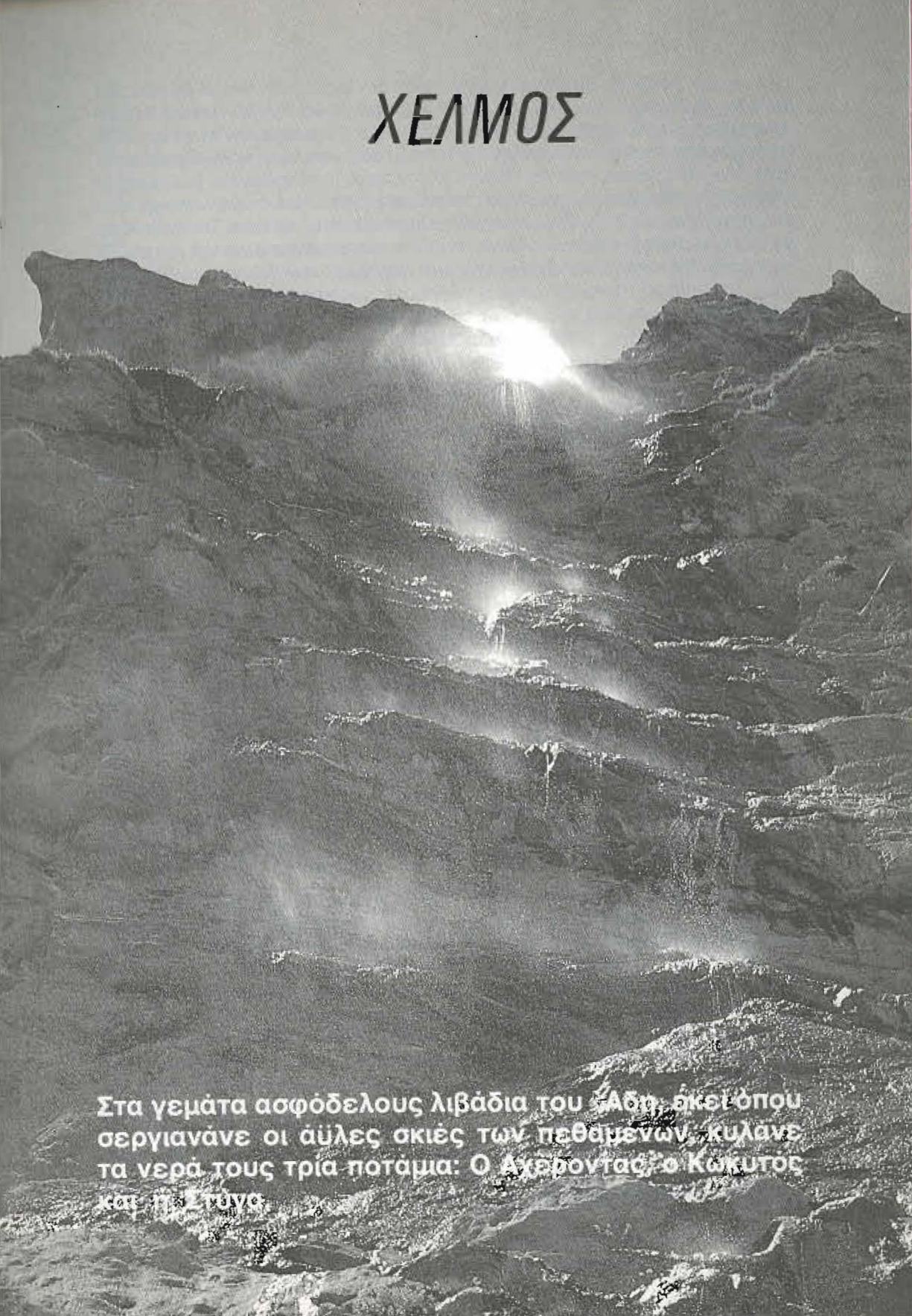

Στα γεμάτα ασφόδελους λιβάδια του Άδη, εκεί όπου σεργιανάνε οι άϋλες σκιές των πεθαμένων, κυλάνε τα νερά τους τρία ποτάμια: Ο Αχέροντας, ο Κωκυτός και η Στύγα.

Ετούτο το τελευταίο ποτάμι είναι το σύνορο του βασίλειου του θανάτου, το πέλαγος του τρομερού γερο-βαρκάρη Χάροντα, που περνάει αντίκρυ τις ψυχές των πεθαμένων για να ζήσουν για πάντα στο ζοφερό κάτω κόσμο. Ποτέ ζωντανός δεν πέρασε τα σκοτεινά νερά της Στύγας, εκτός από τον Ορφέα, όταν απελπισμένος γύρεψε από τον Πλούτωνα την ψυχή της Ευρυδίκης. Σ' ετούτα τα νερά λοιπόν, που κάνουν τρεις φορές το γύρο του Άδη, ορκίζονταν οι θεοί μ' όρκο απαράβατο που κανένας Ολύμπιος θεός δεν τόλμησε να πατήσει. Γιατί οι χθόνιοι θεοί είναι παλιότεροι από τους θεούς του Ολύμπου και πιο ισχυροί απ' αυτούς. Οι αρχαίοι θρύλοι είναι γεμάτοι με την παρουσία των θεών του Άδη και των υπηρετών τους. Φρικιαστικά πλάσματα όπως η Έμπουσα, φάντασμα με πόδια γαϊδάρου, η Λάμια με όψη δράκοντα, η Εκάτη με τα τρία κεφάλια και τα άλλα τόσα σώματα, ο Κέρβερος, οι Ερινύες, οι Κήρες και ο Θάνατος με τις μαύρες φτερούγες ζούσαν στο βασίλειο του Πλούτωνα και έστελναν στους ζωντανούς τις συμφορές, τους εφιάλτες, τα μίση, την εκδίκηση και την κρυάδα του θανάτου.

Οι θεότητες του κάτω κόσμου παίξανε πολύ σημαντικό ρόλο στις αρχαίες λαϊκές δοξασίες γιατί εκπροσωπούσαν τις τρομακτικές δυνάμεις της φύσης και τα ανεξήγητα μυστήριά της, που έκαναν τους θνητούς να τρέμουν και να απορούν. Όλος ο απόκρυφος και δυσνόητος κόσμος της φύσης ήταν για τους αρχαίους Έλληνες το βασίλειο των χθόνιων θεών: τα βάραθρα οδηγούσαν σ' αυτούς, οι σπηλιές ήταν χώρος για τους βωμούς τους και την απόθεση νεκρών, οι μεγάλοι γκρεμοί, τα απόκρημνα φαράγγια, τα στενά σκιερά ποτάμια θύμιζαν τον Πλούτωνα.

Η Μάνα - Γη ήταν πλούσια και στοργική όταν έπρεπε, όλο χάρες και ομορφιές αλλά συνάμα σκοτεινή κι απροσπέλαστη, όταν θύμωνε. Μια τέτοια θεώρηση του φυσικού κόσμου, ως χώρου ανώτερου απ' τον άνθρωπο, όπου εναλλασσόταν η χαρά και η λύπη, η επιτυχία και η δυστυχία, κρατούσε τους αρχαίους σε μια ισορροπία τόσο με τη μάνα γη, όσο και με τις δυσκολίες της ζωής τους. Προσπαθούσαν να την εξευμενίσουν όταν η ξηρασία κατέστρεφε τη σοδειά, αλλά ταυτόχρονα θεωρούσαν το γεγονός θεϊκό, άρα φυσικό. Αυτή η σχέση ανθρώπου - φύσης, που συναντάμε σ' όλους τους λαούς, είτε στη μυθολογία τους είτε στη φιλοσοφία τους, κράτησε μέχρι πρόσφατα και ανατράπηκε οριστικά από την απομυθοποιητική επέλαση της επιστήμης και της τεχνολογίας. Τα μυστήρια εξηγήθηκαν, τα βάραθρα εξερευνήθηκαν, τα νερά εξημερώθηκαν με φράγματα, οι τοξωτές γέφυρες αγνοούν τους θεούς των άγριων ποταμών και το καθετί άλλαξε όνομα, διάσταση και σημασία. Κι η Στύγα έγινε ένας απλός καταρράκτης· πώς να ορκιστείς λοιπόν πια σ' αυτόν;

Οι μεταγενέστερες θρησκείες, όπως ο χριστιανισμός ο μωαμεθανισμός χρεοκόπησαν αφού αξιοποιήθηκαν στυγνά από κάστες εξουσιαστών. Κι έτσι τελικά δεν πιστεύεις σε τίποτα, μια και τίποτα δεν έχει μείνει στο ύψος του· όλα έχουν ισοπεδωθεί από τις αναλύσεις, τις ερμηνείες και τις υποσχέσεις.

Αλλά ο άνθρωπος δεν άλλαξε μέσα σ' έναν αιώνα. Κι ακόμα και αν το περιβάλλον του και ο προβληματισμός του άλλαξαν θεαματικά, το μυαλό του κι η ψυχή του έχουν μείνει τα ίδια. Εχει το ίδιο ανάγκη για εναλλαγή ψυχικών καταστάσεων, για αντικείμενο πίστης και λατρείας, για εκτόνωση σωματική και συναισθηματική.

Κι όμως μοιάζει να αγνοεί αυτή τη μεγάλη αλήθεια, καθώς βυθίζεται ολοένα και περισσότερο σε μια κωματώδη άγνοια για τη φύση και τον εαυτό του, χαυνωμένος από τη λάμψη των υποσχέσεων για μια μόνιμη και προσιτή σε όλους ευτυχία.

Η αποφυγή του κόπου, η ομοιοποίηση των εποχών, η σταθερότητα απ' τη μια χρονιά στην άλλη, η βεβαιότητα που δίνει η τεχνολογία κατέβασαν χαμηλά το κατώφλι του φυσικού στον άνθρωπο του 20ου αιώνα και τον έφεραν στα πρόθυρα

της πιο βαθιάς και αρρωστημένης αδιαφορίας. Κλιματισμός, τεχνητή βροχή, πρόγνωση καιρικών συνθηκών, προγραμματισμός της ημέρας, της χρονιάς και της ζωής, γέννηση και θάνατος κατά βούληση, χάπια ευφορίας, συναχιού ή δυσκοίλιας, συσσώρευση εμπειριών, εξωτικές γεύσεις για όλους, όλο και λιγότερος κόπος για περισσότερη απόλαυση.

Κι όμως κανείς δεν είναι απροβλημάτιστος, ευτυχισμένος, απλός. Όλοι τρέχουν αγχωμένοι, νευρικοί, ιδρωμένοι, αμίλητοι. Ψάχνουν νέες εμπειρίες, πιο ψηλά στον άξονα της έντασης και πιο κοντά στο όριο κινδύνου. Ψάχνουν την ηρεμία και τη δυναμιτίζουν. Ψάχνουν τη φύση και την εξαφανίζουν. Ψάχνουν την ανθρώπινη ζεστασιά και την ποδοπατούν.

Ψάχνουν αγωνιωδώς. Μα τι τους λείπει; Οι ισχυροί προστάτες τους τους τα 'χουν δώσει όλα, μεριμνούν για όλα, έχουν έτοιμες λύσεις για όλα τα προβλήματα. Δεν ανησυχούν αυτοί. Αυτοί πιστεύουν στον εαυτό τους και το «έργο τους». Ο μικρός όμως, το 99%, δεν έχει πού να πιστέψει. Το παρόν είναι φτηνό, πλαστικό, made in Japan, γεμάτο υποσχέσεις για ένα καλύτερο παρόν στο μέλλον. Το μέλλον όμως είναι αμφίβολο, γεμάτο τεχνητά προβλήματα, κρίση και ραδιενέργεια. Σε τί να πιστέψουν; Και ψάχνουν αγωνιωδώς.

Ψάχνουν γι' αυτό που έχασαν για πάντα: Τη φύση, τον ισχυρότερο και προγενέστερο Θεό.

ΧΕΛΜΟΣ

Ο Χελμός και ο Ταΰγετος είναι σίγουρα τα δυο πιο όμορφα κι άγρια βουνά του Μωρηά. Όμως ο Χελμός εξακολουθεί να γοητεύει και να φοβίζει τους ανθρώπους με την επιβλητική Νεραϊδοράχη του που στέκεται κυρίαρχη πάνω απ' τη μοίρα της κοιλάδας του Κράθι. Χελμός στα σλαβικά σημαίνει χιονισμένο βουνό. Οι αρχαίοι ονόμαζαν το νοτιοδυτικό ανάγλυφο, Αροάνια όρη, χάριν του Αροάνιου ποταμού που πηγάζει στο Πλανιτέρο.

Ο Χελμός καταλαμβάνει το κεντρικό τμήμα του βορεινού τείχους και απλώνεται ανάμεσα στον Κράθι και το Βουραϊκό κι από τον Αροάνιο μέχρι τη θάλασσα. Υδροκρίτης των πρώτων νερών του Κράθι είναι ο αυχένας Αγ. Νικόλαος (1458 μ.), το διάσελο του Χελμού με το Λιβαδάκι και αντίστοιχα του Βουραϊκού είναι ο Πριόλιθος (1010 μ.), το διάσελο ανάμεσα στα προβούνια του Χελμού και τη Ζέμπη, που οδηγεί στον Ερύμανθο. Στα νότια εκτείνεται η σαθρή κι απότομη νότια κορυφογραμμή που χαμηλώνει στο διάσελο του Κυνηγού (1510 μ.) ή Τσελνίκι για να δώσει τόπο στη Ντουρντουβάνα. Στα δυτικά απλώνεται ένας δαίδαλος ραχών που χάνονται στα δρυοδάση της βόρειας Αρκαδίας. Το νότιο κομμάτι του Χελμού είναι πιο γυμνό απ' ότι το βόρειο και το ανατολικό. Τα γνωστότερα χωριά του βουνού είναι τα Καλάβρυτα (αρχ. Κύναιθα) που νέμονται όλη τη βόρεια πλευρά του, τα Πάνω και Κάτω Σουδενά (τώρα Λουσοί) που στήνουν τις στούγγες τους κάτω απ' το Λιθάρι, το κάποτε κραταιό Μάζι (τώρα Ελατόφυτο) που βόσκει τα νότια έγγλυφα, το πολύνερο Πλανιτέρο. Στα ανατολικά η δροσερή Ζαρούχλα και δίπλα τα Κλουκινοχώρια, δηλαδή η ομάδα των χωριών Περιστέρα, Σόλος, Μεσορούγι, ονομαστά για τους παραδοσιακούς μαστόρους τους. Η θέση των χωριών, σε σχέση με τα ομαλά μέρη του βουνού και τις πηγές, η δασοκάλυψη και η μορφή της βλάστησης είναι στενά συνδεδεμένες έννοιες που επηρεάζονται κυρίως από την υδρογραφία και το έδαφος. Για μια καλύτερη κατανόηση των δυο αυτών παραμέτρων,

Στις παρυφές του Ξηρόκαμπου και αντίκρυ στην αυστηρότητα της Νεραϊδοράχης τα ορχεοειδή Dactylorhiza sambucina και Orchis spitzelii.

θάταν χρήσιμο να αναλύσουμε τη γεωλογία του Χελμού, το υπόβαθρο δηλαδή των όσων αντιλαμβανόμαστε σαν εξωτερικά στοιχεία του βουνού.

Ο κύριος όγκος του Χελμού κάθεται πάνω σ' ένα αδιάβροχο κροκαλλοπαγές στρώμα που φαίνεται μόνο στα ανατολικά. Πάνω του υψώνεται ένα παχύ στρώμα ασβεστολίθων (ζώνη Τριπόλεως) ύψους περίπου 1000 μ., που έχει μια έντονη κλίση προς τα ΝΔ. Έτσι ενώ το στρώμα αυτό διαμορφώνει όλη την όψη και τις κορφές της Αετόραχης και Νεραϊδόραχης, στα δυτικά έχει χάσει ύψος και ξαναφαίνεται στον Προφήτη Ηλία (2282) και στο Μάζι. Το στρώμα αυτό είναι έντονα καρστικοποιημένο και τα νερά που απορροφά βγαίνουν κατ' ευθείαν στους πρόποδες του βουνού όπου συναντούν αδιάβροχα πετρώματα και δημιουργούν μεγάλες πηγές, όπως στο Πλανιτέρο (πηγές Αροάνιου). Πάνω σ' αυτό το στρώμα απλώνεται ένα λεπτό (λίγα μέτρα) στρώμα φλύσχη και πάνω απ' αυτόν το ασβεστολιθικό κάλυμμα (ζώνη Ωλενού - Πίνδου) των ψηλών κορφών του Χελμού. Στο λεπτό στρώμα του φλύσχη (αδιάβροχο πέτρωμα) οφείλουν την ύπαρξή τους οι πηγές των κορυφών του Χελμού (Ύδατα Στύγας, Κοκκινόβρυση, Καλλιθάρι, Πίτσι, Άσπρο Λιθάρι)· συνήθως κοντά στην κάθε μια υπάρχει και κάποια στάνη. Η μόνη μόνιμη πηγή που εμφανίζεται ψηλά στο βουνό είναι του Πουλιού η Βρύση, κοντά στο καταφύγιο, που λέγεται έτσι γιατί οι παλιοί πίστευαν πως πρέπει να πίνεις το παγωμένο νερό της σε μικρές γουλιές, όπως τα πουλιά.

Οι εγκατακρημνίσεις και η διάβρωση διαμόρφωσαν το ανάγλυφο του βουνού που αρχικά ήταν πολύ ομαλό. Η επενέργεια αυτών των παραγόντων απομάκρυνε τα μαλακότερα υλικά, αφήνοντας όρθιο μόνο τον σκληρό ασβεστολιθικό σκελετό του βουνού. Έτσι ήδη πριν 5 εκατομμύρια χρόνια είχαν χαραχτεί οι μεγάλες χαράδρες της Λαγκάδας, της Στύγας κι η Κράβαρι. Αργότερα συνέχισαν τη δράση τους οι παγετώνες που σκέπασαν για μεγάλα χρονικά διαστήματα τα ψηλά μέρη του Χελμού που επεκτάθηκαν ίσως μέχρι τον Ξερόκαμπο. Άφησαν πίσω τους μια σειρά από λεκάνες με επίπεδο ή κεκλιμένο πυθμένα και τους χαρακτηριστικούς λιθοσωρούς. Εκμεταλλευόμενοι τα δύο αυτά στοιχεία (λάκκες - λιθοσωροί) έστησαν οι τοομπαναραίοι τα πέτρινα κονάκια τους. Βουβός μάρτυρας εκείνων των εποχών, η παγετωνικής προέλευσης Μαυρολίμνη που καθώς τρεμίζει το ρηχό νερό της στα 2050 μ. είναι η μοναδική αλπική λίμνη του Μωρηά.

Σαν συνέπεια των παραπάνω συνθηκών, τα δάση είναι πλουσιότερα στα ανατολικά (νερά!) ενώ στα βόρεια (ξεραΐλα) κατηφορίζει σιωπηλός ο Μαυρόλογγος που συνεχίζει μέχρι τα Καλάβρυτα. Ο Ξερόκαμπος είναι βαθιά καρστικοποιημένος και τα νερά του χάνονται χωρίς να είναι γνωστό το που ακριβώς καταλήγουν. Αντίθετα το οροπέδιο των Σουδενών στραγγίζει μέσω ενός υπόγειου ποταμού που φαίνεται στη Σπηλιά των Καστριών.

Οι ψηλές κορφές του Χελμού σχηματίζουν ένα πέταλο γύρω απ' την ονομαστή κοιλάδα της Στύγας. Η απότομη Νεραϊδόραχη (2341 μ. και 2252 μ. «στον Ήλιο» ακριβώς πάνω απ' την ορθοπλαγιά) πάνω απ' τον Ξερόκαμπο, η Ψηλή Κορφή (2355 μ.) στη μέση κι η Αετόραχη ή Νεραϊδάλωνο (2335 μ.) στα νότια όρια της κοιλάδας. Ο καταρράχτης της Στύγας γκρεμίζεται από μια μικρής παροχής αλλά μόνιμη πηγή που βγαίνει στις νότιες πλαγιές της Νεραϊδόραχης. Έχει ύψος 150 μέτρα περίπου και στη βάση του ανοίγεται μια μικρή σπηλιά, η είσοδος του Άδη

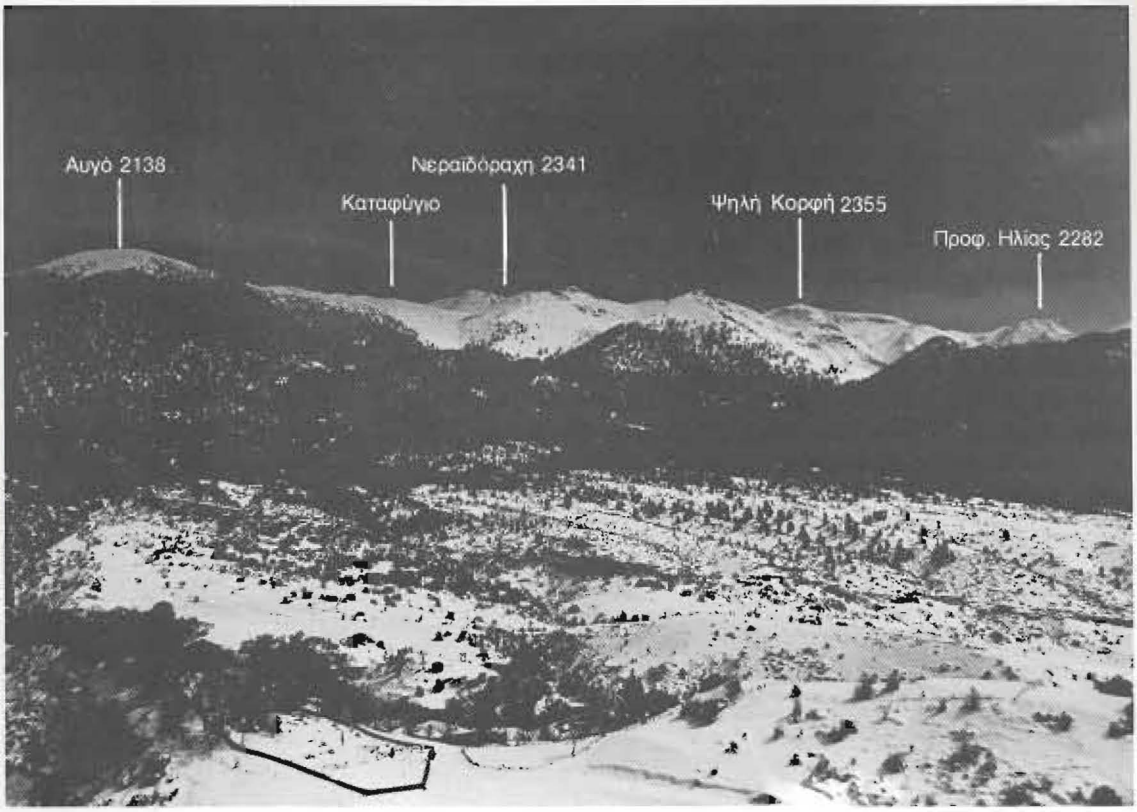

78. Αποψη της δυτικής πλευράς του Χελμού με το οροπέδιο των Σουδενων οε πρώτο πλάνο

για τους αρχαίους. Νοτιότερα απ' την Αετόραχη, φεύγουν οι κορφές Στεφάνι (2182 μ), Γαρδίκι (2125μ), Νησί (2070,) και Καστράτζι (1983μ), όλες πάνω στη νότια κορυφογραμμή. Οι μόνες κορφές που βγαίνουν έξω από το βαοικό αυτό ανάγλυφο είναι: ο Προφήτης Ηλίας (2282μ) που ορίζει μαζί με τη νότια κορυφογραμμή την απόκρημνη χαράδρα Κράβαρι· η Ομαλιά (1941μ) πάνω απ' τους Λουσούς· τέλος το Αυγό (2138μ) πάνω απ' τον Ξερόκαμπο. Στο διάσελο του Αυγού με τον κυρίως όγκο φωλιάζει το παλαιότατο καταφύγιο του Χελμού.

Βόρεια απ' τον Ξερόκαμπο, ανάμεσα στο Βουραϊκό και το Κράθι, φεύγει μια ασαφής κορυφογραμμή που διατηρεί το ύψος των 1000 μέτρων μέχρι την Κερνίτσα και το Πάνω Διακοπτό. Πρόκειται για έναν εκτεταμένο και δασωμένο ορεινό όγκο που η ψηλότερη κορφή του βρίσκεται ακριβώς πάνω απ' τον Ξερόκαμπο (Γαϊδουρόραχη, 1930 μ). Στον όγκο αυτό φωλιάζουν μερικά θερινά χωριά: το Σούβαρδο, το Βραχνί, η Πάνω και Κάτω Ποταμιά και ο Τσιβλός. Κοντά στον Τσιβλό βρίσκεται η ομώνυμη λίμνη, η μόνη βαθειά και ζωντανή ορεινή λίμνη του Μωρηά. Απ' την καρδιά του δασωμένου αυτού συγκροτήματος πηγάζει ο Λαδοπόταμος που εκβάλλει στην Πούντα. Στο Σούβαρδο ιδρύθηκε πρόσφατα εκτροφείο θηραμάτων. Η περιοχή αυτή είναι σχεδόν τελείως άγνωστη και ελάχιστα μελετημένη. Πλήθος δρόμοι την αποδίδουν σήμερα στον εποχούμενο φυσιολάτρη αν και μια αργή προσεκτική ματιά θα είχε να αναδείξει πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία.

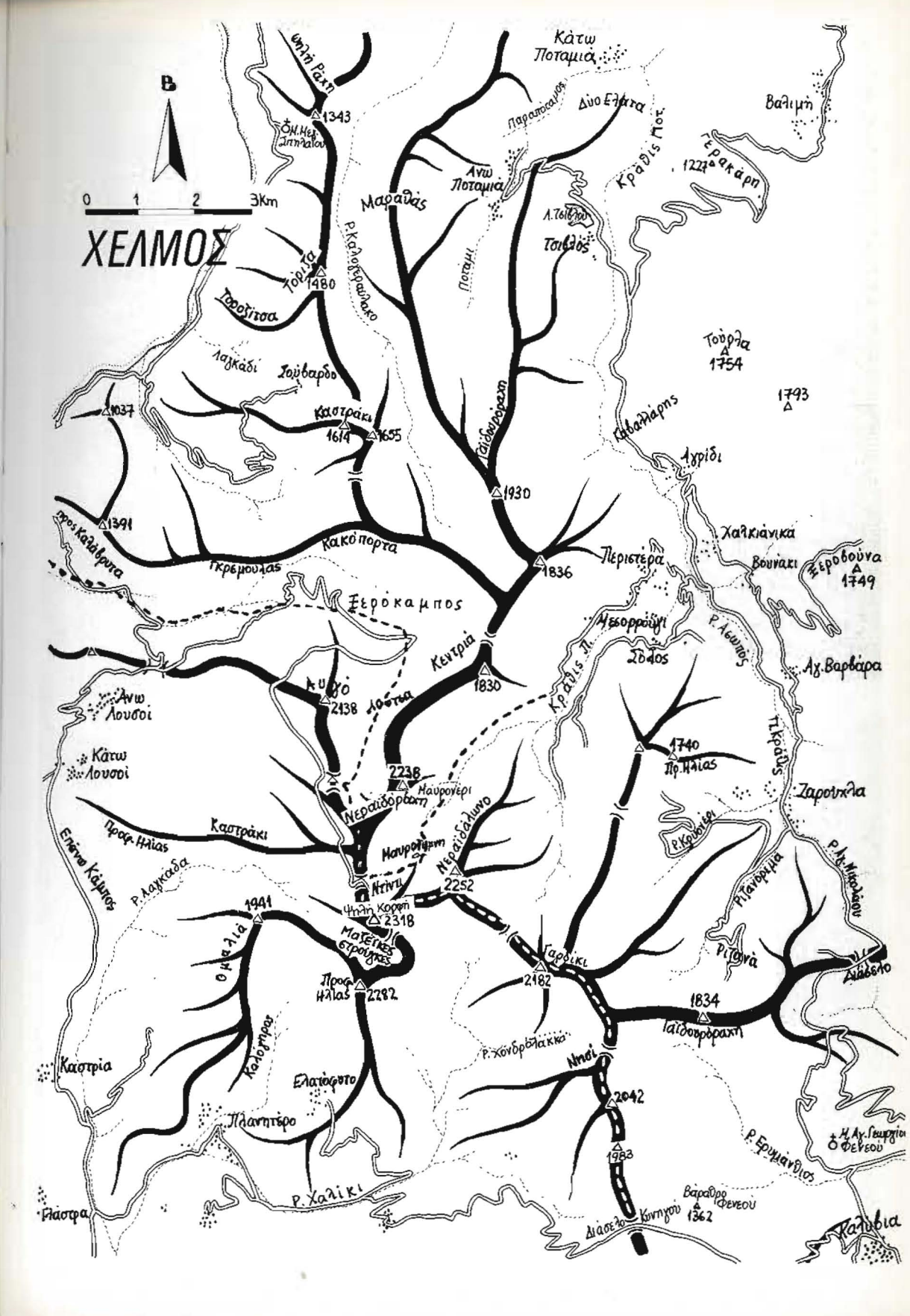
ΧΕΛΜΟΣ
Β
0 1 2 3Km
Κάτω Ποταμιά
Βαλιμή
Δύο Εξάντα
Παραποταμός
Ανω Ποταμιά
Μαραθιάς
Ρ. Καλλιοδεβραύλακο
Ποταμί
Κρανιά Ποτ.
Ερατάρη
1227
Τσιβάρος
Τσούρλα
1754
1793
Χορτιά
1480
Τοροζίτσα
Λαγκάδι
Τσούβαρδο
1037
Καστράκι
1614
1655
Γαϊδουρόραχη
1930
Καβαλιάρης
Αχρίδι
1391
Χαλκιάνικα
Κακόπορτα
Γκρεμούτας
1836
Περιστέρα
Βουνάκι
Ξεροβούνα
1749
Ξερόκαμπος
Μεσορρόϊγι
Σδάος
Ρ. Λεωπός
Αχ. Βαρβάρα
Κεντρία
1830
Κρανιά Π.
Κυρό
2138
Λόφτια
Ανω Λουσοί
Κάτω Λουσοί
2238
Ναυρονέρι
Νεραϊδόραχη
1740
Πρ. Ηλίας
Γκρανιά
Ζαροτκλα
Καστράκι
Προφ. Ηλίας
Ρ. Λαγκαδα
Ρ. Κρυονέρι
Νεραϊδόλιμνο
Ναυρονέρι
Ρ. Λ. Μικολάου
Ρτανόρμια
Ρ. Ρτανόρμια
Ελληνο Κάμπος
Κτίνη
Ψηλή Κορφή
2318
1991
Μαζέικες στρούγκες
Γαρδίκι
2182
Διάσελο
Θημαλιά
Προφ. Ηλίας
2282
1834
Γαϊδουρόραχη
Καλόγηρος
Ρ. Χονδρόλακκο
Νηαί
Καστρία
Ελατόφυτο
2042
Πλαντήρο
Ρ. Ερημιάνθιος
Η Αγ. Γεωργίου Φενεού
1983
Ρ. Χαλίκι
Βαραθρο Φενεού
1362
Διάσελο Κοντιγου
Πιάστρα
Γαλυβια

Αναβάσεις

Οι δρόμοι που ανοίχτηκαν για τους κτηνοτρόφους και ασφαλτοστρώθηκαν για το χιονοδρομικό έχουν αλλοιώσει ριζικά τη δασωμένη προσπέλαση για τον Ξηρόκαμπο. Απ' τις άλλες μεριές όμως τα μονοπάτια διατηρούνται και χρησιμοποιούνται ακόμη. Οι κυριότερες πορείες στο Χελμό είναι οι παρακάτω:

Από **Καλάβρυτα** ακολουθώντας το μισοχαμένο μονοπάτι ή τον άσφαλτο φτάνουμε στον Ξερόκαμπο (3ω-4ω). Ανεβαίνουμε στη Λούτσα κι από κει το μονοπάτι ανηφορίζει σε ανοιχτή ρεματιά μέχρι το καταφύγιο που στέκεται πάνω σ' ένα ανοιχτό διάσελο (1ω-1ω30΄). Η ίδια η ρεματιά στρίβει νότια και ανεβαίνει προς τη Νεραϊδόραχη. Ανεβαίνουμε τη δεξιά κυρίως πλαγιά και βγαίνουμε στη ράχη (1ω). Αριστερά μας η Νεραϊδόραχη και ακριβώς πάνω απ' το γκρεμό το σημείο «Στον Ήλιο» (1ω). Δεξιά η ράχη οδηγεί στην Ψηλή Κορφή (1ω30΄). Από δω κατεβαίνουμε εύκολα στην κοιλάδα της Στύγας ή πάμε προς Αετόραχη (1ω) ή προς τον Κάτω Κάμπο (Μαζέϊκα καλύβια).

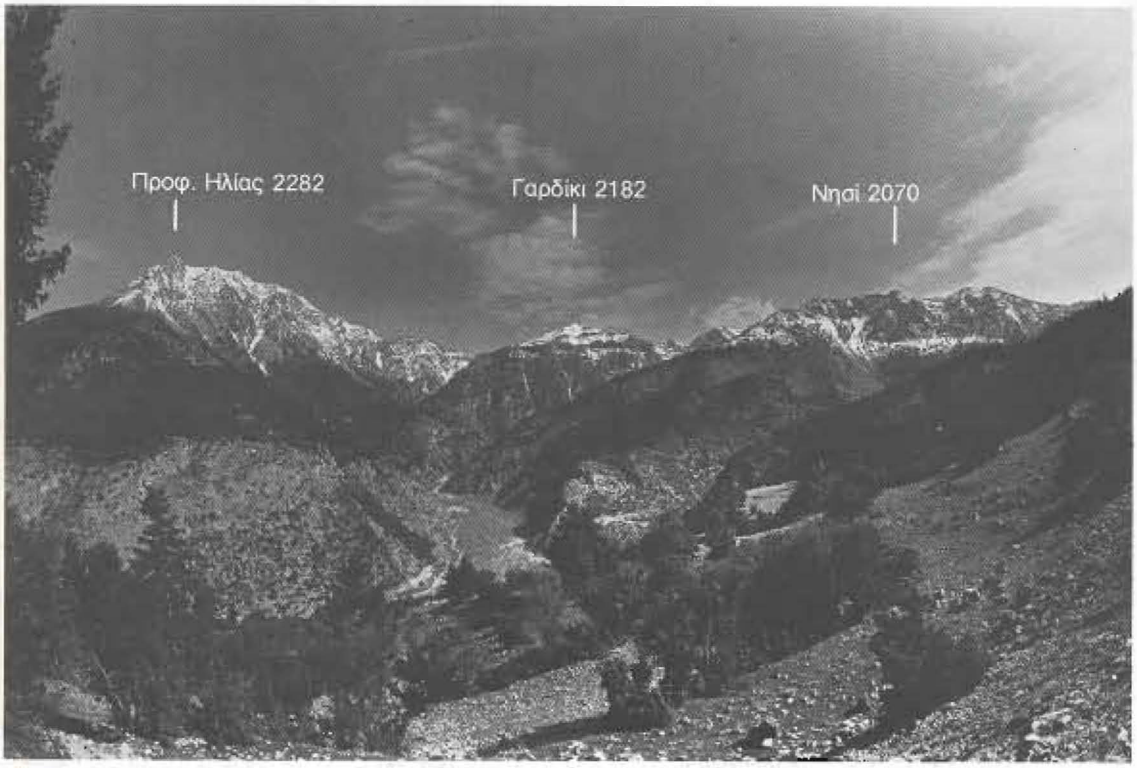

79. Η έξοδος της χαράδρας Κράβαρι με τη χαλικόστρωτη κοίτη. Φαίνεται όλη η λεκάνη απορροής της, φωτογραφημένη ανεβαίνοντας προς το διάσελο του Κυνηγού.

80. *Η κοιλάδα της Στύγας και η μικρή αλπική λίμνη Μαυρονέρι. Στις τούφες ένα μπουκέτο Viola graeca και στο βάθος η Αετοράχη*

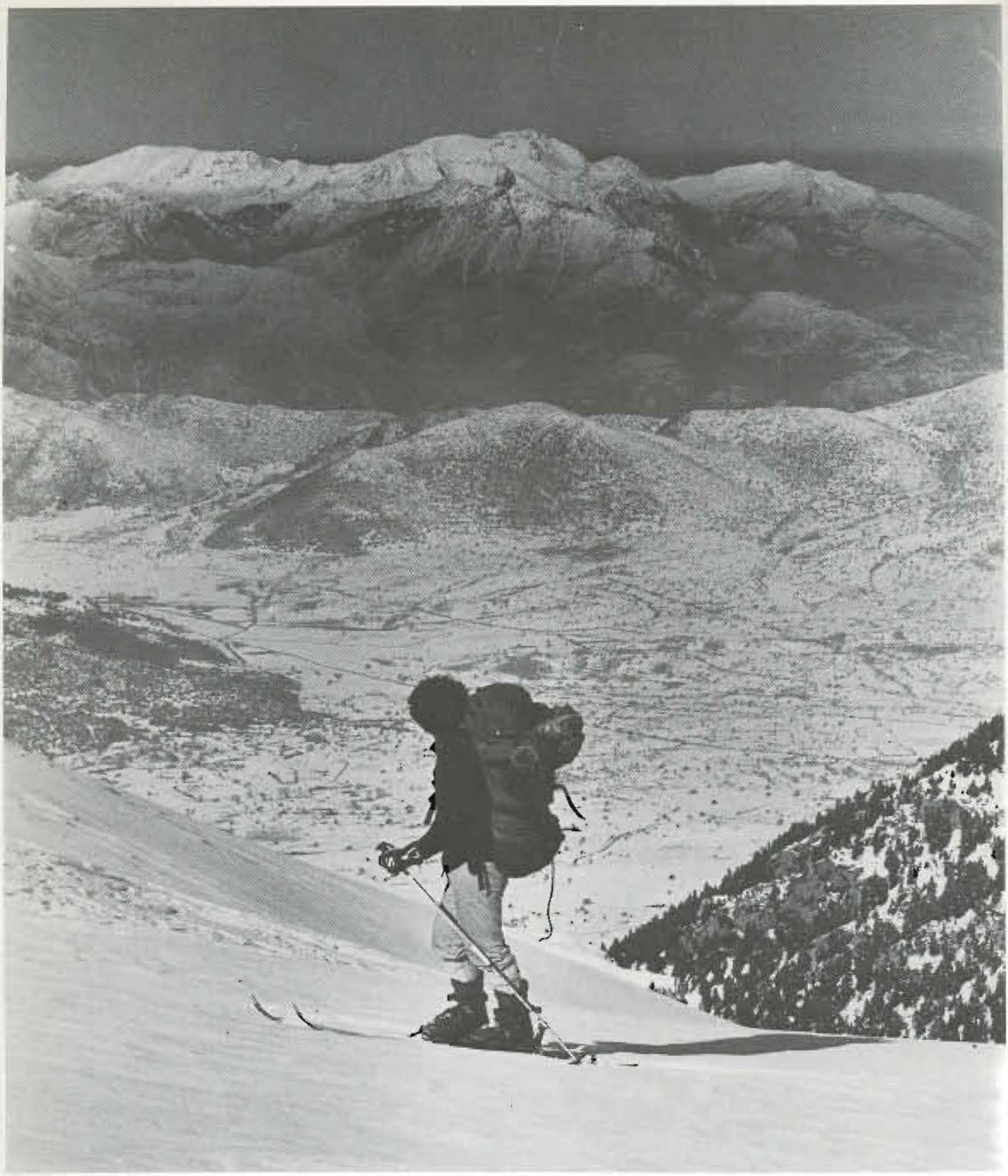

81. Ανεβαίνοντας από Σουδενά προς τις Μαζέικες στρούγγες, ο ορειβάτης ατενίζει το οροπέδιο των Σουδενών και το στιβαρό όγκο του Ερύμανθου

Απ' την Αετοράχη μπορούμε να συνεχίσουμε νότια και διασχίζοντας τη **Νότια κορυφογραμμή** να βγούμε στο διάσελο του Κυνηγού και να κατέβουμε Φενεό: Κατεβαίνουμε απότομη σαθρή ράχη μέχρι αυχένα. Συνεχίζουμε με ελιγμούς σε πολύ σαθρά βράχια (IIος και IIIος βαθμός) και φτάνουμε σε διάσελο στη βάση

απότομης κορφής (2ω30΄). Ανεβαίνουμε στη κορφή της (1ω30) και στην επόμενη, πιο ομαλή (1ω). Ανεβαίνουμε στο Νησί (1ω) και κατηφορίζουμε στο διάσελο (1ω).

Η κλασσική ανάβαση για την **κοιλάδα της Στύγας** γίνεται από την Περιστέρα ή τον Σόλο. Από την Περιστέρα ακολουθάμε το δρόμο που φέρνει νερό και μπαίνουμε στα μαυρόπευκα. Ο δρόμος σβήνει στη μεγάλη ρεματιά απ΄ όπου αρχίζουμε μια ανηφορική τραβέρσα μέχρι το Ταμπούρι (2ω-3ω), μπαλκόνι εξαιρετικής θέας προς την Κοιλάδα. Τραβερσάρουμε κατηφορίζοντας απότομο ασπρόχωμα (χωρίς μονοπάτι) και ύστερα ανεβαίνουμε από χωματοράχη μέχρι τη σπηλιά (βάση του καταρράχτη, 1ω30΄). Αν θελήσουμε να πάμε ψηλότερα πρέπει ν' ανεβούμε με οπασμένα βράχια και να βγούμε στο Ντίντι και ύστερα στην κρυμμένη Μαυρολίμνη (1ω). Άλλη μια ώρα μέχρι την Ψηλή Κορφή. Μονοπάτι για το καταφύγιο ξεκινάει κι από τα **Σούδενα** (3ω). Από το χωριό φεύγει μονοπάτι για τις Μαζέϊκες στρούγγες. Στο ίδιο οροπέδιο φτάνει και μονοπάτι απ' το Μάζι.

Ορειβατικό σκί

Παρ όλο που έχουν γίνει πολλές αναβάσεις στις κορφες του βουνού, καμιά σοβαρή διάσχιση δεν έχει επιχειρηθεί ακριβώς γιατί η μεγάλη νότια κορυφογραμμή δεν προσφέρει εύκολο πεδίο για σκι. Το χειμώνα του 87 οι Τρ. Αδαμακόπουλος και Γ. Μακρής έκαναν μια μικρή διάσχιση από Σουδενά - Καλάβρυτα.

1η μέρα

Σουδενά - Μαζέϊκες στρούγγες

ΥΔ: 1000 μ., ώρες 7

Από τα Σουδενά ανηφορίζουμε τη ρεματιά προς το διάσελο Καστράκι (1690 μ.). Βγαίνουμε στο διάσελο και τραβερσάρουμε σε απότομη ζώνη χιονιού ανάμεσα σε βράχους μέχρι τις ομαλές πλαγιές κάτω απ' το οροπέδιο των Μαζέϊκων καλυβιών. Φτάνουμε εύκολα σ' αυτό (2101 μ.)

2η μέρα

Μαζέϊκες στρούγγες - Καλάβρυτα

ΥΔ: Ανέβασμα 200+100, ώρες 6, κατέβασμα: 1500.

Ανεβαίνουμε στην ψηλή κορφή και μετά στη Νεραϊδόραχη. Κατεβαίνουμε Ξερόκαμπο και μετά Καλάβρυτα (750 μ.) – σπάνια έχει χιόνι μέχρι το χωριό, συνήθως μέχρι τα 1100 μ.

Οικολογία

Όπως και στη Ζήρια - και για τους ίδιους λόγους – θα ξεκινήσουμε την αναπαράσταση της άγριας ζωής του Χελμού από τη ζώνη του ορεινού δάσους. Σ' όλη τη βόρεια και τη δυτική όψη του βουνού συναντάμε το αμιγές δάσος ελάτων, ταλαιπωρημένο από τις αντίξοες συνθήκες και την ανθρώπινη πίεση. Αντίθετα οι ανατολικές πλαγιές που πέφτουν προς τον Κράθι ποταμό και τα μέρη του Φενεού, είναι σαφώς πιο υγρές και ντυμένες με υγιή δάση κωνοφόρων, αλλού έλατα και αλλού μικτό δάσος μαυρόπευκων - ελάτων. Μέσα στις ρεματιές που κατεβαίνουν προς τη Ζαρούχλα και τις Κλουκίνες βρίσκουμε φυτικά είδη που έχουν ακόμα μεγαλύτερες ανάγκες σε νερό σαν τα πλατάνια, τις ιτιές, τον αγριοπλάτανο (Acer heldreichii). Στα ξέφωτα του δάσους και τις ράχες φυτρώνουν πολλών ειδών θάμνοι (αγριοτριανταφυλλιές, κέδρα, ασημοσορβιά, ελληνικό αγιόκλημα) και φυλλοβόλα δέντρα (σφεντάμια, γαύροι και φράξοι)που προσφέρουν πολλά στην πανίδα του

82. Κουρούνα κοντά σε κάποιο ψοφίμι

83. Ενας ελατοσταυρομύτης καταχείμωνο

84. Μια γερακίνα (Buteo buteo)

85. Νεαρός χρυσαετός

δάσους. Στις πλαγιές αυτές και νότια απ τη Ζαρούχλα, το δάσος των κωνοφόρων υπερπηδά το διάσελο του Αγ. Νικολάου και κατεβαίνει προς τα μέρη του Αϊ-Γιώργη του Φενεού, όπου περικλείει ένα περιορισμένο δρυοδάσος. Υπάρχουν πολλά ακόμα δρυοδάση οτο Μωρηά, αλλά εδώ, στο Χελμό, μας δίνεται η ευκαιρία να δούμε συγκριτικά τηνπροσαρμογή τησάγριας ζωής στις δρυς και τα κωνοφόρα. Η πυκνοβελονιά (Quercus frainetto) που σχηματίζει αυτό το δάσος είναι η καλύτερα προσαρμοσμένη στο ορεινό κλίμα από τις δυο βελανιδιές της Πελοποννήσου. Προτιμά τα πυριτικά εδάφη (αμμώδη, γρανιτική αρένα κ.λπ.) σε αντίθεση με την ασπροβελανιδιά (Quercus pubescens) που προτιμά το ασβεστολιθικό υπόστρωμα. Οι βελανιδιές, έτσι όπως υλοτομούνται συνήθως από τους ντόπιους παράγουν ένα πρεμνοφυές δάσος, πυκνό και σκιερό που δεν ευνοεί την ανάπτυξη άλλων φυτών στον υπόροφό του. Όμως τα ίδια τα δέντρα συνδέονται με ορισμένα είδη μανιταριών καθώς και με πολλά είδη εντόμων που τρώνε τα τρυφερά φύλλα και τα χορταστικά βελανίδια. Μερικά απ' αυτά τα έντομα (Υμενόπτερα της οικογένειας Cynipidae) δημιουργούν χρακτηριστικούς όγκους πάνω στα φύλλα ή τα μάτια των δρυών. Οι όγκοι αυτοί που λέγονται κηκίδια οφείλονται σε τοπική υπερπλασία του ιστού που προκαλείται από μία ουσία που εκκρίνουν οι προνύμφες, μόλις εκκολαφθούν από τ' αυγά και έχουν χαρακτηριστική για κάθε είδος μορφή.

Εξ' αιτίας της μεγάλης πυκνότητας εντόμων, ανάλογη είναι και η προσέλευση των εντομοφάγων πουλιών. Το φθινόπωρο όμως, που τα φύλλα ξεραίνονται – αν και τα περισσότερα παραμένουν στα κλαδιά – και τα έντομα πεθαίνουν, τα πουλιά μεταναστεύουν ή γυρνάνε στα κωνοφόρα που βρίσκονται σκόρπια ανάμεσα στις

βελανιδιές. Όμως μέσα στο χώμα, η ζωή συνεχίζεται αδιάφορη για τις εξωτερικές συνθήκες, προστατευμένη από το κρύο ή τη ζέστη χάρις στο παχύ στρώμα φύλλων. Στις βελανιδιές, βρίσκουμε κάτω απ' τα πεσμένα φύλλα ένα πλήθος από μυκηλιακές υφές, φυτοφάγα ζωύφια και γαιοσκώληκες που τρέφονται από το φυτικό απόθεμα, αποδομώντας τις οργανικές ουσίες και συντελούν έτσι στη διατήρηση της γονιμότητας του εδάφους. Συναντάμε επίσης συχνά στοές ποντικιών που τριγυρνάνε μέσα στο στρώμα των φύλλων και τρώνε τα φυτοφάγα έντομα και τα θαμμένα βελανίδια.

Αντίθετα, στο έδαφος κάτω απ' τα μαυρόπευκα δε θα βρούμε σχεδόν καθόλου γαιοσκώληκες. Όμως τα ίδια τα δέντρα διαθέτουν όλο το χειμώνα ένα σημαντικό απόθεμα από κουκουνάρια που προσελκύει τα μόνιμα σποροφάγα πουλιά του ορεινού δάσους. Ο πιο εντυπωσιακός επισκέπτης των μαυρόπευκων στο Χελμό είναι ο σταυρομύτης, ένα ζωηρόχρωμο μικρό πουλί που είναι ειδικευμένο στο να ανοίγει κουκουνάρια και να τρώει τους πολύ θρεπτικούς (μέχρι 35% λίπος) σπόρους τους.

Μιά και δεν υπάρχουν σκίουροι στο Χελμό για να φάνε τα χειμωνιάτικα κουκουνάρια – οι μυωξοί πέφτουν σε νάρκη και άλλωστε προτιμούν τα κάστανα και τα καρύδια – ο σταυρομύτης βρίσκεται χωρίς σοβαρούς τροφικούς ανταγωνιστές και έτσι μπορεί να μεγαλώσει τα μικρά του στην καρδιά του χειμώνα. Βέβαια υπάρχει κι η παρδαλοτσικλιτάρα που ανοίγει τα κουκουνάρια σφηνώνοντάς τα σε σχισμές της φλούδας του μαυρόπευκου, αλλά συναντάται σε πολύ αραιούς πληθυσμούς στο Χελμό όπως και σ' όλα σχεδόν τα δασωμένα βουνά του Μωρηά.

Τα δάση αυτής της περιάς είναι τα πιο ήσυχα του βουνού και καθώς βρίσκονται ενταγμένα σ' ένα φυσικό άξονα που διασχίζει όλη την Πελοπόννησο, τυχαίνει να δούμε εδώ κάποιο απ' τα μεταναστευτικά γεράκια που έρχονται από την Αφρική. Το σπανιότερο είναι ο μαυροπετρίτης (Falco eleonorae) που μερικά άτομά του διασχίζουν τις ορεινές περιοχές έχοντας σα στόχο να φτάσουν στα νησιά του Βόρειου Αιγαίου. Στην Ελλάδα έρχονται κάθε χρόνο 2500 ζευγάρια τέτοια πουλιά – περισσότερα απ' τα μισά του παγκόσμιου πληθυσμού. Ένας άλλος σπάνιος επισκέπτης είναι ο δεντρογέρακας (Falco subbuteo) που κυνηγάει στα δάση της Ζαρούχλας μεγάλα έντομα και τα τρώει τον αέρα κρατώντας τα στο πόδι του.

Παρ' όλο που τέτοια δάση μοιάζουν πλούσια σε ζωή, δεν είναι κατάλληλα για όλους. Συνήθως σε ομοιογενή δάση κωνοφόρων ζουν λιγότερα ποντίκια απ' ότι στα λιβάδια των οροπέδιων και των κορυφών και συνακόλουθα λιγότερα είναι τα αρπακτικά, που ζουν απ' τα ποντίκια. Υπάρχει όμως σ' αυτά τα δάση άλλο ένα τρωκτικό, ο νάνος κρικετός Cricetulus migratorius,που μοιάζει με ποντίκι με κοντή ουρά και που ζει τρώγοντας βλαστούς κι ελατοβελόνες. Επειδή οι ελατοβελόνες δεν έχουν και σπουδαία θρεπτική αξία και θάπρεπε να βόσκει ώρες εκτεθειμένος στον κίνδυνο των αρπακτικών, έχει διαμορφώσει δύο μεγάλες τσέπες, στο εσωτερικό των μάγουλών του, που φτάνουν μέχρι τους ώμους. Εκεί χώνει βιαστικά μια ποσότητα βελόνες που τη μεταφέρει στη φωλιά του, όπου την αποθηκεύει και την τρώει με την άνεσή του. Ότι περισσεύει, το έχει σαν απόθεμα για τη χιονισμένη περίοδο κι όταν το κρύο τον αναγκάζει να δαπανά πολύ ενέργεια, πέφτει σε χειμέρια νάρκη, κάτι που δε συμβαίνει ποτέ στά πραγματικά ποντίκια. Ο νάνος κρικετός είναι ασιατικό είδος και εμφανίζεται σε λίγα μέρη στα Βαλκάνια όπως στην ανατολική Ρούμελη και τη ΒΑ Πελοπόννησο.

Πάνω απ' τα Κλουκινοχώρια ανοίγεται η χαράδρα της Στύγας, πλαισιωμένη από τις πιο σημαντικές ορθοπλαγιές του βουνού. Όπως θα περίμενε κανείς, εδώ συναντάμε όλα τα μεγάλα αρπακτικά πουλιά του Χελμού που περιορίζονται σ' ένα

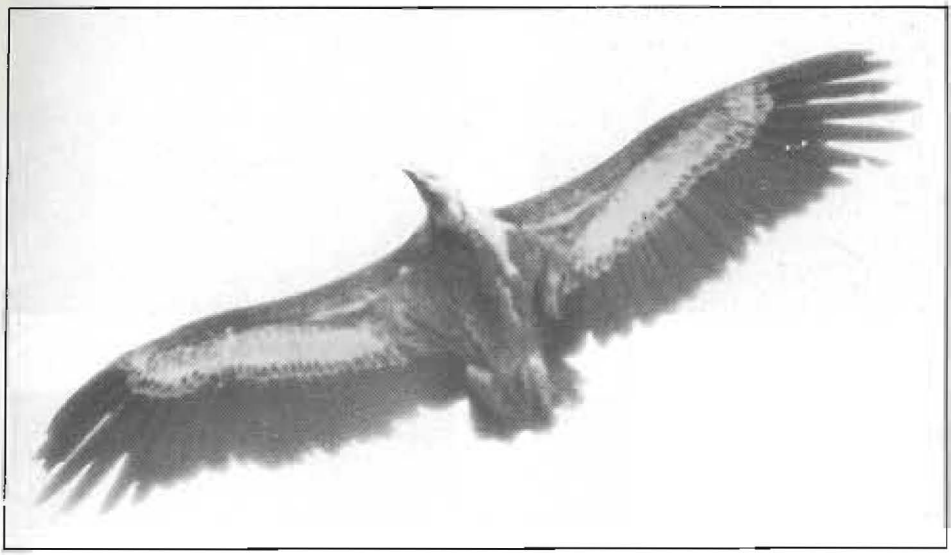

86. Ορνιο, ένα από τα τελευταία 15-20 άτομα του πληθυσμού της Πελοποννήσου.

ζευγάρι χρυσαετών και ελάχιστα όρνια. Είναι άξιο απορίας γιατί έχουν μειωθεί τα όρνια στα βουνά του Μωρήα, τη στιγμή που θεωρούνται ωφέλιμα και προστατευόμενα πουλιά. Είναι αλήθεια ότι η κτηνοτροφία έχει μειωθεί εξαιρετικά – στην επαρχία Καλαβρύτων υπάρχουν 100.000 ζώα έναντι 1.000.000 πριν το 40. Ίσως πάλι να χρησιμοποιήθηκαν – σε άγνωστη κλίμακα και με άγνωστα αποτελέσματα – δηλητηριασμένα ψοφίμια σαν δολώματα για τις αλεπούδες, που τράβηξαν την προσοχή των όρνιων και τα οκότωσαν. Τώρα πάντως στο Χελμό τριγυρνάνε μόνο ένα - δυο ζευγάρια όρνια που ξεχειμωνιάζουν στο Βουραϊκό. Και τα πτώματα των ζώων έχουν πάρει μια άλλη οδό αποδόμησης: κουρούνες, κοράκια, αλεπούδες, κουνάβια είναι τα σαρκοφάγα που οργώνουν όλους τους βιότοπους και εντοπίζουν το ψοφίμι πριν μυρίσει. Οι κουρούνες μάλιστα αποδεικνύονται οι πιο ικανές: με βιαστικές επισκέψεις κόβουν μεγάλα κομμάτια και πηγαίνουν να τα φάνε στην ασφάλεια ενός κοντινού δέντρου. Η βιασύνη τους είναι δικαιολογημένη απ' την εμπειρία του αδυσώπητου ανταγωνισμού: η πρώτη προντικογερακίνα ή αλεπού που θα δει το ψοφίμι θα τις διώξει και αν μπορεί θα το πάρει να το φάει με την ησυχία της. Έτσι εξοντώνοντας «κατά λάθος» τα όρνια οι άνθρωποι ωφέλησαν την αλεπού, το «επιβλαβές» που ήθελαν να εξαφανίσουν. Σκόνταψαν πάνω στην πολυπλοκότητα των σχέσεων στη φύση και την εξαιρετική προσαρμοστικότητα οριομένων ζώων.

Στην πανίδα του Χελμού συγκαταλέγονται και μερικές σπάνιες για την Ευρώπη πεταλούδες που είναι και πόλος έλξης για πολλούς ενθουσιώδεις εντομολόγους που κατά δεκάδες κάθε καλοκαίρι επισκέπτονται το βουνό. Μεταξύ αυτών είναι η Agrodiaetus iphigenia και A. coelestinus που συναντώνται μόνο σ' αυτό το βουνό στην Ευρώπη. Η προέλευσή τους είναι Ασιατική. Ασιατική είναι και η προέλευση και των Thersamonia thetis και Turanana panagea που και αυτές στην Ευρώπη παρουσιάζονται μόνο σε ελληνικό έδαφος. Η πρώτη έχει εξάπλωση τόσο στον Ταΰγετο όσο και σε μερικά βουνά της Στερεάς. Η δεύτερη υπάρχει μόνο στον Χελμό και Ταΰγετο. Ο πληθυμός του Χελμού τείνει να ελαττωθεί πολύ και έτσι

87. *Aquilegia ottonis*

88. *Dianthus cruentus*

89. *Aster alpinus*

90. *Omphalodes luciliae*

91. *Viola delphinantha*

92. *Macrotomia densiflora*

ίσως χρειάζεται κάποια προστασία στο βουνό αυτό.

Στα χαμηλότερα σημεία του βουνού συναντώνται επίσης οι μπλε πεταλούδες Pseudophilotes bavius και Cyaniris helena. Η τελευταία έχει την Πελοπόννησο σαν μοναδικό μέρος εξάπλωσης στην Ευρώπη.

Η κοιλάδα της Στύγας δεν είναι μόνο μια ήσυχη γωνιά για τους αετούς ή το πιο επιβλητικό τοπίο της ορεινής Πελοποννήσου. Η μοναδικότητά της είναι πολύπλευρη : εδώ συναντάμε επίσης τα πιο ενδιαφέροντα είδη απ' τη σπουδαιότατη χλωρίδα του Χελμού.

Πράγματι, στις βραχώδεις πλαγιές της κοιλάδας σώζονται δύο είδη της ασιατικής χλωρίδας, η Mactotomia densiflora και ο Solenanthus stamineus που δεν υπάρχουν πουθενά αλλού στην Ευρώπη. (Πρόσφατα ο S. stamineus βρέθηκε και στη Γκιώνα).

Επανεμφανίζονται άλλα που δεν τα βρίσκουμε νοτιότερα από τον Όλυμπο όπως η Viola delphinantha, η Asphodeline taurica, η Cardamine carnosa. Εδώ εμφανίζονται επίσης φυτά, αποκλειστικά του Χελμού, σαν το Polygala subuniflora, ενδημικά της Πελοποννήσου όπως το Verbascum acaule,το Teucrium aroan ium, η Globularia stygia, η Aurinia moreana, η ενδημική της Ελλάδας Gypsophila nana, η Viola chelmea και πολλά ακόμα.

Αν η αναζήτηση μας οδηγήσει ακόμα ψηλότερα μπορεί να συναντήσουμε τον Aster alpinus και το σπάνιο Omphalodes luciliae. Η μεγαλύτερη όμως έκπληξη μας περιμένει σε μια υγρή οπηλίτσα στη βάση του καταρράχτη της Στύγας: οργιώδης βλάστηση αποτελούμενη κυρίως από Aquilegia ottonis, την περίφημη κολομπίνα του Χελμού συνοδευόμενη από τα Saxifraga sibthorpii και Geranium asphodeloides.

Κατεβαίνοντας προς την Περιστέρα θα σταθούμε στα παρακάτω:

Pinguicula hirtiflora
Lilium chalcedonicum
Linum aroanium
Dianthus cruentus
Achillea umbellata
Lathyrus grandiflorus
Hypericum olympicum
Anacamptis pyramidalis

Μια βόλτα στα δάση της Ζαρούχλας, αργά την άνοιξη, θα μας αποκαλύψει μια ποικιλία από ορχεοειδή:

Dactylorhiza saccifera
Cephalanthera rubra
Platanthera chlorantha
Neottia nidus-avis
Limodorum abortivum

και το εντυπωσιακό Rhynchocorys elephas.

Τέλος, στις παρυφές του Ξερόκαμπου και ανεβαίνοντας προς το καταφύγιο συναντάμε

Viola graeca
Viola aetolica
Dactylorhiza sambucina
Orchis spitzelii
Tulipa silvestris subs. australis
Fritillaria graeca
Valeriana tuberosa

Ενδημικά φυτά του Χελμού

Silene conglomeratica
Bolanthus chelmicus
Alchemilla aroanica
Polygala subuniflora
Seseli aroanicum
Lonicera hellenica
Colchicum peloponnesiacum
Scilla pneumonanthe

ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟ ΧΕΛΜΟ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΝΑΧΑΪΚΟ

Ανάμεσα στο Χελμό και το Παναχαϊκό απλώνεται μια εκτεταμένη ορεινή περιοχή που ορίζεται από τους ρόες του Βουραϊκού και του Σελινούντα. Η έκταση αύτή αν και είναι ένα ενιαίο ορεινό συγκρότημα με κοινά μορφολογικά στοιχεία δεν έχει ένα ενιαίο όνομα,παρά χωρίζεται σε επιμέρους «αυτόνομα» βουνά, συνήθως μονοκόρυφα. Έτσι έχουμε τον Προφήτη Ηλία (1525 μ.) ακριβώς πάνω απ' το Βουραϊκό, το Σκεπαστό (1573 μ.) βορειότερα,το Ρούσκιο (1457 μ.) με την απρόσιτη όψη του νοτιότερα, και αντίκρυ του,πέρα απ' τη μικρή χαράδρα του Κερυνίτη ποταμού, τον Κλωκό (1777 μ.), το ψηλότερο και γνωστοτερο βουνό της περιοχής. Τα τέσσερα αυτά βουνά οι αρχαίοι τα ονόμαζαν Κερύνεια όρη. Το ανατολικό μέρος του όγκου, με τα τρία μικρά βουνά έχει χάσει τα δάση του και έχει διαμορφωθεί από την ανθρώπινη χρήση. Λειβάδια – παλιά χωράφια – εκτείνονται σ' όλα τα ομαλά μέρη του γλυκού ανάγλυφου, αφήνοντας τις λίγες απότομες κορφές θλιβερά μόνες στο γυμνό όγκο.

Τα κυριότερα χωριά είναι η Κερπινή και οι Ρογοί στ' ανατολικά και η Πλατανιώτισσα στην καρδιά του όγκου. Στα νότια του Σκεπαστού κελαρύζουν οι πηγές του Κερυνίτη ποταμού που περνάει κάτω απ' τους γκρεμαύς του Ρούσκιου και εκβάλλει στην Ελίκη.

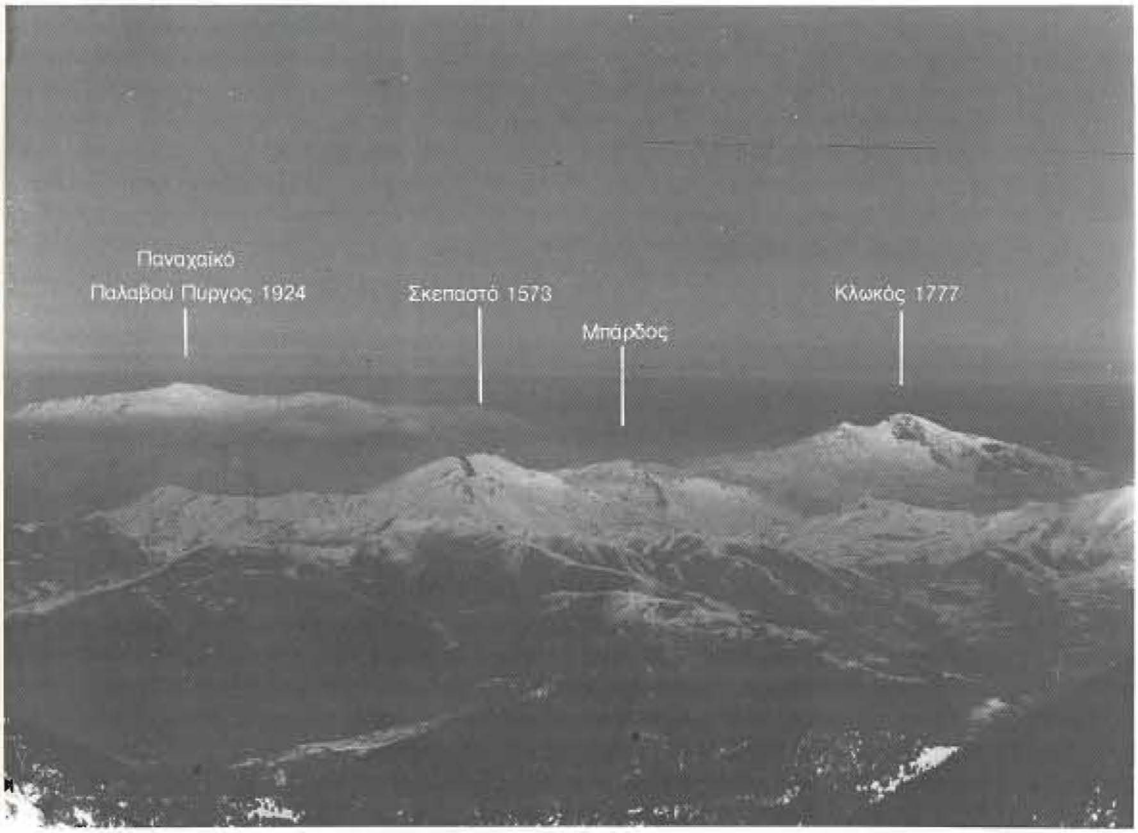

93. Γενική άποψη των βουνών βορειοδυτικά του Χελμού.

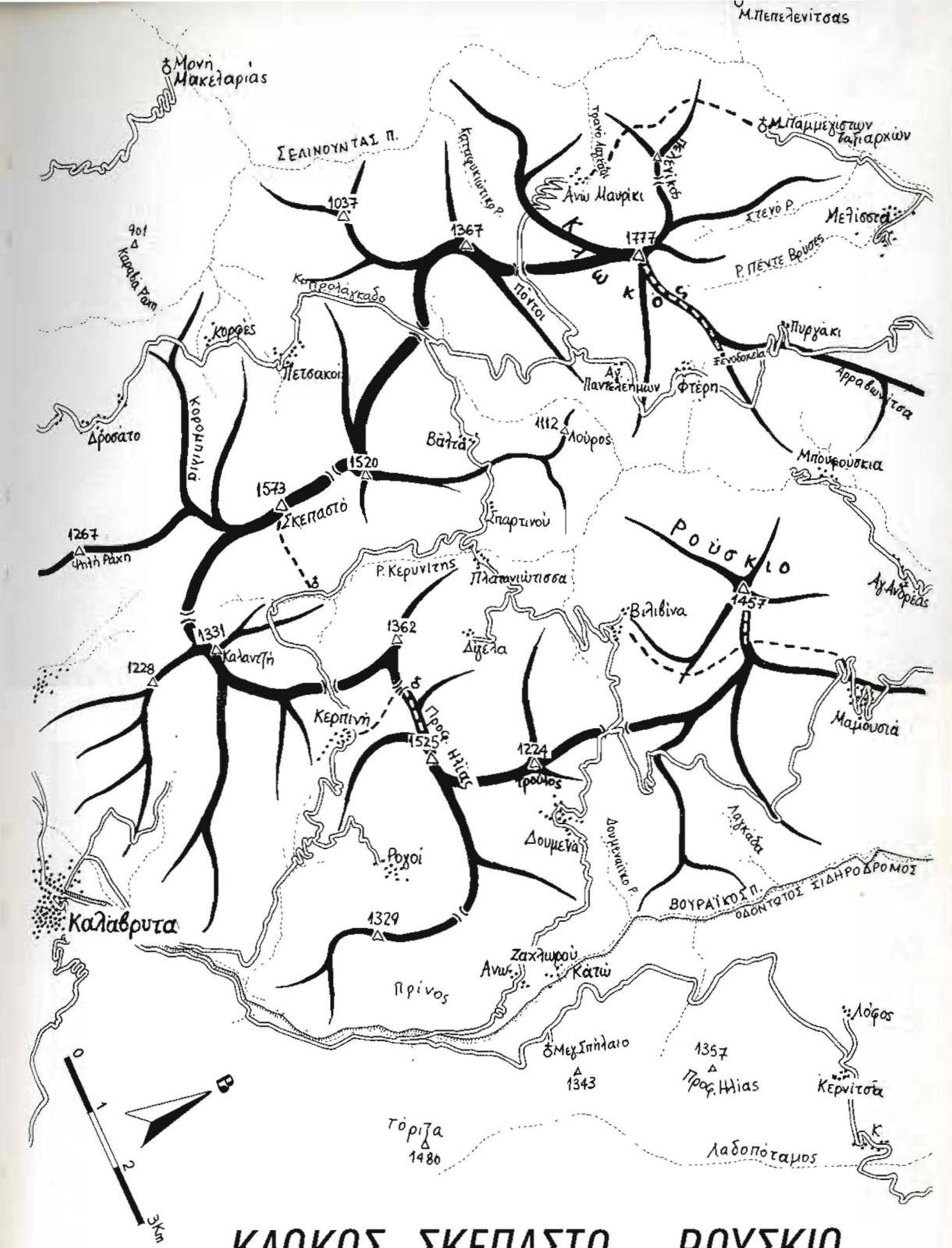

ΚΛΩΚΟΣ ΣΚΕΠΑΣΤΟ ΡΟΥΣΚΙΟ

94. Πριν κατέβουμε στο Πάνω Μαυρίκι, θέα προς τη Ρακίτα (Παναχαϊκό) και τον Ερύμανθο. Στα πόδια μας ένα Onosma montana

Ο Κλωκός στέκει απόμερα, κομμένος απ' τη μια με τον Κερυνίτη κι απ' την άλλη με τον Σελινούντα. Είναι ένα μικρό μονοκόρυφο βουνό με λίγα έλατα στ' ανατολικά και ένα εκτεταμένο ζωντανό πουρναροτόπι κατά μήκος του Σελινούντα. Το υπόλοιπο βουνό είναι βοσκοτόπια και παλιά χωράφια, δηλαδή γυμνό. Έτσι η πρώτη και γνωστότερη εικόνα του βουνού είναι ιδιαίτερα άψυχη και στεγνή. Έχει όμως κι ο Κλωκός την κρυφή γωνιά του, το μικρό αμφιθέατρο όπου φωλιάζει το Πάνω Μαυρίκι. Το μέρος έχει πολλά νερά και είναι ντυμένο με μια πυκνή βλάστηση ελάτων και ψηλών θάμνων. Όση ζωή και λουλούδια λείπουν απ' το υπόλοιπο βουνό τα βρίσκουμε εδώ.

Τα σημαντικότερα χωριά του βουνού είναι η Φτέρη και το Πάνω Μαυρίκι.

Αναβάσεις: Στο Σκεπαστό: από την Κερπινή δρόμος μέχρι τη βάση του κώνου, Ιτιά και πηγή λίγο πριν την κορφή, στην ασαφή ανατολική ράχη (2 - 2.30' ώρ.).
Στον Προφήτη Ηλία: από την Κερπινή μονοπάτι προς το δυτικό ώμο κι από κει κορφή

95

96

95. Ο αλπικός Τρίτωνας, το πιο σπάνιο αμφίβιο της Πελοποννήσου

96. Σ' όλες τις γυμνές πλαγιές του Κλωκού υψώνονται οι ταξιανθές της Asphodeline lutea

97. Μια δενδρογαλιά δροσίζεται καταμεσήμερο σε μια μικρή λούτσα.

97

98. Η κορφή του Κλωκού από τα νότια

(1.30 ώρ.). Για το Ρούσκιο ανηφορίζουμε το μονοπάτι από Βιλιβίνα προς Μαμουαιά (δρόμος) που περνάει απ' το εκκλησάκι της Ανάληψης. Εύκολα στην κορφή Αγ. Γεώργιος (1.30 ώρ.).

Η συνηθέστερη ανάβαση στον Κλωκό γίνεται απ' τη Φτέρη. Δρόμος μέχρι τα ξενοδοχεία. Σημαδεύουμε την κεραία που φαίνεται στη ράχη πάνω απ' τα κτίρια. Ακολουθάμε το φανερό μονοπάτι ίσια στη ράχη μέχρι την κορφή (1 - 1.30 ώρ.). Εκκλησάκι της Παναγιάς της Κλωκοβίτισας. Ωραία θέα στα γειτονικά μικρά βουνά και Χελμό, Ερύμανθο, Παναχαϊκό.

Η πιο αξιόλογη όμως ανάβαση γίνεται απ' το Μοναστήρι των Ταξιαρχών όπου φτάνει δρόμος απ' το Αίγιο. Περνάμε από πηγή και πιάνουμε μονοπάτι που μας οδηγεί μέσα από πυκνά πουρναροτόπια στο Πάνω Μαυρίκι (1.30 ώρ. - 2 ώρ.). Απ' το χωριό ανεβαίνουμε χωματόδρομο μέχρι τα λειβάδια (πηγή - 1 ώρ.), όπου τον αφήνουμε και ανηφορίζοντας σε παλιά χωράφια φτάνουμε εύκολα την κορφή (0.30 ώρ.).

Οικολογία

Στις ομαλές εκτάσεις γύρω απ' τις κωνοειδείς κορφές του Σκεπαστού, του Προφήτη Ηλία και του Ρούσκιου, η βλάστηση έχει διαμορφωθεί από την εντατική ανθρώπινη χρήση: χωράφια παλιότερα και βοσκή τώρα. Οι κορφές είναι γυμνές εξάρσεις με έντονα διαβρωμένες πετροπλαγιές όπου συναντάμε την κοινή χλωρίδα των ορεινών λιβαδιών. Στις κοιλάδες τρέχουν μικρά ρυάκια που χαράζουν λεπτές γραμμές πυκνής υδροχαρούς βλάστησης και απορρέουν, άλλα προς τον Κερυνίτη και άλλα προς το Βουραϊκό.

Σα συνέπεια της πλήρους αποδάσωσης της περιοχής, η βροχή παρέσειρε τα εδάφη και οι κοίτες των ορεινών χειμάρρων γέμισαν με φερτά υλικά. Μικρής κλίμακας αναδασώσεις γίνονται στα μέρη της Βυσωκάς, που δεν μπορούν όμως να

γενικευτούν γιατί το μεγαλύτερο μέρος του συγκροτήματος είναι ιδιόκτητες εκτάσεις.

Τα δυό φαράγγια που πλαισιώνουν τον όγκο, προσθέτουν πολύτιμους βιότοπους (πουρναροτόπια - ορθοπλαγιές) σε μια φτωχή περιοχή. Συχνά, πάνω απ' τα βουνά αυτά θα δούμε κάποια όρνια, από τα λίγα που φωλιάζουν οτο Βουραϊκό.

Ο Κλωκός φυλάει το τελευταίο ελατόδασος του συγκροτήματος, πάνω απ' τη Φτέρη. Το νότιο μέρος του βουνού όμως δε διαφέρει σε τίποτα από τα γειτονικά υψίπεδα: ανοιχτά λειβάδια με αρκετή βοσκή και σκόρπια άγρια καρποφόρα (γκορτσιές, αγριοκορομηλιές κ.λπ.). Η πανίδα των ανοιχτών εκτάσεων περιλαμβάνει εδώ τον εντυπωσιακό και όχι πολύ συνηθισμένο κοκκινοκεφαλά, με τα μαυρόασπρα σχέδιά του και τον κεραμιδί σβέρκο του, που κάθεται ακίνητος στην κορυφή ενός θάμνου ερευνώντας το λιβάδι τριγύρω. Κάθε τόσο βουτάει γρήγορα και χάνεται στο ψηλό χορτάρι λίγα βήματα πιο κει, για να εμφανιστεί μισό λεπτό αργότερα στο κλαδί από όπου τον είδαμε να χάνεται. Οι κοκκινοκεφαλάδες (όπως και οι γαϊδουροκεφαλάδες) συνηθίζουν να αποθηκεύουν το ημερήσιο πλεόνασμα της τροφής τους (ποντίκια και σκαθάρια), καρφώνοντάς το στα μυτερά κλαδιά μιας μπερκιάς ή μιας γκορτσιάς ή σ' ένα συρματόπλεγμα. Το σπουδαιότερο ίσως στοιχείο της πλευράς αυτής του Κλωκού είναι η ύπαρξη τριών μισοτεχνητών νερόλακκων (μια στέρνα και δύο λούτσες). Στη στέρνα συναντάμε μια έκπληξη πρώτου μεγέθους: μια μικρή αποικία αλπικών τριτώνων. Καθώς η στέρνα είναι μάλλον μικρή για να θρέψει μεγάλο αριθμό εντόμων για τροφή, οι τρίτωνες βασίζονται κυρίως στα έντομα που πέφτουν στο νερό και πνίγονται. Μια ποικιλία από σαρκοφάγα έντομα που κολυμπούν ή τρέχουν στην επιφάνεια του νερού, εκμεταλλεύονται την ίδια πηγή τροφής. Από το μικρό αυτό βιότοπο δε λείπει ούτε ο μεγαλύτερος κυνηγός, το νερόφιδο, που τρέφεται με τρίτωνες, βατράχια και σαύρες από το διπλανό λιβάδι και έχει σα μόνιμη κατοικία του τη μικρή στέρνα. Στις άλλες δύο λούτσες βρίσκουμε μια ποικιλία από υδρόβια πλάσματα, με πιο εντυπωσιακές τις λιμπελούλες. Καμιά φορά, τυχαίνει να εκπλήξουμε κάποιο φίδι που έχει ξαπλώσει καταμεσής στη λούτσα, με το σώμα μισοβυθισμένο, αντιμετωπίζοντας το κάμα της καλοκαιρινής μέρας μ' ένα δροσερό μπάνιο. Κι αν παρουσιαστεί κάποιος απρόσεχτος βάτραχος, δε θα μείνει ανεκμετάλλευτος.

Μέχρι τη βάση της κορφής, σ' όλο το μήκος των λιβαδιών κυματίζουν οι ψηλές ταξιανθίες του βουνίσιου ασφόδελου (Asphodeline lutea). Στα βράχια της κορφής συναντάμε λίγα τυπικά λουλούδια των πετροπλαγιών όπως η Aubrieta deltoidea και το Geranium subcalescens και κατάκορφα την ενδημική της Πελοποννήσου Aurinia moreana.

Λουλούδια του υγρού δάσους (όπως το ορχεοειδές Dactylorhiza saccifera) και μια πλούσια βλάστηση θα βρούμε στις πλαγιές ψηλότερα απ' το Πάνω Μαυρίκι. Και χαμηλά στο μονοπάτι απ' το χωριό προς τη μονή Ταξιαρχών, στο κεφαλάρι του μοναστηριού ανθίζει η Pinguicula hirtiflora, ένα σαρκοφάγο φυτό των υγρών γωνιών.

ΠΑΝΑΧΑΪΚΟ

Το Παναχαϊκό (ή Βοϊδιάς) με τον ομαλό, πολυπατημένο όγκο του, υψώνεται νότια απ' την Πάτρα και τριγυρίζεται από τα χωριά της Αχαΐας. Καθώς δεν έχει κανένα απ' τα μορφολογικά στοιχεία των μεγάλων γειτόνων του, του βόρειου τείχους (δάση, ορθοπλαγιές), λίγο μοιάζει μ' αυτά. Μοιάζει μάλλον μ' ένα μεγάλο μονότονο βοοκοτόπι κι έτοι οι λίγες κρυφές γωνιές του αποκτούν ιδιαίτερη σημαοία.

Το καθαυτό Παναχαϊκό απλώνεται ανάμεοα στο Γλαύκο και το Σελινούντα. Η ημιορεινή περιοχή ανάμεοα στον Πείρο και το Γλαύκο εξετάζεται σαν γεωφυοική γέφυρα ανάμεσα στον Ερύμανθο και το Παναχαϊκό. Το κυριότερο στοιχείο που ξεχωρίζει είναι μια σύντομη και αόριστη κορυφογραμμή από τον Βοϊδιά μέχρι την Ρακίτα όπου φαίνονται οι κορφές Βοϊδιάς (1817μ), Παλαβού Πύργος (1924μ), Παπαρίτσα (1490μ) και Μπαρμπάς (1613μ). Σαν παρακλάδια αυτής της κορυφογραμμής ξεχωρίζουν μερικές ασβεστολιθικές εξάρσεις στα ανατολικά - Μπότσικας (1199μ), Μπάλιζα (1709) και Ρωμαϊίκο (1301μ) γύρω απ' το μικρό φαράγγι του Τσετσεβίτικου ρέματος.

Ο ομαλός όγκος του βουνού αποτελείται από τα χαμηλότερα στρώματα της ζώνης Ωλενού - Πίνδου (φλύσχες: ψαμμιτικές μάργες και κροκαλλοπαγή με αργίλους, ασβεστόλιθος κατά τόπους). Τα εδάφη εδώ είναι εξαιρετικά ασταθή και δημιουργούν συχνές και μεγάλες κατολισθήσεις. Η αποδάσωση του συνόλου σχεδόν του βουνού έχει διευκολύνει τη διάβρωση· για να αντιμετωπιστούν τα

99. Ατενίζοντας το Παναχαϊκό από τις δυτικές κορφές του Χελμού

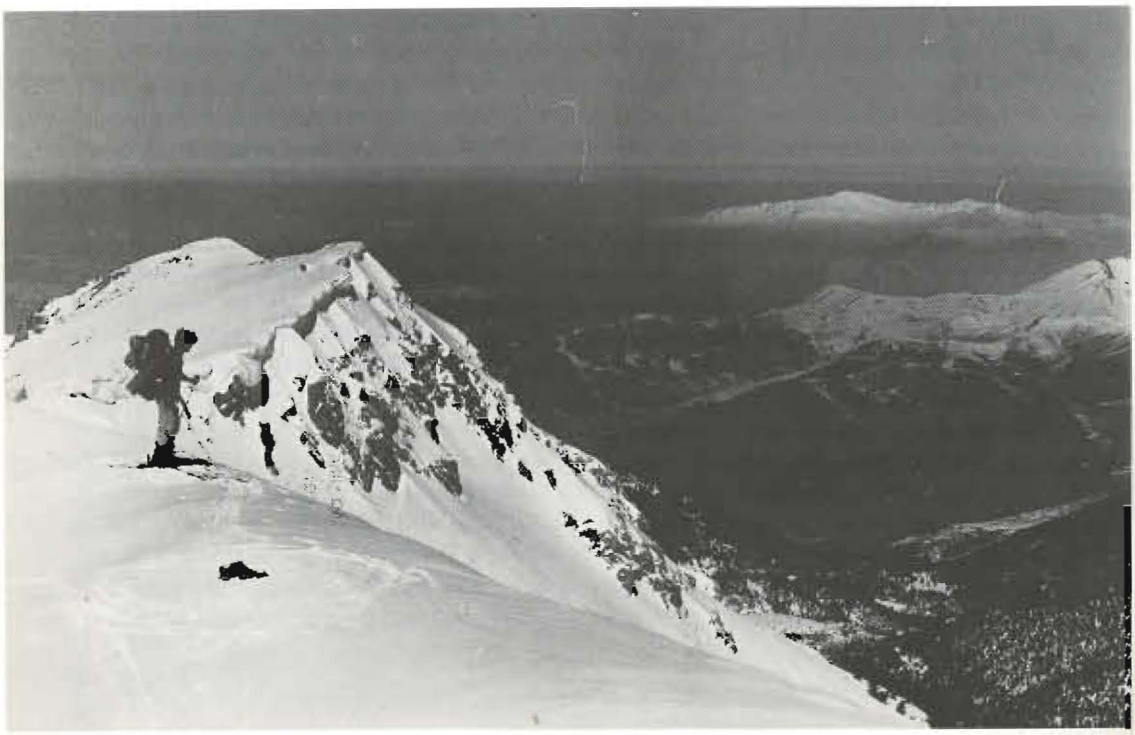

100. Φθινοπωρινό χρώμα, στο πανοραμικό αυτό του Παναχαϊκού όπως φαίνεται από τον Ερύμανθο

πλημμυρικά φαινόμενα, οι κρίσιμες πλαγιές γύρω απ' το Γλαύκο έχουν αναδασωθεί με κυπαρίσσια και σπάρτα. Τα φυσικά δάση είναι λίγα και φωλιάζουν σε μικρές υγρές κοιλάδες, με μεγαλύτερα αυτά γύρω απ' τις πηγές του Γλαύκου και τις πλαγιές του Μπαρμπά πάνω απ' τη Ρακίτα.

Πάνω στο φλύσχη κυλάνε πολλά μικρά ρυάκια την άνοιξη, αλλά οι πηγές είναι λίγες στα ψηλά (βρύση δίπλα στο καταφύγιο στο Πραστούδι). Σημαντικότατες οι δύο λίμνες - βάλτοι της Ρακίτας.

Στις πλαγιές του Παναχαϊκού κρύβονται μερικά απ' τα ωραιότερα παραδοσιακά χωριά της Αχαΐας, όπως οι Λαπαναγοί, σχεδόν έρημοι και τα χωριά της Ζουμπάτας (Σούλι, Μοίρα κλπ.). Τα τελευταία λέγονται και Αρβανιτοχώρια γιατί ιδρύθηκαν από Αρβανίτες γεωργούς και κτηνοτρόφους που κατέβηκαν στην Πελοπόννησο τον 14ο αιώνα, ύστερα από διαταγή του Βυζάντιου για να επαναποικήσουν τα ορεινά που είχαν αδειάσει από τις επιδημίες. Στα βόρεια ξεχωρίζει το ιστορικό Σαλμενίκο, κοντά στις πηγές του Φοίνικα ποταμού. Στα νότια η Δεμέστιχα, πατρίδα του ομώνυμου κρασιού και το Λεόντιο (Γουρζούμιτσα) κοντά στη θέση του ομώνυμου αρχαίου οικισμού.

Ας σημειωθεί πως πολλά απ' τα χωριά, εξ' αιτίας των κατολισθήσεων αλλά και γι άλλους λόγους - οικονομικούς, κοινωνικούς κλπ. - μεταφέρθηκαν χαμηλότερα και δημιούργησαν νέους οικισμούς στην παραλία. Αυτός είναι ο λόγος που βρίσκουμε πολλά σχεδόν έρημα χωριά στο Παναχαϊκό, όπως τα Χατζή, Κούμαρη, Παρασκευή, Γκραίκα, Βλωβοκά, Πάνω Σαλμενίκο, Δαμανίκι κ.ά.

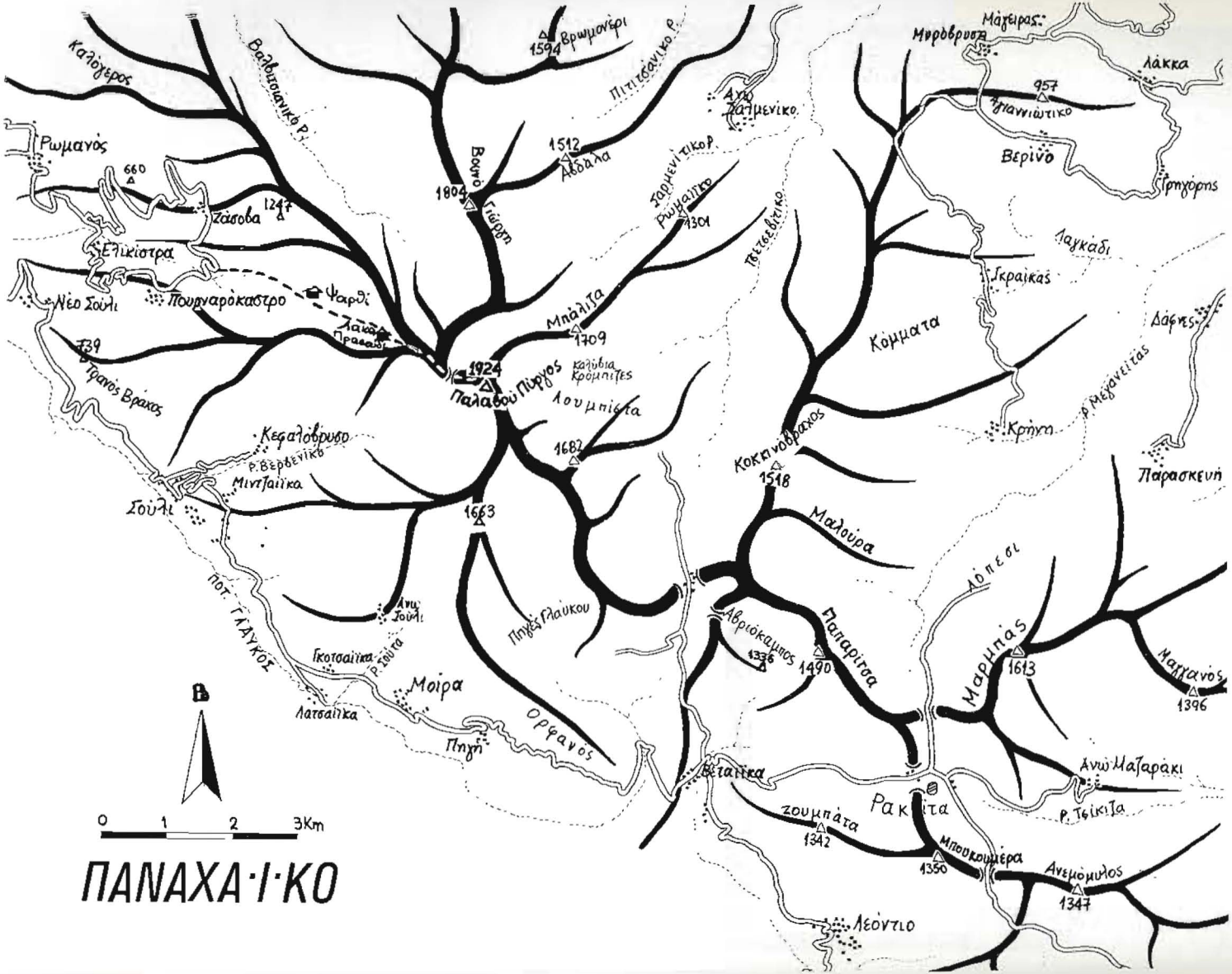
ΠΑΝΑΧΑΪΚΟ
Καλόγερος
Ρωμανός
660
Ζάσοβα
1247
Βαλβασιανικό Ρ.
Βουνό
1804
Γιώργη
1594
Βρωμονέρι
Πιτιτσάνικο Ρ.
1512
Αβάλα
Αγιο Ζαλμενίκο
Ζαρμενίτικο Ρ.
Ρωμαίικο
1301
Τσεζεβίκο
Μαγειρας
Μυροβρυσα
Λάκκα
957
Γιαννιώτικο
Βερίνο
Γρηγόρης
Λαγκάδι
Γκραικάς
Δάφνες
Κόμματα
Ρ. Μεγαλειτας
Κρήνη
Παρασκευή
Κοκκινοβράχος
1518
Μαλοίρα
Λόπεσι
Παπαρίτσα
Αβρισόκαμπος
1336
1490
Μαρμπας
1613
Μαγγανός
1396
Ανω Ματαράκι
Ρ. Τσικίτα
Ρακίτα
Μπουκουμέρα
1350
Ανεμόμυλος
1347
Λεόντιο
Ζουμπάτα
1342
Βλαΐτικα
Πηγή
Ορφανός
Πηγές Γλαύκου
Ποτ. Γλαύκος
Μοίρα
Λατσαΐτικα
Γκοτσαΐτικα
Ρ. Σούλι
Ανω Σούλι
Σούλι
Μιντζαΐτικα
Ρ. Βερβενίκο
Κεφαλόβρυσο
Τρανός Βράχος
139
Νέο Σούλι
Πουλαρόκαστρο
Ψαρδί
Λάκκα Πρασσού
1924
Παλαιού Πύργος
Καλύβια Κρομμιτζες
Μπάλιτα
1709
Λουμπίστα
1682
1663
Ελικιστρα

Αναβάσεις

Η συνηθισμένη ανάβαση γίνεται από την Πάτρα· μέσω Ρωμανού, Ελεκίστρας, φτάνουμε στο Πουρναρόκαστρο. Ακολουθώντας το δρόμο Πουρναρόκαστρο - Ζάστοβας συναντάμε μεγάλη ρεματιά. Το μονοπάτι ακολουθεί τις πλαγιές δίπλα απ' τη ρεματιά και παράλληλα μ' αυτήν οδηγεί στο πρώτο καταφύγιο «Σ. Γεροκωστόπουλος»;θέση Ψαθρί, υψόμετρο 1500μ. (1ω30΄ - 2ω). (Δεξιά μας έχουμε το δάσος των Αγ. Θεοδώρων, ένα από τα ελάχιστα δάση της νότιας όψης).

Μια ώρα ψηλότερα, στο δρόμο για την κορφή, βρίσκεται το δεύτερο καταφύγιο «Ι. Διακίδης», θέση Λάκκα Πρασούδι (πηγή), υψόμ.1800μ. Ακριβώς πάνω απ' το δεύτερο καταφύγιο υψώνεται ο Βοϊδιάς και πιο πίσω η ψηλότερη κορφή του, Παλαβού Πύργος (1ω).

Στη Λάκκα Πρασούδι φτάνουμε και από Καστρίτσι - Πύργο ΟΤΕ (δρόμος), με συντομότερη ανάβαση (1ω30΄ - 2ω). Από την κορφή μπορούμε να κατηφορίσουμε σε ομαλή, ασαφή κορυφογραμμή προς τα νότια και να πέσουμε στον Αβριόκαμπο, (2ω - 2ω30΄). Από το ορόπεδιο φεύγει μονοπάτι, περνάει ανάμεσα στις 1336 και 1490 και κατεβαίνει στη Ρακίτα (1ω). Αν συνεχίσουμε προς Λαπαναγούς (1ω) και μονή Μακελαριάς (1ω30΄ - 2ω), μπορούμε να ολοκληρώσουμε μια πολύ όμορφη διάσχιση του Παναχαϊκού.

Κατα τ' άλλα το βουνό είναι πολύ ομαλό και μπορούν να γίνουν πολλές ενδιαφέρουσες πορείες και διασχίσεις. Έχουν ανοιχτεί όμως πολλοί δρόμοι που ασχημαίνουν την πορεία (όπως αυτός από Αμβριόκαμπο προς διάσελο Βοϊδιά - Παλαβού Πύργο).

Οικολογία

Απ' όλα τα μεγάλα βουνά του Μωρηά, το πιο γυμνωμένο και διαβρωμένο είναι το Παναχαϊκό. Λίγα δάση μαραζωμένων ελάτων έχουν απομείνει γύρω απ' τις πηγές του Γλαύκου και στα ανατολικά πάνω απ' το Μικρόνι. Η αποδάσωση δείχνει παντού τις συνέπειές της: όλοι οι ορεινοί χείμαρροι και ιδίως αυτοί της δυτικής πλευράς κατεβάζουν τεράστιες ποσότητες χαλικιών που σωριάζονται στην κοίτη του Γλαύκου. Τα ίδια τα τοιχώματα της χαράδρας του Γλαύκου εγκατακρημνίζονται συνεχώς, παρά τις κάποιες προσπάθειες της Δασικής με αναδασώσεις κυπαρισσιών και σπάρτων. Έτσι αυτό που χαρακτηρίζει το βουνό είναι η εναλλαγή των δύο τύπων βιοτόπων (θαμνοτόπια - ορεινά λειβάδια) και αυτή των δύο τύπων εδαφών (ασβεστόλιθοι με γκρεμούς, χαράδρες κλπ. και φλύσχης με ομαλές κορφές, ρυάκια κλπ.). Στην περιοχή του φλύσχη, τα επιφανειακά νερά δημιουργούν πυρήνες θαμνώδους βλάστησης που περιβάλλονται από μεγάλα ομοιόμορφα λειβάδια. Ό,τι θα δούμε εδώ, είναι λίγα πουλιά αυτών των βιοτόπων (βλάχος, κοκκινόσπιζα, κούκος, ποντικογερακίνα) και μερικά ενδιαφέροντα λουλούδια, όπως: Viola parvula, V. aetolica, V. odotata, Ranunculus psilostachys, Corydallis densiflora, Dianthus tymphresteus, Geranium robertianum, και το κοινότερο κόκκινο G. subcaulescens, το ενδημικό του Παναχαϊκού Anthemis panachaica, καθώς και τα ενδημικά της Πελοποννήσου Aurinia moreana, Teucrium aroanium, Anthemis brachmanii, Centaurea affinis - ssp peloponnesiaca και Fritillaria conica. Τα λίγα θηλαστικά των ανοιχτών εκτάσεων αφήνουν επίσης τα σημάδια της νυχτερινής παρουσίας τους (σκαντζόχοιρος, αλεπού). Είναι ίσως χαρακτηριστικό ότι εδώ συ-

101. Βαλτοχελώνα (*Emys orbicularis*)

102. *Viola aetolica*

103. Κοκκινόσπιζα

104. *Aurinia moreana*

105. Μικρός γκιώνης στη φωλιά
Ο γονιός του (πάνω στην ένθετη) περνάει την ημέρα του κρυμμένος σε κάποιο γειτονικό δένδρο

ναντάμε κυρίως τις κοινές οαύρες και λιγότερο τις ενδημικές, αντίθετα με τα νοτιότερα βουνά.

Πιο ενδιαφέρουσα είναι η περιοχή της Ρακίτας που αν και σα μορφολογία δε διαφέρει απ' τα προηγούμενα, έχει την τύχη να φιλοξενεί μια εκτεταμένη βαλτολίμνη, με πολλά βούρλα, νερόφιδα και βατράχια. Οι πιο σημαντικοί κάτοικοι της λίμνης είναι η βαλτοχελώνα και ο αλπικός τρίτωνας που, αναπάντεχα, ζει στο μέτριο υψόμετρο της λίμνης (1150 μ και τόσο νότια), μέσα στο βαθύ νερό δύο - τριών τεχνητών λάκκων. Στα τριγύρω λειβάδια, ανάμεσα στα δαιδαλώδη σχήματα των στοών των ποντικών βρίσκουμε λίγες κίτρινες τουλίπες (Tulipa silvestris - australis) και δίπλα μια συγκρατημένα φοβισμένη οχιά που περιμένει υπομονετικά το επόμενο θύμα της. Στα μεγάλα δέντρα που περιβάλλουν την πηγή της Ρακίτας, κουρνιάζει ο γκιώνης που μόλις νυχτώσει στέλνει σ' όλο το οροπέδιο τη μεταλλική κραυγή του. Αν ακούσουμε πιο προσεχτικά, μπορούμε συνήθως να διακρίνουμε μια δεύτερη όμοια φωνή που έρχεται αδύναμη από πιο μακριά. Πρόκειται για δυο αρσενικούς γκιώνηδες που ορίζουν με τον τρόπο αυτό τις επικράτειές τους, αποφεύγοντας έτσι να έρθουν σε κοντινότερη επαφή που θα μπορούσε να καταλήξει σε συμπλοκή.

Ο γκιώνης είναι ένα μικρόσωμο είδος κουκουβάγιας που ζει κυρίως στις χαμηλές καλλιεργημένες κοιλάδες της νότιας Ευρώπης όπου η βασική του τροφή, τα νυχτόβια έντομα, υπάρχουν σε μεγάλους αριθμούς. Πολλές φορές τον ουναντάμε και οτην ορεινή ζώνη των βουνών μας, σε περιοχές με πολλά ξέφωτα. Όταν φτάνει ο χειμώνας που τα έντομα πεθαίνουν, ο γκιώνης παίρνει το δρόμο για την Αφρική. Μόνο οτα χαμηλά της νότιας Ελλάδας, όπου το κλίμα είναι ιδιαίτερα μαλακό, μένει όλο το χρόνο. Σα νυχτόβιο αρπακτικό που είναι, ο γκιώνης διαθέτει όλες τις προσαρμογές της ομάδας αυτής στο νυχτερινό κυνήγι. Τα μεγάλα μάτια του είναι πολύ ευαίσθητα σε χαμηλούς φωτισμούς και βλέπουν τόσο καθαρά στο φεγγαρόφωτο όοο μπορούμε εμείς να δούμε στο φως του ήλιου. Η ακοή του, που είναι πιο ευαίσθηση στο μήκος κύματος των ήχων που παράγει η λεία (π.χ. το ψιθύρισμα των φτερών ενός σκώρου), βασίζεται πολύ οτους στρογγυλούς πουπουλένιους δίσκους γύρω από τα μάτια, που συγκεντρώνουν τους ήχους στα αυτιά και στο ότι το νευρικό κέντρο της ακοής καταλαμβάνει σημαντικό όγκο στον εγκέφαλό του.

Ο πιο σημαντικός πάντως βιότοπος του Παναχαϊκού είναι τα εκτεταμένα θαμνοτόπια που περιβάλλουν απλόχωρα όλο τον κεντρικό όγκο. Καθώς τα θαμνοτόπια αυτά σπάνε σε χιλιάδες μικρές ενότητες, χωρισμένες με ξέφωτα (παλιά χωράφια) και συστάδες δέντρων – συχνά άγρια καρποφόρα, όπως αγριοκορομηλιές, γκορτσιές κ.ά. – φιλοξενούν μια μεγαλύτερη ποικιλία ζωϊκών ειδών και σίγουρα σε μεγαλύτερους αριθμούς. Ο παράδεισος των νότιων ημιορεινών θαμνοτόπων δίνει τροφή και προστασία σε μια αρμονικά κλιμακωμένη πανίδα που αριθμεί πολλές αλεπούδες, ασβούς και κουνάβια, λίγους – πια – λαγούς, πολλά πελέκια, ποντίκια και αρουραίους και αρκετές κουκουβάγιες και γκιώνηδες. Όλα αυτά τα ζώα αξιοποιούν τις πλούσιες πηγές τροφής που σχετίζονται με τον άνθρωπο και την επίδρασή του στο τοπίο – καλαμπόκια, αμπέλια, καρποφόρα δέντρα, ανοιχτές στέρνες, ξερολιθιές. Τα αρκετά κοινά για την Πελοπόννησο, οικοσυστήματα αυτά έχουν πολύ λίγο μελετηθεί όσον αφορά στην οικολογία τους και συνήθως θεωρούνται συλλήβδην υποβαθμισμένες πρώην δασικές εκτάσεις με ασήμαντη άγρια ζωή. Μια νύχτα έξω απ' τη Δεμέστιχα θα άλλαζε γνώμη στον προσεκτικό παρατηρητή.

ΑΠ' ΤΟ ΠΑΝΑΧΑΪΚΟ ΣΤΟΝ ΕΡΥΜΑΝΘΟ

Ανάμεσα στο Παναχαϊκό και τον Ερύμανθο απλώνεται μια ημιορεινή περιοχή πού σίγουρα δεν έχει τα χαρακτηριστικά εκείνα του μεγάλου βουνού, λόγω όμως της έκτασης και της γεωγραφίας της παίζει σπουδαίο ρόλο στη συνέχεια του βορεινού τείχους. Παράλληλα, η περιοχή αυτή, τα Νεζερά, είναι σπαρμένη από παλιά χωριά και γεγονότα, δεμένα με τα γύρω μεγάλα βουνά.

Καθώς το ορεινό ανάγλυφο της περιοχής είναι δαιδαλώδες και ασαφές, περισσότερο κατανοητό είναι το παρακάτω γεωγραφικό μοντέλο της: φανταστείτε ένα υψίπεδο στα 800 μ που εκτείνεται από τα Καλάβρυτα μέχρι πάνω απ' την Πάτρα και που το ορίζουν τέσσερεις ποταμοί και το διατρέχει διαγώνεια ένας άλλος. Τα τέσσερα πλευρικά ποτάμια είναι: ο Πείρος στα δυτικά, που πηγάζει στην καρδιά του Ερύμανθου, το Μανεσαΐικο ρέμα στα νότια και ανατολικά που έρχεται από το Καλιφώνι και στα βόρεια ο Γλαύκος και ο παραπόταμος του Σελινούντα, το Διβουλαΐικο ρέμα που ξεκινάνε κάπου απ' τα Βεταΐικα.

Το σημαντικότερο ρέμα της περιοχής είναι ο καθαυτό Σελινούντας που πηγάζει πάνω απ' τη Βλασίσ και που ενώνεται γρήγορα με το Διβουλαΐικο και λίγο παρακάτω με το Μανεσαΐικο και διασχίζει το στένωμα Παναχαϊκού - Κλωκού, μέσα σ' ένα θεαματικό κατάφυτο φαράγγι. Ο Σελινούντας χωρίζει στα δύο την περιοχή μας: στα ανατολικά η Κρανιά και στα δυτικά η άμορφη λοφοσειρά των Νεζερών, τριγυρισμένη από χωριά, χωράφια και μικρούς αγροτικούς οικισμούς. Η Κρανιά κορυφώνεται στα 1304 μ. και φτιάχνει μια μικρή ομαλή κορυφογραμμή, στο μεγαλύτερο μέρος της σκεπασμένη με χρυσά δάση βελανιδιών.

Στο βόρειο άκρο της κορυφογραμμής πέφτει πάνω από το ποτάμι ένα εντυπωσιακό κροκαλοπαγές ντουβάρι και πάνω στην πιο ψηλή κορφή του φωλιάζει το μοναστήρι της Παναγιάς της Μακελαριάς. Το μοναστήρι θεμελιώθηκε το 532, επί Ιουστινιανού και πήρε την τελική μορφή του το 1805. Παλιότερα λεγόταν Παναγιά η Λιθοστρωτίτισσα, εξ' αιταίς της θέσης του, αλλά μετά από έναν αλληλοσκοτωμό Τούρκων που διαφώνησαν για την τύχη του πήρε τ' όνομα Μακελαριά. Κάτω απ' το μοναστήρι, το ποτάμι δρασκελίζεται από ένα μικρό πέτρινο γεφύρι, που παρόλα τα 200 τόσα χρόνια του (χτίστηκε το 1783) στέκεται θαλερό σαν την αιωνιότητα δίπλα στον τσιμεντένιο συμπέθερο που του φορτώσανε. Το σημείο λέγεται Γυφταπήδημα σ' ανάμνηση της επίδοσης ενός γύφτου που, κάποτε που τον κυνηγούσαν οι Τούρκοι, έδωσε μια και πήδηξε δίνοντας όνομα στον πόρο και ζωή σε λόγου του.

Το μονοπάτι που έρχεται απ' τους Λαπαναγούς, περνάει το γεφύρι και ανηφορίζει προς το μοναστήρι, είναι ο παλιός μουλαρόδρομος που ένωνε τα Καλάβρυτα με την Πάτρα. Από δω πέρναγαν τα καραβάνια των ζώων που κουβάλαγαν τα αγαθά κσι τα νέα του έξω κόσμου στους βουνίσιους και τους έπαιρναν τον καρπό, το τυρί και τα μυαλά.

Κι ο Ιμπραήμ με το στρατό του, απ' αυτό το δρόμο ανέβηκε για να πατήσει τα Καλάβρυτα. Λένε μάλιστα πως κοιμήθηκε στη βρύση του Δεσπότη (λίγο πάνω απ' το μοναστήρι) και πως ξύπνησε μόνο χάρη στη δειλία του Νενέκου που τιμωρήθηκε υστερότερα απ' τους Ρωμιούς.

Τα σπουδαιότερα χωριά της περιοχής είναι οι δυο Μποντιάδες. Ήσυχα φθίνουν στ' ανατολικά οι Λαπάτες, το Τρεχλό και τα άλλα μικρά αγροτικά χωριά.

Αντίθετα με τις βελανιδιές της Κρανιάς, τα ορεινά Νεζερά σκεπάζονται κυρίως με μια εναλλαγή πυκνών θαμνότοπων και φρυγάνων. Για την πανίδα της περιοχής

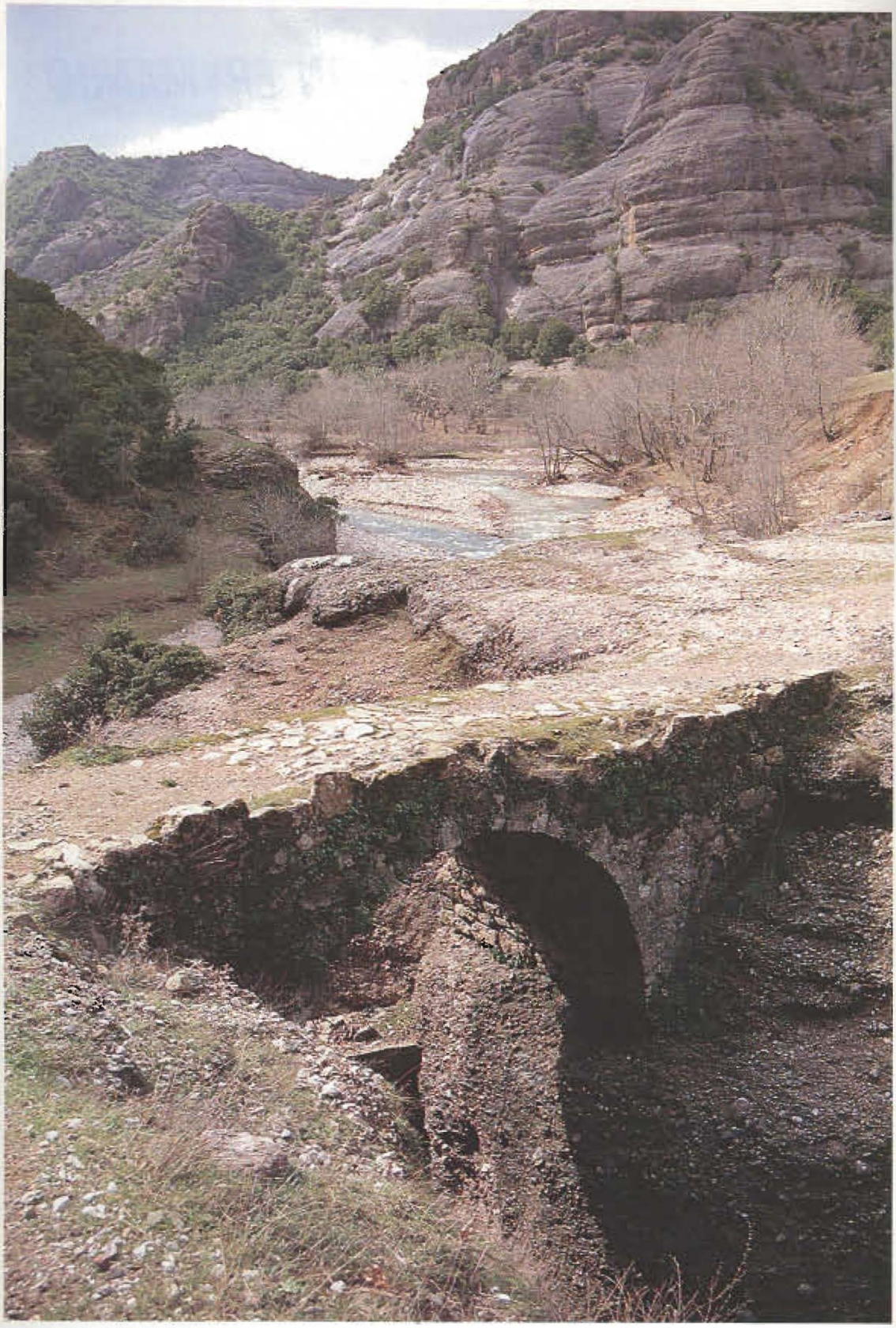

106. Το γεφύρι Γυφταπήδημα, στην κροκαλοπαγή κοιλάδα του Σελινούντα

106. Το γεφύρι Γυφταπήδημα, στην κροκαλοπαγή κοιλάδα του Σελινούντα
107. Ενα κιρκινέζι (Falco naumanni) με φόντο τον Ερύμανθο

αυτής ιδιαίτερη αξία έχουν οι καλλιέργειες των χωριών (πολλά αμπέλια, καλαμπόκια, κηπευτικά κ.ά.).

Τα κυριότερα χωριά των Νεζερών είναι το Λόπεσι (Καταρράχτης), η Καλάνιστρα με τα ωραία σπίτια, το Κομπηγάδι, το Γκέρμπεσι (Προφήτης Ηλίας). Η ημιορεινή έκταση μακραίνει προς τα βόρεια όπου συναντάμε σκόρπια χωριά όπως του Μπαρδικώστα (Κρυσταλλόβρυση), τη Βαλατούνα (Πετρωτό), την Τοπόλοβα (Αγ. Παρασκευή) καιακριβώςπάνω απ' την Πάτρα, το μοναστήρι του Ομπλού.

Οικολογία

Τα γρήγορα νερά του Σελινούντα χωρίζουν δύο διαφορετικές μορφές βλάστησης: τα πρεμνοφυή δρυοδάση της Κρανιάς και τους θαμνότοπους των Νεζερών. Καθώς ολόκληρη η μεγάλη ημιορεινή αυτή περιοχή ήταν ιδιαίτερα βολική για τους ανθρώπους (μαλακό ανάγλυφο, ήπιος χειμώνας), η μακροχρόνια και μόνιμη ανθρώπινη παρουσία έχει διαμορφώσει τη μορφή του τοπίου. Η εικόνα του πυκνού δάσους των βελανιδιών οφείλεται στη συχνή υλοτομία των νεαρών παραφυάδων για καυσόξυλα. Αυτή όμως η μορφή του δάσους είναι ιδιαίτερα βολική για την άγρια ζωή. Άλλωστε οι βελανιδιές είναι από τα αρχαιότερα δέντρα της Ελλάδας κι έτσι υπάρχουν πολύ περισσότερα είδη εντόμων προσαρμοσμένα σ' αυτές απ' ότι στο έλατο για παράδειγμα. Στα έντομα αυτά βασίζονται για να ζήσουν, οι σαύρες, ο γκιώνης που τρέφεται με νυχτόβιους σκώρους και τα μικρά πουλιά των πλατύφυλλων που χρειάζονται την ανοιξιάτικη σοδειά από κάμπιες για να μεγαλώσουν τα μικρά τους (ένα ζευγάρι καλόγεροι, μαζεύουν περίπου 700 κάμπιες τη

ΚΡΑΝΙΑ
Παπαρίτσα
1490
Αβριόκαμπος
Ανεμόμυλος
1347
Ρα
Μπουκουμίρα
1350
Ζουμπάτα
1342
Λαπαναχρί
Μονή Μακελαρίας
1008
Κουταβαίικα
Καραλίβρυσο
Λεόντιο
Καλιάρι
Βαθύ Ρ.
ΣΕΛΙΜΟΥΝΤΑΣ
1168
Υψηλή Ράχη
Αετοφωλιά
1055
Λάζος
979
1113
Κατσαΐταλίκα
Δεμεστίχα
Μέγας Ποντιάς
Μικρός Ποντιάς
Καρούδι
Ζουμπάς
1200
1178
1115
Κρανιά
Ρ.Βαρβένικο
Ανω Ζουλι
Ζουλι
1161
Όρφανος
Μοίρα
Πηγή
ΓΛΑΥΚΟΣ
1000
Μπιλίρι
Πέτρωτο
1022
Αγωλες
Αγ.Παρασκευή
1135
Ρα.Ξηρίτσου
1170
Κρυσταλλόβρυση
Τουρνόκαστρα
Καταρρακτης
Ξυνίκους
893
Μιραλι
Ρ.Βορμα
Αγ.Γιώργης
Ρόδιά
Χαλανδρίτσα
Λαγκάδι
Καλαντόστρα
Καλαμος
Πλάτανος
Δενδρά
Ν.Κουτσιάδι
Κάτω Βλασία
ΠΕΙΡΟΣ ΠΟΤ.
Ηλιόλακκες
0
1
2
3Km

μέρα για τα μικρά τους). Ο κυριότερος κυνηγός εντόμων στα μέρη αυτά είναι το κιρκινέζι (Falco naummani), ένα μικρό γεράκι που μοιάζει πολύ με το βραχοκιρκίνεζο, αλλά είναι αποδημητικό και ζει σε αγέλες. Τα κιρκινέζια έρχονται από την Αφρική την άνοιξη και φωλιάζουν πάντα στο ίδιο μέρος ομαδικά, κατά προτίμηση κάτω από τα κεραμίδια παλιών σπιτιών, όταν δεν υπάρχουν διαθέσιμα βράχια. Ενώ οι άνθρωποι των χωριών δεν τα πειράζουν, αυτά λιγοστεύουν χρόνο με το χρόνο πέφτοντας θύματα έμμεσης δηλητηρίασης από τα εντομοκτόνα που ρίχνονται στα χωράφια. Μια από τις τελευταίες αποικίες κιρκινεζιών στην Πελοπόννησο βρίσκεται στις Λαπάτες, μικρό χωριό κοντά στις δρυς της Κρανιάς. Στα θαμνοτόπια των Νεζερών τα γίδια έχουν ανοίξει ένα πολυδαίδαλο δίκτυο μονοπατιών. Σ' αυτά τα μέρη νωρίς την άνοιξη φυτρώνουν εντυπωσιακά ορχεοειδή.

Τα ποτάμια της περιοχής συνθέτουν ένα δίκτυο τελείως διαφορετικών βιοτόπων. Καθώς το μεγαλύτερο μέρος του ρου τους είναι μακριά από χωριά και δρόμους, η ζωή του ποταμού συνεχίζεται ανέγγιχτη απ' τους ανθρώπους. Η βλάστηση στις όχθες αποτελείται από λόχμες ιτιάς και πλατανιών που συγκρατούν το υγρό χαλικόστρωμα. Στην ήσυχη κοίτη του Σελινούντα κολυμπάνε ακόμα ποταμίσιες πέστροφες και κυνηγάει η βίδρα – το κυνοπόταμο, όπως το λένε στο βόρειο Μωρηά. Η βίδρα περιπλανιέται τις νύχτες ψαρεύοντας κατά μήκος του ποταμού και συνήθως χτυπάει τα αργά ψάρια και καβούρια. Καμιά φορά κυκλοφορεί και τη μέρα και είναι τότε που τυχαίνει να τη δει κάποιος ντόπιος που δε διστάζει να την πυροβολήσει. Οι ντόπιοι πιστεύουν ότι οι όρχεις της βίδρας έχουν θεραπευτικές ιδιότητες και διηγούνται αρκετές απίστευτες ιστορίες γύρω απ' αυτή την πίστη. Στο ίδιο ποτάμι ξεχειμωνιάζουν οι ποταμότρυγγες, μικρά παρυδάτια πουλιά και χαμηλά πάνω απ' το νερό φεύγει με μια άξαφνη φωνή ο νεροκότσυφας.

108. Δυό ποταμότρυγγες στο Σελινούντα, χειμώνα

ΕΡΥΜΑΝΘΟΣ

Τα τρία πιο ενδιαφέροντα βουνά του Μωρηά: Ταύγετος, Χελμός, Ερύμανθος. Ο Ταύγετος, πολυτραγουδισμένος, είναι ο ψηλότερος, το αρσενικό παιδί αυτής της γης. Ο Χελμός ο άγριος είναι το θεϊκό λημέρι, το απρόσιτο βουνό. Και για τον Ερύμανθο τι απόμεινε; Αποτραβηγμένος, αυστηρός και σιωπηλός, επικρεμάμενος πάνω απ' το Ιόνιο και τον κάμπο της Αχαγιάς, στέκει μετέωρος και βαρύς μέσ' τη μοναξιά του. Ο Ερύμανθος με τις βαθύσκιες χαράδρες, ο γεμάτος νερά και ζωή, αυτός που κρατάει την πιο γερή παραδοσιακή κτηνοτροφία στο Μωρηά, ο άγνωστος Ερύμανθος.

«Διψάν οι κάμποι για νερό και τα νερά για χιόνι, διψάει κι ο δόλιος ο Ωλονός για τους παλιούς του κλέφτες»

Το λαϊκό όνομα του βουνού είναι Ωλονός που το δίνουν συνήθως στην ψηλότερη κορφή. Το αρχαίο όνομα Ερύμανθος, με το οποίο οι ντόπιοι ονοματίζουν τον Προφήτη Ηλία, το πήρε από τον Ερύμανθο, απόγονο του Λυκάονα, του βασιλιά της Αρκαδίας.

Ο Ερύμανθος με τη θέση του και τη μορφολογία του συγκέντρωσε τους καταδιωγμένους και τους αντάρτες όλων των εποχών. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν λημέρι του αρματωλού Γιάννη Γιαννιά απ' την Προστόβιτσα. Στ' αντάρτικο από τα διάσελα και τις ράχες του βουνού συχνά πέρναγαν οι άντρες του γερο-Αντρίτση.

Το συγκρότημα του Ερύμανθου που εξετάζουμε σ' αυτό το λήμα είναι το ψηλότερο μιας μεγάλης ορεινής περιοχής που φτάνει μέχρι τα Τρόπαια. Όμως αυτό που δίνει ενότητα στον ογκο του κυρίως Ερύμανθου είναι ο άξονας της οροσειράς (Τρείς Γυναίκες - Καλλιφώνι - Ωλονός - Αϊλιάς) και η, έστω διακοπτόμενη, αλπική ζώνη. Τα νοτιότερα βουνά όπως η Λάμπεια και το Αφροδίσιο αν και ορεογραφικά είναι στενά δεμένα μ' αυτό τον όγκο, λόγω της μορφής τους περισσότερο εντάσσονται στο σύστημα «κορυφές - ποτάμια» παρά στην έννοια του πλήρους ορεινού οικοσυστήματος του ψηλού βουνού.

Ο Ερύμανθος αποτελείται από μια σειρά κορυφών, λίγο ευθυγραμμισμένων σε μια σχηματική κορυφογραμμή. Ανατολικά, πάνω απ' τον παραδοσιακό οικισμό της Κέρτεζης, υψώνεται η κορφή Τρεις Γυναίκες (1795 μ.). Η κορφή είναι δασωμένη και απότομη και ακουμπάει με το Καλλιφώνι στα 1670 μ. απλώνοντας ράχες και προς το Δροβολοβό. Το Καλλιφώνι (1996 μ.) είναι πιο ομαλό και αρκετά δασωμένο: μια τυπική ασβεστολιθική κορφή με γυμνό κεφάλι. Στη ΒΑ ράχη του φωλιάζουν οι δύο Βλασίες, όμορφος οικισμός με στιβαρά παραδοσιακά σπίτια, που τον έχτισαν στις αρχές του 17ου αιώνα βοσκοί από τον Άγιο Βλάσιο της Ευρυτανίας. Στη νότια μεριά του Καλλιφωνιού χώνεται το Λεχούρι που επικοινωνεί με τη Βλασία από το Λεχουρίτικο διάσελο (1550 μ. ανάμεσα στην 1996 και το Σκουτέλι). Πάνω απ' τη Βλασία ανοίγεται μια όμορφη, γεμάτη νερά και δάση κοιλάδα, όπου τρέχει ένα μικρό ποτάμι που δεν είναι άλλο από το Σελινούντα στο ξεκίνημά του. Η κοιλάδα αυτή σχηματίζεται ανάμεσα στο Καλλιφώνι και τη Λεπίδα κι έχει για προσκεφάλι τον

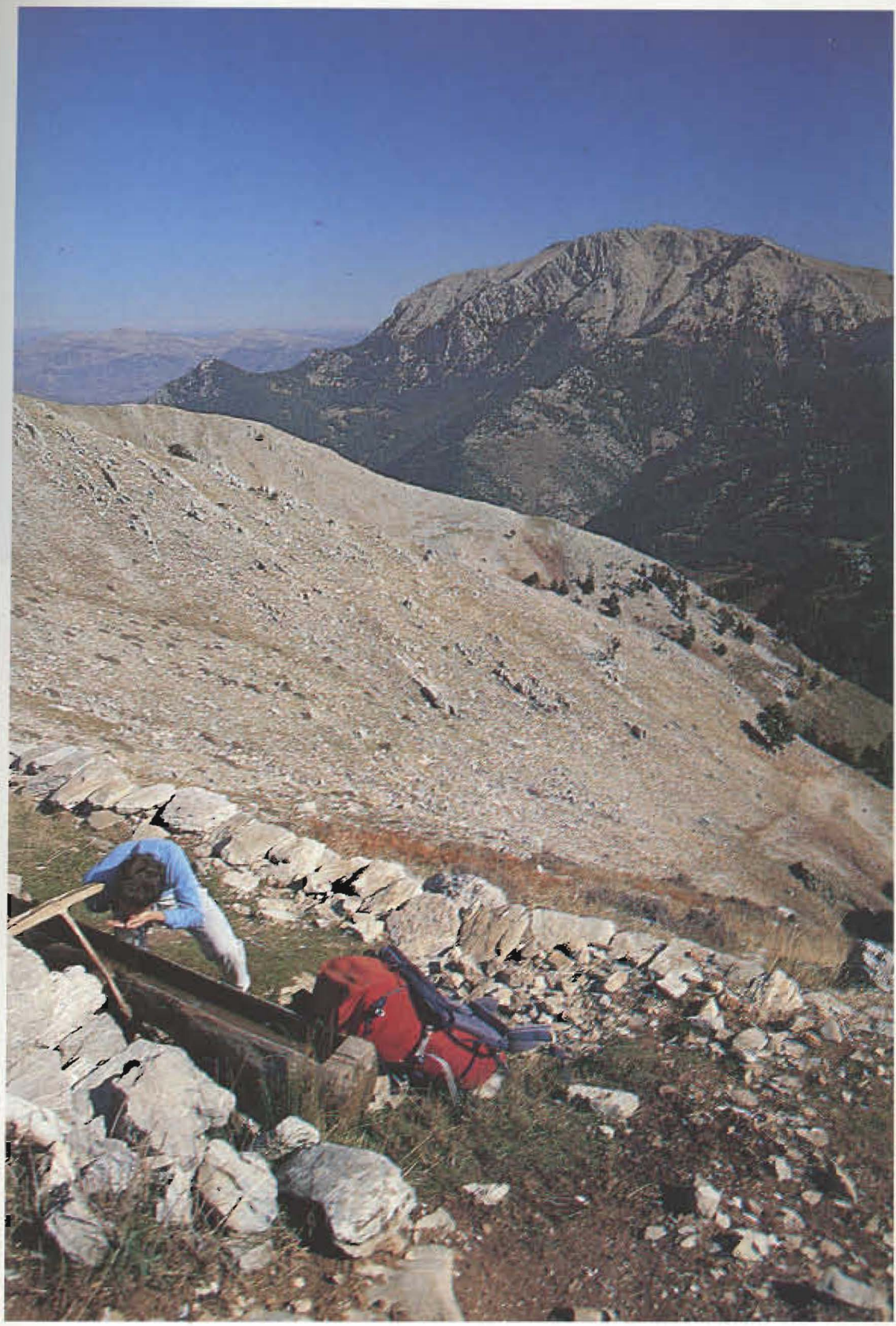

109. Πηγή στη Λεπίδα. Κάτω μας η κοιλάδα της Βλασίας και απέναντι ο απόκρημνος όγκος του Καλλιφωνιού

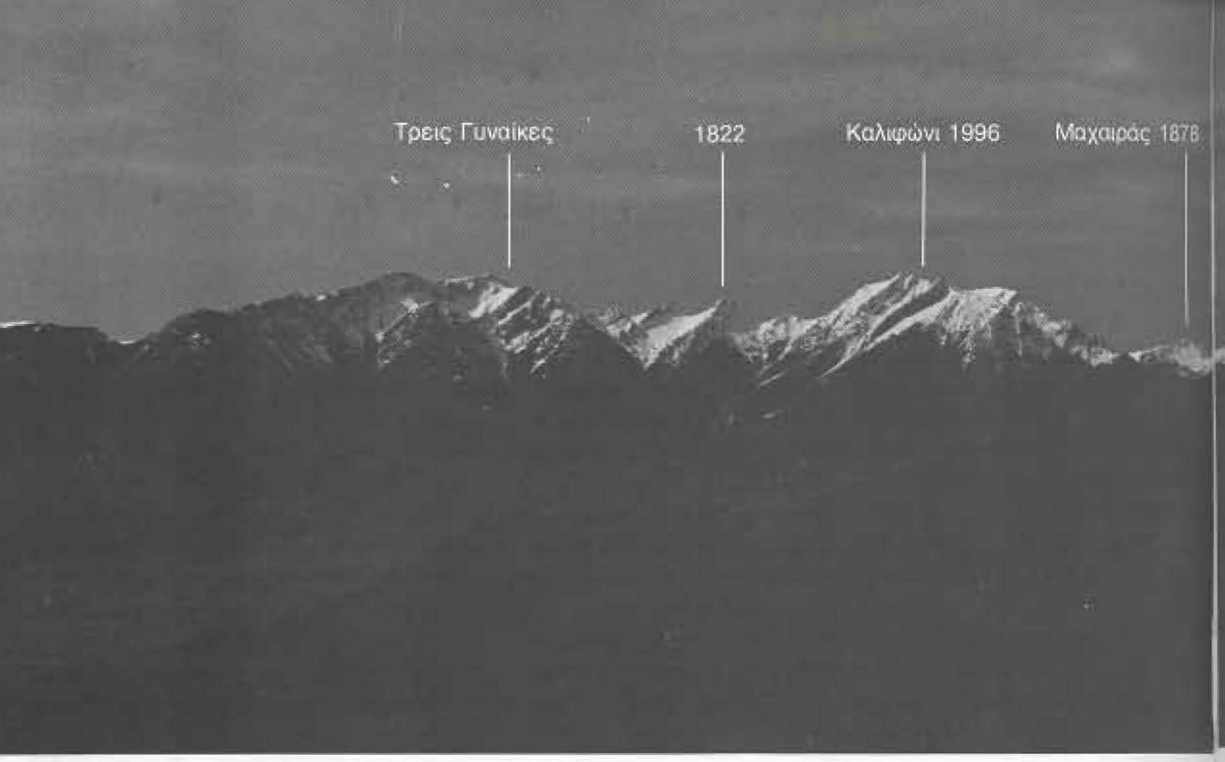

110. Γενική άποψη της ΒΑ όψης του Ερύμανθου

δύσβατο Μαχαιρά (1878 μ.), έναν κάπως ανεξάρτητο όγκο του βουνού (που λέγεται και Ψηλές Κορφές). Γύρω απ' τις νότιες απολήξεις του Μαχαιρά βρίσκουμε το κεφαλοχώρι Λιβάρτζι, το Πορετσό (τώρα Αγράμπελα) με το παλιό μοναστήρι της Κοιμήσεως Θεοτόκου και τη μικρή Γερμοτσάνη (τώρα Πλατανίτσα). Το διάσελο της Γερμοτσάνης (1430 μ.) είναι το χαμηλότερο πέρασμα ανάμεσα στη νότια και τη βόρεια πλευρά του Ερύμανθου και από δω γινόταν η επικοινωνία των νότιων χωριών με τη Βλαάια και την Πάτρα.

Δυτικά απ' αυτό το διάσελο αρχίζει ο κυρίως Ερύμανθος που οι κορφές του ξεπερνούν τα 2000 μ. και κατά συνέπεια είναι ο μόνος όγκος που εμφανίζει αλπική διαμόρφωση. Αποτελείται από πλακώδεις ασβεστόλιθους και συχνές στρώσεις κερατόλιθου και φλύσχη, στις οποίες οφείλονται οι άφθονες πηγές και οι πολλές επιφανειακές απορροές. Το σύστημα των μεγάλων κορυφών φτιάχνεται απ' την ψηλή επίπεδη κορυφογραμμή του Αϊ-Λιά (ή Προφήτης Ηλίας 2124 μ.) και τον όγκο Λεπίδα (1893 μ.) - Μουγγίλα (2169 μ.) που χωρίζεται απ' το μεγάλο χαρακτηριστικό διάσελο (Στάνη Κατσιδήμα, 1850 μ.) με τον επιβλητικό κώνο της ψηλότερης κορφής (Ωλονός 2221 μ.). Κάτω απ' την κορφή και βόρεια του διάσελου απλώνεται ο Κάμπος Ωλονού (1600 με 1680 μ.), ένα καθαρό οροπέδιο όπου υπάρχουν πλήθος νερά (καλύτερες πηγές η Κοκκινόβρυση και η βρύση του Κατή) και γραίκια (έτσι λέγονται οι καλύβες των κτηνοτρόφων).

Από τα νερά της περιοχής της κορφής σχηματίζονται δυο ποτάμια που ρέουν αντιπαράλληλα στις δυό μεγάλες χαράδρες του βουνού και βγαίνουν η μια στο Αλεποχώρι κι η άλλη στα Λακκώματα. Και οι δυο χαράδρες είναι πολύ ενδιαφέρουσες και γεμάτες καταρράχτες που ασημίζουν στα πανύψηλα πλαϊνά τους ντουβάρια. Στη Λαγκαδιά των Λακκωμάτων (αρχαίος Πείρος ποταμός) την άνοιξη αστράφτουν τα παροδικά νερά του Γκρεμιστού, ενώ στην Ποταμιά των Αλεποχωριτών

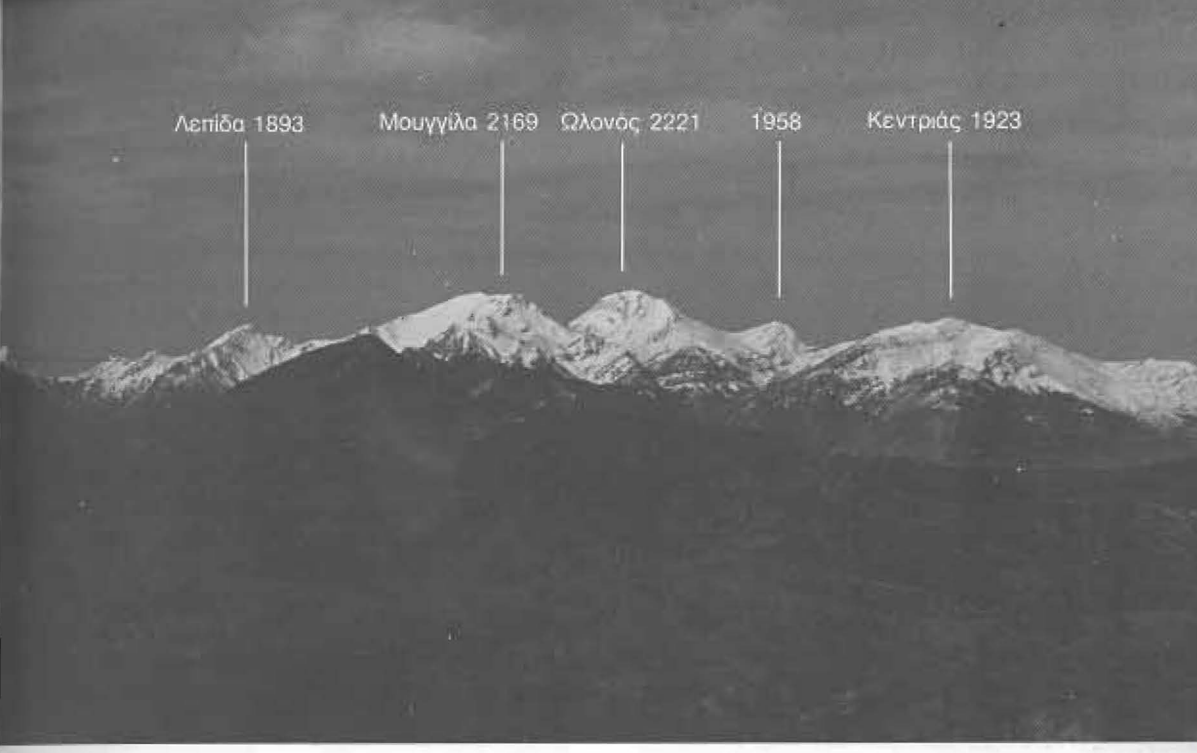

(αρχαίος Τεθρέας ποταμός) τα νερά είναι μονιμότερα και ακόμα και τον Αύγουστο τρέχει ένας μεγάλος κλιμακωτός καταρράχτης. Σ' αυτή τη χαράδρα, πάνω σ' ένα ελάχιστα φανερό ζωνάρι είναι χτισμένο το επί Τουρκοκρατίας μοναστήρι των Αγίων Ταξιαρχών. Η θέση είναι ταυτόχρονα πανέμορφη και οχυρή, όπως σ' όλα τα βουνίσια μοναστήρια. Πίσω απ' το μοναστήρι βροντάνε τα νερά ενός μεγάλου καταρράχτη.

Η ράχη του Αϊ-Λιά είναι η μόνη καθαρή κορυφογραμμή του βουνού. Το κεφαλοχώρι Καλέντζι βρίσκεται στο δυτικό χαμήλωμα της ράχης, ενώ η Δερβινή (τώρα Κρυόβρυση), τα Καλύβια κι η Προστοβίτσα (τώρα Δροσιά) στα νότια. Στο διάσελο Πορετσού - Δερβινής (1290 μ.) είναι που ακσυμπάει ο Ερύμανθος με τη Λάμπεια. Λίγο βόρεια απ' το Καλέντζι, ακριβώς στην έξοδο της χαράδρας, τέλεια παραλλαγμένα μέσα στο βουνό, στέκονται δύο απ' τα πιο κτηνοτροφικά χωριά του βουνού, το Αλεποχώρι (με 5000 γιδοπρόβατα) και το Γρεβενό (τώρα Σπαρτιάς, 1500 ζώα). Το Αλεποχώρι έχει ανακηρυχτεί παραδοσιακός οικισμός. Στον πάνω μαχαλά, σε οχυρή θέση, σώζεται σε καλή σχετικά κατάσταση ο πύργος του Τσαλαμιδά (τριώροφος με ψηλότερο το μπούρτζι του).

Το βουνό συμπληρώνει ένας ακόμη μικρός όγκος, το Ραϊδοβούνι (1923 μ.) που ακουμπάει τον ώμο του Ωλονού και φεύγει προς τα βόρεια, αφήνοντας απότομες πλαγιές στα δυτικά και άλλες ομαλές, γεμάτες δολίνες προς τα ανατολικά. Τα κυριότερα χωριά της βάσης του είναι τα Λακκώματα (3500 γιδοπρόβατα), στην έξοδο της χαράδρας Λαγκαδιάς και ακριβώς κάτω απ' του Μίχα και την Τσαπουρνιά. Πιο πέρα η Σποδιάνα (τώρα Χρυοοπηγή), κοντά στ' ονομαστό μοναστήρι της Παναγιάς της Χρυσοποδαρίτισσας και παραπέρα το Καλούσι.

Η οικονομία του βουνού στηρίζεται περισσότερο στην κτηνοτροφία και λιγότερο στον τουρισμό. Κάθε χωριό έχει τα στανοτόπια του και τα γραίκια του στο

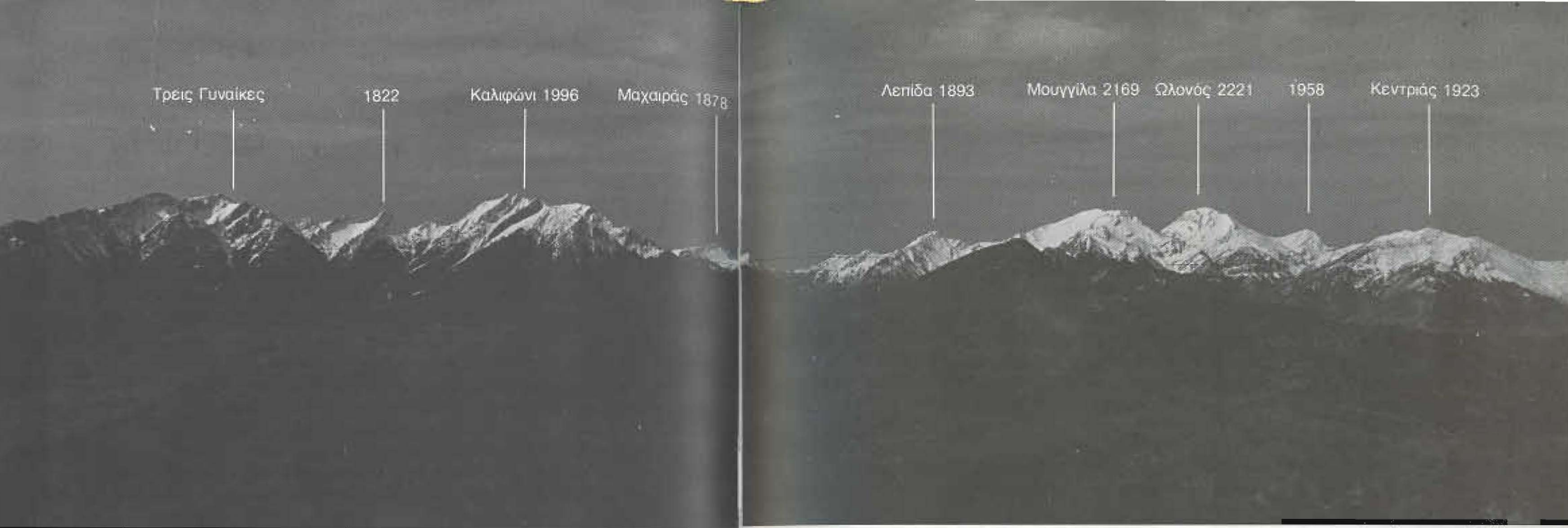

Γενική άποψη της ΒΑ όψης του Ερύμανθου

111. Η πόρτα του μοναστηριού των Ταξιαρχών Μια Campanula versicolor κρατάει την είσοδο

112. Αγιογραφίες στο έρημο μοναστήρι

βουνό. (Διάσελο Ωλονού: 12 γραίκια, Κάμπος Ωλονού 3, Τοποθεσία Λακκώματα Γρεβενού 8 κτλ.). Αρκετά γραίκια μετεωρίζονται σε τελείως απόμακρα σημεία όπως αυτά στις δυτικές ράχες του κώνου του Ωλονού (στα Ξαρχίτικα 1300 μ. και μερικά ψηλότερα, στα 1580 μ.). Ένα μεγάλο μέρος των λιβαδιών είναι ιδιόκτητα και τα τελευταία χρόνια τα διεκδικούν δικαστικά οι γύρω κοινότητες. Υπάρχουν πολλοί νέοι στα γραίκια, φαινόμενο μοναδικό για τον ορεινό Μωρηά. Οι τσομπαναραίοι του Ερύμανθου συντηρούν τη φέτα οε βαρέλια δρύϊνα που τα κρύβουν σε ίσκιους ή σπηλιές (χαρακτηριστική η σπηλιά - ψυγείο στη Λιθαρόστρουγγα Λακκωμάτων με σιδερένια καγκελόπορτα!).

Στα γραίκια του Κάμπου Ωλονού βρίσκουμε κομμάτια απ' τα συντρίμια συμμαχικού αεροπλάνου που τσακίστηκε εδώ στη διάρκεια της κατοχής.

Κυριότερος πόλος τουρισμού, ο παραθεριστικός οικισμός Μίχα-Τσαπουρνιάς που παίρνει ζωή μόνο το καλοκαίρι. Απ' αυτό τον ιδιόμορφο πολύχρωμο οικισμό ξεκινάει και το μονοπάτι για τη συνηθέστερη ανάβαση προς τον Ωλονό, μια και η Τσαπουρνιά είναι η ψηλότερη προσπέλαση στο βουνό (1000 μ.).

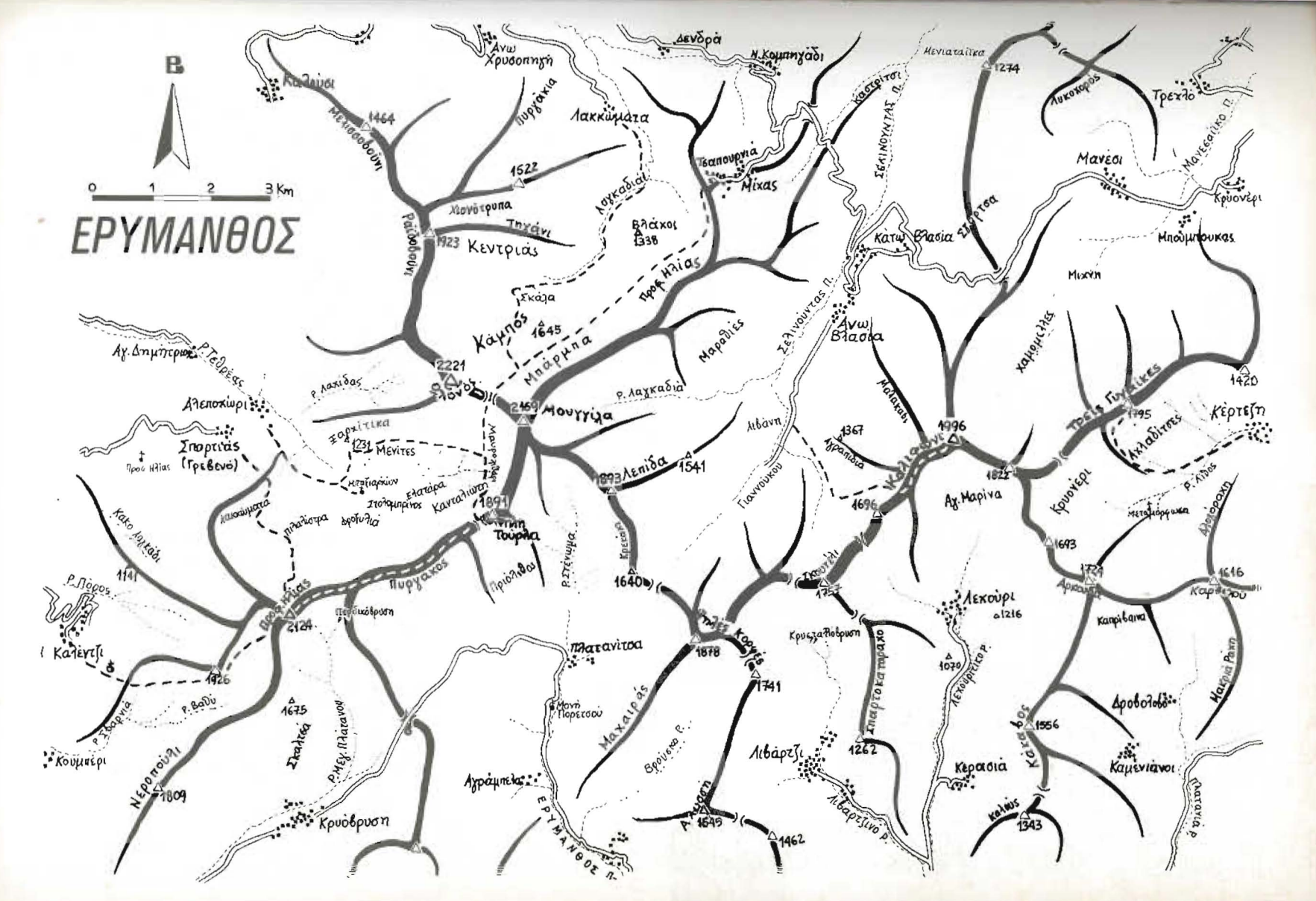
ΕΡΥΜΑΝΘΟΣ
Β
0 1 2 3 Km
Ανω Χρυσοπηγή
Δενδρά
Ν.Κομπηγάδι
Καλάμοι
Μετσόοβοδίνι
1464
Πυργάκια
Λακκώματα
1522
Μονόστρωτα
Τηχάνι
Λαγκαδιά
Βλάχοι
1338
Κεντριάς
1923
Πλατανόβρυση
Πρωφήτας Ηλίας
Σκάλα
Κάμπος
1645
Μπάρμπα
Μαραθιές
Αγ.Δημήτριος
Ρ.Τεβρέας
Δλεποχώρι
Ρ.Λακιδας
2221
2469
Μουγγίζα
Ρ.Λαγκαδιά
Σπορτιάς
(Γρεβενό)
Προφ.Ηλίας
Ξαρχίτικα
1731
Μενίτες
Μπαρμπαρίκιον
Στοδομπάτος
Ελατάρα
Καταλιώτη
Μαυρόβρυση
1891
Κάτω Λιμνάδι
Χαλασμένα
Πλαγιάστρα
Δρυόυλιά
Τσύρλα
1141
Ρ.Πάρος
Πρωφήτας
2124
Πυθαγόρας
Πετρωτοκόρυφη
Πριόλιθος
Ρ.Τζένιμα
Κρεστένα
1640
Καλέντζι
1926
Ρ.Βαδύ
Ρ.Τσαφαρία
Κουμπέρι
1675
Σκαλτσά
Ρ.Μεγ.Πλατανού
Νεροποίλι
1809
Πλατανίτσα
Μαυρ Πορεσσού
Μαχαιρά
Αγράμπελα
Κρυόβρυση
ΕΡΥΜΑΝΘΟΣ Π.
Βρούσκα Ρ.
1878
Κόρυφη
1741
Λιβάρτζι
Αλωνάρι
1649
1462
Λιβαρτζινό Ρ.
Σπαρτόκα πηγάδι
Κρυσταλλόβρυση
Λεκούρι
1216
Λεκουρτσίκα Ρ.
1070
Κεραστία
Κόρυφος
1556
Δροβολόβο
Καμενιάνοι
Κάλιους
1343
Πλατανιά Ρ.
Μαυρο Ρέμα
Καρφίδαινα
Αρκουδιά
1616
Καρφίδου
Δροβολάρι
Μεταμόρφωση
Ρ.Λίδας
Κρυονέρι
1693
1774
Αγ.Μαρίνα
1822
1996
Μαλαχάδι
Ιλιάδας
1696
Ηρακλεία
1367
Γιαννούκου
Λιβάνη
Σελινούντας Π.
Κάτω Βλασία
Σελινούντας
Καστρίτσι
Μενιαταίικα
1274
Λυκοκόρος
Τρεχλό
Μανέσι
Μανεσαίικο Π.
Κρυονέρι
Μπούμπουκας
Μιχύη
Χαμόμελης
1420
Τρεις Γιγάντες
1795
Κέρτεζη
Αγκλαδίτες
Ρ.Λίδας
Αρκουδόρλη
Μεταμόρφωση
Τσαπουρνιά
Μίχας
Πρωφήτας Ηλίας
Ρ.Λαγκαδιά
Μαυρόβρυση
Κρεστένα
Πρωφήτας
Πυθαγόρας
Πριόλιθος
Μαχαιρά
Κόρυφος
Σπαρτόκα πηγάδι
Λεκουρτσίκα Ρ.
Κόρυφος
Δροβολόβο
Καμενιάνοι
Πλατανιά Ρ.
Μαυρο Ρέμα
Καρφίδαινα
Αρκουδιά
Δροβολάρι
Μεταμόρφωση
Ρ.Λίδας
Κρυονέρι
Αγ.Μαρίνα
Λεκούρι
Κεραστία
Λιβάρτζι
Αλωνάρι
Κόρυφος
Πρωφήτας Ηλίας
Πυθαγόρας
Πριόλιθος
Μαχαιρά
Πλατανίτσα
Κρυόβρυση
Νεροποίλι
Σκαλτσά
Κουμπέρι
Καλέντζι
Πετρωτοκόρυφη
Πρωφήτας Ηλίας
Πυθαγόρας
Πριόλιθος
Μαχαιρά
Πλατανίτσα
Κρυόβρυση
Αγράμπελα
ΕΡΥΜΑΝΘΟΣ Π.
Βρούσκα Ρ.
Λιβαρτζινό Ρ.

Αναβάσεις

Α. ΚΥΡΙΟΣ ΟΓΚΟΣ

α) Μίχα - Διάσελο - Κορφή

Από του Μίχα - Τσαπουρνιά πιάνουμε το δρόμο που διασχίζει το δάσος. Συνάντάμε φρεάτιο, όπου κι η αρχή του μονοπατιού. Το μονοπάτι βγαίνει απ' το δάσος, περνάει από δύο γραίκια και φτάνει στον ώμο πάνω απ' τον Κάμπο Ωλονού. Εύκολα φτάνουμε στο διάσελο Μουγγίλας - Ωλονού (Γραίκι Κατσιδήμα, 3ω-3ω30΄). Απότομη αλλά βατή πλαγιά μέχρι την κορφή (1ω-1ω30΄).

β) Αλεποχώρι - Ξαρχίτικα - Μαυρολιθάρι - Διάσελο

Από το Αλεποχώρι μπορεί να ξεκινήσει κανείς για μια απ' τις πιο εντυπωσιακές πορείες στον Ερύμανθο. Το μονοπάτι ανηφορίζει σε παλιά χωράφια και μποστάνια, μπαίνει στα έλατα και ύστερα κατηφορίζει προς την ποταμιά (1ω). (Πριν κατηφορίσει, φεύγει ένα ανηφορικό παρακλάδι που πάει προς το μοναστήρι των Ταξιαρχών, 0ω30΄). Μετά την ποταμιά ακολουθεί μια μεγάλη ανηφόρα σε πουρναροδάσος και φτάνουμε στα Ξαρχίτικα (1ω, γραίκι, νερό). Ύστερα τραβερσάρουμε τη νότια όψη της κορφής και βγαίνουμε στο Μαυρολιθάρι (1ω, 8 γραίκια, πολλά νερά) και από κει στο διάσελο Μουγγίλας - Ωλονού (0ω30΄).

Από τα Ξαρχίτικα, φεύγει μονοπάτι που ανεβαίνει σε άλλα γραίκια, ψηλότερα κι από κει βγαίνουμε συντομότερα στην κορφή.

γ) Γρεβενό - Λακκώματα - Πηγή - Προφήτης Ηλίας - Πόρτες - Διάσελο

Από το Γρεβενό ανηφορίζουμε σε καλό μονοπάτι μέχρι τα Λακκώματα (1ω). Κάνουμε αριστερά και βγαίνουμε σε ώμο στην Πιλαλίστρα (γραίκι Κυριακόπουλου). Από δω ακολουθούμε σχεδόν στην τύχη γιδόστρατα στην ανοιχτή πλαγιά που ομαλαίνει λίγο πριν την κορυφογραμμή. Δεξιά μας, στην κοίτη ρηχής ρεματιάς, 100 μέτρα κάτω απ' την κορυφογραμμή, μικρή πηγή (του Αϊ-Λιά το νερό, 2ω30΄). Βγαίνουμε στις λάκκες της κορφής και ακολουθάμε τη ράχη σε βατό μέρος, προς τα ανατολικά. Λίγες δυσκολίες κοντά στις Πόρτες. Κατεβαίνουμε από γιδόστρατα στα γραίκια στο Μαυρολιθάρι (3ω) και από κει στο διάοελο.

δ) Καλέντζι - Προφήτης Ηλίας

Από το Καλέντζι ανεβαίνουμε μέχρι την Ανάληψη (δάσος, πολλές πηγές, εκκλησάκι) κι από κει βγαίνουμε στα στανοτόπια. Δευτερεύουσα κορφή και από κει η ράχη οδηγεί στον Προφήτη Ηλία (3ω30΄-4ω30΄)

ε) Λακκώματα - Σκάλα Ωλενού - Κάμπος - Διάσελο

Από το χωριό Λακκώματα φεύγει μονοπάτι (και ένας κακός χωματόδρομος) που παράλληλα με τη ρεματιά, διασχίζει τα μποστάνια και μπαίνει στα έλατα. Περνάμε από γραίκια, στη βάση των ορθοπλαγιών της χαράδρας και φτάνουμε σε μοναχικό γραίκι έξω πια απ' το δάσος. Αριστερά ανηφορίζει η Σκάλα που οδηγεί στον Κάμπο Ωλονού κι από κει στο διάσελο (3ω-4ω).

Από το μοναχικό γραίκι μπορούμε να πάμε δεξιά και ν' ανεβούμε τον Κεντριά (πηγούλα: νερό στάζει σε τρύπα του βράχου δίπλα στο μονοπάτι).

Β. ΚΑΛΛΙΦΩΝΙ - ΤΡΕΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ

α) Πάνω Βλασιά - Καλλιφώνι

Διασχίζουμε την κοιλάδα της Βλασίας (από το δρόμο) και στα μποστάνια πιάνουμε το μονοπάτι που πάει προς το Λεχουρίτικο διάσελο. Σε διακλάδωση πάμε αριστερά, σε σκοτεινό ελατόδασος και βγαίνουμε οε παλιά στάνη. Γιδόστρατο οδηγεί στην Ιτιά (πηγή) κι από κει στη γυμνή κορφή (2ω30΄-3ω). Η πίσω ράχη

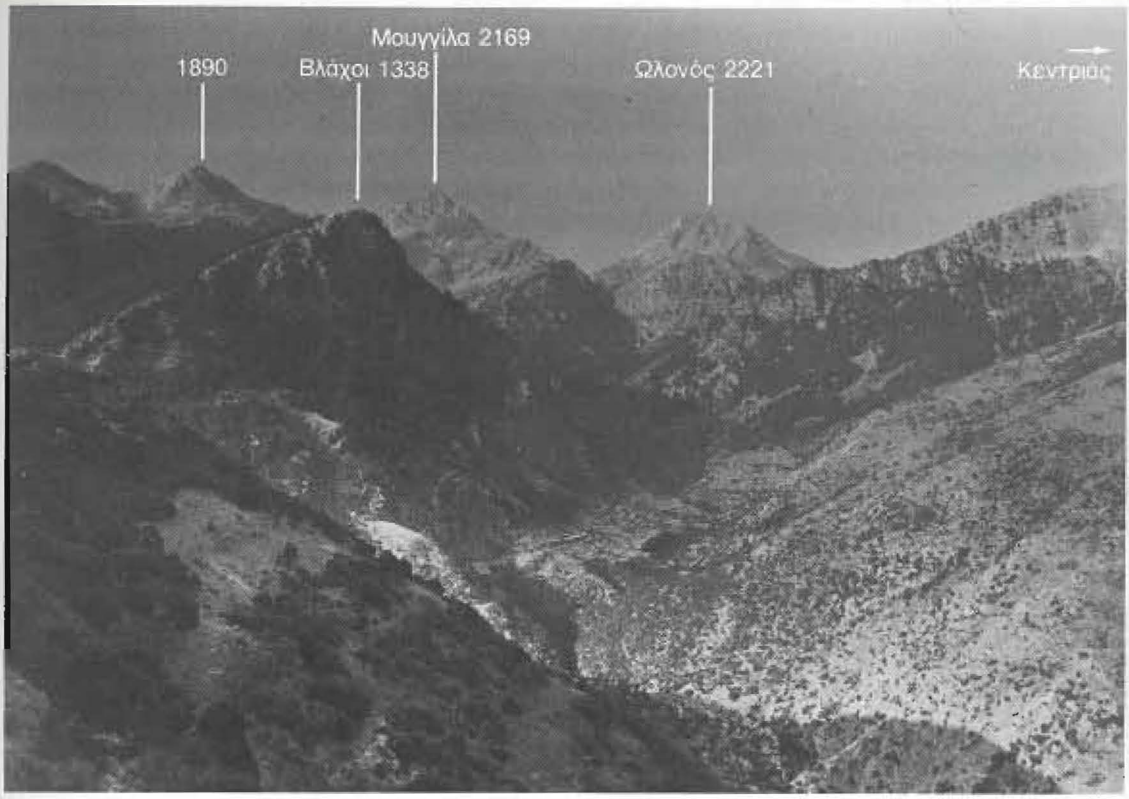

113. Η Λαγκαδιά των Λακκωμάτων

κατεβαίνει προς το διάσελο με τις Τρεις Γυναίκες, σε δύσκολο πεδίο.

β) Κέρτεζη - Τρεις Γυναίκες

Μονοπάτι στα δεξιά ρεματιάς οδηγεί στη βραχώδη ράχη της κορυφογραμμής (1ω30΄-2ω).

Ορειβατικό σκί

Είναι ίσως δύσκολο να βγει μια μεγάλη διάσχιση με σκι στον Ερύμανθο, επειδή ο όγκος δεν παρουσιάζει έναν ενιαίο άξονα και κόβεται από πολλά δύσβατα σημεία. Ότι έχει γίνει μέχρι τώρα είναι μια διάσχιση από Μίχα προς Καλέντζι από τον Μ. Κότταρη το 1966 και η ίδια αλλά ανάποδα από τους Μ. Κότταρη - Κ. Αλεξόπουλο το 1967. Η πορεία περνάει απ΄ το διάσελο «γραίκι Κατσιδήμα» και την κορυφογραμμή του Προφήτη Ηλία και καταλήγει με μια θεαματική κατάβαση στο Καλέντζι, σε 2 μέρες.

Οικολογία

Ανήκοντας σε άλλη γεωλογική ζώνη (ζώνη Ωλενού - Πίνδου) και έχοντας κατά συνέπεια μια άλλη γεωλογική ιστορία, ο Ερύμανθος έχει λίγες ομοιότητες με τα

114. Saxifraga sibthorpii

115. Pottentilla speciosa

116. Dianthus tymphresteus

117. Amanita muscaria

118. Ο ασβός, ένα σχετικά κοινό παμφάγο θηλαστικό που στην Πελοπόννησο έχει ευνοηθεί από την απουσία των μεγαλύτερων παμφάγων (αγριογούρουνο, αρκούδα)

άλλα δυο μεγάλα βουνά της βόρειας οροσειράς. Κατ' αρχήν έχει πολλές πηγές στα αλπικά λιβάδια (πάνω απ' τα 1500 μ.) κάτι που σπανίζει στη Ζήρια και το Χελμό. Αυτό βέβαια οφείλεται στην επαφή του ασβεστολιθικού κελύφους πάνω στους αδιάβροχους σχιστόλιθους. Οι σχιστόλιθοι έχουν ένα έντονο κόκκινο ή πράσινο χρώμα και δίνουν μια αλλιώτικη ομορφιά όπου εμφανίζονται (Πόρτες και διάσελο Ωλονού - Μουγγίλας).

Ίσως αυτή η γεωλογική διαφορά του με τα γειτονικά του βουνά να είναι η αιτία που ο Ερύμανθος έχει τα λιγότερα σπάνια ή ενδημικά φυτά απ' όλα τα άλλα μεγάλα βουνά του Μωρηά. Βέβαια, στην εποχή της μεγάλης μετανάστευσης των φυτικών ειδών από την Ασία προς την Ευρώπη, ο Ερύμανθος ήταν κάπως απομακρυσμένος. Παρέμεινε όμως συνδεδεμένος με τη Στερεά Ελλάδα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα απ' ότι ο Χελμός κι η Ζήρια. Παρ' όλα αυτά κι η μεταναστευτική κίνηση φυτών από Βορρά προς Νότο μοιάζει να τον παρέκαμψε γιατί έχει πολύ λιγότερα ελληνικά ενδημικά κοινά με τη Ρούμελη απ' ότι οι δύο γείτονές του. Από τα ενδημικά της Πελοποννήσου συναντάμε μόνο τέσσερα κι ανάμεσά τους δε βρίσκεται κανένα αποκλειστικό του βουνού. Από τα πιο ενδιαφέροντα φυτά είναι η Aurinia moreana, ενδημικό του Μωρηά, χασμόφυτο του Βόρειου τείχους με κίτρινα άνθη και τα ενδημικά της Ελλάδας Achillea umbellata, Verbascum epixanthinum, Edraianthus parnassius , Crepis incana.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το γεγονός της ύπαρξης στον Ερύμανθο κάποιων φυτών με ευρύτερη εξάπλωση που όμως δεν απαντώνται πουθενά αλλού στην Πελοπόννησο όπως η Saxifraga paniculata ή το Cotoneaster integerrinus. Άλλα αξιόλογα ή εντυπωσιακά φυτά του βουνού είναι η Potentilla speciosá, ο Dianthus tymphresteus, το Colchicum parnassicum, η Campanula versicolor, η Saxifraga sibthorpii και οι Viola hymettia και V Πρέπει να επισημάνουμε πάντως ότι ο Ερύμανθος δεν έχει μελετηθεί αρκετά από πλευράς χλωρίδας και πιθανότατα να κρύβει πολλές εκπλήξεις.

Τα δάση σχηματίζονται αμιγώς από Abies cephallonica με λίγα Acer heldreichi στα νερά και στα μεγαλύτερα υψόμετρα σκόρπια Juniperus foetidissima.

Το μεγαλυτερο τμήμα της βορεινής όψης είναι πυκνοδασωμένο μέχρι τα 1800 μ., σ' αντίθεση με τη δυτική πλευρά που σχηματίζει μια σειρά από μεγάλες αλλά σπασμένες ορθοπλαγιές. Η νότια όψη απλώνει τεράστιες γυμνές πλαγιές με έντονη διάβρωση - και έντονη βοσκή. Το φθινόπωρο είνσι ιδιαίτερα ελκυστικό στα δάση της Βλασίας που την εποχή αυτη είναι γεμάτα μανιτάρια. Ανάμεσα στ' άλλα βρίσκουμε και τον πολύ εντυπωσιακό σμανίτη τον μυγοκτόνο, Amanita muscaria. Είναι το γνωστό σε όλους μας, από την εικονογράφηση των παιδικών βιβλίων και τις κακόγουστες απομιμήσεις των φωτιστικών κήπου, μανιτάρι με το μεγάλο κόκκινο καπέλο με τις άσπρες βούλες. Κατατάσσεται ανάμεσα στα δηλητηριώδη μανιτάρια αλλά εκτός από γαστρεντερικές διαταραχές προκαλεί σ' συτόν που θα το φάει κσι μια κατάσταση μέθης κσι έκστασης χάρη στις παραισθησιογόνες ουσίες που περιέχει.

Αξιόλογη η παρουσία, σχετιζόμενη ίσως με την ιδιόρρυθμη χλωρίδα του βουνού, της σπάνιας πεταλούδας Parnassio apollo που δεν τη συναντάμε πουθενά αλλού στην Πελοπόννησο, μια και σαν καθαρά αλπικό είδος δε μετακινείται από βουνό σε βουνό.

Περπατώντας στα δάση του Ερύμανθου, συναντάμε συχνά τα ίχνη του ασβού ή καμμιά φορά ένα πιό χαρακτηριστικό σημάδι του, την τουαλέτσ του - μισ γουβίτσα με περιττώματα. Ο ασβός είναι ένα από τα πιο κοινά σαρκοφάγα της Ευρώπης και εξαπλωμένος σ' όλα τα είδη δάσους (από αραιά θαμνοτόπια μέχρι δάση οξυάς) χάρις στην προσαρμοστικότητά του, τόσο στο βιότοπο όσο και στην τροφή. Στα ελληνικά βουνά ζει, κυρίως στα δάση της ημιορεινής και ορεινής ζώνης αλλά συχνά και σε γυμνά βραχοτόπια (μέχρι τσ 2000 μ.) αρκεί να βρει μια χωματερή γωνιά για να σκάψει τη φωλιά του. Η φωλιά του ασβού είναι ένα υπόγειο δίκτυο από στοές και μικρά διαμερίσματα που το ζώο το ανοίγει σκάβοντας με τα μακρυά και ισχυρά του νύχια. Καθώς η φωλιά συνεχίζει να χρησιμοποιείται και να επεκτείνεται από τους απογόνους του, σχηματίζεται τελικά ένας υπόγειος λαβύρινθος με πολλές εξόδους· κάποια τμήματά του μπορεί να φιλοξενούν την οικογένεια μιας αλεπούς ή ενός κουναβιού. Το συνολικό μήκος της στοάς μπορεί να φτάσει τα 100 μ.

Ο ασβός κυνηγάει μοναχικά μέσα στην επικράτειά του που είναι οριοθετημένη οσφρητικά με τις τουαλέτες του. Η τροφή του ποικίλει από ψοφίμια μέχρι λαχανικά, με έμφαση στα έντομα, τους άγριους και ήμερους καρπούς (καλαμπόκια) και στο βουνό κυρίως γαιοσκώληκες και γυμνοσάλιαγκους. Τα κοντά ποδαράκια του και το ότι πατάει μ' ολόκληρο το πέλμα, τον κάνουν πολύ χειρότερο κυνηγό μικρών θηλαστικών απ' ότι η αλεπού ή το κουνάβι. Ο ασβός όμως είναι ουσιαστικά παμφάγο ζώο και ίσως περισσότερο φυτοφάγο όπως φαίνεται από τους επίπεδους τραπεζίτες του που είναι πιο κατάλληλοι για το άλεσμα των φυτών παρά για το

119. Ιχνη ασβού

βιαστικό μάσημα του κρέατος. Το χειμώνα πάντως που τα έντομα και τα μαλάκια χάνονται, ο ασβός μειώνει τη δραστηριότητά του, κοιμάται πολύ και καταναλώνει τα αποθέματα λίπους του από το φθινόπωρο. Δεν πρόκειται βέβαια για πραγματική χειμέρεια νάρκη, γιατί το ζώο κυκλοφορεί όταν ο καιρός είναι καλός. Την άνοιξη πάντως έχει χάσει αρκετά κιλά και το μακρύτριχο τομάρι του πλέει πάνω στο αδυνατισμένο κορμί του.

Ο ασβός δεν είναι επιθετικός, αλλά αν τον στριμώξεις θα αποδειχτεί ένας πολύ σκληρός μαχητής: τα σκυλιά της Πελοποννήσου δύσκολα τα βγάζουν πέρα με τους κυνόδοντες και τον πανίσχυρο σβέρκο του.

Το καλοκαίρι στα εκτεταμένα ορεινά λιβάδια του Ερύμανθου, από τον Κεντριά μέχρι τη Λεπίδα, συνέχεια σηκώνουμε μπροστά μας μεγάλους αριθμούς εντομοφάγων πουλιών. Τα είδη που ζουν εδώ πάνω είναι αρκετά, αλλά οι μεγαλύτεροι πληθυσμοί αποτελούνται από σταχτοπετρόκληδες (Oenanthe oenanthe) και καρβουνιάρηδες (Phoenicurus ochuros), δύο παρόμοια σε μέγεθος και τροφικές συνήθειες πουλιά. Με λίγη προσοχή μπορούμε να διακρίνουμε τις μικροδιαφορές της προσαρμογής που τους επιτρέπει να μην ανταγωνίζονται το ένα το άλλο, στην τροφή και το φώλιασμα. Έτσι βλέπουμε ότι ο καρβουνιάρης προτιμάει τις περιοχές με βράχια ενώ ο σταχτοπετρόκλης είναι περισσότερο πουλί των ομαλών πλαγιών και των λιβαδιών με σκόρπιες πέτρες. Βέβαια, πολύ συχνά, ο βιότοπος ταιριάζει και στα δυο πουλιά, αλλά ενώ έχουν το ίδιο μέγεθος, ο σταχτοπετρόκλης έχει ένα λίγο μακρύτερο και πιο γεροφτιαγμένο ράμφος που του επιτρέπει να κυνηγάει διαφορετική κατηγορία εντόμων.

Αντίθετα με τα παραπάνω είδη που τα συναντάμε και σε χαμηλά υψόμετρα (όταν υπάρχει ο κατάλληλος γι' αυτά βιότοπος), ο χιονοψάλτης είναι ένα πουλί της αλπικής ζώνης όχι πολύ κοινό στην Πελοπόννησο. Ζει στις αφιλόξενες σάρες

120

121

122

123

120. Θηλυκός σταχτοπετροκλής

121. Νεαρός χιονοψάλτης

122. Θηλυκός καρβουνιάρης

123. Δυο νεαροί χρυσαετοί στα εναέρια παιχνίδια τους

των ψηλότερων κορφών κυνηγώντας έντομα στα λίγα χόρτα που φυτρώνουν ανάμεσα στις πέτρες και δε μεταναστεύει στην Αφρική, όπως τα περισσότερα εντομοφάγα, αλλά απλώς κατεβαίνει λίγο χαμηλότερα το χειμώνα που οι πλαγιές σκεπάζονται από χιόνι και τα έντομα είναι λιγοστά.

Την καλοκαιρινή περίοδο, λόγω του ήπιου κλίματος των Πελοποννησιακών βουνών οι πληθυσμοί των εντόμων φτάνουν σε μεγάλους αριθμούς και, όπως είναι επόμενο, οι πληθυσμοί των εντομοφάγων ζώων και πουλιών συναντώνται σε μεγάλη πυκνότητα. Έτσι στις βραχώδεις πλαγιές του Ερύμανθου βλέπουμε ιδιαίτερα πολλά βραχοκιρκίνεζα που δεν είναι μεν καθαρά εντομοφάγα, αλλά τρέφονται περισσότερο με έντομα εδώ απ' ότι βορειότερα όπου τρώνε κυρίως ημερόβια ποντίκια.

Στις ορθοπλαγιές των δυο μεγάλων φαραγγιών του βουνού φτιάχνει τη φωλιά του ο χρυσαετός, σε απρόσιτα και προφυλαγμένα σημεία. Οι χρυσαετοί φροντίζουν να βρίσκεται η φωλιά χαμηλότερα από την κυνηγετική περιοχή τους ώστε να μπορούν εύκολα να κουβαλάνε τη - συχνά βαρειά - λεία τους στα πάντα πεινασμένα αετόπουλα. Μοιράζονται όλο το χρόνο την επικράτεια με το ταίρι τους, με το οποίο συνεργάζονται πολλές φορές στο κυνήγι και το αντικαθιστούν μόνο όταν σκοτωθεί. Νωρίς την άνοιξη βγαίνουν τα μικρά τους από τ' αυγά κι αρχίζουν να φωνάζουν για φαΐ. Οι απαιτήσεις τους σε τροφή μεγαλώνουν με τον καιρό, ξεπερνώντας για ένα διάστημα ακόμα και τις ανάγκες ενός ενήλικου πουλιού, για να μειωθούν ξανά την εποχή που το νεαρό πουλί ετοιμάζεται να πετάξει και πρέπει να ελαφρύνει. Αν παρακολουθήσουμε την περιοχή της φωλιάς, αργά το καλοκαίρι, θα δούμε τους σκοτεινοκαστανούς αετούς να σηκώνονται με την ανατολή του ήλιου - όταν αρχίζουν να σχηματίζονται τα πρώτα ανοδικά ρεύματα αέρα - και να κάνουν κύκλους δίπλα σε μια χαράδρωση ή μια ορθοπλαγιά, όπου το ανοδικό ρεύμα τους ανεβάζει ως την περιοχή που κυνηγούν. Ύστερα, γλιστρούν κατά μήκος της πλαγιάς σε μικρό ύψος, έτοιμοι να ριχτούν σε κάθε ζώο μικρότερο από ένα αρνάκι ενός χρόνου και μεγαλύτερο από ένα ποντίκι. Λίγες από αυτές τις επιθέσεις έχουν επιτυχία και τότε ο αετός, κουβαλώντας στα νύχια το λαγό, το φίδι ή το ποντίκι, γλιστράει προς τη φωλιά. Στο τέλος του καλοκαιριού, ο νεαρός αετός (με τα άσπρα σημάδια στη μέση των φτερών) εξασκείται ήδη στο πέταγμα κοντά στη φωλιά αλλά ταυτόχρονα φωνάζει αδιάκοπα με τη χαρακτηριστική εκείνη φωνή που μεταφράζεται σε παρακάλια για φαΐ (οι ντόπιοι λένε ότι «γκλαφουνάει»).

Αν και έχει κιόλας το μέγεθος ενός ενήλικου χρυσαετού, ο νεαρός αετός είναι απόλυτα εξαρτημένος από τους γονείς του μέχρι τον Οκτώβρη, οπότε συνήθως διώχνεται και περιπλανιέται στα γύρω βουνά μέχρι να βρει δική του επικράτεια κι ένα ταίρι για να ζευγαρώσει. Στις περιπλανήσεις τους αυτές, οι νεαροί χρυσαετοί φτάνουν μέχρι τον Ολίγυρτο, το Αρτεμίσιο ή τον Ταύγετο. Εφτά στους δέκα νεαρούς αετούς πεθαίνουν πριν φτάσουν την ηλικία των 4 χρόνων που θα ζευγαρώσουν για πρώτη φορά. Πολλοί απ' αυτούς πέφτουν θύματα των κυνηγών που χτυπούν ότι κινείται και των τσοπάνηδων που καταστρέφουν και τις φωλιές γιατί οι χρυσαετοί σκοτώνουν καμιά φορά κανένα αρνί ή κατσίκι που δεν ξεπερνά τα 5 κιλά - το όριο μεταφορικής ικανότητας ενός χρυσαετού.

Κι όμως ο χρυσαετός είναι ένα ζώο απαραίτητο για τη φυσιολογική λειτουργία ενός οικοσυστήματος. Σαν υπεραρπακτικό ρυθμίζει τα πολύπλοκα θέματα της εξυγίανσης και του υπερπληθυσμού των ζώων που κυνηγά. Χώρια απ' αυτό, είναι άρρηκτα δεμένος πολιτισμικά με την έκφραση και τη ζωή του λαού μας. Τα ελληνικά βουνά θα μοιάζουν νεκρά όταν χαθούν οι αετοί τους.

ΝΟΤΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΡΥΜΑΝΘΟ

Η ορεινή περιοχή που απλώνεται νότια απ' τις ψηλές κορφές του Ερύμανθου είναι ένας δαίδαλος μικρών βουνών αποκομένων από βαθιές κοιλάδες όπου κυλάνε ζωηρά ποτάμια. Λίγες είναι οι κορφές αυτών των βουνών που ξεπερνάνε τα 1300 μ. κι έτσι το κύριο ενδιαφέρον αυτής της περιοχής είναι οι δρόμοι ζωής που χαράζουν τα ποτάμια. Όμως καθώς όλα αυτά τα μικρά και μικρότερα βουνά

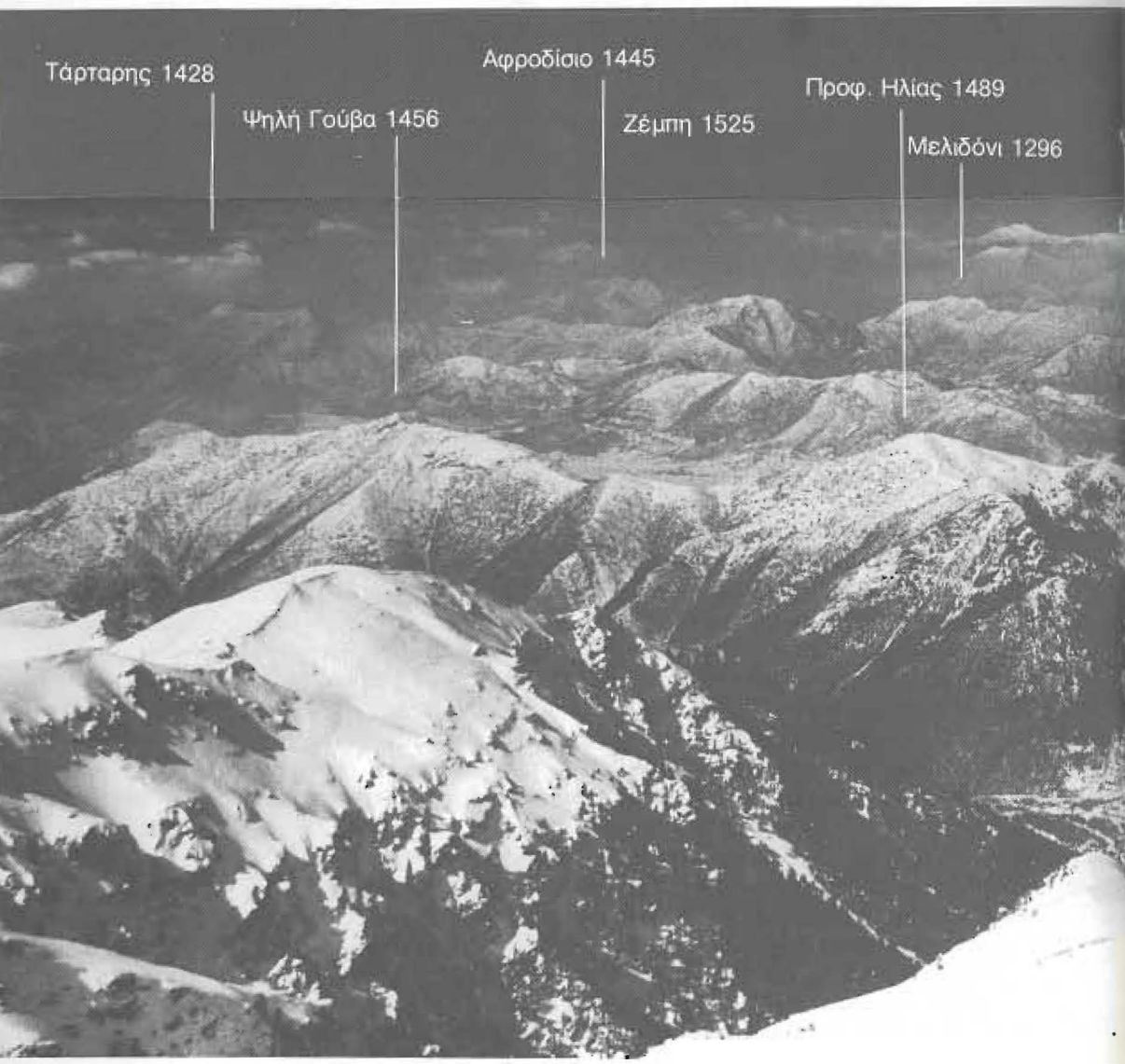

φτιάχνουν μια φυσική γέφυρα ανάμεσα στον Ερύμανθο και τα μέρη της Γορτυνίας, είναι σημαντικό να δούμε τη μορφή και τη δικτύωση των φυσικών δρόμων.

Τα σημαντικότερα ποτάμια της περιοχής είναι ο Ερύμανθος και ο Λάδωνας. Ο πρώτος είναι ντόπιος ποταμός, γέννημα του Ωλενού. Πηγάζει από τις πλαγιές της Λεπίδας, κοντά στον οικισμό Πλατανίτσα, από τέσσερα κοντινά κεφαλάρια. Λίγο μετά τις πηγές του περνάει κάτω από το μοναστήρι της Παναγιάς του Πορετσού,

124. Η περιοχή νότια απ' τον Ερύμανθο και δυτικά απ' τον Χελμό, αποτελείται από μια αλληλουχία από μικρά και μεσαία βουνά

124. Η περιοχή νότια απ' τον Ερύμανθο και δυτικά απ' τον Χελμό, αποτελείται από μια αλληλουχία από μικρά και μεσαία βουνά

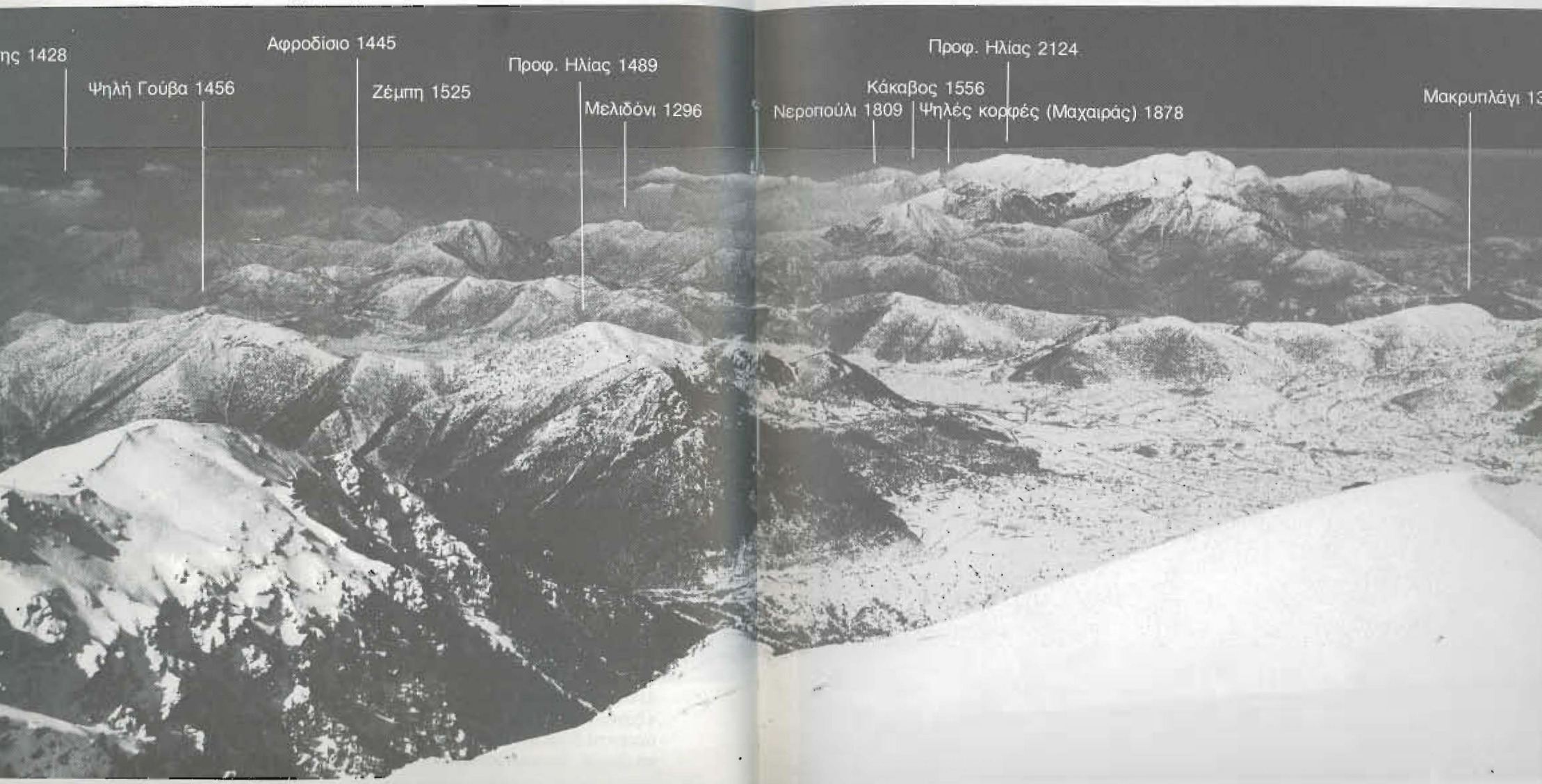

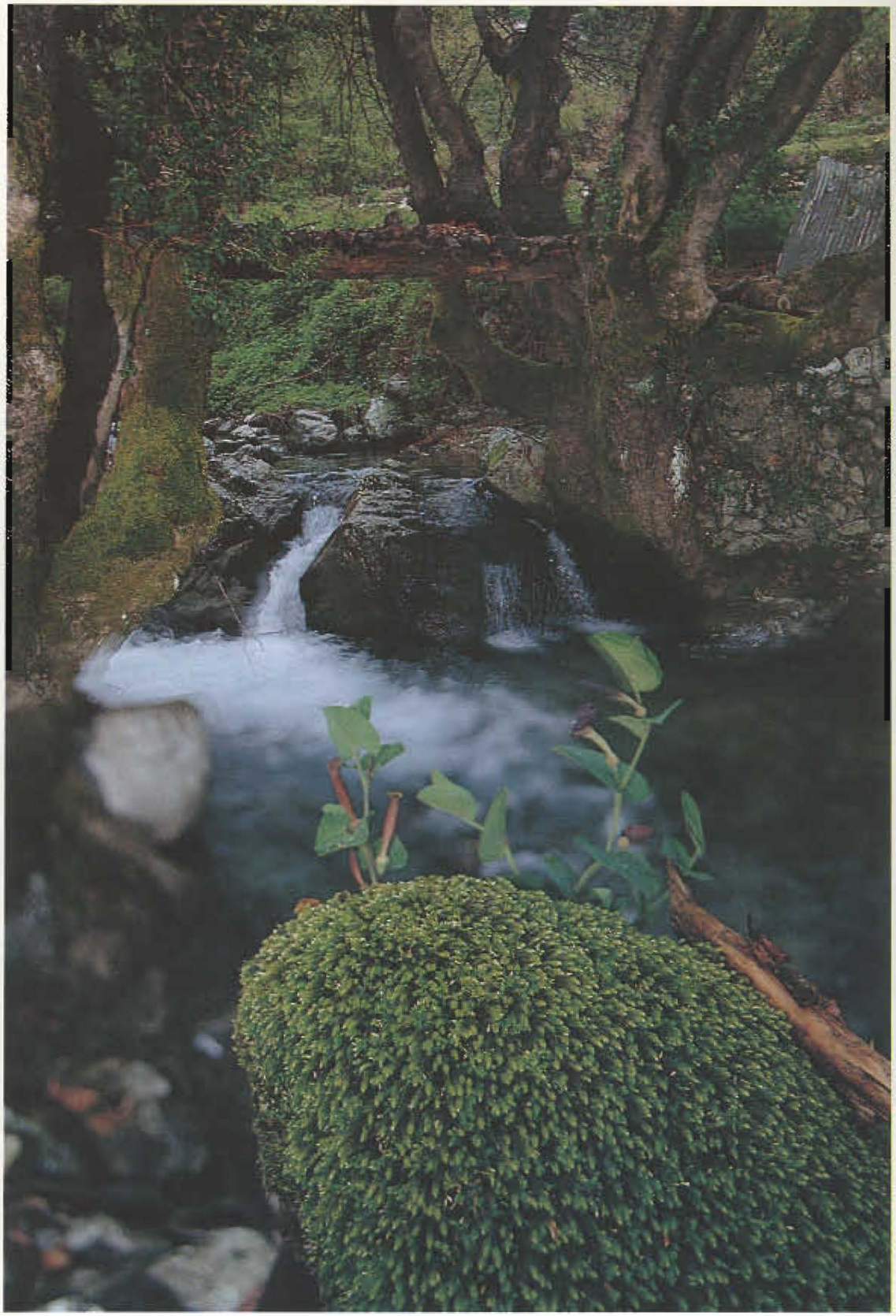

125. Τοπίο στον Ερύμανθο ποταμό. Στο πρώτο πλάνο δύο είδη Aristolochia, τυπικά φυτά των υγρών γωνιών

διασχίζει μια μικρή κοιλάδα και φτάνει στα Τριπόταμα. Στον άνω ρου του το ποτάμι είναι πυρήνας ζωής σε μια ιδιαίτερη στεγνή και χωρίς κάλυψη έκταση. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο έχει πολλά πλημμυρικά νερά. Οι ντόπιοι τον λένε Νουσαΐικο ποτάμι· όπως το καθαυτό Νουσαΐικο είναι ένας παραπόταμος στον πάνω ρου του. Στα Τριπόταμα έρχονται να ενωθούν μαζί του ο Αροάνιος (Λιβαρτζινό, επειδή ένα παρακλάδι του έρχεται απ' το Λιβάρτζι) και ο Σειραϊκός (Βερτσιώτικο ρέμα). Τα ποτάμια αυτά είναι σαφώς μικρότερα, δίνουν όμως ζωή στις καταπράσινες μακρόστενες κοιλάδες τους. Ο αυξημένος ρους των τριών ποταμών λέγεται επίσης Ερύμανθος (Ντοάνα από τους ντόπιους) και χύνεται στον Αλφειό. Ο Λάδωνας πηγάζει στο Σαϊτά, στο κεφαλάρι που φτιάχνει η καταβόθρα το Φενεού. Στο δρόμο μαζεύει πολλά μικρότερα ποτάμια (άλλος Αροάνιος, που πηγάζει στο Πλανητέρο) φτάνει στην τεχνητή λίμνη και ότι περισσέψει (μαζί με ότι μαζέψει παρακάτω) φτάνει επίσης στον Αλφειό.

Τα κύρια βουνά που με την απορροή τους θρέφουν τα ποτάμια της περιοχής είναι το Ζέμπη κι ο Τάρταρης στα ανατολικά, η Λάμπεια στα βόρεια και πιο κάτω ο Προφήτης Ηλίας και το Αφροδίσιο. Επειδή τα δύο πρώτα έχουν μικρό ενδιαφέρον και μοιάζουν με τα επόμενα τρία, θα περιορίσουμε την αναφορά μας σ' αυτά τα τελευταία.

Η Λάμπεια είναι ένα ασβεστολιθικό βουνό, σκεπασμένο στο μεγαλύτερο μέρος του με έλατα που σχηματίζει μια σύντομη ψηλή κορυφογραμμή, όπου και οι δυό ψηλότερες κορφές του, η Ανάληψη 1793 (ερειπωμένο εκκλησάκι της Ανάληψης) και ο Αστράς 1686. Απ' τα χωριά που το ζώνουν, ο Αστράς, η Δίβρη (Λάμπεια) και η Ορεινή είναι τα σπουδαιότερα. Συχνά το βουνό αυτό θεωρείται σαν παρακλάδι του Ερύμανθου, με τον οποίο ακουμπάει μ' ένα διάσελο στα 1290 μ.

Το Αφροδίσιο είναι ένα εκτεταμένο ομαλό βουνό ντυμένο με τόσο αραιά δάση δρυών που μοιάζει άδεντρο. Προς τα βόρεια έχει σαφή όρια το Βερτσιώτικο και τον Ερύμανθο ποταμό, και στα νότια το Λάδωνα. Κορυφώνεται στα 1445 μ., στην κορφή Μαύρη Βρύση (μικρή πηγή στα 1410 μ., ΒΔ του ψηλότερου σημείου). Απ' τα πολλά χωριά που το νέμονται αξίζει να αναφέρουμε το όμορφο αλλά ερειπωμένο Δεχούνι, το Βελημάχι και την Κοντοβάζαινα.

Ο Προφήτης Ηλίας είναι ένα άμορφο σύνολο λόφων που εκτείνονται ανάμεσα στον Αροάνιο και το Βερτσιώτικο ποτάμι. Είναι γυμνό και πολύχρωμο και το χωριό Βερσίτσι (Σειρές τώρα) είναι πολύ κοντά στην κορφή. Πολλοί οικισμοί της περιοχής έχουν μεγάλο παραδοσιακό ενδιαφέρον αλλά εγκαταλείφθηκαν γύρω στα 1970, ύστερα από κατολισθήσεις και οι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν στο Νέο Πάος.

Αναβάσεις

Για τη **Λάμπεια** ξεκινάμε απ' το χωριό Δίβρη (Λάμπεια τώρα). Στο πάνω μέρος του χωριού ξεκινάει μονοπάτι που ανηφορίζει σε αραιό δάσος μέχρι παλιά χωράφια. Ύστερα το μονοπάτι εκφυλίζεται σε πολλές γιδόστρατες που ανηφορίζουν όπως - όπως την απότομη πλαγιά του δάσους. Βγαίνουμε σε λάκκα, στο γυμνό πια και σύντομα στην κορφή (2.30 ώρ. - 3 ώρ.).

125. Τοπίο στον Ερύμανθο ποταμό. Στο πρώτο πλάνο δύο είδη Aristolochia, τυπικά φυτά των υγρών γωνιών

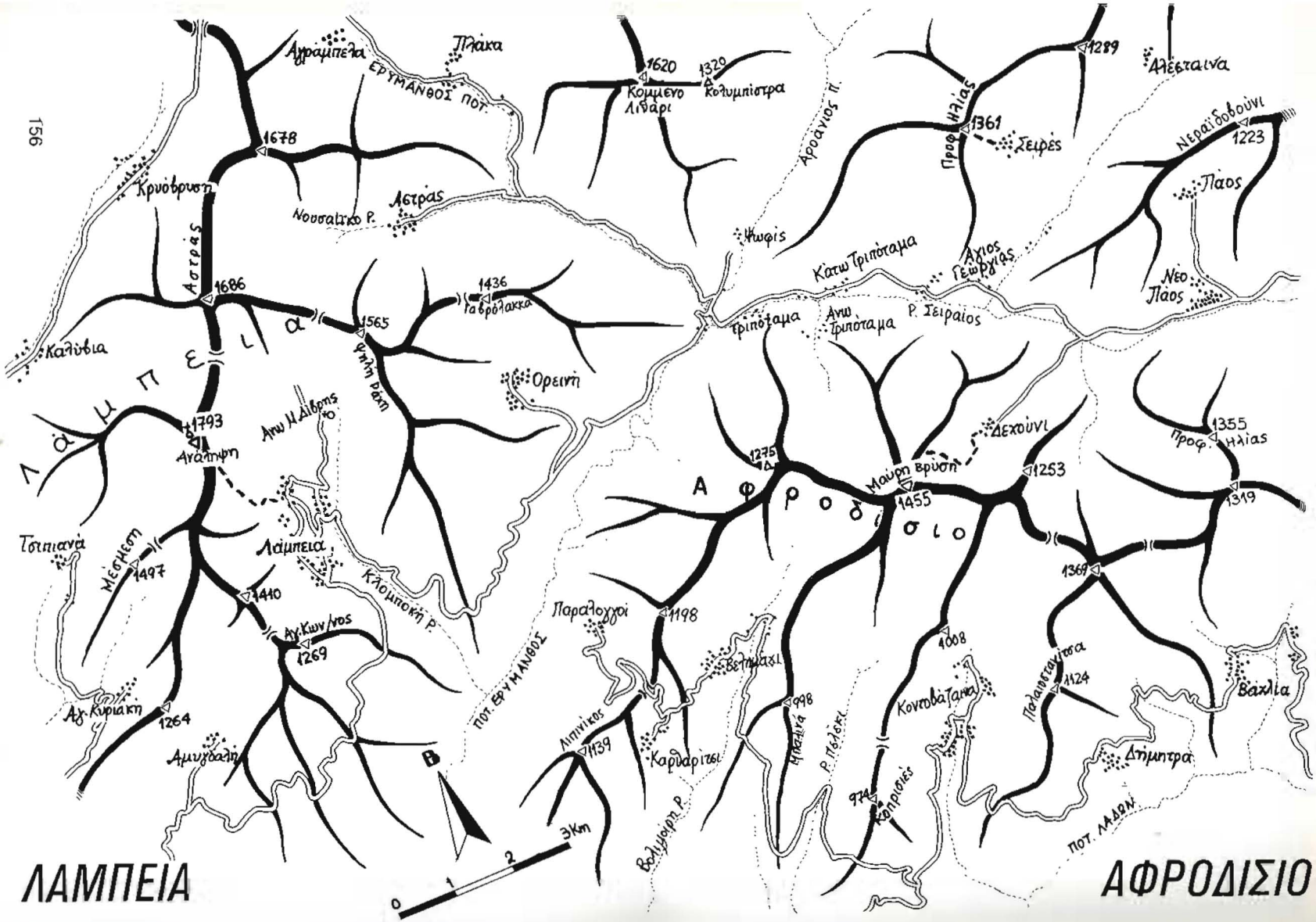
ΛΑΜΠΕΙΑ
ΑΦΡΟΔΙΣΙΟ
Αγραμπέλα
Πλάκα
ΕΡΥΜΑΝΘΟΣ ποτ.
1620
1329
Κομμένο Λιβάρι
Κολυμπίστρα
1289
Αλέξαινα
Αρσάνιος Π.
Προφ. Ηλίας
1361
Σειρές
Νεραϊδοβούνι
1223
Πάος
1678
Κρυόβρυση
Νουσαϊκο Ρ.
Λέτρας
Ψωφίς
Κάτω Τριπόταμα
Άγιος Γεώργιας
Νέο Πάος
Αστράς
1686
1436
Γαβρόλακκα
1565
Φτέρη Ραχη
Τριπόταμα
Άνω Τριπόταμα
Ρ. Σειραίος
Καλύβια
Ορεινή
1793
Αναπηρη
Άνω Μιδρίτσο
Δεχούνι
1355
Προφ. Ηλίας
1275
Μαύρη βρύση
1455
1253
1319
Τσιπιανά
Μέσημέρι
1497
Λάμπεια
1410
Κλομπόκη Ρ.
Παραλοχοί
1198
1369
Αγ. Κωνσταντίνος
1269
ποτ. ΕΡΥΜΑΝΘΟΣ
Βεσιμάχι
1008
Κοντοβάτικα
Παλαιοκαστρίτσα
1124
Βάχλια
Αγ. Κυριακή
1264
Αμυγδαλή
Λιμνίκος
1139
Καρδαρίτσι
998
Μπέλενα
Ρ. Πολέσκι
974
Καπριόιες
Δήμητρα
Βολιμοφτη Ρ.
ποτ. ΛΛΔΗΝ
0
1
2
3Km

Αφροδίσιο: Από τα Δεχουνέϊικα καλύβια, μονοπάτι οδηγεί στο Δεχούνι (0.30 ώρ.). Από το ψηλότερο μέρος του χωριού, ξεκινάει καλό μονοπάτι που ανηφορίζει στην απέναντι πλαγιά μετά ξαναπερνάει δεξιά για να βγει σε μαντριά δεξιά απ' την κορφή. Λάκκα, στάνη, κορφή (2 ώρ).
Για τον **Προφήτη Ηλία** πιάνουμε γιδόστρατα πάνω απ' το Βεσίνι (Σειρές) και φτάνουμε εύκολα στην κορφή (1ω).

Οικολογία

Τα ορεινά συγκροτήματα της περιοχής έχουν πολλά κοινά στοιχεία όπως και κάποια διαφορετικά που όμως ελάχιστα διαφοροποιούν την οικολογική εικόνα τους. Σε γενικές γραμμές, τα βουνά αυτά είναι απλώς εξάρσεις του εδάφους, με κάποια δασοκάλυψη που ενσωματώνονται απόλυτα στο λοφοειδές ανάγλυφο της ευρύτερης θαμνοσκέπαστης περιοχής. Το γερασμένο απ' τη βοσκή ελατόδασος ανάμεσα στη Δίβρη και τον Αστρά, λίγα πράγματα προσθέτει στην πανίδα των υποκείμενων θαμνότοπων (παρδαλοτσικλιτάρα, χουχουριστής). Το ίδιο και το αρχαίο δάσος βελανιδιών του Αφροδίσιου: είναι τόσο αραιό που δεν προσφέρει την κάλυψη των πρεμνοφυών συστάδων της Κρανιάς ή του Χελμού. Επίσης, σε καμιά απ' τις ψηλότερες κορφές δεν διακρίνουμε κάποιο νέο βιότοπο - μια ορθοπλαγιά, ένα φαράγγι, μια λούτσα. Έτσι τα μόνα πλάσματα που ζουν στα βουνά αυτά είναι τα μικρά πουλιά και θηλαστικά των ανοιχτών εκτάσεων (γαλαζοκότσυφας, καρβουνιάρης , σκαντζόχοιρος) και απ' τα μεγαλύτερα, όσα μπόρεσαν να προσαρμοστούν στον ανθρώπινο κλοιό, όπως οι αλεπούδες και τα κουνάβια, η κουκουβάγια κι ο γκιώνης.

Αντίθετα, πολύ μεγαλύτερη ποικιλία βιοτόπων και συνεπώς περισσότερα είδη συναντάμε στις κοιλάδες των τριών ποταμών της περιοχής. Η ζωή εδώ κυλάει σε δύο παράλληλους δρόμους, του ποταμού κι αυτόν της όχθης. Τα πυκνά θαμνοτόπια στις γύρω πλαγιές, διακόπτονται από μικρές και μεγαλύτερες ορθοπλαγιές ενώ στην κοίτη οι λόχμες των υδροχαρών φυτών κι οι ρίζες των πεσμένων δέντρων δημιουργούν άφθονες κρυψώνες. Τα πλατάνια τρέχουν πυκνά και στις δύο όχθες και σε μερικά σημεία σχηματίζουν ολόκληρα δάση. Στη συνεχή εναλλαγή αυτών των βιοτόπων συναντάμε μια πλούσια πανίδα που περιλαμβάνει και τα είδη της ορεινής ζώνης που κατεβαίνουν μέχρι εδώ για ένα πιο εύκολο κυνήγι όπως και χαρακτηριστικά είδη των νερών και των πλατύφυλλων δασών: Rana dalmatina, ψευταηδόνι, πολλές λιμπελούλες, γαλαζοπαπαδίτσα, βίδρα, πέστροφα.

Η πέστροφα ζει στο ψηλότερο τμήμα του ποταμού όπου παραμονεύει για έντομα. Αντίθετα η μπριάνα, συνηθισμένο ψάρι των ορεινών ποταμών, προτιμάει τα πιο αργά σημεία του νερού, όπου χτενίζει το βυθό, ανακαλύπτοντας την τροφή της με τα ευαίσθητα μουστάκια της. Το ψάρεμα με δυναμίτες ή χλωρίνες έχει μειώσει τους πληθυσμούς της πέστροφας. Συχνά, από τα πεστροφοτροφεία (όπως αυτό στα Τριπόταμα) ξεφεύγει γόνος πέστροφας, αλλά πρόκειται για την ιριδοειδή πέστροφα, είδος της Βόρειας Αμερικής, που μπορεί να αναπαραχθεί στα εκτροφεία. Η αμερικάνικη πέστροφα μπορεί να εκτοπίσει την άγρια αλλά γενικά τα δύο είδη συνυπάρχουν: η αμερικάνικη αντέχει σε πιο ζεστά και φτωχά νερά και εκμεταλλεύεται μεγαλύτερη ποικιλία τροφής οπότε τα δύο είδη χρησιμοποιούν διαφορετικά σημεία του ποταμού.

Στα Τριπόταμα παρουσιάζονται πότε-πότε βίδρες αν και πιθανόν δεν είναι μόνιμοι κάτοικοι της περιοχής αλλά ανεβαίνουν από χαμηλότερα σε αναζήτηση διαθέ-

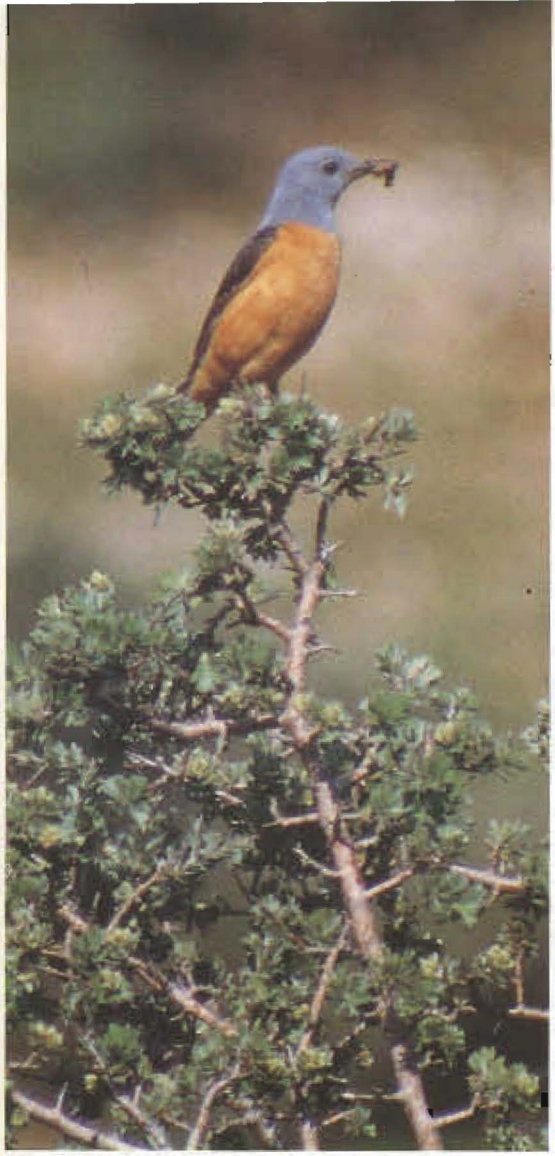

126

127

128

126. Ενας πετροκότσυφας στην κορυφή ενός κράταιγου

127. Ενήλικος νεροκότσυφας ταΐζει τα τέσσερα μικρά του. Η φωλιά βρίσκεται πάντα πάνω απ' το νερό, εδώ στα δοκάρια μια οδικής γέφυρας

128. Galanthus nivalis, ένα όχι συνηθισμένο λουλούδι κοντά στην κορυφή της Λάμπειας

σιμης επικράτειας και ρίχνονται στο εύκολο κυνήγι των συγκεντρωμένων - και άσχημα προφυλαγμένων - ψαριών του τοπικού εκτροφείου, προδίνοντας έτσι την παρουσία τους.

Ολόκληρη η αρκαδική χώρα, με την έκταση που θεωρούμε σήμερα, είναι ένα τεράστιο υψίπεδο, σπαρμένο με γεωλογικές εξάρσεις.
Τα βόρεια και ανατολικά όρια του αρκαδικού υψίπεδου ορίζονται από την μακρύτατη **βόρεια αρκαδική οροσειρά** που την αποτελούν τα βουνά Ντουρντουβάνα, Σαΐτάς, Ολίγυρτος, Λύρκειο, Αρτεμήσιο και Παρθένι. Στο κέντρο του υψίπεδου στέκει, ψηλότερο και πυκνοδασωμένο το **Μαίναλο.** Δυτικά, στην «ανοικτή Αρκαδία» απλώνονται οι οροσειρές των **βουνών της Γορτυνίας** και τα **Λύκαιο, Μίνθη και Τετράζι.**

ΤΟ ΑΡΚΑΔΙΚΟ ΥΨΙΠΕΔΟ

129. Αποψη του υψίπεδου από το Αρτεμήσιο. Το Μαίναλο στο κέντρο, σαν ραχοκοκκαλιά. Αριστερά, η Νεστάνη.

ΒΟΡΕΙΑ ΑΡΚΑΔΙΑ

Νότια απ΄ το Χελμό και πάνω απ΄ το διάσελο του Κυνηγού υψώνεται ο δασωμένος όγκος της **Ντουρντουβάνας** (όρος Πεντέλεια των αρχαίων). Πρόκειται για ένα μικρό βουνό που σχηματίζει μια σύντομη αλλά αρκετά ψηλή κορυφογραμμή με

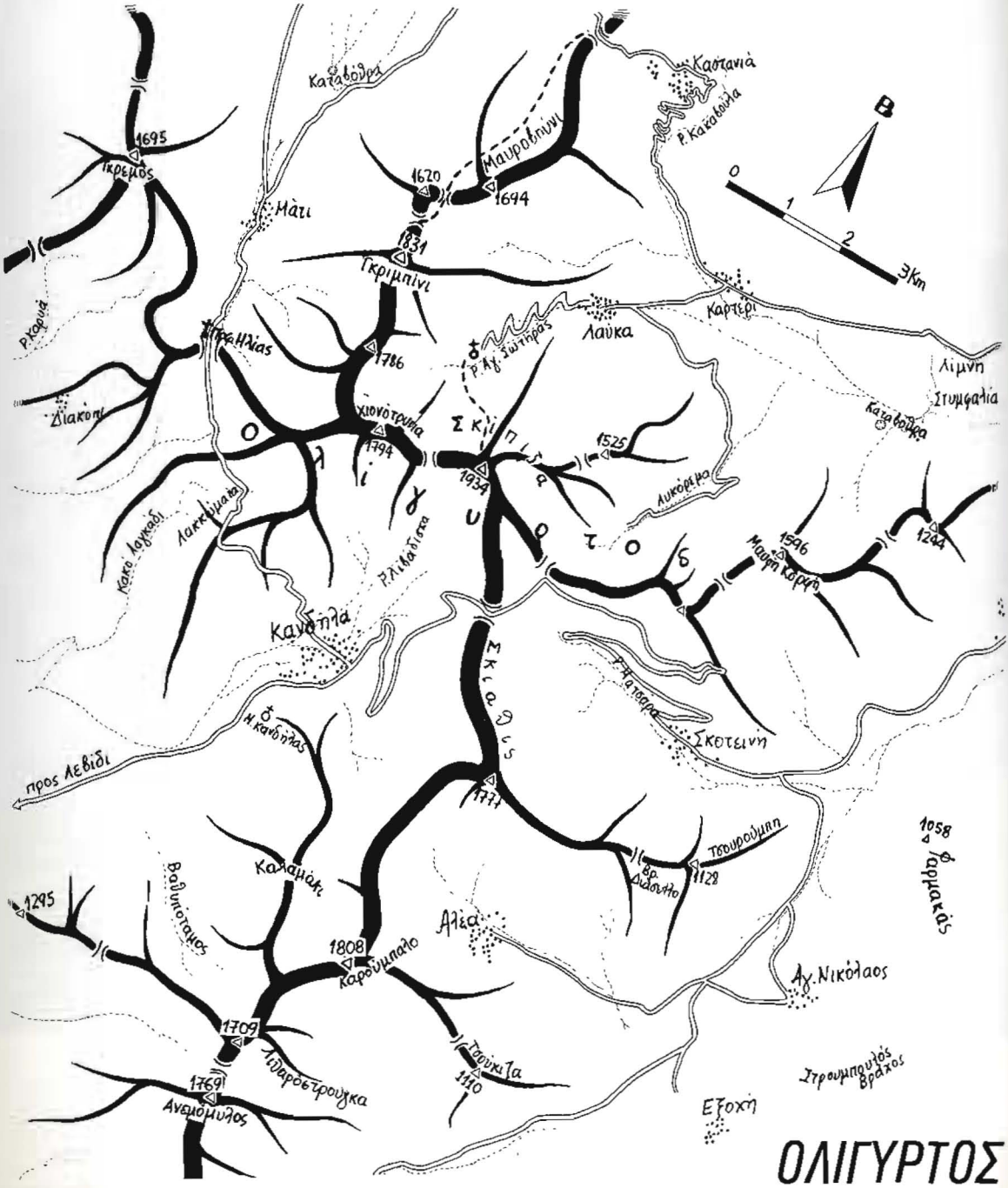

ΟΛΙΓΥΡΤΟΣ

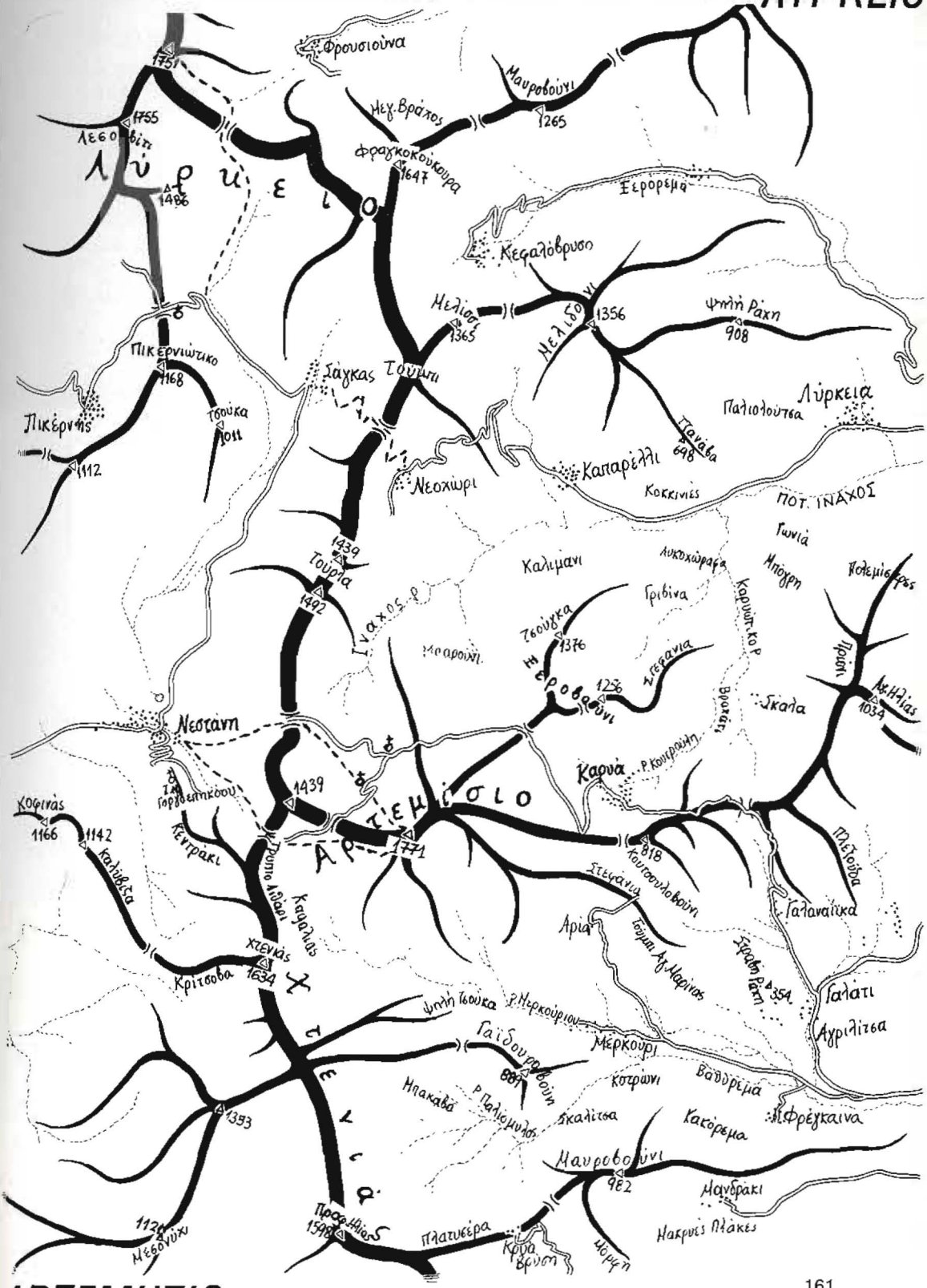
Φρουσιούνα
Μαυροβούνι
1265
Μεγ. Βράχος
Φραγκοκοκούκουρα
1647
Λεβόβίτι
1755
1751
1496
Λύρκειο
Ξερόρεμα
Κεφαλόβρυσο
Μελίσσι
1365
Μελίσσι
1356
Ψηλή Ράχη
908
Πικερνιώτικο
1168
Πικέρνης
1112
Τσούκα
1011
Σάγκας
Τούμπι
Παλιολούτσα
Λύρκεια
Πανάβα
698
Καπαρέλλι
Κοκκινιές
Νεοχώρι
ΠΟΤ. ΙΝΑΧΟΣ
Γωνιά
Μπόχρη
Πολεμιάρες
1439
Τούρλα
1492
Καλιμανι
Λυκοχώραφα
Γριβίνα
Καρυωτ. κορ.
Τσούγκα
1376
Ιναχος ρ.
Μαροίνι
Ερόβουνι
1256
Ντεφανία
Βαρδάρι
Σκάλα
Μόρφι
Λεμνίας
1034
Νεοτάντι
Γορβοειτικού
1439
Καρυά
Ρ. Κουτρούλη
Κοφινάς
1166
1142
Καλιβέτα
Κεντρακι
Τρυπιο Λιθάρι
Καγαζιάς
Αρτέμισιο
1771
818
Κουτσουλοβούνι
Πλεξούδα
Στενάτιο
Γαλαναίικα
Αρία
Τούμπι Αγ. Μαρίνας
Χτενάς
Κριτσοβα
1634
Σκαβάρι
354
Γαλάτι
Αγριλίτσα
Ψηλή Τσούκα
Ρ. Μερκούριου
Γαϊδουροβούνι
Μέρκουρι
Κοτσιώνι
Βαθύρεμα
Ηπακαβά
Ρ. Παλιόμυλος
Σκαλίτσα
Κακόρεμα
Αγ. Φρέγκαινα
1393
Μαυροβούνι
982
Μαυράκι
Μακρυές Πλάκες
Μόρφη
Κρυα Βρύση
Πλατυκέρα
Προφήτης Ηλίας
1598
Μεσοβούνι
1124
Τελεσιο
ΑΡΤΕΜΗΣΙΟ

δύο κοντινές κορφές, την Ντουρντουβάνα (2109μ) και την Τριανταφυλλιά (2078 μ). Όλη η ανατολική και βόρεια όψη του βουνού είναι πυκνοδασωμένη με έλατα, ενώ χαμηλά, στην κοιλάδα του Αγ. Γεωργίου, απλώνονται δάση μαυρόπευκων και δρυών. Στα νότια και δυτικά, τα δάση είναι αραιότερα και τα δέντρα πιο καχεκτικά (κορφές Φράγκα και Κλάπα). Λίγοι βράχινοι σχηματισμοί στα αντερείσματα της κορφής Ντουρντουβάνα δίνουν μια αγριωπή όψη στη μεριά αυτή και εδώ έχουν γίνει παλιότερα κάποιες αναρριχήσεις.

Οι πλακώδεις ασβεστόλιθοι του όγκου δεν επιτρέπουν την ύπαρξη πηγών στα ψηλά, αλλά χαμηλά, στην επαφή με το φλύσχη σχηματίζονται όμορφες υγρές κοιλάδες με πυκνή άγρια ζωή, όπως η κοιλάδα του Αγίου Γεωργίου, γύρω απ' το ομώνυμο μοναστήρι. Τα νερά της βορειο-δυτικής πλευράς πέφτουν προς το ρέμα Χαλίκι, δηλαδή την έξοδο της χαράδρας Κράβαρι του Χελμού.

Τα κυριότερα χωριά της Ντουρντουβάνας είναι τα Καλύβια και ο Φονιάς, στους ανατολικούς πρόποδες. Τα δυο αυτά γειτονικά χωριά βρίσκονται πολύ κοντά στη θέση της αρχαίας αρκαδικής πολίχνης Φενεού της οποίας ο Φονιάς (τώρα Πανόραμα!) διατήρησε μια παραφθορά του ονόματος. Από τα Καλύβια Φενεού υπάρχει δρόμος που ανεβαίνει προς το διάσελο του Κυνηγού και πέφτει πίσω για Πλανητέρο. Σε κάποιο σημείο του δρόμου συναντάμε πρόσφατο ξωκλήσι κοντά στο βάραθρο του Φενεού, ένα φυσικό πηγάδι συνδεδεμένο με τις αγριότητες του εμφύλιου πολέμου. Από τα Καλύβια επίσης δρόμος ανεβαίνει στο διάσελο του Αϊ-Λιά και πέφτει για Λυκούρια. Το διάσελο αυτό είναι τα νότια όρια της Ντουρντουβάνας και η αρχή του Σαϊτά.

Ο Σαϊτάς είναι ουσιαστικά μια στενή κορυφογραμμή ανάμεσα στην Ντουρντουβάνα και τον Ολίγυρτο. Το αρχαίο του όνομα ήταν Όρυξις όρος. Οι βόρειες και ανατολικές πλαγιές του βουνού πέφτουν στη λίμνη του Φενεού και στη ρίζα της πουρναροπλαγιάς ανοίγονται οι καταβόθρες που οδηγούν στο νερό της λίμνης προς τη Λυκούρια (πηγές Λάδωνα). Η κορυφογραφμμή σχηματίζει πλήθος μικρές κορφές με ψηλότερο σημείο στα 1811μ. Στα δυτικά, το βουνό σκορπάει σ' έναν κυκεώνα ραχών και ρεματιών (όγκος Φαλκός 1268μ, πάνω απ' τα χωριά Παγκράτι και Δάρας). Τα πετρώματα του βουνού είναι ίδια μ' αυτά του Ολίγυρτου, αλλά εδώ συναντάμε ιδιαίτερα πολλές μικρές σπηλιές, καθώς και μια ξερολούτσα πάνω στη ράχη. Κοντά στη Γκιόζα (τώρα Μάτι) η ράχη χαμηλώνει στα 1080μ και εδώ είναι το διάσελο του Σαϊτά με τον Ολίγυρτο (διάσελο προφήτης Ηλίας). Το ομαλό αυτό διάσελο αποτελούσε ένα βασικό πέρασμα απ' όπου διάβαιναν οι Ορχομένιοι και Τεγεάτες για να περάσουν στις βόρειες αρκαδικές πόλεις και να συνδυαλαγούν με τους Φενεάτες. Στο διάσελο, κοντά στο εκκλησάκι του Προφήτη Ηλία υπήρχαν «όροι» (πέτρινες στήλες συνόρων) που σημάδευαν τα όρια των κρατών του Ορχομενού της Τεγέας και των Καφυών (Καφυαί λεγόταν ο αρχαίος οικισμός που βρισκόταν στη θέση της σημερινής Χωτούσας). Ο Παυσανίας μιλάει για κάποιον «Καφυατικό βράχο» πέτρινο φρουρό του περάσματος, που δεν έχει όμως εντοπιστεί.

Ο Ολίγυρτος είναι το ψηλότερο και πιο ενδιαφέρον βουνό της βόρειας αρκαδικής οροσειράς. Η γεωγραφική του θέση τον τοποθετεί σε κομβικό σημείο στο ορεινό δίκτυο της Πελοποννήσου. Με τα πλοκάμια του γεφυρώνει τη Ζήρια με την Αρκαδία και το Σαϊτά με το Αρτεμήσιο-ενώ αγκαλιάζει τις δυο λεκάνες, του Φενεού και της Στυμφαλίας. Το ανάγλυφό του είναι δαιδαλώδες αλλά μπορούμε να απομονώσουμε το συγκρότημα των δύο ψηλότερων κορφών στο κέντρο (Σκίπιζα 1934μ και Γκριμπίνι 1831μ) και τρεις βασικές μεγάλες ράχες: Τον Παρνιά ή Μαυρ-

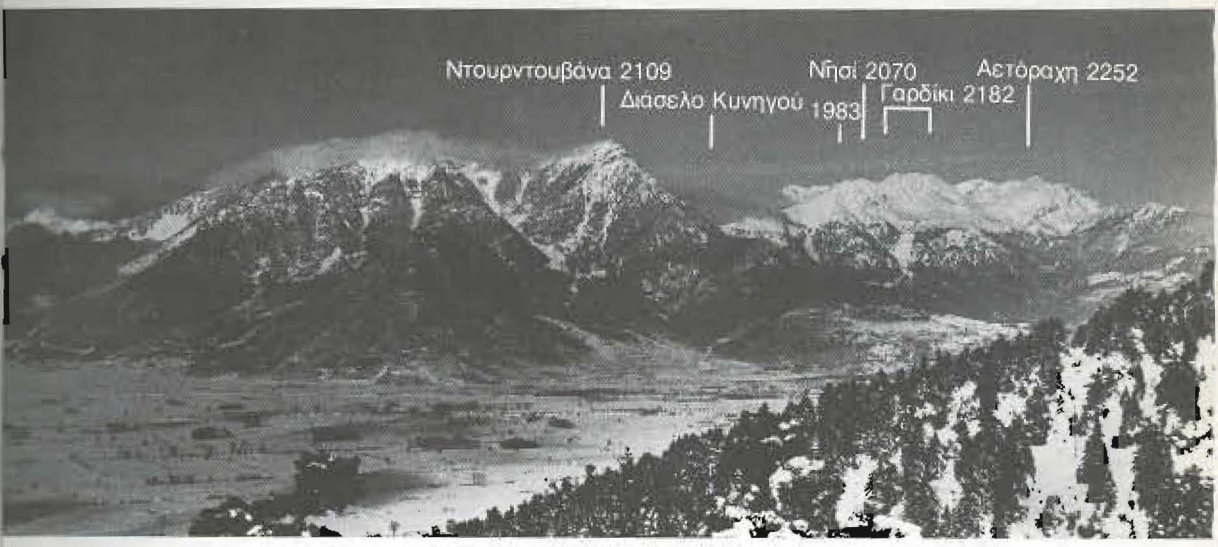

130. Η Ντουρντουβάνα και ο Χελμός (δεξιά). Στο άγγιγμά τους το διάσελλο του κυνηγού.

οβούνι (1694μ) που εκτείνεται από τη βάση του Γκριμπινιού (διάσελο Γκιόζας - Λαύκας) μέχρι το διάσελο της Καστανιάς, πυκνοδασωμένο και δύσβατο. Τις Μαύρες Κορφές (αρχ. Απέλαυρος όρος) που φεύγει από τα ανατολικά πόδια της Σκίπιζας και εκτείνεται ανάμεσα στηΣτυμφαλία και τη λεκάνη της Σκοτεινής. Τον Σκίαθι (1777μ), βραχώδη απόκρημνο όγκο που κόβεται απ' τη Σκίπιζα από το δημόσιο δρόμο Κανδήλας - Σκοτεινής και ενώνει τον Ολίγυρτο με το Αρτεμίσιο.

Στο ανατολικό σβήσιμο των Μαύρων Κορφών, ακριβώς πάνω απ' την καταβόθρα της Στυμφαλίας, ανοίγεται το διάσελο Σιούρι (710μ), πέρασμα ανάμεσα στη Στυμφαλία και τη Σκοτεινή.

Απ' το διάσελο Σκίπιζας - Σκίαθι (1270μ, εκκλησάκι του Προφήτη Ηλία) πέρναγε ένας αρχαίος δρόμος που ένωνε τη Μαντινειακή γη με την επικράτεια της Αλέας και ήταν ο πιο σύντομος δρόμος από Αθήνα προς Σπάρτη. Στα βράχια κοντά στο εκκλησάκι φαίνονται ακόμα τα ίχνη των αρχαίων αμαξιών. Σήμερα, από δω περνάει ο δρόμος προς Κανδήλα - Λεβίδι.

Τα δάση κρατιώνται στα βόρεια του όγκου, αφήνοντας τις νότιες πλαγιές γυμνές και άψυχες. Στα πόδια των ελάτων φωλιάζει η Λαύκα ενώ η Κανδήλα νέμεται τα γυμνά και τα πουρναροτόπια στα νότια. Κοντά στο χωριό, φωλιασμένο σ' έναν προσήλιο βράχο, αστράφτει το μοναστήρι της Παναγίας της Κανδήλας που με τις πολεμίστρες και τις καταχύστρες του δεσπόζει του κάμπου του Ορχομενού.

Νότια απ' τον Σκίαθι εκτείνεται ο μακρύς όγκος του Αρτεμήσιου που αρχίζει με την κορφή Καρούμπαλο (1808μ), το ψηλότερο σημείο σ' ένα βραχίονα που οι αρχαίοι ονόμαζαν όρος Τραχύ.Πρόκειται για έναν απότομο όγκο,με πυκνά θαμνοτόπια χαμηλά και μιά γυμνή ζώνη στις κορφές (πάνω απ' τα 1300μ).Η γυμνή αυτή ζώνη μακραίνει προς τα νότια σε μιά κορυφογραμμή που αποτελείται απ' τις κορφές Ανεμόμυλος (1769μ), Λατσώνα (1751μ) και Λεσοβίτι (1755μ). Η κορυφογραμμή σβήνει στα νότια, πάνω απ' τον Πικερνιώτικο κάμπο, ενώ σχηματίζει ένα διάσελο στ' ανατολικά της (1150μ,εκκλησάκι της Αγ. Παρασκευ-

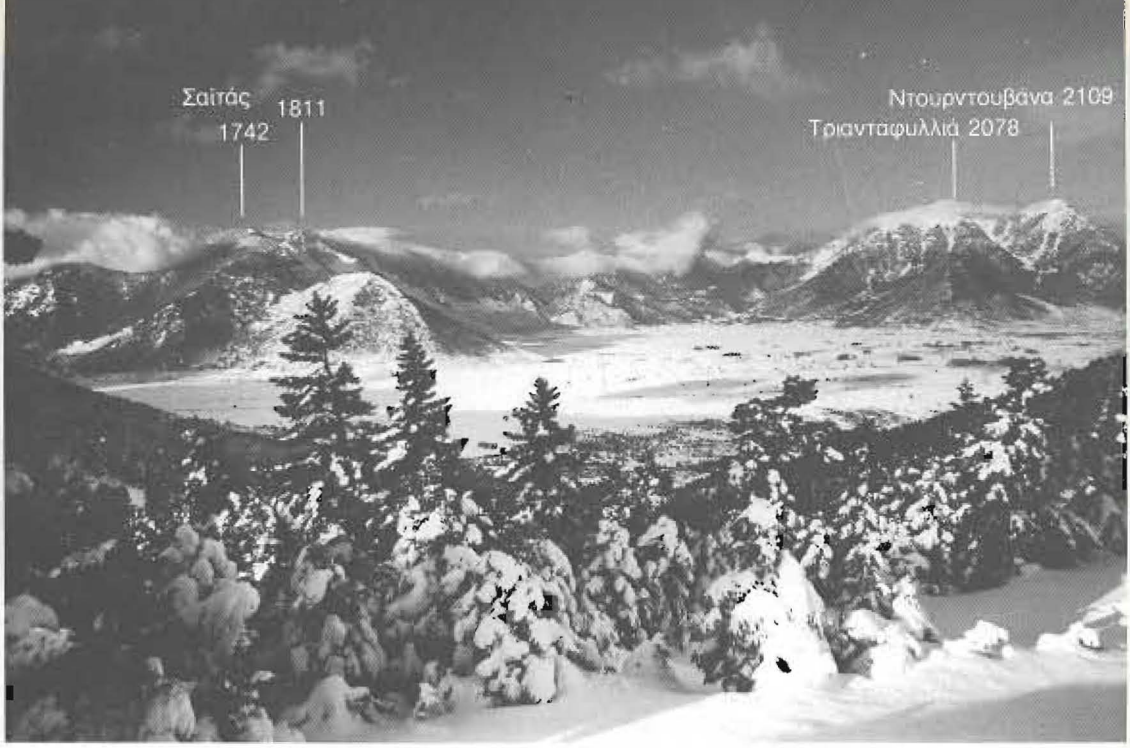

131. Θέα από το διάσελο της Καστανιάς. Δεξιά η Ντουρντουβάνα, αριστερά ο Σαΐτάς και κάτω το οροπέδιο του Φενεού

ής, διάβαση ανάμεσα στον Πικέρνη και τη Φρουσιούνα) με έναν ανεξάρτητο όγκο του Αρτεμήσιου, την Φραγκούκουρα (1647μ) με την πλατιά γεμάτη δολίνες κορφή. Το διάσελο ανάμεσα στα Φραγκοκούκουρα και τη συνέχεια της κορυφογραμμής είναι οι Πόρτες από Σάγκα προς Νιοχώρι (1100μ),ένα πέρασμα αρχαιότατο και ιστορικό, «το πέρασμα της Κλίμακος» που περιγράφει ο Παυσανίας. Ο παλιός μουλαρόδρομος διατηρείται σε σχετικά καλή κατάσταση και ενώνει τα δυό χωριά, όπως παλιά.

Νότια απ' το διάσελο υψώνεται η Τούρλα (1439μ) που χαμηλώνει νοτιότερα, σ' ένα πλατύ διάσελο όπου σχηματίζεται μιά μικρή ανοιξιάτικη λίμνη και μιά μικρή καταβόθρα. Τα νερά αυτά είναι η πρώτη απορροή του Ιναχου ποταμού
που διασχίζει την ορεινή Αργολίδα. Το μικρό φαράγγι του Ιναχου είναι ένα ιδιαίτερο τοπίο στη μονοτονία του Αρτεμήσιου. Απ' το ίδιο διάσελο περνούσε το αρχαίο μονοπάτι του Πρίνου (που αναφέρει ο Παυσανίας) που έπεφτε πίσω γιά τα μέρη του χωριού Καρυά κι από κει γιά Αργολίδα. Πάνω απ' το διάσελο υψώνεται ο όγκος της μεγάλης κορφής, ο Μαλεβός (1772μ), γυμνός απ' αυτή τη μεριά αλλά αναπάντεχα δασωμένος από τη νότια όψη του με έλατα. Σύμφωνα με κάποια πηγή κατάκορφα, ενώ σύμφωνα με άλλη κοντά στην Καρυά, υπήρχε ναός της Άρτεμης, χτισμένος μέσα σε δάσος από ιτάμια.

Νότια απ' την ψηλότερη κορφή ανοίγεται μιά κοιλάδα που οδηγεί προς το Τουρνίκι και πάνω της δεσπόζουν τα σαθρά αντερίσματα του Χτενιά (1634μ), που ο Σαρρής θεωρεί ότι ταυτίζεται με το Κρεόπωλον όρος των αρχαίων. Το διάσελο ανάμεσα στον Μαλεβό και τον Χτενιά ήταν ένα ακόμη πέρασμα από την Αργολίδα προς την Αρκαδία και σαν τέτοιο είδε αρκετές μάχες και επιδρομές, όπως στην εισβολή των Μακεδόνων.

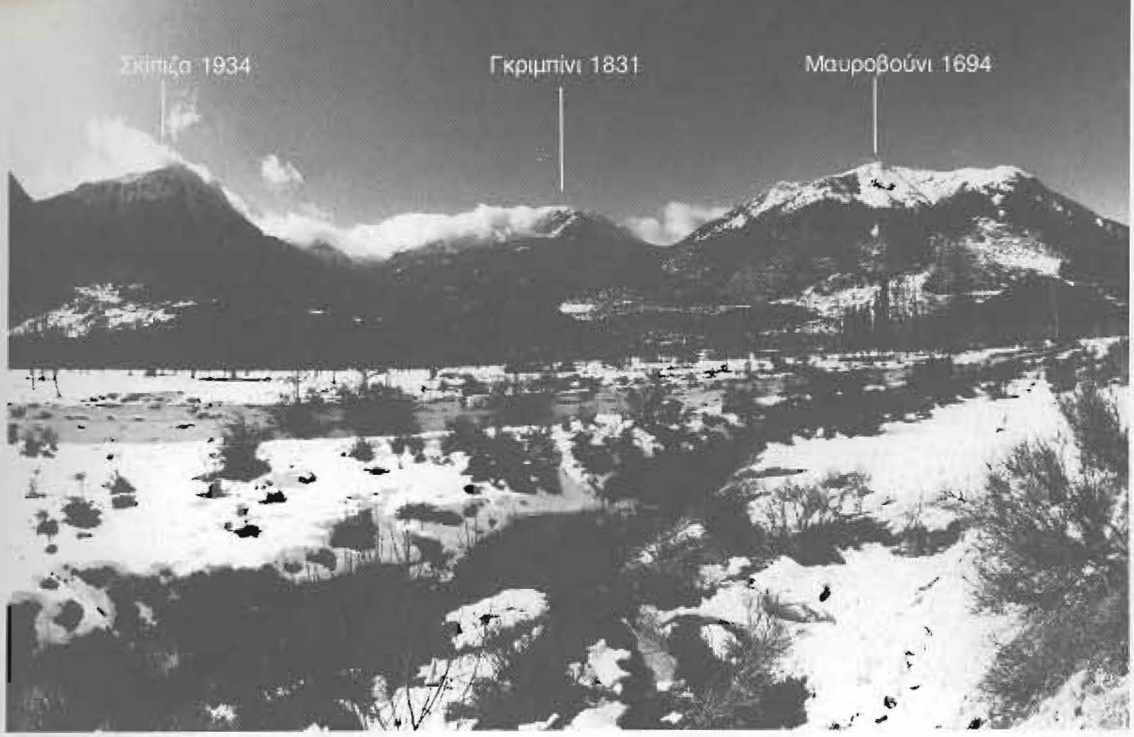

132. Ο Ολίγυρτος από τα βόρεια (Στυμφαλία). Από αριστερά προς δεξιά: Σκίπιζα, Γκριμπίνι και Μαυροβούνι (Παρνιάς)

Το κυριότερο χωριό στο Αρτεμήσιο είναι η Νεστάνη (παλιά Τσιπιανά) χτισμένο στο χώρο της αρχαίας Νεστάνης και δίπλα στο παλιό φρούριο που έλεγχε τα δύο σπουδαία περάσματα, του Πρίνου και του Χτενιά.

Το κάστρο βρίσκεται ακριβώς πάνω απ'την καταβόθρα που στραγγίζει το Αργό πεδίο. Λέγεται πως οι αρχαίοι είχαν ανοίξει δυο κατακόρυφες τρύπες στο βράχο και φτάνοντας στη γαλαρία της καταβόθρας έπαιρναν με οκοινιά νερό από κει στη διάρκεια των πολιορκιών. Η βρύση δίπλα στο αρχαίο οχυρό έχει εντοιχισμένη επιγραφή και φέρει το αρχαίο όνομά της Φιλίππειος Κρήνη. Εδώ υπήρχε κάποτε ναός αφιερωμένος στη Δήμητρα, την κυρίως ελεούσα θεά του Δωδεκάθεου. Οι αιώνες σεβάστηκαν την ιερότητα του χώρου και σήμερα δεσπόζει της Νεστάνης, το γυναικείο μοναστήρι της Παναγίας Γοργοεπηκόου.

Αναβάσεις

Ντουρντουβάνα: Από τα Καλύβια βγαίνουμε στο Φονιά κι ακολουθούμε το δρόμο προς το διάσελο για 1 χλμ. περίπου. Στην πρώτη φουρκέτα πιάνουμε μονοπάτι προς τη στέρνα. Από τη στέρνα, ίσια επάνω σε αραιό δάσος κι ύστερα σε γυμνές αποσαθρωμένες πλαγιές. Βγαίνουμε στην κόψη που ενώνει τις δύο κορφές (3ω). Αν πέσουμε δυτικά από την κορφή, κατεβαίνουμε εύκολα προς το διάσελο του Κυνηγού κι από κει στο χωριό (δρόμος αλλά και μονοπάτι, 3ω).

Ολίγυρτος Γκριμπίνι: από το διάσελο της Καστανιάς, ακολουθάμε δασικό δρόμο που συντομεύει από κομμάτια παλιού μονοπατιού και μας οδηγεί στο διάσελο Μαδάρας - Μαυροβουνιού (διαδρομή σημαδεμένη, 1ω30΄). Κατεβαίνουμε με καλό μονοπάτι μέχρι το διάσελο Λαύκας - Γκιόζας και ανεβαίνουμε την απότομη κορφή (1ω).

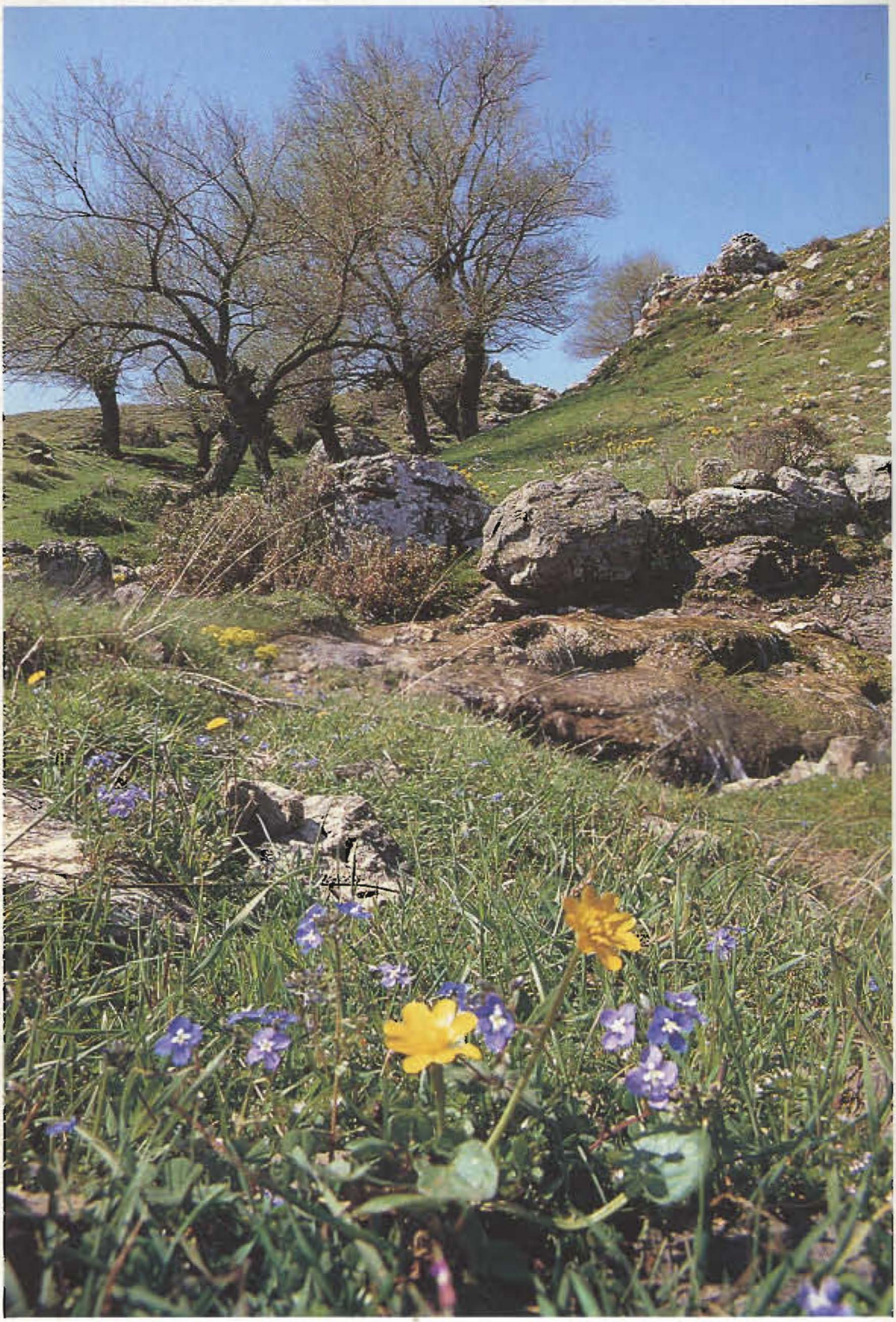

133. Ρυάκι στο Αρτεμήσιο. Στα γυμνά, ξερά αυτά βουνά, συχνά την Ανοιξη, συναντάς τέτοιους πυρήνες ζωής

134. Το σπανιότατο και υπό εξαφάνιση *Adonis cylleneus*

135. *Iris sintenesii*

136. *Ophrys speculum*

137. *Ophrys lutea murbekii*

Για τη Σκίπιζα: ξεκινάμε από τη Λαύκα και βγαίνουμε στο ξωκκλήσι της Αγ. Σωτήρας (δρόμος, πηγή 1ω30΄). Μονοπάτι μέχρι το οροπέδιο Σπηλιά κι από κεί σε γυμνό πεδίο μέχρι την κορφή (2ω).

Λύρκειο. Από τον Σάγκα, ανεβαίνουμε την ομαλή κοιλάδα της Κερασιάς και βγαίνουμε στο διάσελο της Αγ. Παρασκευής (λακκώματα). Η κορφή Λεσοβίτι προσεγγίζεται ύστερα από μια μεγάλη γυμνή ανηφορική πλαγιά.

Αρτεμίσιο:

Απ τη Νεστάνη μονοπάτι οδηγεί στο διάσελο προς Τουρνίκι (1260 μ, 1ω30΄). Από το διάσελο βλέπουμε την πιο εμφανίσιμη πλευρά της κορφής. Ακολουθούμε αγροτικό δρόμο προς την κατεύθυνσή της (αριστερά) που μας φέρνει στη βάση της δυτικής πλαγιάς (1ω). Εύκολα στην κορφή (1ω). Εξαίρετη θέα σ΄ όλη την οροσειρά (από Σκίπιζα μέχρι Χτενιά) και στο Μαίναλο.

Μια συντομότερη ανάβαση μπορεί να γίνει από τις Καρυές, πηγαίνοντας από το δρόμο μέχρι την Αγία Παρασκευή (πηγή) και από κεί από την βόρεια όψη προς την κορυφή· είτε ίσια πάνω από το χωριό προς την Παναγιά και διασχίζοντας το ελατόδασο περνάμε την σύντομη κορυφογραμμή του Κώνου και φτάνουμε στη κορφή.

Οικολογία

Το βορεινό αρκαδικό τείχος αποτελείται όπως είδαμε από 7 διαφορετικούς ορεινούς όγκους. Πέρα απ΄ το ότι είναι στη σειρά αραδιασμένα αυτά τα βουνά και σχηματίζουν μια ενιαία κορυφογραμμή με ψηλά διάσελα, έχουν και παρόμοια μορφολογία, κοινές εδαφικές συνθήκες καθώς και ομοιότητες στα αποτελέσματα της μακρόχρονης επίδρασης των ανθρωπογενών παραγόντων. Έτσι θα εξετάσουμε συνοπτικά την οικολογία τους, τονίζοντας τις όποιες διαφορές.

Κα΄ αρχήν πρόκειται για ασβεστολιθικά βουνά, με μαραζωμένα ελατοδάση και γυμνές κορφές, με λίγα νερά και πολλή βόσκηση. Η δομή του δάσους ποικίλει από πολύ πυκνές συστάδες μέχρι ξέφωτα με αραιούς αγκαθωτούς θάμνους. Υπάρχουν λίγες αξιόλογες ορθοπλαγιές, μικρά, χωρίς αδρό ανάγλυφο φαράγγια και λίγα θαμνοτόπια καθώς τα βουνά αυτά ξεπετάγονται πάνω απ΄ το αρκαδικό υψίπεδο.

Σα συνέπεια της φτωχής ποικιλίας βιοτόπων ανάλογα φτωχή είναι και η άγρια ζωή. Η χλωρίδα πάντως δημιουργεί αρκετές εκπλήξεις, κυρίως στον Ολίγυρτο, όπου περιοσώνεται ένας μικρός πληθυσμός από το απειλούμενο με εξαφάνιση Adonis cyllenea (κορφή Μαυροβούνι). Στα ελατοδάση της Ντουρντουβάνας βρίσκουμε αρκετά ορχεοειδή (Cephalanthera rubra) και στις κορφές την άνοιξη ανθίζουν άφθονες Viola graeca. Στην υγρή κοιλάδα του Αγίου Γεωργίου με την πυκνή βλάστηση (αγριοτριανταφυλλιές, κράταιγοι, αγιόκλημα, δρυς, πλατάνια) φυτρώνει η εντυπωσιακή ίριδα, Iris sintenesii. Στου Λύρκειου τις γυμνές βραχώδεις πλαγιές, ανάμεσα στα φρύγανα φυτρώνουν πολλά όμορφα ορχεοειδή του γένους Ophrys ενώ το Αρτεμήσιο κρύβει στο διάσελο της Κλίμακας μια μεγάλη αποικία Viola phitosiana.

Νοτιότερα απ΄ το Λύρκειο, τα έλατα χάνονται για να δώσουν ένα τελευταίο δασάκι στη νότια όψη της κορφής του Αρτεμήσιου. Παρακάτω, ο Χτενιάς και το Παρθένι είναι απελπιστικά γυμνά και αποσαθρωμένα.

Η πανίδα δεν έχει μελετηθεί καθόλου κι έτσι θα περιοριστούμε στα όσα μπορεί να παρατηρήσει κανείς κατά τη διάρκεια της κίνησής του μέσα στα βουνά αυτά. Τα δάση τους θα μας δώσουν αρχικά την εντύπωση νεκρών χώρων καθώς απλώνονται

βουβά και σκοτεινά. Στη Ντουρντουβάνα (όπου συναντάμε και λίγα μαυρόπευκα), καθώς περπατάμε στο σιωπηλό και έρημο δάσος, τυχαίνει κάποια στιγμή να περάσουμε κοντά απ' την κούρνια ενός τρυποφράχτη. Το μικρό πουλάκι βάζει αμέσως τις φωνές και αρχίζει να πηδάει από κλαδί σε κλαδί, σηκώνοντας τον τόπο με τη διαπεραστική φασαρία του. Αν επιμείνουμε να τον ενοχλούμε με την παρουσία μας, τότε θα δούμε μια απρόσμενη ποικιλία από πουλιά που έρχονται από τα γύρω δέντρα για να δουν τι είναι αυτό που ερεθίζει τον τρυποφράχτη. Καθώς αυτός συνεχίζει να πηδάει τερετίζοντας, περνάνε μπροστά μας ένα ζευγάρι κοκκινολαίμηδες, ένας πυροβασιλίσκος, δυο καμποδεντροβάτες, μια γεροδεμένη τσαρτσάρα και μια κίσσα.

Στον Ολίγυρτο, ενδιαφέρουσα η παρουσία του ξεφτεριού που ειδικεύεται στο κυνήγι μικρών πουλιών μέσα στο δάσος. Το βλέπουμε συνήθως να γλυστράει γρήγορα και ευέλικτα ανάμεσα στα έλατα ή σύρριζα πάνω απ' τους θάμνους των ξέφωτων. Χτυπά με μεγάλη ταχύτητα τα ανύποπτα πουλιά κι ύστερα κάθεται σε κάποιο προφυλαγμένο σημείο και μαδάει το θύμα του. Συχνά βρίσκουμε τούφες από πούπουλα στη βάση ενός μικρού βράχου που προέρχονται από ένα μαδημένο πουλί. Αν ο θηρευτής ήταν γεράκι, τα πούπουλα είναι σχεδόν άθικτα· αν ήταν αλεπού ή κουνάβι είναι τσακισμένα στη βάση τους.

Στου Αρτεμήσιου τις γυμνές πλαγιές εύκολα εντοπίζουμε τα αρπακτικά των ανοιχτών εκτάσεων: το κοράκι, τσ βραχοκιρκίνεζσ, η ποντικογερακίνα και πάνω απ' όλα ένας νεαρός χρυσαετός που ίσως περιπλανιέται σε αναζήτηση επικράτειας. Στα βράχια κουρνιάζει ένα ζευγάρι κουκουβάγιες που φλυαρεί άφοβα, μέρα - μεσημέρι, γιατί πολύ δύσκολα διακρίνονται έτσι όπως κάθονται, τέλεια παραλαγμένες στη σχισμή.

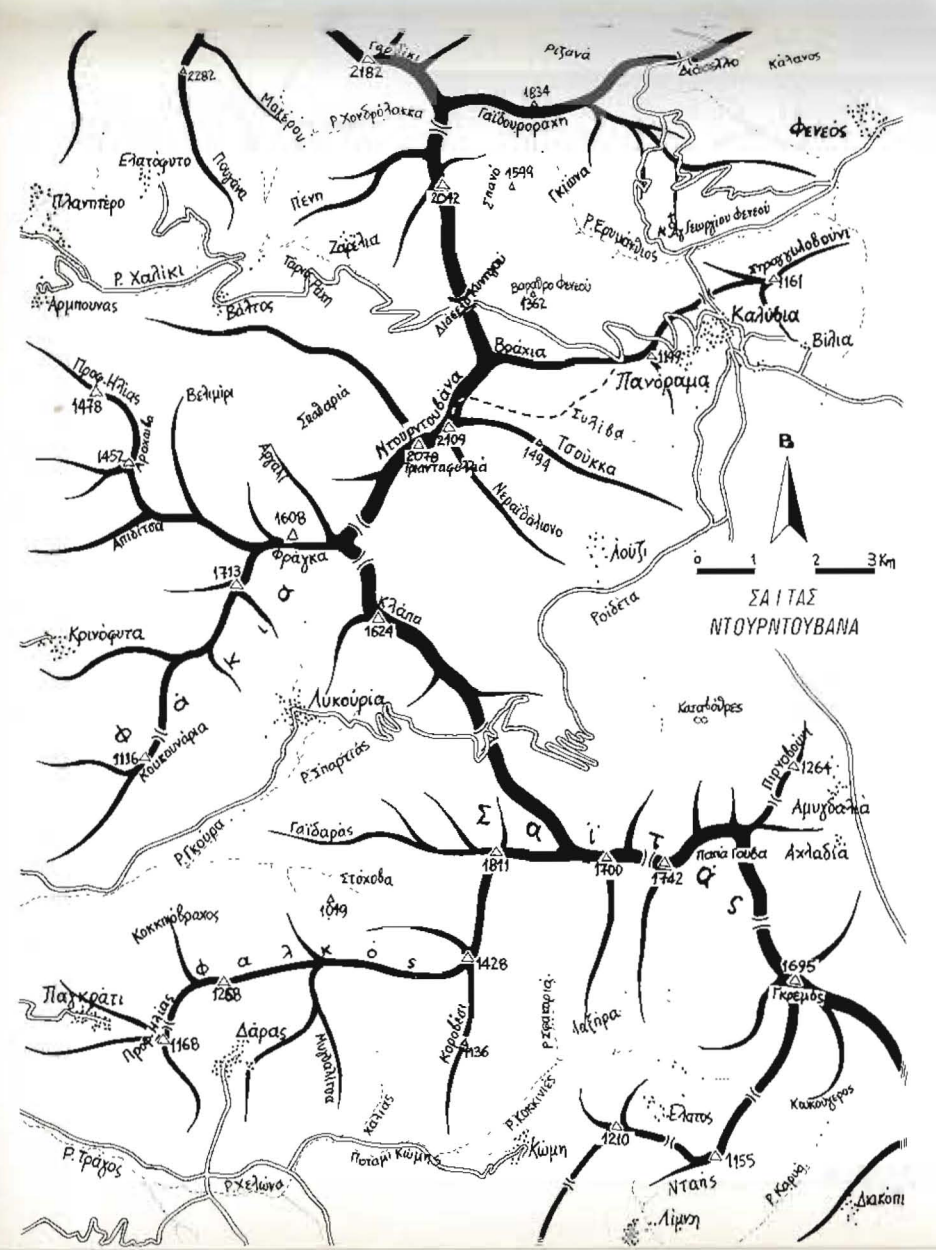
ΣΑΙΤΑΣ
ΝΤΟΥΡΝΤΟΥΒΑΝΑ
Φενεός
Ρεζανά
Διαβάλο
Καλάνος
Γαϊδουροραχη
Ρ. Χονδρόλοκκα
Μάλεβρου
Πλαντέρο
Ελατόφυτο
Πουρνάρα
Πένη
Ζαρέλια
Ρ. Χαλίκι
Αρμπουνας
Βάλτος
Γκιάνα
Ρ. Ερυνιανός
Μ. Γεωργίου Φενεού
Βαρούρο Φενεού
Καλύβια
Βίλια
Βράχια
Πανόραμα
Συλίβα
Τσούκκα
Νεραϊδάλιονο
Λούζι
Ρούβετα
Σαλβαρία
Βελιμίρι
Αρβανίτη
Αρκαλιά
Απιδέτσα
Φράγκα
Κλάπα
Κρινόφυτα
Λυκούρια
Ρ. Σπορτίας
Γαϊδαρας
Ρ. Γκούρα
Στόχοβα
Κοκκινόβραχος
Φαλκός
Παγκράτι
Πρόφ. Ηλίας
Δάρας
Κορυφάλι
Ρ. Κοκκινός
Λαζίρα
Γκρεμός
Κακουζήρος
Ελατος
Κώμη
Ντάης
Λίμνη
Ρ. Τράχος
Ρ. Χελώνα
Ρ. Κόρης
Διακοπ
Κατσάβρες
Πιρνοβούνι
Αμυζδαλιά
Ακλαδία
Παπά Γούβα
Ρ. Σαϊτας
Ρ. Γκαρφιά
Ρ. Κατσίας
Ρ. Κοκκινός
Ποταμί Κώμης
Ρ. Χελώνα
Ρ. Κόρης
Ρ. Τράχος
Ρ. Χονδρόλοκκα
Ρ. Χαλίκι
Ρ. Γκαρφιά
Ρ. Σπορτίας
Ρ. Γκούρα
Ρ. Χελώνα
Ρ. Κόρης
Ρ. Τράχος
Ρ. Χαλίκι
Ρ. Χονδρόλοκκα
Ρ. Σαϊτας
Ρ. Γκαρφιά
Ρ. Κατσίας
Ρ. Κοκκινός

ΜΑΙΝΑΛΟ

Το Μαίναλο, το βουνό του αρκαδικού Πάνα, είναι το ψηλότερο και μεγαλύτερο αρκαδικό βουνό. Πρόκειται για έναν πολυδαίδαλο δασωμένο όγκο που υψώνεται στα δυτικά του οροπέδιου της Τρίπολης και κορυφώνεται στα 1980 μέτρα, στην καρδιά του Μωρηά, έχοντας έτσι μια εξαιρετική θέα σ' όλα τα μεγάλα βουνά του.

Το Μαίναλο σχηματίζει δυο μορφολογικές ενότητες: ανατολικά την κορυφογραμμή του καθαυτό Μαίναλου και πέρα απ' την Αλωνίσταινα τους εκτεταμένους δασωμένους λόφους του δυτικού Μαίναλου. Στην Αλωνίσταινα σχηματίζεται το διάσελο ανάμεσα στους δυο αυτούς όγκους (1220 μέτρα) και μέσα στις δύο

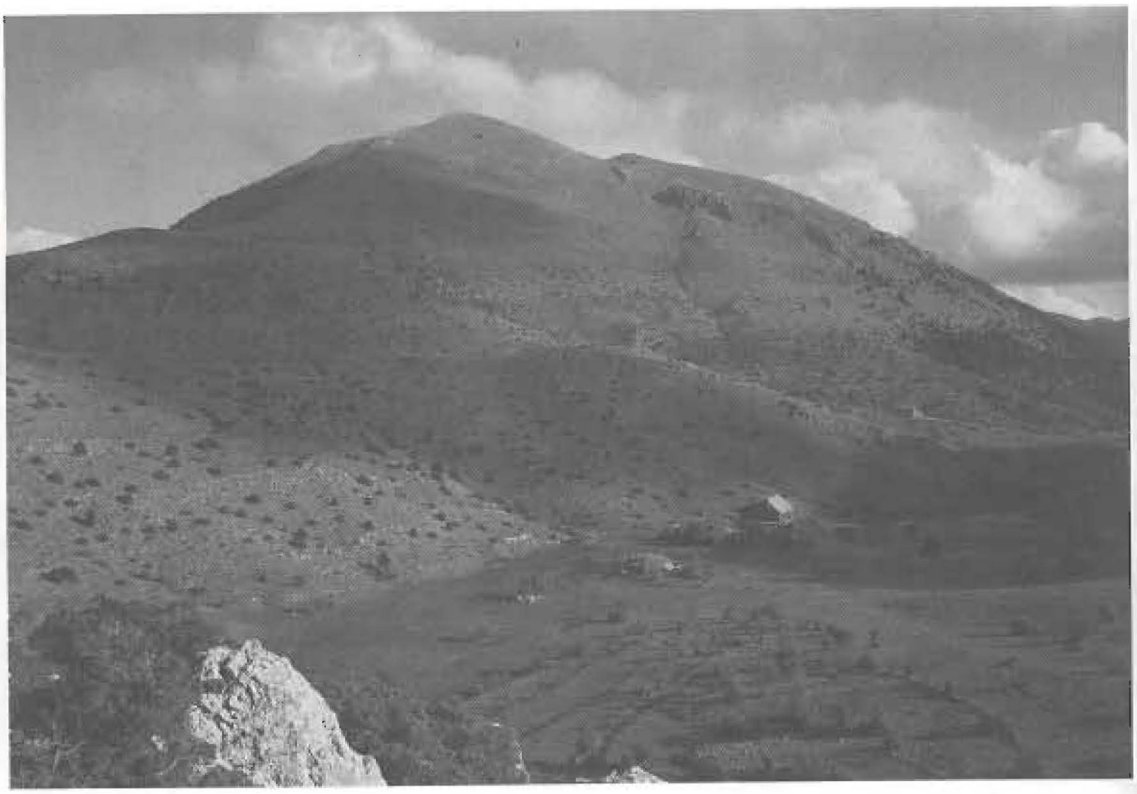

138. Θέα προς την κορφή.

σχηματιζόμενες κοιλάδες κυλάνε τα νερά του Μυλάονα ποταμού προς τα βόρεια και του Ελισσόνα προς τα νότια.

Το συγκρότημα της κύριας κορυφογραμμής αποτελείται από μια σειρά δασωμένες κορφές με σαφή εξαίρεση το πέταλο των γυμνών κορυφών γύρω απ' το οροπέδιο της Οστρακίνας (κορφές: Οστρακίνα 1980μ η ψηλότερη, Μαύρη Κορφή

1818μ και Σφεντάμι 1885μ). Βορειότερα ανοίγεται η μεγάλη δολίνη Παγώνη και οι λάκκες Ράχη· στα δυτικά τους υψώνεται το Θαυμάσιο Όρος των αρχαίων, τώρα Τζελάτη (1867μ), μια γυμνή γεμάτη δολίνες κορφή.

Νότια απ' την Οστρακίνα αυλακώνεται η κοιλάδα του Καρδαρά που συναντάει την κορυφογραμμή στο χαμηλότερο σημείο της στα μέρη αυτά, στο πέρασμα Καρδαρά - Αλωνίσταινας (1480μ). Νότια απ' την κοιλάδα υψώνεται η Μουρτζιά (1794μ) που χωρίζεται μ' ένα διάσελο στα 1460μ από τον Αϊντίνη (1849μ). Ύστερα το βουνό χαμηλώνει και σβήνει πάνω απ' τη Σιλίμνα.

Το δυτικό Μαίναλο αρχίζει με το γυμνό όγκο του Προφήτη Ηλία (1547μ) για να συνεχίσει πυκνοδασωμένο μέχρι το Ζυγοβίστι. Η ψηλότερη κορφή εδώ είναι το Φραγκόβουνο (1646μ), κοντά στη Στεμνίτσα. Το ανάγλυφο αυτής της περιοχής ευνοεί τη δημιουργία πολλών εύφορων λεκανών και κοιλάδων όπου τα έλατα γίνονται καλύτερα απ' ότι στο ανατολικό Μαίναλο. Η υλοτομία ήταν από παλιά μια βασική ασχολία για τους κατοίκους των γύρω χωριών, όπως η Βυτίνα, η Ελάτη και κυρίως το Χρυσοβίτσι. (Πριν τον πόλεμο λειτουργούσε σχολή δασονόμων στη Βυτίνα).

Το βουνό αποτελείται από ασβεστόλιθους της ζώνης Τριπόλεως, με λίγες εμφανίσεις φλύσχη. Τα επιφανειακά νερά είναι λίγα καθώς το μεγαλύτερο μέρος της απορροής γίνεται υπόγεια μέσα από το πυκνό δίκτυο διακλάσεων της Αρκαδίας (καταβόθρες Κάψιας, στην ανατολική βάση του βουνού). Η γνωστότερη πηγή είναι η Νυμφασία, κοντά στη Βυτίνα. Τα χωριά που ακουμπάνε στο βουνό είναι ο μικρός οικισμός κτηνοτρόφων του Καρδαρά, το Λεβίδι, η όμορφη Αλωνίσταινα, το Ροεινό κοντά στο μοναστήρι της Πάνω Χρέπας, η Πιάνα, το Χρυσοβίτσι και το παλιό ορεινό θέρετρο Βυτίνα.

Υπάρχει ένα καταφύγιο του Ορειβατικού Τρίπολης στο οροπέδιο της Οστρακίνας που εξυπηρετεί και το χιονοδρομικό κέντρο του Μαίναλου (το μόνο εν λειτουργία κέντρο στην Πελοπόννησο, αυτό του Χελμού θα λειτουργήσει σε ένα - δύο χρόνια).

Αναβάσεις

Η ανάβαση στην Οστρακίνα έχει μάλλον χάσει το νόημά της εξ' αιτίας του δρόμου του χιονοδρομικού που φτάνει μέχρι τη βάση του κώνου (από κει σε 45' στην κορφή). Παρ' όλα αυτά, από τον Καρδαρά μπορούμε να κάνουμε μια συντομότερη, απότομη ανάβαση, ίσια προς την κορφή, κερδίζοντας ύψος μέσα από το δάσος και έχοντας σαν αποζημίωση την ωραία θέα των τελευταίων γυμνών βραχοπλαγιών (3ω-3ω30').

Πολύ πιο ενδιαφέρουσα είναι η διάσχιση: μοναστήρι της Πάνω Χρέπας - Αϊντίνης -Μουρτζιά - Καρδαράς - Οστρακίνα - Βυτίνα, πορεία 2 ημερών στα πιο ήσυχα και ζωντανά μέρη του Μαίναλου.

Οικολογία

Το βασικό πέτρωμα του Μαίναλου είναι ο ασβεστόλιθος Τριπόλεως, με μερικές τοπικές επικαλύψεις φλύσχη.

Το κλίμα ευνοεί ιδιαίτερα τη βλάστηση καθώς το βουνό ανήκει στην υγρότερη και ψυχρότερη ζώνη της Πελοποννήσου (μαζί με τα άλλα μεγάλα βουνά). Τα έλατα καταλαμβάνουν όλες τις πλαγιές ανάμεσα στα 800 και 1750 μ. και τείνουν

139. Ο χουχουριστής εγκαταλείπει το σούρουπο την κούρνια του για να αρχίσει το νυχτερινό κυνήγι.

να κατέβουν χαμηλότερα. Πιστεύεται ότι η επέκταση του σκιανθεκτικού αυτού δέντρου περιόρισε σημαντικά ή εξαφάνισε τα μεγάλα δρυοδάση της Αρκαδίας, που είχαν δώσει στους αρκάδες το όνομα βαλανηφάγος.

Στη ζώνη των ελάτων εμφανίζονται και τα εξής δέντρα και θάμνοι: βουνοκυπάρισσο, μπερκιά, κρητικό σφεντάμι και σφεντάμι του μονπελιέ.

Το Μαίναλο διατηρεί ακέραια τα μεγαλύτερα ελατοδάση της Αρκαδίας και το όνομά του είναι συνδεδεμένο με μια φήμη ιδιαίτερα πλούσιου σε άγρια ζωή βουνού. Στην πραγματικότητα, καθώς το πυκνό, μονότονο δάσος είναι ο κύριος βιότοπος του βουνού, μικρή είναι κι η ποικιλία των ζωϊκών και φυτικών ειδών που συναντάμε. Εξ' άλλου τα σπουδαιότερα είδη της χλωρίδας του τα βρίσκουμε στα λίγα και ξεκομμένα λειβάδια των ψηλότερων κορυφών.

Μέσα στο δάσος, η συχνότερη παρουσία είναι ο καλόγερος κι η ελατοπαπαδίτσα μαζί με τον διακριτικό καμποδεντροβάτη και τον σχεδόν αφανή πυροβασιλίσκο. Και τα τέσσερα αυτά είδη τρέφονται με έντομα του φλοιού του ελάτου και αποφεύγουν τον ανταγωνισμό ψάχνοντας στα κλαδιά τα δύο πρώτα, στον κορμό ο καμποδεντροβάτης και στις άκρες των κλαδιών, ανάμεσα στις βελόνες, ο πυροβασιλίσκος. Στενά συνδεδεμένος με το δάσος των κωνοφόρων είναι κι ο χουχουριστής, το κοινότερο νυχτόβιο αρπακτικό των βουνών. Μετά από μια μακριά σιωπή στη διάρκεια του φθινοπώρου, ο χουχουριστής αρχίζει πάλι να φωνάζει τις νύχτες του Γενάρη, εγκαθιστώντας την κυριαρχία του στην επικράτειά του. Τους επόμενους μήνες θα ζευγαρώσει με το ταίρι του που ζει μέσα στην ίδια επικράτεια και είναι το ίδιο για όλη τη ζωή του, και θα φωλιάσει στην τρύπα κάποιου βράχου ή στην κουφάλα ενός δέντρου. Εδώ θα περνούν τώρα τις μέρες τους οι δύο χουχουριστές, καθισμένοι δίπλα στη φωλιά και τέλεια κρυμμένοι χάρις στο μουντό γκρι-καφέ φτέρωμά τους, το γεμάτο σχέδια και στίγματα που σπάνε το περίγραμμα του σώματός τους. Καθώς στέκονται ακίνητοι και κοιτάζουν με μισόκλειστα τα γυαλιστερά μαύρα μάτια τους μέσα στο μισοσκόταδο του δάσους, περνούν απαρατήρητοι ακόμα κι από μια απόσταση λίγων μέτρων. Όμως ενώ είναι εξαιρετικά δύσκολο να βρούμε τη φωλιά του, μπορούμε σχετικά εύκολα να δούμε τη σιλουέτα του ίδιου του πουλιού όταν βγαίνει για κυνήγι, αρκεί να σταθούμε ακίνητοι στην άκρη κάποιου ξέφωτου το σούρουπο. Οι χουχουριστές κυνηγούν πολύ στα ξέφωτα όπου οι συνθήκες είναι καλύτερες για τα ποντίκια που είναι η βασική τροφή τους και την άνοιξη που έχουν μικρά αρχίζουν το κυνήγι προτού νυχτώσει για καλά. Δεν περιορίζονται όμως μόνο στα ποντίκια. Είδος με μεγάλη προσαρμοστικότητα, ο χουχουριστής κυνηγάει ακόμα έντομα, γαιοσκώληκες, αμφίβια και, με λίγη τύχη, μπορούμε να τον παρακολουθήσουμε να βουτάει μέσα στα κλαδιά κάποιου δέντρου κάνοντάς φασαρία για να τρομάξει τα πουλιά που κουρνιάζουν εκεί μέσα και να τα πιάσει μόλις πετάξουν ή προδώσουν τη θέση τους με μια τρομαγμένη φωνή.

Η χλωρίδα του δάσους περιορίζεται στα κοινά είδη με πιο εντυπωσιακούς εκπρόσωπους μερικά ορχεοειδή όπως το Ophrys lutea ssp. murbekii, η Neotinea maculata που τη συναντάμε εδώ και στις δύο μορφές της, μια με λευκο-πράσινα και μια με ανοιχτοϊώδη άνθη.

Ίσως αυτή η κοινή χλωρίδα να είχε οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι από βοτανικής

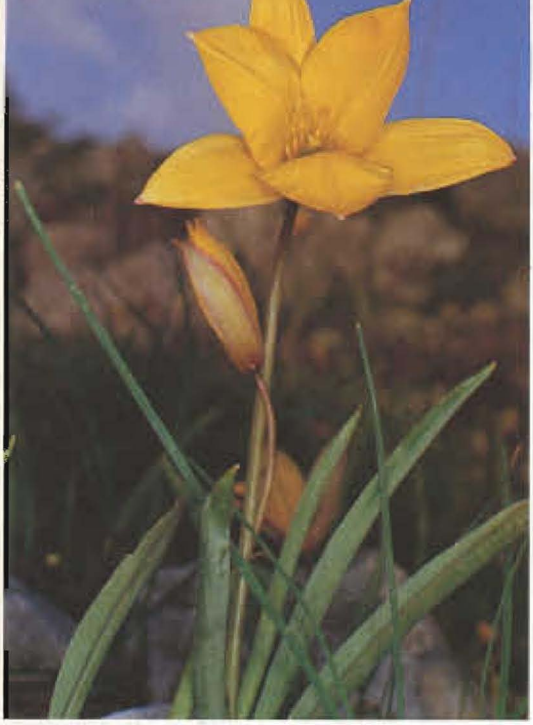

140. Tulipa silvestris - australis

141. Neottinea maculata

142. Viola phitosiana

143. Fritilaria graeca

144. Ο καμποδεντροβάτης είναι ένα αρκετά συνηθισμένο πουλί στα ελατοδάση του Μαινάλου

145. Λιγότερο κοινός ο δεντροτοομπανάκος καθαρίζει τους κορμούς από τα έντομα

άποψης το Μαίναλο αποτελεί ένα κενό στον άξονα της ορεινής Πελοποννήσου. Όμως στα λειβάδια των κορυφών διαψεύδεται αυτή η εντύπωση: Tulipa Viola chelmea, V. phitosiana και V. odorata στην Οστρακίνα, Tulipa silvestris -australis, Viola mercurii, Fritillaria graeca στη Μουρτζιά. Ειδικά η ανακάλυψη της Viola mercurii στο Μαίναλο επιβεβαιώνει την ένταξη του βουνού στον άξονα κίνησης των φυτικών ειδών, καθώς το λουλούδι αυτό είχε βρεθεί μόνο στη Ζήρια και το Νότιο Πάρνωνα.

Στην περιοχή της κορυφής Οστρακίνας υψώνεται κι η μοναδική ορθοπλαγιά του κύριου όγκου και μέχρι πρότινος εκεί φώλιαζε ένα ζευγάρι χρυσαετών που πιθανότατα έχει πια εκλείψει σα συνέπεια της μεγάλης μείωσης των λαγών. Το ίδιο έντονα έχουν μειωθεί κι οι πέρδικες, φυσικά εξ' αιτίας του κυνηγιού. Αντίθετα, η αλεπού, αυτό το υπόδειγμα προσαρμοστικότητας, υπάρχει ακόμα σε αφθονία παρά το εντατικό κυνήγι που της γίνεται, ενώ ο ασβός, που δεν κυνηγιέται, σπανίζει στη περιοχή, ίσως γιατί το πυκνό δάσος δεν ευνοεί τα έντομα του εδάφους με τα οποία τρέφεται.

Τα δάση γύρω απ' την Βυτίνα είναι το μοναδικό σημείο στην Πελοπόννησσ που έχει αναφερθεί πρόσφατα η παρουσία σκίουρου.

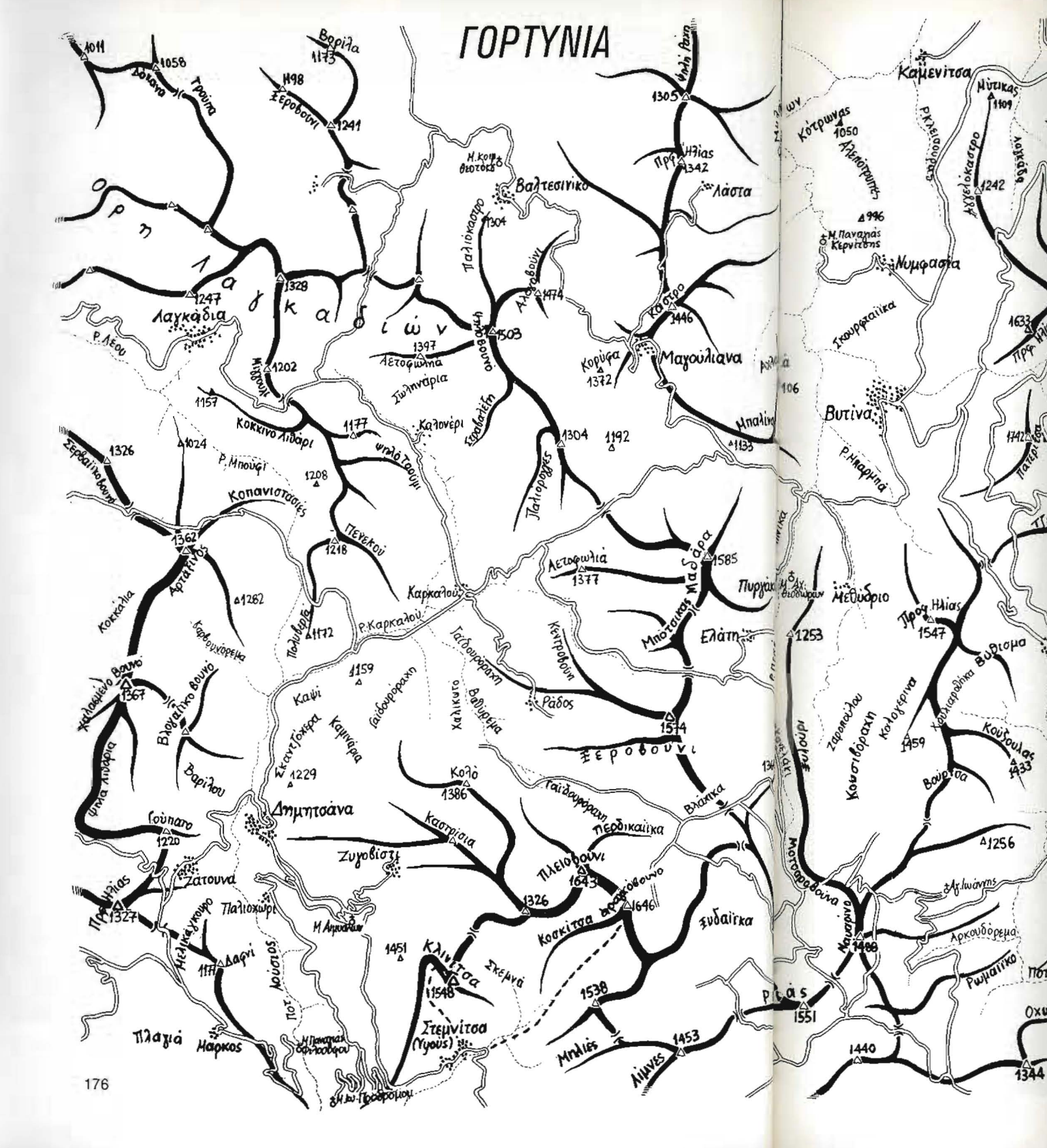
ΓΟΡΤΥΝΙΑ
Ορηλαγκαδιών
Λαγκάδια
Βορίλα
Σεροβούνι
Βαλτεσινίκο
Λάστα
Παλιοκαστρο
Αλεξοβούνι
Καστρο
Μαγουλιανα
Κορύφα
Σωληνάρια
Λετοφωλιά
Καλονέρι
Κοκκινο Λιθάρι
Κοπανιστασιές
Πεγελού
Παλιοφλέγες
Μαδάρα
Λετοφωλιά
Καρκαλού
Μποταικας
Ελάτη
Ράδος
Σεροβούνι
Κολό
Δημητσάνα
Καστρίσια
Ζυγοβίστι
Πλειοβουνι
Κοσκίτσα
Κλίνιτσα
Στεμνίτσα
(Ύγους)
Μηλιές
Λίμνες
Ξυδαϊκα
Πλαγιά
Μαρκος
Δαφνί
Ζάτουνα
Πρ. Ηλίας
Γούπατο
Βλογατίκο Βουνό
Βαρίλου
Καμενίτσα
Μύτικας
Κότρωνας
Νυμφαστα
Βυτίνα
Μεθύδριο
Πρ. Ηλίας
Βυθισμα
Κουζουλας
Βαϊστα
Μοναστηρακι
Λαγκάδια
Σεροβούνι
Τρούπα
Δόλιανα
Πρ. Ηλίας
Λάστα
Μαγουλιανα
Μπαλίνο
Βυτίνα
Μεθύδριο
Πρ. Ηλίας
Βυθισμα
Κουζουλας
Βαϊστα
Μοναστηρακι
Ξυδαϊκα
Πλαγιά
Μαρκος
Δαφνί
Ζάτουνα
Πρ. Ηλίας
Γούπατο
Δημητσάνα
Ζυγοβίστι
Πλειοβουνι
Κλίνιτσα
Στεμνίτσα
(Ύγους)
Μηλιές
Λίμνες
Κοσκίτσα
Καστρίσια
Βλάχικα
Περδικαϊκα
Ρ. Λέου
Ρ. Μπούζι
Ρ. Καρκαλού
Ρ. Ηλαρμπά
Κοκκάλια
Αρταίνος
Καρδωχώρεμα
Πολυμέρα
Βλογατίκο Βουνό
Φτελιά Λιμάρια
Καψί
Καστανόλιθα
Καμινάρα
Γαϊδουρόραχη
Χαλίκωτο
Βαθύρεμα
Κεντροβούνι
Γαϊδουρόραχη
Μοναστηρακι
Ζαρακόβλου
Κοκκινόβραχη
Καλογέρινα
Καθιαρόβλικα
Αγ. Ιωάννης
Λαρκουδόρεμα
Ρωμαϊκό
Ξυδαϊκα
Μαρκος
Μ. Αγιοσάβας
Μ. Παναγιάς Κερνίτσης
Μ. Αγ. Θεοδώρων
Μ. Παναγιάς Δαφνιώτισσας
Μ. Αγ. Ιωάννου Προδρόμου
Ποτ. Λούσιος
Μελιγγκαστρο
Παλιοχώρι
Σκεμνά
Σεροβαϊκο βουνό
Κοκκινο Λιθάρι
Ψηλό Τραούμι
Πεγελού
Αρταίνος
Καρκαλού
Μποταικας
Μαδάρα
Ελάτη
Ράδος
Σεροβούνι
Κολό
Καστρίσια
Πλειοβουνι
Κοσκίτσα
Κλίνιτσα
Στεμνίτσα
Μηλιές
Λίμνες
Μοναστηρακι
Μαρκος
Δαφνί
Ζάτουνα
Πρ. Ηλίας
Γούπατο
Δημητσάνα
Ζυγοβίστι
Πλειοβουνι
Κοσκίτσα
Καστρίσια
Βλάχικα
Περδικαϊκα
Ξυδαϊκα
Πλαγιά
Μαρκος
Δαφνί
Ζάτουνα
Πρ. Ηλίας
Γούπατο
Βλογατίκο Βουνό
Βαρίλου
Καμενίτσα
Μύτικας
Κότρωνας
Νυμφαστα
Βυτίνα
Μεθύδριο
Πρ. Ηλίας
Βυθισμα
Κουζουλας
Βαϊστα
Μοναστηρακι
Ξυδαϊκα
Πλαγιά
Μαρκος
Δαφνί
Ζάτουνα
Πρ. Ηλίας
Γούπατο
Δημητσάνα
Ζυγοβίστι
Πλειοβουνι
Κοσκίτσα
Κλίνιτσα
Στεμνίτσα
(Ύγους)
Μηλιές
Λίμνες
Μοναστηρακι

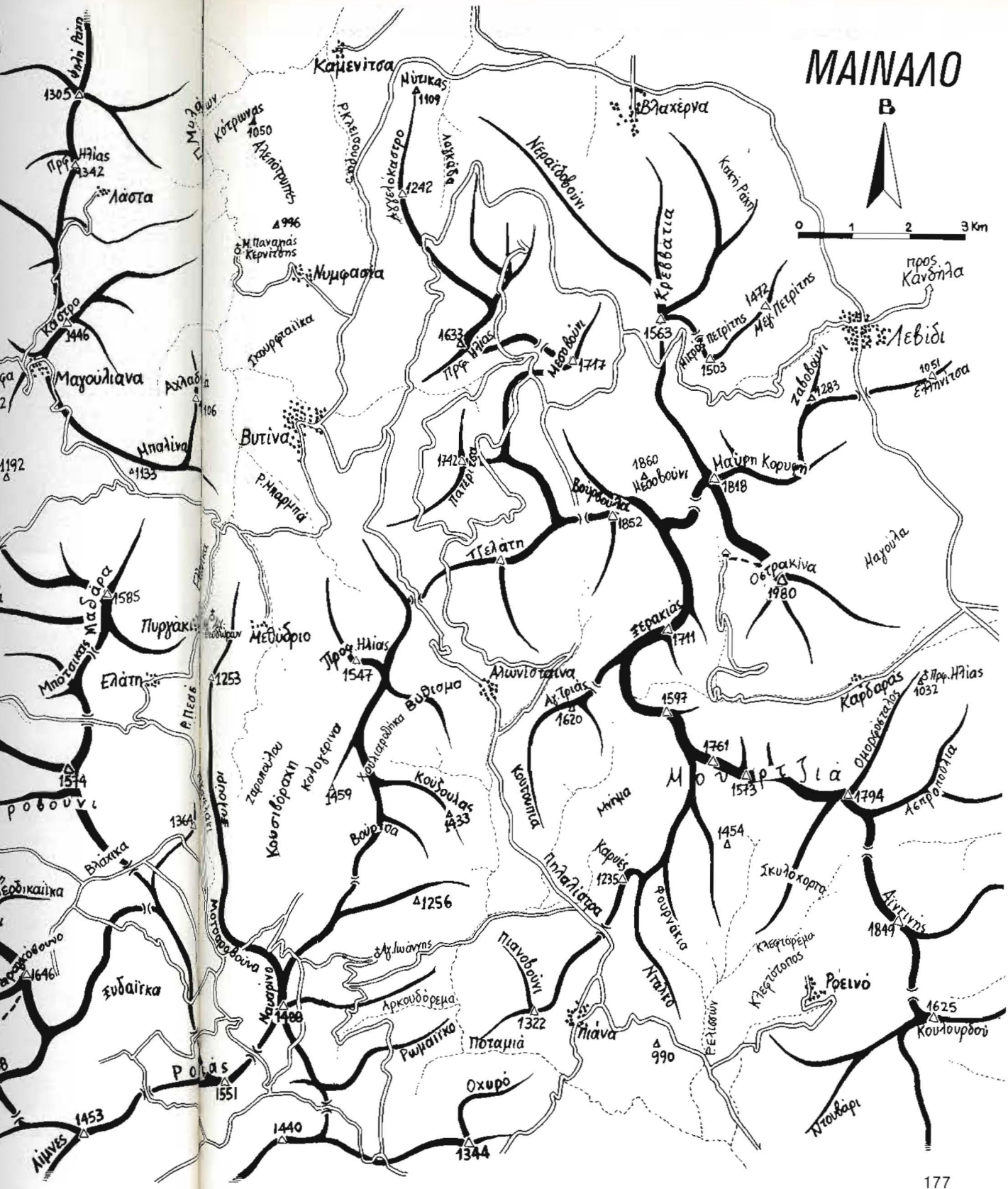
ΜΑΙΝΑΛΟ
Β
0 1 2 3 Km
Καμενίτσα
Μύτικας
1109
Βλαχέρνα
Κότρωγας
1050
Αλεπότρυπες
Λάστα
Μ. Παναγιάς Κερνίτσης
Νυμφασία
Αχλαδιόκαστρο
1242
Νεραϊδοβούνι
Κρεββάτια
Κακή Ράχη
προς Κανδήλα
Μεγ. Πετρίτης
1472
1563
1503
Λεβίδι
Ζαβοβούνι
1283
Εφτανίτσα
1051
Πρφ. Ηλίας
1633
Μεσοβούνι
1717
Καστρο
1446
Μαγουλιανα
Αχλαδιά
1106
Μπαλίνα
1133
1192
Γκουρφαϊίκα
Βυτίνα
Ρ. Μπαρμπά
Πατερίτσα
1742
1860
Μεσοβούνι
Μαύρη Κορυφή
1818
Βούρβουλα
1852
Τσελάτη
Οστρακίνα
1980
Μαγουλα
Μαδάρα
1585
Πυργάκι
Μεβύδριο
Μπιστσικας
Ελάτη
1253
Πρφ. Ηλίας
1547
Ξεράκιας
1711
Αλωνιστάινα
Βυρτσομα
Αγ. Τριάς
1620
1597
Καρδαρας
Πρφ. Ηλίας
1032
Ρ. Πεδιά
1514
Ζαρομαλάου
Κουστιβόρακη
Καλαχέρινα
1459
Χαλιαροβίκα
Κούζουλας
1433
Βαϊρτσα
Κουτσουπα
Μινία
Μουρτζιά
1761
1573
Ομοδρόκαλος
1794
Λεπροπόλια
1364
Βλάχικα
Μοτοροβούνα
1256
Πηλαλίστρα
Καρυές
1235
1454
Φουρνάκια
Σκυλοχορτα
Αγκτίνης
1849
Πιανοβούνι
Αγ. Ιωάννης
Ντάλτο
Κλεφτόρεμα
Κλεφτόστομο
Ρόεινό
Ξυδαϊκα
Ναυαρίνο
1488
Αρκουδόρεμα
1322
Πιάνα
990
Ρ. Ελιάσων
1625
Κουλουρδού
Ρωμαϊκα
Ποταμιά
Ρομάς
1551
Οχυρό
Ντουβάρι
1453
Λίμνες
1440
1344
1646

ΓΟΡΤΥΝΙΑ

ΜΑΙΝΑΛΟ

Β

0 1 2 3 Km

Λαγκαδίων

Λαγκάδια

Βορίλα 1173

Τρούπα

Ξεροβούνι 1241

Βαλτεσινίκο

Παλιόκαστρο 1304

Αλεξοβούνι 1474

Κάστρο 1446

Μαγούλιανα

Λάστα

Κορύφα 1372

Αετοφωλιά 1397

Σιλινάρια

Καλονέρι

Κοκκινο Λιθάρι

Κοπανιστάσιες

Πενεκού

Καρκαλού

Αετοφωλιά 1377

Μαδάρα 1585

Πυργάκι

Μπουτσικά

Ελάτη

Ράδος

Ξεροβούνι 1514

Γαϊδουρόραχη

Κοντροβούνι

Χαλικωτό

Βαθύρεμα

Κόλιο 1386

Δημητσάνα

Καστρίσια

Ζυγοβίστι

Πλειοβούνι 1643

Αρκοβούνο 1646

Κοσκίτσα

Σκεμνά

Κλίνιτσα 1548

Στεμνίτσα (Νυφίς)

Μηλιές

Συδαϊτκα

Βλάχικα

Πεδιοκαϊτκα

Μαρκος

Πλαγιά

Δαφνί

Μελίκαγκαιο

Μουσιός

Παλιοχώρι

Γούπατο 1220

Ζάτουνα

Βλογάτικο Βουνό

Βαρίλου

Καψί

Καμινάρα

Σκαντζόλιθρα

Γαϊδουρόραχη

Πολυδέρι 1172

Καρδαμιτόρεμα

Αρταίνος 1362

Κοτρωνας 1050

Αλεξαπόρτες

Μ. Παναγιάς Κερνίτσης

Νυμφασία

Καμενίτσα

Μύτικας 1109

Αγγελοκάστρο 1242

Λαγκάδα

Νεραϊδοβούνι

Βλαχέρνα

Κρεββάτια

Κακή Ράχη

Σκουρφαϊτκα

Βυτίνα

Μεσοβούνι 1717

Πρφ. Ηλίας 1633

Πατέρας 1712

Βουρβουλά 1852

Τσελάτη

Μαύρη Κορυφή 1818

Μεσοβούνι 1860

Οστρακίνα 1980

Ξεράκιας 1711

Αλωνίστενα

Αγ. Τριάς 1620

Μεθύδριο

Πρφ. Ηλίας 1547

Βυρίσμα

Χαβιαρδίκα

Κουζουλας 1433

Βαρίστα

Κοντοβόραχη

Καλογέρινα

Ζαρκαλίου

Κουστιβόραχη

Μοτσοβοβούνα

Μαυρίκο 1488

Αγ. Ιωάνης

Αρκουδόρεμα

Ρωμαϊτκα

Ποταμιά

Πιανοβούνι 1322

Πιάνα

Οχυρό

Ρωλάς 1551

Μαρτίνια 1573

Μαρτίνια 1761

Μαρτίνια 1794

Μητίμα

Πλαλίστρα

Καρυές 1235

Φουρνάκια

Ντάλιο

Σκυλοχώρα

Αλιτίνης 1849

Κλεφτόρεμα

Κλεφτίστοπος

Ρόεινό

Ντουβάρι

Κουλουρδού 1625

Λεβίδι

Προς. Κανδήλα

Μεγ. Πετρίτης 1472

Πετρίτης 1503

Ζαβοβούνι 1283

Εφτινίτσα 1051

Μεγαλόβρυσο

Καρδαρας

Πρφ. Ηλίας 1032

Ομορφοβοτάλος

Ασπροπόλια

Μεγαλόβρυσο 1106

Μεγ. Αχ. Θεοδώρων

Μ. Αγ. Θεοδώρων

Ρ. Μπουφί

Ρ. Καρκαλού

Ρ. Πεδιός

Ρ. Μπαρμπά

Ρ. Ελιόσων

ΓΟΡΤΥΝΙΑΚΑ ΒΟΥΝΑ

Περνάω αυτό το νησί στο χρόνο που λέγεται Δημητσάνα και με την εικόνα της ακόμα στα μάτια κατηφορίζω για τους μύλους. Όταν μιλάμε για μύλους στη Δημητσάνα, τα τελευταία 200 χρόνια, εννοούμε βέβαια μπαρουτόμυλους. Οι μύλοι δουλεύουν ακόμα και φτιάχνουν πάντα μπαρούτι και δυναμίτες. Κρατάω την πορεία μου ψηλότερα και πέφτω στο Παλιοχώρι, μικρό χωριό πάνω απ' τη βουή του ποταμού. Ένας μπάρμπας που ανεβάζει το γάλα από το μαντρί του με κατατοπίζει, αλλά μόνο για τα χοντρικά· τα άλλα τα θεωρεί δύσκολες έννοιες για έναν Αθηναίο. Αγνοώ την υπόδειξή του να προτιμήσω το δρόμο και τραβάω ίσια για το ποτάμι. Πλήθος νερά διασταυρώνουν τις πορείες τους με τη δική μου. Είναι πλούσιος σε νερά αυτός ο τόπος και σ' αυτό οφείλεται αυτή η πυκνή κι ολοζώντανη βλάστηση που θεριεύει ένα γύρω: θες καρυδιές, θες καστανιές, πλατάνια, φράξους, γαύρους. Όταν φτάνω στο Δημητσανίτικο ποτάμι, καταλαβαίνω ότι ο μπάρμπας είχε δίκιο: η κοίτη είναι πολύ δύσβατη. Το παίρνω κι εγώ αθλητικά: σκαρφάλωμα σε βράχια, σάλτα στα κοτρώνια. Πάντως αυτές οι στιγμές στα ήσυχα μέρη έχουν και τα ωφέλη τους: πιάνω κάποιο βατράχι, μετά κυνηγάω ένα νερόφιδο, ξεσηκώνω ένα νεροκότσυφα που φεύγει σφεντόνα στη γραμμή του νερού και τέλος βρίσκω καλογραμμένα ίχνη βίδρας. Μ' αυτό καταλαβαίνω τι έφαγε όλα αυτά τα δεκάδες αδειανά καβούκια καβουριών πούβρισκα πιο πάνω. Και μ' όλα αυτά φτάνω στο παλιό γεφύρι.

Τούτο το γεφύρι, κανείς δεν ήξερε να με κατατοπίσει από πότε φτιάχτηκε. Είναι πιο παλιό απ' όσο μπορούσε να θυμηθεί κι ο γεροντότερος που ρώτησα. Το περνάω και ανηφορίζω το μονοπάτι που πάει για τη Μονή Φιλοσόφου. Καθώς περνάω ανάμεσα από παλιά χωράφια και ξερολιθιές, κάποια στιγμή τρομάζω μια σαΐτα που λιαζότανε. Σβέλτη όπως το θέλει και τ' όνομά της, γλυστράει να κρυφτεί, όμως ο τόπος είναι ακάλυπτος και τη στριμώχνω σ' ένα χωμάτινο πρανές. Μόνο τρόμο δε μπορεί να σου προξενήσει αυτό το φιδάκι, έτσι ανίσχυρο όπως φαίνεται, παρ' όλο το μάκρος του που φτάνει το μέτρο.

Παίρνοντας δροσιά από τα ρυάκια, φτάνω πάνω απ' το μοναστήρι της Παναγιάς Φιλοσόφου, έρημο και μισοερειπωμένο τώρα. Η βλάστηση είναι τόσο πυκνή που σου φέρνει στο νου την έννοια της ελληνικού τύπου ζούγκλας. Τ' αγριολούλουδα προσθέτουν πιτσιλιές χρώματα στον καμβά πού'χει όλες τις πιθανές αποχρώσεις του πράσινου. Στέκομαι λίγο στο μοναστήρι να ρουφήξω την εικόνα και ύστερα ξαναπιάνω το μονοπάτι για την απέναντι μεριά. Καθώς χάνω ύψος στο καλοφτιαγμένο, ελισσόμενο δρομάκι, βρίσκομαι κάτω από τα βράχια του Κρυφού Σχολειού. Κάργιες, ξεφτέρια και κοράκια με χαιρετάνε από ψηλά. Τώρα που το σκέφτομαι, αυτή η χαράδρα του Λούσιου δίνει μια αποστομωτική απάντηση σ' όσους μοιρολογάνε τη φύση της Πελοποννήσου σα νάναι από καιρό πεθαμένη.

Ανηφορίζω τα λίγα μέτρα για το Κρυφό Σχολειό με τις απορίες μέσα μου να πληθαίνουν: πού τα βρήκαν όλα τούτα τα πανέμορφα μέρη οι καλόγεροι; Κι οι κάργιες δένανε μ' αυτούς ή με τα βράχια; Μήπως υπάρχει κάποια αίσθηση ή

146. Το νέο μοναστήρι της Παναγιάς Φιλοσόφου έρημο από χρόνια, στολισμένο με υάκινθους και χαμένο στην καταπράσινη κοιλάδα του Λούσιου

γλώσσα που την ξεχάσαμε για πάντα;

Ανοίγοντας τη στριγγή πόρτα του έρημου μοναστηριού και κοιτώντας αφηρημένος τη νωπή χελιδονοφωλιά που στέκεται μπρος στα μάτια μου, αισθάνομαι την απάντηση να με κοιτάει σαρκαστικά πίσω απ' τις καμάρες, τις πολεμίστρες και τις καταχύστρες του παλιού κάστρου. Καλό είναι να μη βάζεις τέτοιες ερωτήσεις σε τέτοια μέρη. Περιορίζομαι να ψηλαφίσω το κτίσμα. Η άδεια στέρνα, τα σπασμένα κιούγκια πούφερναν από ψηλά το κρασί και το νερό, το βράχινο οστεοφυλάκιο, γεμάτο απ' τα κόκκαλα των καλογήρων, κραυγάζουν την απουσία της πνοής που τα γέμιζε. Άλλα ζωντανά πλάσματα κατοικούν τώρα εδώ: μέσα στην εκκλησία στοιβάζεται ένας σωρός από κοπριά νυχτερίδων που ασφαλώς ξεχειμωνιάζουν εδώ. Κάποιος ανόητος μούπε αυτές τις μέρες ότι πρέπει να εξοντώσουν τις νυχτερίδες γιατί με τα νύχια τους χαράζουν και χαλάνε τις αγιογραφίες. Φαίνεται ότι εδώ μέσα μένουν κάποιες νυχτερίδες ονόματι Άντζυ και Νατάσσα, απ' ότι διαβάζω σκαλισμένο στο πρόσωπο ενός αγίου, όπως και κάποιες «Μήτσος» από Καλαμάτα, «Κώστας», «Τάκης» κ.λπ.

Κατεβαίνω το σύντομο μονοπάτι μέχρι το ποτάμι, περνάω με δέος το στενό γεφυράκι πάνω απ' το χάος και πιάνω τις λουσμένες απ' το απογευματινό φως πλαγιές. Το μονοπάτι είναι πολύ καλό εδώ και γρήγορα βρίσκομαι στη Μονή Προδρόμου. Το πανέμορφο μοναστήρι κρέμεται από πάνω μου, φωλιασμένο στον επιβλητικό βράχο του. Νιώθω καλοδεχούμενος.

Πριν το χάραμα, ένας εξώκοομος ήχος με οδηγεί στο μπαλκόνι. Με το ζόρι διακρίνω έναν καλόγερο στη βεράντα του κελιού του να χτυπάει μελωδικά το ξύλινο σήμαντρο. Με διαπερνάει ένα ρίγος· ίσως νάναι η πρωινή δροσιά. Το ξημέρωμα με τις κάργιες και τ' αγριοπερίστερα να πετούν μπροστά μου είναι κάτι παραπάνω από όμορφο, είναι θεϊκό.

ΓΟΡΤΥΝΙΑΚΑ ΒΟΥΝΑ

Η περιοχή που απλώνεται ανάμεσα στον Αλφειό, το Λάδωνα και το Μαίναλο σχηματίζει ένα τεράστιο υψίπεδο, έκτασης γύρω στα 1000 τετραγωνικά χιλιόμετρα, που το μέσο υψόμετρό του κρατιέται στα 900 μέτρα, με πολλές κορφές να ξεπερνάνε τα 1100.

Την έκταση αυτή χαρακτηρίζει η ομοιομορφία και η απουσία των χαρακτηριστικών των μεγάλων βουνών· περιλαμβάνει φρυγανικά οικοσυστήματα όπου κατά τόπους φωλιάζουν περιοχές με ψηλό και ακμαίο μακί, όπως για παράδειγμα στο φαράγγι του Λούσιου.

Υπάρχουν άπειρες μικρές κορφές και άλλα τόσα χωριά γύρω τους, που θάταν μάταιο να τα απαριθμήσουμε. Χοντρικά, διακρίνουμε τα εξής συγκροτήματα:

Στα βόρεια, τα βουνά των Λαγκαδιών, γύρω απ' το γνωστό για τους μαστόρους του χωριό Λαγκάδια (ψηλότερη κορφή: Πέντε Αδέρφια, 1351μ). Δυτικά τους, τα βουνά γύρω απ' το Βαλτετσινίκο με ψηλότερη κορφή το Ψηλό Βουνό (1503μ). Νότια, από τον Αλφειό μέχρι το Μαίναλο, εκτείνονται τα βουνά της Γορτυνίας. Οι κορφές τους είναι γυμνές ή με χαμηλό μακί (Προφήτης Ηλίας 1327μ, πάνω απ' τη Ζάτουνα).

Δυτικά απ' αυτά τα τρία συγκροτήματα, το υψίπεδο είναι ένα άμορφο σύνολο από λάκκες και λόφους, χωρίς χαρακτηριστικούς όγκους και δίχως όνομα. Το σπουδαιότερο σ' αυτό το κομμάτι είναι η έκτασή του – όση όλα τα ανατολικά συγκροτήματα μαζί. Πάντως, αν και σ' αυτό το λήμμα θα ασχοληθούμε αποκλειστι-

κά με τα Γορτυνιακά βουνά, όσα αφορούν τα βοσκοτόπια και το μακί ισχύουν και για τις τριγύρω περιοχές.

Όλες οι όψεις των Γορτυνιακών βουνών έχουν μια αξιοπρόσεχτη φυσιογνωμία: γυμνές, καθαρές λοφοσειρές και πλούσια ποτάμια γεμάτα ζωή, αδερφωμένα με μοναδικής ομορφιάς ανθρώπινες κοινωνίες, μετέωρες στη ροή του χρόνου. Ο ορεινός όγκος χωρίζεται σε δυο κομμάτια από το Δημητσανίτικο ποτάμι που οι αρχαίοι ονόμαζαν Λούσιο. Το ποτάμι πηγάζει στον κάμπο της Καρκαλούς και φτάνει στη Δημητσάνα, στην κοίτη μιας στενής κοιλάδας. Κάτω απ' την πόλη όμως, σκίζει στα δύο τα βουνά ανάμεσα στη Ζάτουνα και τη Στεμνίτσα και χαράζει μια πανέμορφη χαράδρα. Στο κομμάτι αυτό το ρεύμα είναι γρήγορο, αφρισμένο, όλο καταρράχτες και μικρές βαθιές λιμνούλες. Στις ψηλές όχθες της χαράδρας (300-500μ) κατηφορίζουν πλήθος ορεινοί χείμαρροι. Καθώς η λεκάνη απορροής των χειμάρρων της ανατολικής μεριάς είναι αρκετά μεγάλη και ιδιαίτερα γυμνή (υψίπεδο Ζυγοβιστίου), τα πλημμυρικά νερά δίνουν εντυπωσιακές παροχές και μεγάλη διακύμανση στη ροή του Δημητσανίτικου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ασήμαντο ρέμα που περνά απ' το μοναστήρι των Αιμυαλών: ο εκπληκτικός όγκος και ο θόρυβος των πλημμυρικών νερών του εντυπωσιάζει ακόμη και τους ντόπιους. Το Δημητσανίτικο ποτάμι παρακάτω ενώνεται με τον αργό ρου του Αλφειού (Ρουφιά).

Σ' ένα τέτοιο φαράγγι, μοναδικό στον αρκαδικό χώρο, ήταν φυσικό να στήσουν οι άνθρωποι το σκηνικό των μαγικών και θεϊκών πράξεων. Εδώ, οι αρχαίοι πίστευαν ότι λούστηκε ο Δίας, γι' αυτό ονόμασαν το ποτάμι Λούσιο. Στα κατοπινά χρόνια, εδώ τραβήχτηκαν και ρίζωσαν ασκητές και μοναχοί. Στις κοκκινόχρωμες ορθοπλαγιές του φαραγγιού, το μάτι έκπληκτο ανακαλύπτει μια ξερολιθιά να κάνει σκήτη μια σπηλιά που μετεωρίζεται πάνω απ' το κενό. Ύστερα οι μοναχοί ίδρυσαν τρεις κοινοβιακές κοινότητες, τη μονή Παναγιάς των Αιμυαλών, τη μονή Φιλοσόφου και τη μονή Προδρόμου. Το παλιότερο μοναστήρι της περιοχής – και ένα από τα παλιότερα στην Ελλάδα – είναι η μονή Φιλοσόφου. Η Μονή ιδρύθηκε το 967 από κάποιο βυζαντινό άρχοντα Λαμπαρδόπουλο, που επωνομαζόταν Φιλόσοφος. Η πρώτη θέση του ήταν σε απρόσιτο ζωνάρι μέσα στο φαράγγι, θέση οχυρή και ασκητική ταυτόχρονα. Εδώ λειτούργησε Κρυφό Σχολειό στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Τον 17ο αιώνα χτίστηκε το νέο κτίριο της μονής, στον ώμο πάνω απ' τα βράχια. Στη νέα μονή Φιλοσόφου ιδρύεται ανώτερο σχολείο γραμμάτων που άκμασε μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα, οπότε ιδρύθηκε η Σχολή της Δημητσάνας.

Η Μονή Προδρόμου ιδρύθηκε τον 16ο αιώνα ως κοινόβιο ασκητών, γύρω από τα **ναΰδρια** και το ναό του Ιωάννη του Προδρόμου. Η μονή αποτέλεσε καταφύγιο για τους ντόπιους στις περιόδους των εξεγέρσεων, όπως στα Ορλωφικά του 1770.

Η μονή της Παναγιάς Αιμυαλούς ιδρύθηκε το 1608, με βάση το ναό της Θεοτόκου. Τα κελιά χτίστηκαν υστερότερα, στις κοιλότητες του βράχου. Ήταν μια από τις πλουσιότερες μονές της Αρκαδίας και λειτούργησε σαν ανδρικό μοναστήρι μέχρι το 1925, οπότε και διελύθη. Το 1964 η μονή αναβίωσε σαν γυναικεία. Στη χαράδρα εκτός από τα τέσσερα κτίσματα των τριών μοναστηριών, άνθισαν κατά καιρούς καμιά δεκαριά ασκηταριά. Πάντως ο τοίχος στο δυσπρόσιτο ζωνάρι, ακριβώς απέναντι απ' τη μονή Προδρόμου, δεν ήταν ασκηταριό· ήταν κρυψώνας για τα υπάρχοντα και τις ψυχές των ντόπιων σε καιρούς επιδρομών. Υπάρχει κι ένα απίθανο μονοπάτι - σκάλα, στον πιλιέ, που δίνει προσπέλαση στο κρησφύγετο.

Λίγο κάτω απ' τη μονή Προδρόμου, την ακμαιότερη σήμερα μοναστική κοινωνία

της περιοχής, φθίνουν τα ερείπια της αρχαίας Γόρτυνας. Υπάρχουν πολλά και καλοδιατηρημένα μονοπάτια στα μέρη αυτά, ανάμεσα στα χωριά, τα μοναστήρια και τα στανοτόπια κι αξίζει πράγματι να περιπλανηθεί κανείς στην τύχη, μέσα στη γλυκειά αρκαδική άνοιξη. Για παράδειγμα, ωραία μονοπάτια σώζονται ανάμεσα στη Δημητσάνα και τα μοναστήρια Φιλοσόφου και Προδρόμου κι από κει στη Γόρτυνα. Ζουν ακόμα τα υπολείμματα των παλιών μουλαρόδρομων που ένωναν τα κεφαλοχώρια, τη Δημητσάνα, τη Στεμνίτσα, την Ανδρίτσαινα και την Καρύταινα.

Αναβάσεις

Για τον Προφήτη Ηλία: εύκολα από τη Ζάτουνα.

Για την Κλινίτσα: από τη Στεμνίτσα καλό μονοπάτι οδηγεί στα παλιά χωράφια δυτικά της κορφής. Από το σημείο που πρωτοβλέπουμε το Ζυγοβίστι αν κάνουμε πάνω θα βγούμε σύντομα στην κορφή (1ω30΄-2ω). Η Κλινίτσα έχει την καλύτερη θέα στα γύρω χωριά και βουνά.

Για το Φραγκόβουνο, μπορούμε να συνεχίσουμε από την Κλινίτσα· καλύτερα όμως να μπούμε από Στεμνίτσα για Αγ. Νικόλαο και περνώντας από τις πηγές Πορί και Κουρνόβρυση βγαίνουμε σε ξέφωτο κι από κει φτάνουμε στη δασωμένη κορφή.

Οικολογία

Οι ανατολικές κορφές των βουνών της Γορτυνίας που ακουμπάνε στη ραχοκοκκαλιά του Μαίναλου, μοιάζουν πολύ μ΄ αυτό, είναι δηλαδή σκεπασμένες με πυκνά δάση ελάτων. Όσο πάμε προς τα δυτικά, τα δάση αραιώνουν μέχρι που στο ύψος του Ζυγοβιστιού χάνονται, δίνοντας τόπο στα παλιά χωράφια και τις σκόρπιες γκορτσιές. Στα μέρη της Κλινίτσας, ανάμεσα στα κλιμακωτά χωράφια, βρίσκουμε δύο εντυπωσιακά δείγματα της χλωρίδας του βουνού, την Tulipa orphanidea και κατάκορφα την Iris pumila. Στα τριγύρω χωράφια, εγκατελειμένα από χρόνια, κυματίζουν λειβάδια από μαργαρίτες, ενώ στις ξερολιθιές που σημάδευαν τα όρια των χωραφιών φωλιάζει και κρύβεται η τυπική πανίδα των ανοιχτών γυμνών εκτάσεων.

Καθώς τα μεγάλα φυτοφάγα του δάσους και των λειβαδιών έχουν χαθεί κι ο λαγός κοντεύει να ακολουθήσει την τύχη τους, από κοντά χάθηκαν και όλα τα μεγάλα αρπακτικά. Έτσι η τροφική αλυσίδα των περιοχών αυτών, αποτελείται από αυτούς του εκπροσώπους της κάθε βαθμίδας που μπόρεσαν να προσαρμοστούν στην υποβάθμιση του βιοτόπου και την έντονη ανθρώπινη πίεση. Από τις χαμηλές βαθμίδες συναντάμε πολλά έντομα, ποντίκια και μυγαλές. Οι κυνηγοί είναι κυρίως αλεπούδες, λίγα κουνάβια, πολλές νυφίτσες, η οχιά και το βραχοκιρκίνεζο. Η νυφίτσα επωφελείται από τις μακρύτατες ξερολιθιές για να κυνηγήσει στο καταφύγιό τους τις μυγαλές και τα ποντίκια. Ελίσσεται εξαιρετικά άνετα στις δαιδαλώδεις στοές της ξερολιθιάς χάρις στο μακρύ ευλύγιστο σώμα της και μπαίνει εύκολα στις τρύπες των ποντικών γιατί στην πραγματικότητα είναι ελάχιστα φαρδύτερη απ΄ αυτούς. Εξ αιτίας όμως της μεγάλης επιφάνειας του σώματός της - που συνεπάγεται μεγάλες απώλειες ενέργειας - και απ΄ το γεγονός ότι δεν αποθηκεύει λίπος - αν χοντρύνει δε θα μπορεί να χωθεί στις στοές των ποντικών - η νυφίτσα είναι αναγκασμένη να κυνηγά συνέχεια, όλο το χρόνο, όλη τη μέρα και συχνά και τη νύχτα. Επειδή όλα τα ζώα έχουν σαν πρωτεύον ένστικτο την αυτοσυ-

Από τη χλωρίδα της ορεινής Γορτυνίας

147. Cympalaria microcalyx 148. Iris pumila 149. Tulipa orphanidea

ντήρηση και μετά το φόβο για τον άνθρωπο, η νυφίτσα προτιμάει να αγνοήσει τον ορειβάτη που την κοιτάει παρά να εγκαταλείψει τον αρουραίο που κουβαλάει ή τη μυρωδιά του ποντικού που ακολουθεί. Κατά συνέπεια είναι το πιο εύκολο σαρκοφάγο που μπορεί να δει και να παρακολουθήσει κανείς και ίσως ένα από τα πιο όμορφα. Οπωσδήποτε είναι εξαιρετικά ωφέλιμο ζώο γιατί τρέφεται κυρίως με ποντίκια.

Στην καρδιά της ερημικής αυτής έκτασης ανοίγεται ο φυσικός παράδεισος του Λούσιου ποταμού. Το φαράγγι του ποταμού και ειδικότερα το τμήμα του ανάμεσα στη Δημητσάνα και τον Αλφειό, είναι ένας άξονας πύκνωσης της άγριας ζωής χάρις στη μεγάλη ποικιλία βιοτόπων που περιέχει. Η πλούσια βλάστηση δίνει πεδίο σε πολλά, διαφορετικά, είδη όπως το σαΐνι, τη δεντρογαλιά, τη σαΐτα, το σαπίτη κ.ά. Στις άφθονες ορθόλαγιές γυροπετούν βραχοκιρκίνεζα, κοράκια και πολλές κάργιες.

Στις σπηλιές και τα εγκαταλειμένα μοναστήρια ξεχειμωνιάζουν αρκετές νυχτερίδες. Στο ποτάμι κυνηγάει η βίδρα που, επειδή δε βρίσκει αρκετά ψάρια, αρκείται στα άφθονα καβούρια. Νερόφιδα κυνηγάνε γυρίνους στις ήσυχες λιμνούλες και το αηδόνι κελαϊδάει κρυμμένο στα φυλλώματα. Το ίδιο πλούσια και ιδιαίτερη είναι και η χλωρίδα. Ξεχωρίζουν, τα σαπρόφυτα Orobanche στο δάσος, το ορχεοειδές Serapias orientalis var. cordigeroides στα παλιά χωράφια και η Cymbalaria microcalyx στα βράχια και τους τοίχους των μοναστηριών.

150. Μια νυφίτσα μας κοιτάζει μέσα από το φρούριό της - μια ξερολιθιά

151. Κάργια - στο μέγεθος του περιστεριού κι όχι μεγάλο αρπακτικό όπως θα νόμιζε κανείς από το σσυλούπι

ΛΥΚΑΙΟ

Το βουνό που ονόμαζαν οι αρχαίοι Λύκαιο – το όνομα αυτό δίνεται και σήμερα στον ίδιο ορεινό όγκο – και οι νεώτεροι Διαφόρτι, είναι ένα τμήμα μιας μεγάλης μέσου υψόμετρου ορεινής έκτασης που απλώνεται στα σύνορα των νομών Ηλείας, Μεσσηνίας και Αρκαδίας. Βέβαια, στα παλιά χρόνια, όπως θα δούμε, η περιοχή αυτή ήταν όλη αρκαδική.

Το Λύκαιο υψώνεται δυτικά απ' τη Μεγαλόπολη και πάνω απ' το υψίπεδό της. Σχηματίζει μια σειρά μικρών κορυφών, χωρίς ξεκάθαρη ενιαία μορφή, αυλακωμένων από μικρές ρεματιές. Στα νότια του όγκου πηγάζει η Νέδα, το κύριο ποτάμι της περιοχής, που ο ρους του χωρίζει το Λύκαιο από το ισόϋψο του Τετράζι (1389 μ.). Στα δυτικά, το χαμηλώτερο διάσελο είναι στα μέρη της Ανδρίτσαινας και παραπέρα αρχίζει η Μίνθη (1344 μ.).

Τα χωριά είναι σκορπισμένα στις γυμνές πλαγιές και έχουν απλώσει τα καλύβια και τα χωράφια τους σ'όλα τα ομαλά μέρη,δηλαδή μέχρι την κορφή. Οι κυριώτεροι οικισμοί του βουνού είναι η Αμπλιώνα και οι Πάνω Καρυές. Οι Πάνω Καρυές προσεγγίζονται από Μεγαλόπολη μέσω Λυκόσουρας ή μέσω Καστανοχωριού. Υπάρχει επίσης καλός μουλαρόδρομος από τα Καρυώτικα Καλύβια που ανεβαίνει στο Καστανοχώρι κι από κει στις Πάνω Καρυές.

Για κάποιον που έρχεται από μακριά για να σκαρφαλώσει μια κορφή, το Λύκαιο δίνει μια απογοητευτική, ίσως εικόνα με τη γύμνια και την απλότητά του. Όμως δεν μπορούμε να βλέπουμε τα πάντα μέσ' από το πρίσμα των μεγάλων βουνών· αυτή ακριβώς η φιλική εικόνα και αίσθηση είναι που χαρακτηρίζουν το Λύκαιο και βοήθησαν τους ανθρώπους στο να ρθουν αντιμέτωποι με την ιδέα του θείου.

Στου Λύκαιου το γλυκό ανάγλυφο, τοποθέτησαν οι αρχαίοι αρκάδες το λίκνο της νέας γενιάς θεών, πιο πολιτισμένων και εξανθρωπισμένων απ' τις παλιές χθόνιες θεότητες της βλάστησης. Στην κορφή του έστησαν το βωμό του Λύκαιου Δία, και σ' όλο τον όγκο του ύψωσαν ναούς για τις πιο αγαπητές στην Αρκαδία θεότητες: τον Πάνα και την Άρτεμη. Αν η αίσθηση του θείου χάθηκε μαζί με το αισθητήριο, έχουν μείνει τα ίχνη απ' τα λατρευτικά κτίσματα για να την θυμίζουν. Στην κορφή Προφήτης Ηλίας (1382 μ.), δίπλα στο εκκλησάκι κείνται οι βάσεις των κιόνων, όπου στέκονταν επίχρυσοι αετοί, σύμβολα του Δία. Ψηλότερα ήταν ο βωμός και λέγεται πως το χώμα της κορφής είναι φερτό, απ' της θυσίες. Πιο κάτω βρισκόταν το τέμενος το Δία, άβατο και μυστηριώδες και κοντά του ένα κτίσμα για τους ιερείς κι' ένας ξενώνας για όσους κατέφευγαν ικέτες στον Λύκαιο Δία.

Λίγο χαμηλότερα ορθώνονταν ο ναός του κατ' εξοχήν αρκαδικού θεού, του Πάνα, που θεωρείται προγενέστερος και ισχυρότερος απ' τον Δία. Το ιερό αυτό είναι από τα πρώτα που στήθηκαν στην Ελλάδα για να τιμηθούν οι θεοί.

Στη βάση του κώνου της κορφής αυτής τρέχει λίγο νερό από την κρήνη Αγνώ, που σήμερα υγραίνει τα ερείπια του Σταδίου και του Ιπποδρόμου. Στο δυτικό άκρο του βουνού σώζεται επιβλητικός ναός του Επικούριου Απόλλωνα και στον γειτονικό λόφο ερείπια ιερών της Άρτεμης και της Αφροδίτης.

Ανάβαση: Από τις Πάνω Καρυές γίνεται εύκολα ανάβαση στην κορφή Προφ. Ηλίας (1382 μ.)· αρκεί να ακολουθήσει κανείς το χωματόδρομο από το χωριό προς το οροπέδιο του αρχαίου στάδιου και να τον αφήσει σ'ένα οποιοδήποτε σημείο στην Β ή Δ όψη. Εκκλησάκι και βάσεις κιόνων στο διασελάκι ανάμεσα στις δύο

152. Η κορφή Διαφόρτι και παλιά χωράφια στα ιστορικά μέρη. Μερικές Centaurea triumphetti πιάνουν το πρώτο πλάνο

·154. Μια αλεπού μας κοιτάζει μέσα απ' τα παλιά σταροχώραφα

153. Το σπιτόφιδο, ένα πραγματικά ακίνδυνο φίδι

μύτες της κορφής (1.15 ώρ.). Για την ψηλότερη κορφή 1420 μ., διαλέγουμε ένα δροσερό απόγευμα και ανηφορίζουμε το παλιό μονοπάτι που ξεκινάει λίγο πριν την πηγή Αγνώ και ανεβαίνει την Α κόψη της κορφής, περνώντας από παλιά χωράφια και έρημα αλώνια. Το μονοπάτι σβήνει ψηλότερα, αλλά η θέα μας ανταμείβει (2.00 ώρ.).

Οικολογία

Όπως όλα τα χαμηλά και πολύ ομαλά βουνά της χώρας, έτσι και το Λύκαιο έχει σημαδευτεί από τη μακρόχρονη βόσκηση. Καθώς και οι ψηλότερες κορφές του δεν ξεπερνούν τα 1400 μέτρα, καταλαβαίνουμε ότι έχουμε μπροστά μας μια «ψευδοαλπική» ζώνη που η ύπαρξή της δεν οφείλεται καθόλου στην παγωνιά και τους δυνατούς ανέμους των μεγάλων υψομέτρων άλλα στο επανειλημμένο φάγωμα των μικρών δέντρων από τα κατσίκια. Χαμηλότερα ο χαρακτήρας του βουνού αλλάζει. Τη θέση των λιβαδιών παίρνει η μακία (= μεσογειακός θαμνότοπος) που διακόπτεται από πολλά μικρά ξέφωτα - παλιά χωράφια - ενώ οι εναλλαγές στην υφή και το χρώμα της βλάστησης φανερώνουν περιοχές όπου το έδαφος είναι υγρότερο και τη θέση του πουρναριού παίρνουν οι γαύροι και η καστανιά. Ένα πυκνό δίχτυ από στενές γιδόστρατες ενώνουν κάθε ξέφωτο με τα γειτονικά του.

Οι κατ' εξοχήν κυνηγοί των χαμηλών θαμνοσκέπαστων βουνών είναι η αλεπού και το τσακάλι. Έτσι το Λύκαιο καθώς και τα γειτονικά Τετράζι και Μίνθη αποτελούν χαρακτηριστικό βιότοπο για τα δύο αυτά θηλαστικά. Το τσακάλι μοιάζει πολύ με μικρό σκυλί και αφήνει παρόμοια ίχνη. Έτσι πολύ λίγα πράγματα ξέρουμε γι' αυτό. Αντίθετα η πολύ κοινότερη αλεπού, δίνει πολύ σαφή σημάδια της ύπαρξής της (περιττώματα ίχνη). Είναι πολύ ευπροσάρμοστο ζώο και το βρίσκουμε λίγο - πολύ σ' όλες τις κλιματικές και βλαστητικές συνθήκες· προτιμάει πάντως περιοχές με αραιά θαμνοτόπια και πολλά ξέφωτα (όπως τα δυτικά αρκαδικά βουνά).

Τα παραμύθια που τη θέλουν να επιζεί τρώγοντας κότες, απέχουν πολύ απ' την αλήθεια, γιατί η αλεπού είναι στην πραγματικότητα παμφάγο ζώο και μπορεί να εκμεταλλεύεται το είδος της τροφής που υπάρχει σε μεγαλύτερη ποσότητα. Τα περιττώματά της, αφημένα σε φανερά σημεία των μονοπατιών για να ορίσουν την επικράτεια της συγκεκριμένης αλεπούς - μπορούν να μας μάθουν πολλά για τη δίαιτα του ζώου. (Έχουν διάμετρο μεγαλύτερη από 1,5 cm και μυρουδιά μούστου όταν είναι φρέσκα, ενώ τα επίσης συνηθισμένα περιττώματα του πετροκούναβου έχουν διάμετρο μικρότερη από 1,5cm και δυσάρεστη μυρουδιά όταν είναι φρέσκα). Τα βιβλία λένε ότι μια αλεπού καταβροχθίζει 6.000 - 10.000 ποντίκια κάθε χρόνο και πραγματικά πολύ συχνά συναντάμε τις μικρές τρίχες από τη γούνα των ποντικιών στα περιττώματά της. Οι παρατηρήσεις μας (εξέταση περιεχομένου περιττωμάτων), όμως στην Πελοπόννησο δείχνουν ότι η αλεπού δεν τρώει τόσο ποντίκια όσο έντομα. Το καλοκαίρι ιδίως τρέφεται σχεδόν αποκλειστικά με ακρίδες και σκαθάρια. Καθώς μπαίνει το φθινόπωρο και ωριμάζουν οι καρποί, εγκαταλείπει τα έντομα και ρίχνεται στα βατόμουρα και τους καρπούς των κέδρων και των κράταιγων, που δεν τα αφήνει παρά αργά το χειμώνα για να στραφεί στα ποντίκια, τα μικρά πουλάκια και τα ψοφίμια του χειμώνα, μέχρι να ξεπεταχτεί η καινούργια γενιά εντόμων, με τις πρώτες ζέστες. Σ' όλο αυτό το διάστημα τρώει πότε-πότε και κανένα λαγουδάκι, κάποια κότα που έμεινε τη νύχτα έξω απ' το κοτέτσι ή λίγα σταφύλια. Αυτό όμως δε συμβαίνει παρά στις λίγες αλεπούδες που η μικρή επικράτειά τους αγγίζει κάποιο χωριό ή περιλαμβάνει καλλιέργειες.

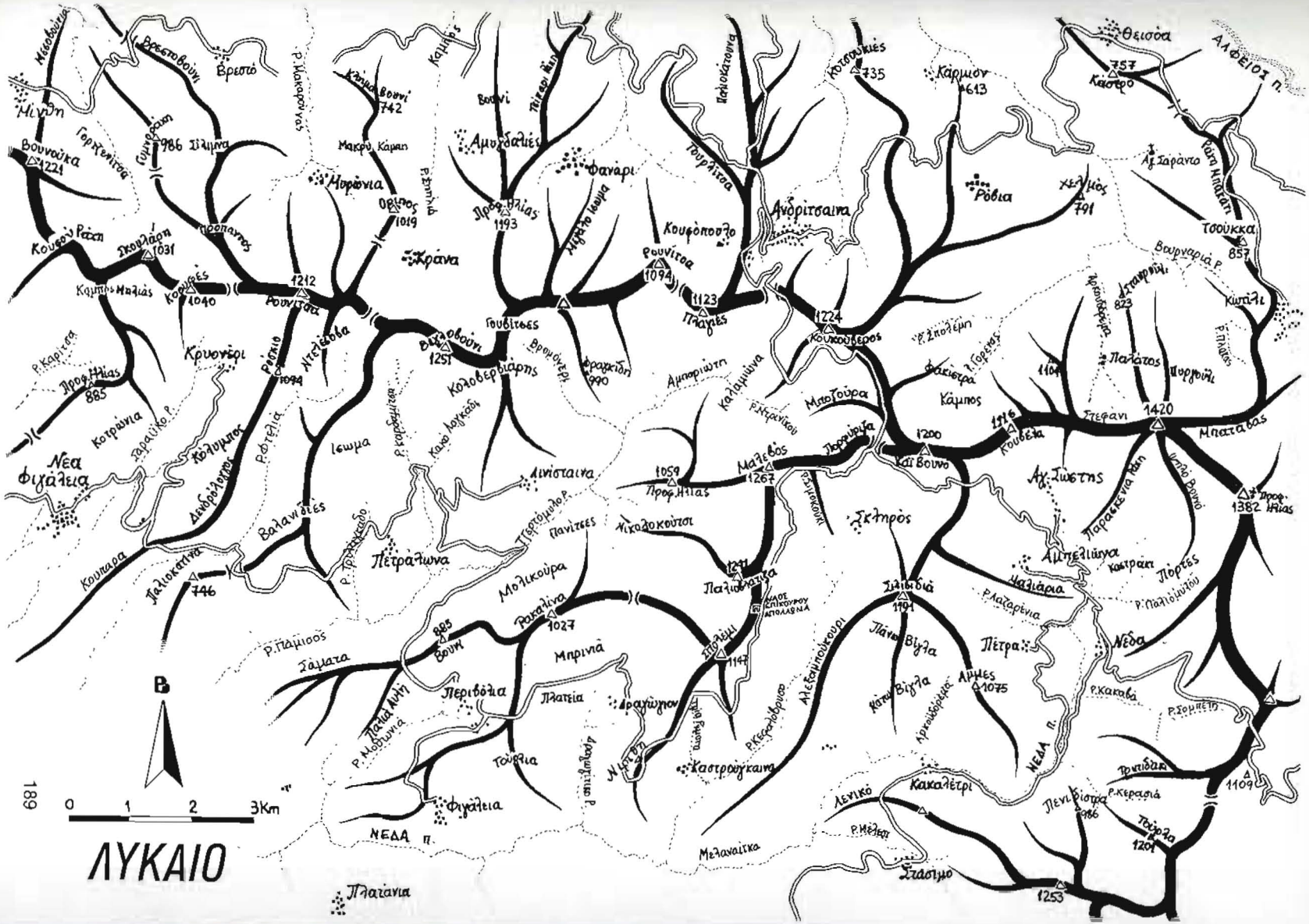
ΛΥΚΑΙΟ
0 1 2 3Km
Νέα Φιγάλεια
Φιγάλεια
Πλατιανά
Κρανα
Μορφνια
Αμυγδαλιές
Φαναρι
Ανδριτσαινα
Ρόβια
Θεισοα
Αλφειος π.
Καστρο
Καρμιον
Κοτσουλιες
Βρεστοβουνι
Βρεστό
Μινθη
Βουνοιζκα
Σιλιμνα
Κουσουρακι
Σκουλιαση
Κουσουρακι
Κρυονερι
Ρουνιτσα
Ντελεβοβα
Βιγλοβουνι
Γουβιτσες
Πλαγιες
Κουφοπουλο
Κολοβεριαρτης
Λιμποτινα
Μαζεβος
Και Βουνο
Αγ. Ιωστης
Μπαταβας
Τσουκκα
Κυπαρι
Παλατος
Κουκουβερος
Φακιστρα
Κάμπος
Στεφανι
Κουβελα
Σκτηρος
Πετρα
Νεδα
Πορτες
Αλιπεδιανα
Παλιοκαστρο
Μολικουρα
Μπρινα
Περιβολια
Πλατεια
Τουρλια
Μελιγαλα
Καστρογκαινα
Λενικο
Καλαλετρι
Πενταδιστρα
Τριπιδαν
Πυργος
Σταυρος
Μελαναιτικα
Σταυρος
Μπαρμπιτσα
Μαλιαρα
Λαζαρινα
Σιμιτσιδια
Πλατο Βιγλα
Κατω Βιγλα
Αλμες
Αγ. Σαρανα
Χελμος
Τσαρα Κλιτορ
Βουργαρια
Κυπαρι
Μαλιας
Κοτρωνια
Κολυμπος
Δενδρολιβανο
Ρουτελια
Βαλανιδιες
Πετραλωνα
Πανιτσες
Νικολοκοτσι
Λινιστραινα
Αμπριωτη
Καλαμωνα
Μπουρα
Γρεβενα
Κοκκινοβρυσο
Μεγαλο Ιωνια
Ιωνια
Κοκκινοβρυσο
Γορτυνια
Μακρυ Καρπι
Κοκκινοβουνι
Βουνι
Πετρα Κλιτορ
Κοκκινοβουνι
Κοκκινοβουνι
Κοκκινοβουνι

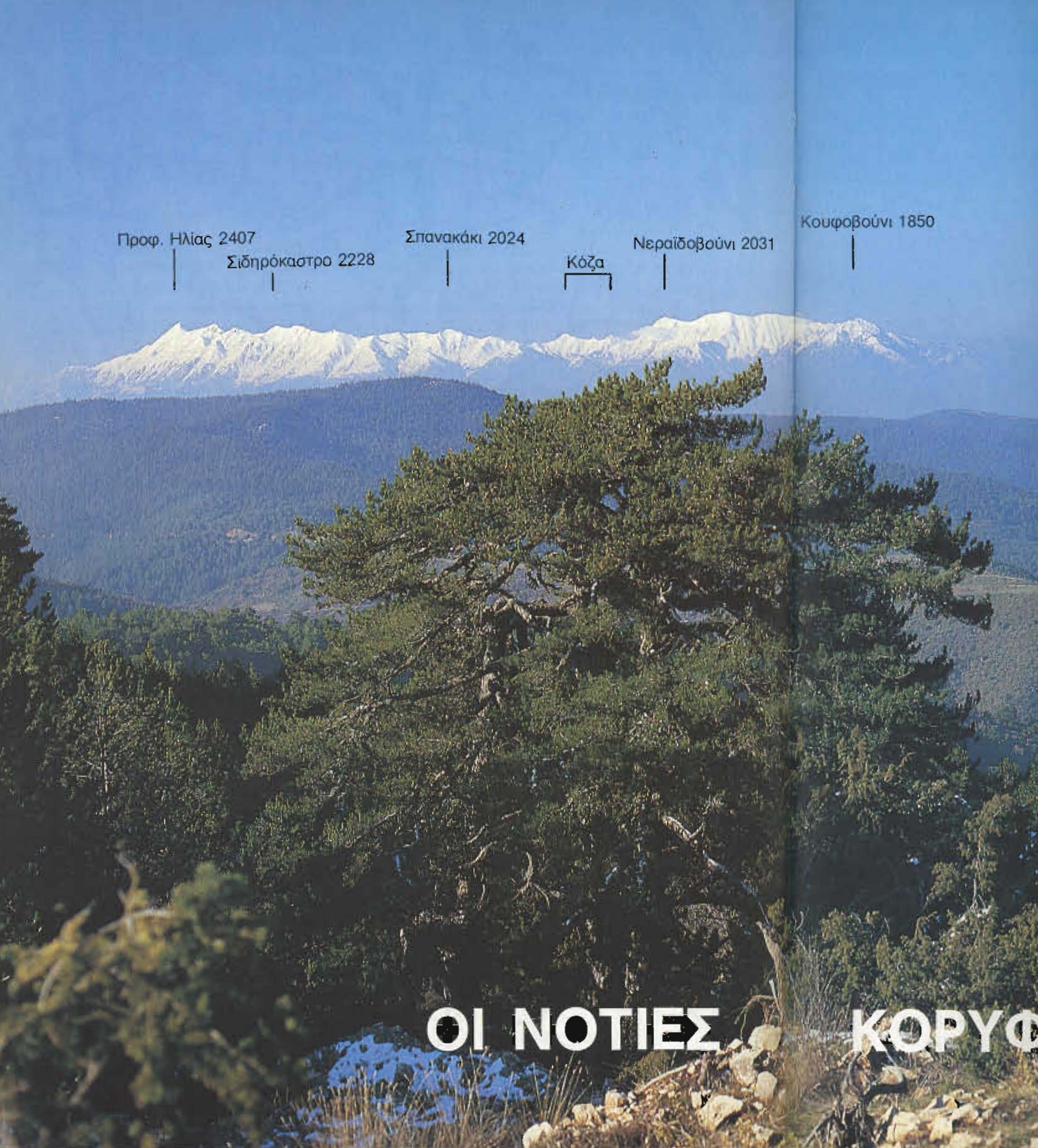
Προφ. Ηλίας 2407
Σιδηρόκαστρο 2228
Σπανακάκι 2024
Κόζα
Νεραϊδοβούνι 2031
Κουφοβούνι 1850
ΟΙ ΝΟΤΙΕΣ
ΚΟΡΥΦ

Σ ΚΟΡΥΦΟΓΡΑΜΜΕΣ

ΟΙ ΝΟΤΙΕΣ ΚΟΡΥΦΟΓΡΑΜΜΕΣ

ΒΟΡΕΙΟΣ ΤΑΥΓΕΤΟΣ

Φεύγοντας από το ουρανομίλητο Αρκαδικό υψίπεδο και θέλοντας να κατηφορίσω προς την κοίλη γη της Σπαρτιάτικης πεδιάδας, ψάχνω το δρόμο για το Δυρράχι. Περνώ το σεληνιακό οροπέδιο της Μεγαλόπολης και μόλις χαθεί πίσω μου ο λεκές της «πρόοδου» νιώθω το μάτι να λευτερώνεται στη θέα των χρυσαφένιων δασών που με τριγυρίζουν. Είναι σα να διάβηκα μια πύλη και να έκλεισα πίσω μου τον κόσμο της σκόνης και των τσιμεντένιων οβελίσκων. Αφήνω το δρόμο και πλανιέμαι για λίγο μέσα στη μαγεία των γέρικων βελανιδιών. Πάντα με γοήτευαν οι δρυς, φέρνουν στο νου απόηχους από αρχαίους μύθους και αναμνήσεις από εικονογραφήσεις παραμυθιών, έτσι όπως στέκονται αιώνιες και μυστηριώδεις. Τούτη η περιοχή είναι σπαρμένη συστάδες γέρικων δρυών, κουφαλιασμένων και αραιών, ανάμεσα ξέφωτα, χωράφια, λούτσες και ρύακια. Σ' όλη τη χώρα έχω συνηθίσει να συναντώ τα αδιάβατα πρεμνοβλαστήματα δρυών των κάποτε ατέλειωτων πεδινών δασών και χαίρομαι να δρασκελίζω σ' αυτό το παλιό δάσος, γεμάτο μανιτάρια, φρύνους, λουλούδιακαι γέρικα δέντρα που, ποιος ξέρει, μπορεί πολλά χρόνια πριν να φιλοξενούσαν κάποια Δρυάδα νύμφη και πιο μετά ένα ξωτικό.

Κάποια μέρα, αφού είχα πολύ περπατήσει μόνος και ότι ανθρώπινες μικροέννοιες κουβάλαγα είχαν κουρελιαστεί τα νύχια των θάμνων, βγήκα στο διάσελο πάνω απ'το Δυρράχι και τα δάση του Βόρειου Ταΰγετου να ζυγιάσω αυτό που έβλεπα μ' ότι είχα διαβάσει. Παράξενα πράγματα έγιναν εδώ μια γενιά πριν, τόσο ανεξιχνίαστα ανθρώπινα που ακόμα κρατάνε το νόημά τους ατόφιο. Οι άνθρωποι είναι πρόθυμοι να σου πουν τα γεγονότα, την ουσία όμως την έχει κρατήσει κρυμμένη ο τόπος, πρέπει να του τη γυρέψεις.Πιάσε τα στοιχεία στο χέρι και περπάτα, σκίσε τα ψωριάρικα δάση πάνω απ' το Δυρράχι, μπες στα μαυρόπευκα, φτάσε στην κορφή της Ξεροβούνας και κατέβα Λογγάστρα. Κάπου στο κελάρυσμα μιας πηγής, στον ψίθυρο του αγριολούλουδου, στο θρόϊσμα των πεύκων, θάχουν γραφτεί τα λόγια που κουβέντιαζαν τότε. Οι πατημασιές έχουν σίγουρα σβυστεί απ' το χιόνι και τη λάσπη, όμως το βουνό έχει τη δύναμη να διδάξει μια μονάχα αλήθεια και αυτήν θα πει. Τα καφενεία μου αράδιασαν ελασίτες και εθνικόφρονες, Ε.Σ. και ονόματα σωρό, επιχειρήματα που δεν άντεξαν στην κυνική λογική της πλαγιάς, του ιδρώτα και του ήλιου. Κι όταν πια έχω τη σιγουριά της μόνης απάντησης, αναρωτιέμαι πώς αυτός ο τόσο όμορφος και φιλικός τόπος άφησε τόσα περιθώρια για λανθασμένους δρόμους. Όπου και να κοιτάξω μικρές νησίδες γλυκιάς ζωής πλέουν πάντα στη γή. Ίσως είναι πολύ μικρές για να τις προσέξει μια βιαστική ανθρώπινη τροχιά.

Στο νότιο άκρο του υψίπεδου της Αρκαδίας, εκεί που τελειώνουν τα οροπέδια της Τρίπολης και της Μεγαλόπολης, το ανάγλυφο ξαναπτυχώνεται και σχηματίζει μια πολύ μεγάλη ορεινή περιοχή που κρατιέται σε μέτριο υψόμετρο μέχρι να κορυφωθεί στη γειτονιά των ψηλών νότιων βουνών.

Νότια απ' την Τρίπολη απλώνεται η αρχαία θυρεάτις γη, στο δαίδαλο από ομαλές κορφές του Βόρειου Πάρνωνα, που χαμηλώνουν προς το Άστρος και το

155. Ταΰγετος ο μεγαλοπρεπής

156. Μια Corydalis densiflora που βιάστηκε και στο βάθος ο μεγάλος αδελφός, ο Ταϋγετος. Εικόνα από την Ξεροβούνα, την κορφή του Βόρειου Ταϋγετου

Άργος. Οι ψηλότεροι όγκοι (Κούκουρας 1449 μ., Κοτρώνι 1223 μ., Παλιολίας 1321 μ.) είναι φιλικοί, ντυμένοι σε καστανιές, φράξους και καρυδιές, με όμορφα νοικοκυρεμένα χωριά στις αγκαλιές τους. Πάνω Δολιανά, Καστρί κ.ά.

Νοτιότερα η ασαφής οροσειρά σχηματίζει έναν πλατύ αυχένα, του Γίδα, πάνω

απ' τον Άγιο Πέτρο και εκεί αρχίζει ο κυρίως Πάρνωνας που με το ύψος και τη βλάστηση του θυμίζει μεγάλο πια βουνό. Χαμηλά, προς τ' ανατολικά, τα θαμνοτόπια παίρνουν το προβάδισμα και φτάνουν μέχρι τη θάλασσα.

Το υψίπεδο της Μεγαλόπολης έρχεται και σβύνει μαλακά στα μέρη του Δυρραχιού όπου πυκνώνουν τα δάση τοὺ βόρειου Ταΰγετου. Η περιοχή αυτή είναι κάτι περισσότερο από μια φυσική γέφυρα ανάμεσα στην Αρκαδία και τον Ταΰγετο. Γιατί η μεγαλύτερη ποικιλία και το αδιάσπαστο των φυσικών τοπίων (δάση δρυών, ρυάκια, λούτσες, φαράγγια βόρεια απ' το Δυρράχι, έλατα και μαυρόπευκα, πολλά νερά στα ψηλότερα), δίνει στην άγρια ζωή της εκτασης αυτής μια ιδιαίτερη αξία και μια αυτοδυναμία.

Ο βόρεισς Ταΰγετος είναι το σημαντικότερο και πιο ξεκάθαρο βουνό της νότιας Αρκαδικής γης - και θα δώσουμε βάρος κυρίως σ' αυτόν. Σχηματίζει μια σχετικά σαφή δασωμένη κορυφογραμμή που ξεκινάει με βράχια και αραιά δάση στα νότια της Μεγαλόπολης για να κερδίσει σε ύψος ανάμεσα στο Δυρράχι και το Γεωργίτσι

157. Το καλοκαίρι οι καρδερίνες συχνοπερνάνε απ' τις λούτσες για λίγη δροσιά

158. Μια βαλκανοτσικλιτάρα στα μαυρόπευκα

159. Viola odorata στα υγρά σημεία του δάσους

160. Geastrum rufescens παντού στο δάσος

159
160

158. *Μια βαλκανοτσικλιτάρα στα μαυρόπευκα*

159. *Viola odorata στα υγρά σημεία του δάσους*

160. *Geastrum rufescens παντού στο δάσος*

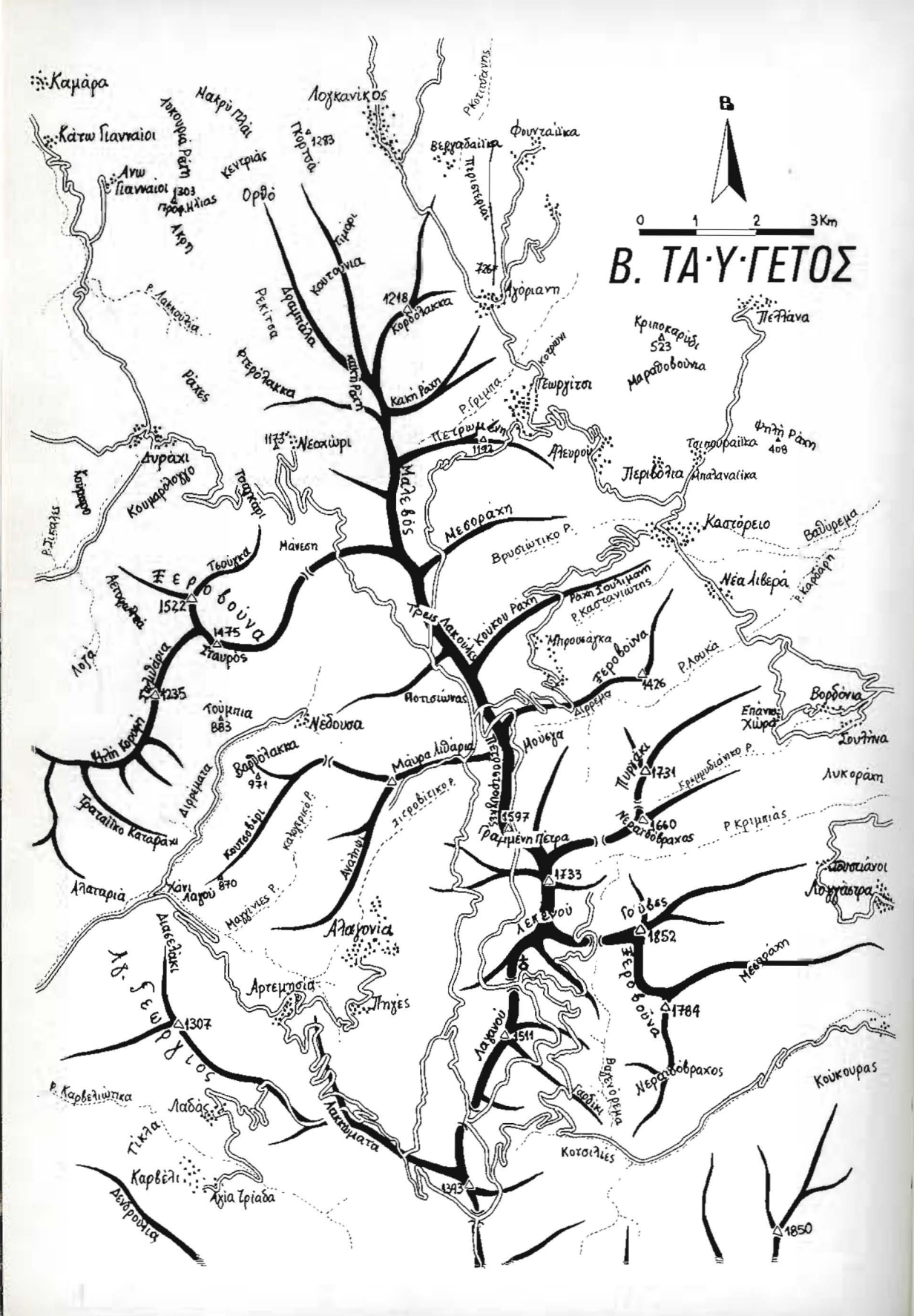
Β. ΤΑΥΓΕΤΟΣ
0 1 2 3Km
Καμάρα
Κάτω Γιανναίοι
Άνω Γιανναίοι
Λοκουρα Ράχη
Μαύρη Πλάι
Κεντρίας
Λόγκανικος
Πορτοί
Ορθό
Κίμφρι
Κουτσίνα
Δραμπάλα
Ρέκιτσα
Φτερόλακκα
Ράχες
Κορδόλακκα
Κάτω Ράχη
Μάλεβος
Νεοχώρι
Πετρωμένη
Λιόριαντ
Φουντζαΐκα
Βεργαδαΐκα
Περιστέρια
Κριποκαρύδι
Μαραθοβούνα
Πεταλάνα
Γεωργίτσι
Φηλή Ράχη
Ταιγουραΐκα
Περιβόλια
Απαλαναΐκα
Καστόρειο
Βαθύρεμα
Νέα Λιβερά
Μεσοράχη
Βρυσιώτικο Ρ.
Μάνεση
Τσούκα
Ξερόβουνα
Λεπτοκαρυά
Σταυρός
Τσελιάρια
Τσούμπια
Νέδουσα
Βαρδιόλακκα
Τρεις Λακούες
Κούκου Ράχη
Ράχη Σουλιμάν
Μπρουσάγκα
Ξερόβουνα
Ποτισιώτας
Μαύρα Λιθάρια
Μούζα
Γραμμένη Πέτρα
Πυργάκι
Νεραϊδοβράχος
Βορδόνια
Σουλίνα
Λυκοράχη
Τραγαΐκο Καταράχι
Κουτσοβίρι
Χάνι Λαγού
Αλαταριά
Αλαγονία
Αρτεμισία
Πηγές
Λεβενού
Γούβες
Λαγκαδιά
Λαγκαδιά
Λαδάς
Λακώματα
Κοτσιλιές
Κουκουράς
Καρβελιώτικα
Καρβελί
Αγία Τριάδα
Δεκαρούλια
Γεώργιος
Ρ. Λακκούλια
Ρ. Τιτάρης
Ρ. Κρεμπάς
Ρ. Κρεμπιάς
Ρ. Λούκα
Ρ. Καστανιώτης
Ρ. Καρδάρη
Ρ. Καρβελιώτικο
Ρ. Μαρίνες
Ρ. Αγιοπηγή
Ρ. Αγιοβίτικο
Ρ. Κρεμμιδιάνικο
Ρ. Κρεμμιάς
1218
1283
1264
1173
1192
1522
1475
1235
883
971
1597
1731
1660
1733
1852
1784
1511
1307
1850
1293
870
408
523

και να κορυφωθεί πάνω απ' τη Λαγκάδα, το φαράγγι που τον χωρίζει απ' τον κυρίως Ταΰγετο.

Οι ψηλότερες κορφές του βόρειου Ταΰγετου, Πυργάκι (1731 μ.) και Ξεροβούνα (1852 μ.), υψώνονται σ' έναν κάπως ανεξάρτητο, γυμνό και βραχώδη όγκο, αντικρυστά από τα δάση και πάνω απ' το χωριό Λογγάστρα. Από τα μέρη της Αλαγονίας -το κυριότερο χωριό του βουνού - πηγάζει ο Νέδοντας ποταμός.

Αναβάσεις

Για να ανεβούμε την ψηλότερη κορφή του συγκροτήματος, την Ξεροβούνα, ξεκινάμε απ' την Αλαγονία και ανηφορίζουμε προς τις κατασκηνώσεις (1ω). Στον κεντρικό δασικό δρόμο πάμε βόρεια και δεξιά στη διασταύρωση προς Αγ. Ελισσαίο. Περνάμε το εκκλησάκι (1ω30΄) και συνεχίζουμε το δρόμο μέχρι το Λυκοδιάσελο (1ω30΄). Μια σύντομη ανηφόρα μας οδηγεί στην κορφή (1ω). Ωραία θέα στον κυρίως Ταύγετο. Χωράφια και πέτρινο αλώνι ανάμεσα στις δυο μύτες της κορφής. Μονοπάτι κατεβαίνει στη Λογγάστρα.

Αν ερχόμαστε από Δυρράχι, στρίβουμε αριστερά για Νιοχώρι. Πριν το χωριό, στο εκκλησάκι του Αγ. Σώστη, πιάνουμε δεξιά τον κεντρικό δασικό και μετά από κάμποσα χιλιόμετρα συναντάμε τη διακλάδωση προς Αγ. Ελισσαίο. Υπάρχουν άπειροι δασικοί δρόμοι, αλλά και σχετικά βολικές ράχες που οδηγούν την κίνηση σ' όλο τον όγκο.

Οικολογία

Τα ελατοδάση των γύρω απ' το Δυρράχι κορυφών είναι ένας πολύ συνηθισμένος ορεινός βιότοπος. Ειδικότερα, η μορφή αυτή της βλάστησης που αναπτύσσεται σε ξερές πετρώδεις πλαγιές ασβεστολιθικών όγκων, έχει αναλυθεί αρκετά στον παρόντα τόμο.

Έτσι αυτό που αξίζει να προσέξουμε στα μέρη αυτά, είναι το φωτεινό δάσος μαυρόπευκων του Βόρειου Ταύγετου, καθώς και τους υπόλοιπους βιότοπους των κορυφών του συγκροτήματος. Επειδή άλλωστε η περιοχή αυτή χαρακτηρίζεται από τις ίδιες κλιματικές και εδαφικές συνθήκες με τη δασωμένη έκταση ακριβώς νότια της Λαγκάδας, όσα θα αναφέρουμε για τα πρώτα ισχύουν και για τα δεύτερα.

Η περιοχή της Αλαγονίας έχει οπωσδήποτε ιδιαίτερες κλιματικές συνθήκες. Ο μετεωρολογικός σταθμός της Αρτεμισίας έχει καταγράψει πολύ ψηλές τιμές υγρασίας (την ψηλότερη απ' όλους τους σταθμούς της Πελοποννήσου).

Επίσης σ' αυτά τα μέρη εμφανίζεται ένα βροχομετρικό μέγιστο της νότιας βαλκανικής. Ταυτόχρονα οι ξερές μέρες μέσα στο χρόνο είναι σχετικά λίγες για το συγκεκριμένο γεωγραφικό πλάτος και υψόμετρο. Ο συνδυασμός των δύο αυτών παραγόντων αποδίδει ένα σημαντικό ετήσιο κέρδος στο υδάτινο ισοζύγιο. Οι συνθήκες αυτές ευνοούν την γρηγορότερη και καλύτερη ανάπτυξη της βλάστησης. Γι αυτό στα μέρη αυτά θα βρούμε ένα από τα καλύτερα δάση μαυρόπευκων της Πελοποννήσου. Ακόμη, στο πρόσφατα καμένο κομμάτι πάνω απ' την Αλαγονία, θα δούμε μια εκτεταμένη αναγέννηση, απόδειξη των ευνοϊκών εδαφικών και κλιματικών συνθηκών για το μαυρόπευκο. Μέσα σ' αυτά τα δάση συναντάμε την τυπική πανίδα των μαυρόπευκων (ελατοσταυρομύτη και παρδαλοτσικλιτάρα). Επιπλέον, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κατά τόπους τοποθεσιών, βρίσκουμε γαλαζοπαπαδίτσες στις καρυδιές, τσαλαπετεινούς στα ξέφωτα, μυωξούς στα σημεία με πεύκα και χαμηλή βλάστηση κ.λπ. Ενδιαφέρουσα κι αποκαλυ-

πτική είναι και μια ματιά στον κρυφό κόσμο του εδάφους: μέσα στο παχύ στρώμα πευκοβελόνων θα ανακαλύψουμε πλήθος στοές ποντικών και μυγαλών που ψάχνουν για θαμμένα κουκουνάρια κι έντομα, υφές μυκήτων και νεαρά μανιτάρια που μόλις σχηματίστηκαν και πολλά έντομα.

Στο υγρό αυτό έδαφος υπάρχουν επίσης πολλές σαρανταποδαρούσες που είναι νυχτόβια αρθρόποδα κι έτσι αποτελούν συχνό μεζέ για τα επίσης νυχτόβια κουνάβια (απ' ότι δείχνουν οι αναλύσεις περιττωμάτων απ' την περιοχή). Καθώς το δάσος ξυλεύεται, τα ξυλοφάγα έντομα αφθονούν χάρις στην αφθονία τροφής που παρέχουν τα περισσεύματα απ' τις υλοτομίες.

Στις πολλές βροχές και τη μεγάλη έκταση της εμφάνισης φλύσχη οφείλονται οι δεκάδες ρηχές ρεματιές που διακλαδίζονται σ' όλη την περιοχή εξάπλωσης των μαυρόπευκων. Στις ρεματιές αυτές πλατσουρίζουν αραιοί πληθυσμοί από τον κοινότερο βάτραχο της Πελοποννήσου, τον Rap graeca. Οι ρεματιές της νότιας πλευράς σύντομα συναντάνε τον ασβεστόλιθο, τον αυλακώνουν βαθιά και πέφτουν στη Λαγκάδα.

Στην ανατολική μεριά του συγκροτήματος, ο ασβεστόλιθος ανεβαίνει ψηλά και σχηματίζει μια δαντελωτή κορυφογραμμή που έχει όλα τα χαρακτηριστικά των ασβεστολιθικών όγκων: τα μαυρόπευκα υποχωρούν στο άγγιγμά της και παρουσιάζονται τα έλατα, οι θάμνοι, οι δολίνες, οι μικρές ορθοπλαγιές. Ανάμεσα στην Ξεροβούνα και το Πυργάκι, τα νερά που φέρνει ο φλύσχης, διαβρώνουν τον ασβεστόλιθο και ανοίγουν μια τυπική χαράδρα με τις ορθοπλαγιές και την ξεραίλα της. Εδώ θα δούμε τα πουλιά που ζουν κοντά στις ορθοπλαγιές και που χρειάζονται τις ανοιχτές εκτάσεις των γύρω γυμνών κορφών για να κυνηγήσουν: Το κοράκι και το βραχοκιρκίνεζο.

ΤΑ·Υ·ΓΕΤΟΣ

Ο Ταΰγετος είναι το καμάρι της Μωρεάτικης γης, το «αρσενικό παιδί της», σύμφωνα με τον ποιητή Βρεττάκο. Τριάντα ένα μόλις μέτρα ψηλότερος από τη Ζήρια αλλά τόσο πιο γεροφτιαγμένος κι άγριος απ' αυτήν που μοιάζει πραγματικά θηλυκιά μπροστά του. Ο Ταΰγετος έχει όλα όσα έχουν τ' άλλα βουνά του Μωρηά, κορφές, φαράγγια και δάση, μόνο μεγαλύτερα, αγριότερα και πιο τραγουδισμένα.

Η κύρια γραμμή των κορυφών του είναι είναι μία σχεδόν ίσια κορυφογραμμή που αρχίζει απ' τη Λαγκάδα, το διάσελο με το βόρειο Ταΰγετο και φτάνει μέχρι το Οίτυλο, το διάσελο με το Σαγγιά. Η κορυφογραμμή έχει κατεύθυνση ακριβώς Β-Ν και σκορπάει δεκάδες ράχες στ' ανατολικά και δυτικά της. Οι ανατολικές κλιτείς είναι πιο συμπαγείς, απότομες και πέφτουν με μιας στον κάμπο του Ευρώτα. Αντίθετα οι δυτικές σπάνε σε πολύπλοκα διακλαδισμένες ράχες και ρεματιές, φτιάχνουν κι άλλες κορφές και χαμηλώνουν μόνο στην επαφή τους με τη θάλασσα, δίνοντας στην πλευρά αυτή ένα πολύσχιδο γεμάτο κρυφές γωνιές ανάγλυφο.

Κοιτώντας από νότια και ανατολικά την κορυφογραμμή, φαίνεται σα μια ιδεατή σειρά απαλών καμπύλων που κορυφώνονται σε πέντε - έξη σημεία πριν κάνουν το τελικό τίναγμα προς τα 2407 μ του Προφήτη Ηλία. Γι' αυτό κι οι ντόπιοι ονομάζουν πενταδάχτυλο τη σειρά αυτή των ψηλών εγγλύφων, όπου μπορούμε να διακρίνουμε τα εξής σημεία: κορφή Παξιμάδι (1752μ), κορφή Νεραϊδοβούνα (2031μ), Κόζα (το οδοντωτό χτένι νότια απ' τη Νεραϊδοβούνα), κορφή Σπανακάκι (2024μ), Πόρ-

161. Παλιά σταροχώραφα στο Καλάθιο στο μονοπάτι από Πηγάδια προς Αλτομιρά

τες (το διάσελο όπου οδηγεί το ρέμα της Βίντολης), κορφή Μαρμαρόκαστρο (2228μ), Πόρτες (το διάσελο πριν απ' την κορφή) και κορφή Προφήτης Ηλίας (2407μ.). Δυτικά απ' το Μαρμαρόκαστρο φεύγει η Αθάνατη Ράχη που οδηγεί σ' ένα βαθύ, απότομο διάσελο· απέναντι υψώνεται το Χαλασμένο βουνό (2203μ), η πιο απότομη κορφή του βουνού. Το δύσβατο μονοπάτι που περνάει απ' το λαιμό δυτικά της κορφής του Χαλασμένου λέγεται χαρακτηριστικά Κακή Τίκλα. (Τίκλα ονομάζουν οι Έξω - Μανιάτες τους πλακώδεις ασβεστόλιθους με τους οποίους φτιάχνουν τις στέγες τους). Νοτιότερα απ' τον Προφήτη Ηλία, η κορυφογραμμή πέφτει απότομα στα μεγάλα δασωμένα υψίπεδα του Άϊ Δημήτρη και της Βασιλικής. Με μια τελευταία απότομη κορφή (Αννινα, 1651μ), η κορυφογραμμή εκφυλίζεται και χαμηλώνει συνεχώς (Ζίζαλι, 1468 μ, κοντά στο χωριό Πολυάραβος) για να καταλήξει στο Οίτυλο.

Τα δάση μαυρόπευκων του βόρειου Ταΰγετου περπατάνε κάμποσο μετά τη Λαγκάδα κι' ύστερα στα δυτικά αφανίζονται για να δώσουν τόπο στα πολύ εκτεταμένα θαμνοτόπια και τα ανθεκτικά έλατα. Τα μαυρόπευκα ξαναφαίνονται στη Βασιλική όπου είναι και το νοτιότερο σημείο εξάπλωσής τους στην Ελλάδα. Πυκνότερα δάση διατηρούνται στα ανατολικά όπου το μαυρόπευκο γεφυρώνει μαζί με τα έλατα όλη την όψη προς τη Σπάρτη.

Το κυριότερο πέτρωμα του βουνού είναι ο ασβεστόλιθος, τόσο τρύπιος που ελάχιστα νερά φαίνονται στην επιφάνειά του, ιδίως στη δυτική όψη. Η ανατολική έχει κάποιες εμφανίσεις σχιστόλιθων και συνεπώς μερικές – μικρές – πηγές. Και στις δύο όψεις όμως παρατηρείται μια γρήγορη απορροή, εξ' αιτίας της μεγάλης κλίσης των πλαγιών, με αποτέλεσμα την έντονη διάβρωση των εδαφών. Αν συνυπολογίσουμε το ότι οι νοτιάδες ξεφορτώνουν στον Ταΰγετο το περισσότερο χιόνι τους, καταλαβαίνουμε πώς δημιουργήθηκαν οι δυο μεγάλες χαράδρες του, που φαντάζουν κάπως περίεργες σ' ένα τόσο στεγνό τοπίο.

Η πρώτη χαράδρα, αυτή της Κοσκάρακας, αρχίζει απ' το Νεραϊδοβούνι και στο Διλάγκαδο (Παναγία η Καψοδεματούσα) συναντιέται με το ρέμα του Ρίντομου, που έρχεται από το Μαρμαρόκαστρο. Αντάμα, τα δυο πλημμυρικά ρέματα διασχίζουν το χαμηλότερο ανάγλυφο και βγαίνουν στη θάλασσα της Μεσσηνίας. Μέσα απ' τη χαράδρα αυτή περνάει το μονοπάτι για το Ρίντομο.

Η δεύτερη, η ονομαστή χαράδρα του Βυρού, κατεβαίνει απότομη από τα δάση του Άϊ Δημήτρη και της Βασιλικής για να γίνει ομαλή στο μεγαλύτερη ταξίδι της μέσα στο βουνό και να καταλήξει κοντά στην Καρδαμύλη. Σ' όλο το βατό κομμάτι της κινείται το μονοπάτι Ξοχώρι - Άϊ Δημήτρης.

Όσο είναι φανερή η διαφορά ανάμεσα στη δασωμένη και μονοκόμματη ανατολική όψη και τη δαιδαλώδη, ξερική δυτική, άλλο τόση απόσταση υπάρχει ανάμεσα στους άχρωμους, ουσιαστικά πεδινούς οικισμούς του ανατολικού Ταΰγετου και στα πέτρινα, μοναχικά χωριά της Έξω Μάνης που φωλιάζουν στα δυτικά του βουνού. Στ' ανατολικά όλα τα χωριά του κεντρικού όγκου είναι μαζεμένα προς τα βόρεια, με μόνο ουσιαστικά ορεινό χωριό την Αναβρυτή και λίγους μικρούς, σχεδόν εγκατελειμένους οικισμούς (Σοχά, Τόριζα, Μπολιάνα). Αντίθετα, ένα πλήθος από ενδιαφέροντα χωριά εκμεταλλεύεται τα μικρά οροπέδια και τις πτυχές της δυτικής όψης. Βόρεια η κοινότητα Πηγαδιών με πέντε οικισμούς, πιο έξω η Πάνω Βέργα με την ωραία θέα, μετά η Γαΐτσά με τις τέσσερεις συνοικίες, τα Τσέρια, το Ξοχώρι και κάπου ξεχασμένα τα όμορφα Αλτομιρά. Χωμένος μέσα στη καρδιά του βουνού, ο οικισμός του Ρίντομου εξυπηρετεί τους Βαβαρουτσαίους το καλοκαίρι.

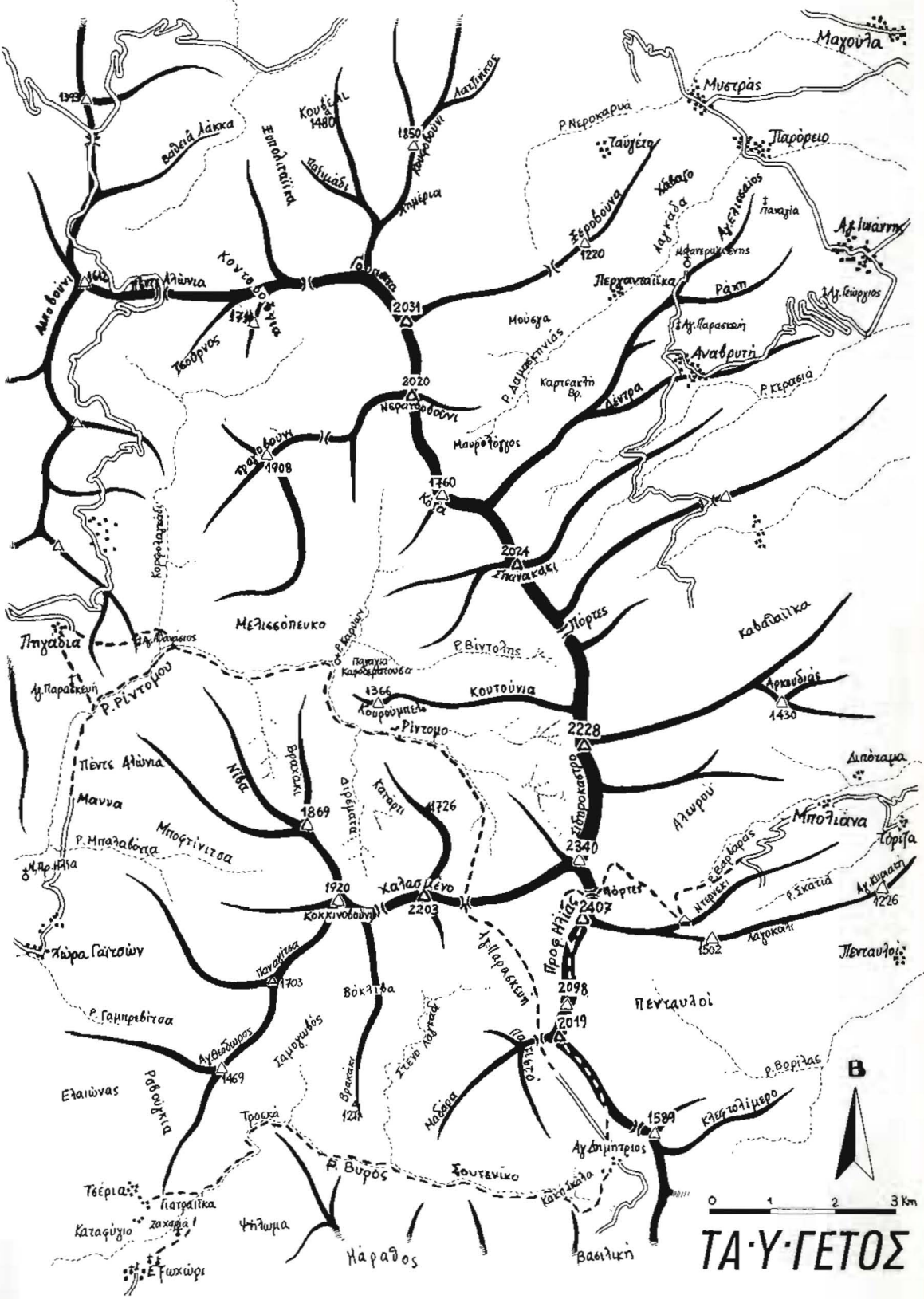
Μαχούλα
Μυστράς
Παρόρειο
Ταϋγέτο
Ρ. Νεροκαρυά
Βαθειά Λάκκα
Ξηρολιθιά
Κουβέλι
1480
Λαγίνικος
1850
Γουρλοβούνι
Πλήρια
Παλιμάδι
Ξεροβούνα
1220
Χάβαρο
Λαγκάδα
Αγ. Δημήτριος
Παναγία
Αγ. Ιωάννης
Μεγαλοβούνι
Πέντε Αλώνια
Κουτσοφλέβα
1711
Γαλαρίτα
2031
Περχανταϊίκα
Ράχη
Αγ. Γεώργιος
Αγ. Παρασκευή
Αναβρυτά
Μούσγα
Τσούρνος
Ρ. Δεμιρτζηνιάς
Καρτσακλή
Βρ.
Δέντρα
Ρ. Κερασιά
2020
Νεραντζοβούνι
Μαυροτόρχος
Τραπεζοβούνι
1908
1760
Κόγια
Κορφοδαμάς
2024
Σπηλιακάκι
Πόρτες
Καβαλαϊίκα
Μελισσόπευκο
Πηγάδια
Αγ. Παντελεήμων
Αγ. Παρασκευή
Ρ. Ρίντομου
Ρ. Βίντολης
Παναγία Καρυδιάτισσα
Κουτούνια
1366
Κουρουμπέλα
Ρίντομο
Αρκαδιάς
1430
2228
Πέντε Αλώνια
Μάννα
Νίβα
Βραχάκι
1869
Δρόμιστα
Κατάρτι
1726
Αλευρού
Διπόταμα
Μπόγιανα
Γόρτα
Μπόστινιτσα
Ρ. Μπαλαβόνα
Μπρ. Ηλία
2340
Χλιμοκαστρο
Ρ. Σκατιά
Αγ. Κυριακή
1226
Χαλασμένο
2203
1920
Κοκκινοβούνι
Πόρτες
2407
Ντεντέκι
Λαγκαδάκι
502
Πενταύλοι
Χώρα Γαϊτσών
Πανάγια
1703
Βόκλιβα
Αγ. Παρασκευή
Προφ. Ηλίας
2098
2019
Πενταύλοι
Ρ. Γαμπρεβίτσα
Αγαθόδωρος
1469
Σαμοκυθός
Βρεσιάκι
Στενό λαγκάδι
Παλιόκαστρο
Ρ. Βορίλας
Ελαιώνας
Ραβούκια
Τρόσκα
Μαδάρα
1589
Κλεφτολίμερο
Αγ. Δημήτριος
Ρ. Βυρός
Σουτσενίκο
Κατηφόκαλο
Τσέρια
Πατραϊίκα
Καταφύγιο
Ζαχαρά
Ψήλωμα
Ηράκλειο
Βασιλική
Ε. Γιωχώρι
0 1 2 3 Km
ΤΑΥΓΕΤΟΣ

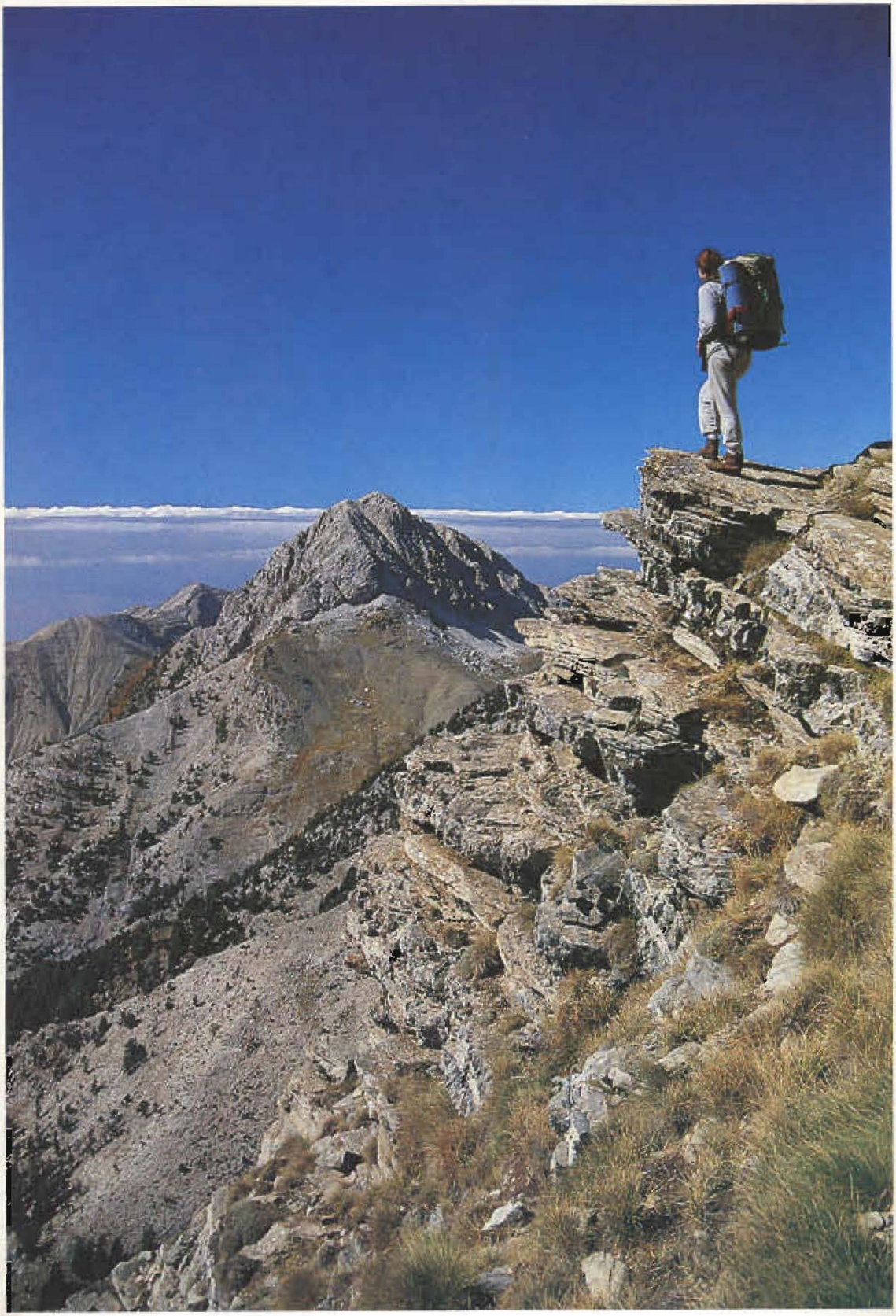

162. Ατενίζοντας το Χαλασμένο βουνό και το στενό Λαγκάδι.

Αναβάσεις

Η συνηθισμένη ανάβαση στην **κορφή του Ταΰγετου** γίνεται από τη μεριά της Σπάρτης. Περνάμε τα Ανώγεια και την Παλαιοπαναγιά και στρίβουμε για Ντόριζα, ένα μικρό χωριό στις πλαγιές του Ταΰγετου. Ο δρόμος συνεχίζει και φτάνει μέχρι τη Μπολιάνα, μικρό οικισμό από θερινά καλύβια, απ' όπου αρχίζει συνήθως το περπάτημα. Σε κακό δρόμο και ύστερα σημαδεμένο μονοπάτι διασχίζουμε τα μαυρόπευκα (πηγές Κρυονέρι και Τρίποδες) και φτάνουμε στη βρύση Βαρβάρα και αμέσως μετά στο καταφύγιο (2ω-2ω30΄). Από το καταφύγιο, αχνό μονοπάτι στο γυμνό τσπίο ανηφορίζει μέσα από ρεματιά μέχρι τις Γούβες, ένα πεταλοειδές λάκκωμα. Ύστερα βγαίνει προς τα αριστερά στις Πόρτες. Ακολουθώντας την ανηφορική ράχη φτάνουμε στην κορφή (2ω30΄). Εκκλησάκι του Αϊ-Λιά, θέα στους δύο κόλπους και τα μεγάλα βουνά του Μωρηά.

Μια, πολύ πιο ενδιαφέρουσα για την ποικιλία και την αγριάδα της, πορεία είναι αυτή που ανεβαίνει μέσα απ' τη **χαράδρα του Βυρού.** Από το Ξοχώρι ακολουθάμε χωματόδρομο μέχρι ράχη με ξωκλήσι. Πιάνουμε το παλιό λιθόστρωτο που καταλήγει στην κοίτη. Συνεχίζουμε μέσα σ' αυτήν, περνώντας από τον ερειπωμένο οικισμό Τροσκά (1ω30΄) και στη διακλάδωση παίρνουμε το δεξί φαράγγι. Περνάμε από το Σουτενίκο (2 καλύβια, πηγή) και φτάνουμε στην Κακή Σκάλα, ένα καλοχτισμένο λιθόστρωτο που ανηφορίζει στη δεξιά πλαγιά για να ξανασυναντήσει την κοίτη που κάνει ένα απότομο σκαλί στο σημείο αυτό. Μπαίνουμε στα μαυρόπευκα και φτάνουμε στον Αϊ-Δημήτρη (ξέφωτο με σπιτάκια, εκκλησία και νερό, 3ώρες).

Απ' τον Αϊ-Δημήτρη, δρόμοι πάνε προς Βασιλική και Γύθειο και μονοπάτια οδηγούν προς το Χαλασμένο Βουνό και τον Προφήτη Ηλία. Για το Χαλασμένο, το μονοπάτι κατεβαίνει στη λεκάνη του Στενού Λαγκαδιού και βγαίνει στο διάσελο. Για την κορφή, ακολουθούμε σαθρό λούκι (αναρρίχηση IIου βαθμού). Απ' το διάσελο του Χαλασμένου πέφτει πίσω για Ρίντομο, ακολουθώντας σάρα και μετά την κοίτη (5ω). Για τον Προφήτη Ηλία, πιάνουμε τη ράχη πάνω απ' τα σπίτια και ανηφορίζουμε μέχρι την 1750, ύστερα την 2019 (1ω30΄) και μετά την 2098. Φτάνουμε στη βάση δοντιού, ακριβώς πριν την τελική πλαγιά της κορφής (1ω). Από δω είτε ανεβαίνουμε ίσια πάνω σε απότομες χορτοπλαγιές μέχρι την κορφή (1ω), είτε τραβερσάρουμε από καλό γιδόστρατο όλη τη δυτική όψη της κορφής μέχρι τις Πόρτες (0ω45) κι από κει κορφή από τη βόρεια ράχη (0ω30΄).

Ιδιαίτερης αισθητικής πορεία είναι και η ανάβαση από τα χωριά της Έξω Μάνης προς το Ρίντομο, μέοα απ' τη χαράδρα της Κοσκάρακας. Από τη Γαΐτσά πάμε με δρόμο μέχρι τη Μάνα (1ω30΄) απ' όπου μονοπάτι κατεβαίνει μέχρι το κύριο καλντερίμι. Φτάνουμε στο Πηγαδιώτικο γεφύρι (1ω, αριστερά πάει Πηγάδια, 0ω45΄) και κατεβαίνουμε στην κοίτη. Στην πρώτη συμβολή πάμε δεξιά (το αριστερό ρέμα λέγεται Κορφολαγκάδι) και στη δεύτερη επίσης δεξιά (εκκλησιά της Παναγιάς της Καψοδεματούσας, η αριστερή ρεματιά είναι η Βίντολη). Φτάνουμε στο Ρίντομο (2ω30΄), μικρό οικισμό κτηνοτρόφων στην καρδιά του Ταΰγετου. Από το Ρίντομο βγαίνουμε Αϊ-Δημήτρη κι από κει κορφή.

Η πιο αλπική πορεία στο βουνό είναι φυσικά ο Πενταδάχτυλος, μια πορεία που

αρχίζει από το Παρόρι ή την Αναβρυτή και βγαίνοντας στη Νεραϊδοβούνα, ακολουθεί την κυματιστή κορυφογραμμή του Ταΰγετου για να φτάσει στην ψηλότερη κορφή και να καταλήξει στην Ντόριζα (2 μέρες).

Ορειβατικό σκί

Μια μόνο διάσχιση με σκι έχει γίνει στον Ταΰγετο κι αυτή από ξένους, από την ομάδα του Michel Parmentier. Ξεκίνησαν απ' το Μυστρά και κατέληξαν στα Σωτηριάνικα, σε μια πορεία που δεν εκμεταλλεύεται το φυσικό άξονα του βουνού, απλώς προσπαθεί να βγάλει όπως - οπως μια διαδρομή στο βουνό. Συνοπτικά η διαδρομή αυτή είναι η παρακάτω:

1η μέρα: χωριό Ταϋγέτη - Ξεροβούνα (1210 μ.). ΥΔ: 500 μ., ώρες 2.
2η μέρα:Ξεροβούνα - Νεραϊδοβούνα (2025 μ.), ΥΔ: 800 μ., ώρες 4.
3η μέρα: Νεραϊδοβούνα - καλύβα στο διάσελο Τραγοβουνιού - Τσόρνου (1140 μ.), ΥΔ: 850 μ., ώρες 4.
4η μέρα: Ανάβαση στο Τραγοβούνι (1408 μ.) και πίσω, ΥΔ: ανέβασμα 800 μ., κατέβασμα 800 μ., ώρες 5.
5η μέρα: Καλύβα στο διάσελο - χωριό Πηγάδια, ΥΔ: κατέβασμα 300 μ., ώρες 2.
6η μέρα: Πηγάδια - Αλτομιρά - Σωτηριάνικα, ΥΔ: κατέβασμα 700 μ., ώρες 4.

Η διαδρομή αυτή έχει πολλές αντικειμενικές δυσκολίες (χαμηλά υψόμετρα = λίγο χιόνι, πουρναροτόπια). Προτιμότερη θα ήταν μια τραβέρσα του Πενταδάχτυλου.

Οικολογία

Ο Ταΰγετος, έχοντας αρκετά κοινά οικολογικά στοιχεία με τα άλλα Πελοποννησιακά βουνά, έχει ωστόσο δύο χαρακτηριστικά που τον διαφοροποιούν σημαντικά απ' αυτά: κατ' αρχήν η θέση του σε συνδυασμό και με την παλαιογεωγραφία του και δεύτερον η μεγάλη ποικιλία βιοκλιματικών συνθηκών του.

Ας δούμε όμως πρώτα τη βλάστηση του βουνού και τους βιότοπους που σχηματίζονται. Καθώς ο Ταΰγετος είναι ένας ξεκομμένος ορεινός όγκος που διαθέτει πλαγιές με όλη την κλίμακα υψομέτρων από τα 0 μέχρι τα 2407 μέτρα, συναντάμε στις πλαγιές του μια κανονική διαδοχή όλων των τυπικών ζωνών βλάστησης, από τα φρύγανα της Έξω Μάνης, μέχρι τα αλπικά λιβάδια στις Πόρτες. Το ορεινό

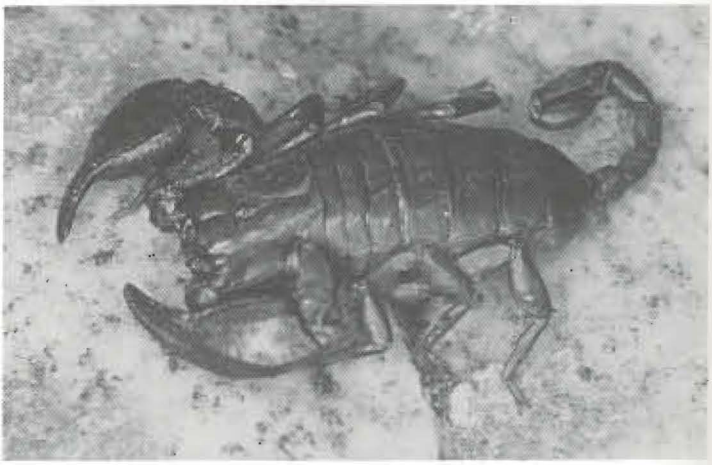

163. Στον ζεστό Ταϋγετο αφθονούν οι σκορπιοί, γύρω απ' τα ερείπια και τις ξερολιθιές ειδικά στα έρημα χωριά

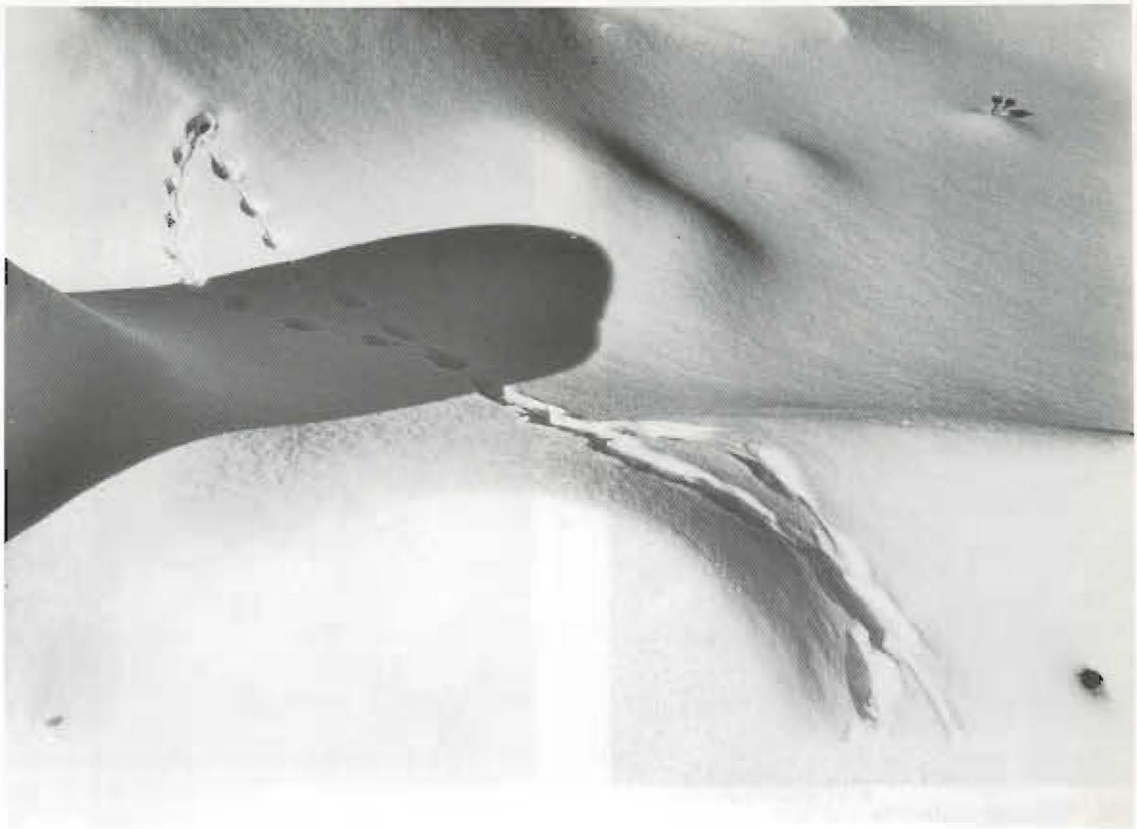

164. Ιχνη και ντορός ποντικού στο χιόνι

δάσος αποτελείται από έλατα και μαυρόπευκα που καλύπτουν τα βόρεια, ανατολικά και δυτικά άκρα της κορυφογραμμής. Νότια απ' το μεγάλο δάσος της Βασιλικής, τα μαυρόπευκα χάνονται (νοτιότερο σημείο εξάπλωσης στην Ευρώπη) και τα θαμνοτόπια χώνονται ψηλά στις λουρίδες του ελατόδασους (περιοχή Παναγιάς Γιάτρισσας και νοτιότερα). Η κορυφογραμμή παρουσιάζει τα τυπικά χαρακτηριστικά της αλπικής ζώνης, με μεγάλες σάρες, μεγάλα πετρολίβαδα και κυρίως πολλές σπασμένες ορθοπλαγιές. Τέλος στα χαμηλά του βουνού, αλλά κυρίως στη δυτική πλευρά εκτείνονται μεγάλα θαμνοτόπια, αυλακωμένα από πολλά βαθιά φαράγγια όπου δημιουργείται μια τεράστια ποικιλία βιοτόπων (σπηλιές, ορθοπλαγιές, σάρες, πετροπλαγιές, υγρές γωνιές κ.λπ.). Πάντως, λόγω του έντονα καρστικοποιημένου ασβεστόλιθου, τα νερά (ποτάμια, μόνιμα ρυάκια, λίμνες, λούτσες) είναι ένας βιότοπος που λείπει φανερά απ' το βουνό - με εξαίρεση κάποια ρυάκια της ανατολικής πλευράς.

Από τα βουνά του Μωρηά, ο Ταΰγετος είναι αυτός που παρουσιάζει το μεγαλύτερο χλωριδικό ενδιαφέρον. Κι αυτό γιατί εκτός από την πραγματικά ιδιαίτερη γεωμορφολογία του (πολλές μεγάλες απόκρημνες κορφές και μακριά φαράγγια με κάθετα τοιχώματα) είναι και γεωλογικά η παλιότερη περιοχή της Πελοποννήσου (μαζί με τον Πάρνωνα) κι έμεινε απομονωμένος για αρκετό χρονικό διάστημα, όταν η υπόλοιπη Πελοπόννησος σκεπάστηκε από θάλασσα. Επιπλέον, κατά τις φάσεις των μετακινήσεων των φυτών αποτελούσε ένα, προς το νότο, γεωγραφικό αδιέξοδο.

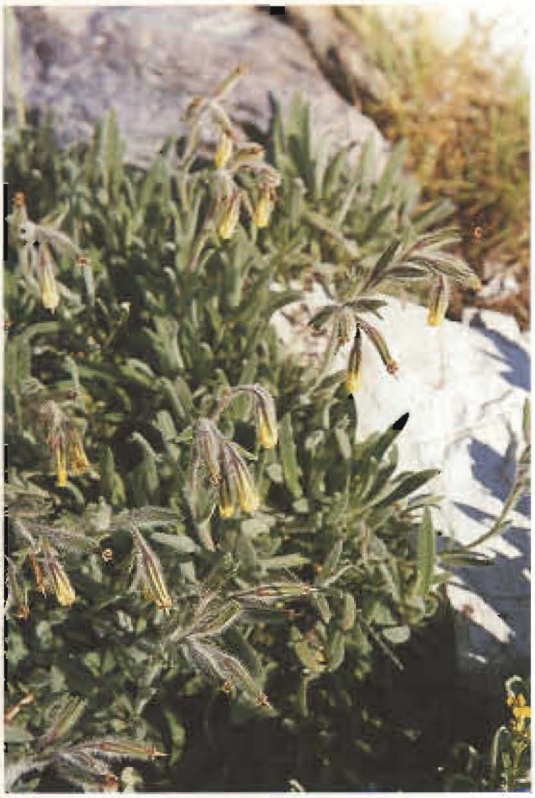

165. *Onosma leptantha*

166. *Grocus sieberi um. nivalis*

167. *Galanthus reginae - olgae um. reginae-olgae*

168. *Gypsophila nana*

169. *Orchis tridentata*

170. *Orchis provincialis*

171. *Hypericum olympicum*

172. *Morina persica*

Συνολικά, περιλαμβάνει 28 αποκλειστικά ενδημικά του βουνού και πάνω από 100 ενδημικά φυτά της Ελλάδας. Οι περιοχές που συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο βοτανικό ενδιαφέρον είναι οπωσδήποτε τα φαράγγια κι οι ψηλές κορφές.

Στο φαράγγι της Λαγκάδας φυτρώνουν τα ενδημικά:

Silene goulimyi
Scilla messeniaca
Galanthus reginae olgae ssp. reginae olgae
Stachys candida
Silene integripetala
Bolanthus laconicus

Στα δάση των μαυρόπευκων νότια απ' τη Λαγκάδα:

Geranium asphodeloides
Neotinea maculata
Orchis provincialis
Orchis tridentata

Στη διαδρομή προς το καταφύγιο, μέσα σε Pinus nigra

Dianthus cruentus
Hypericum olympicum
Morina persica
Digitalis laevigata
Mellitis melissophyllum
Anacamptis pyramidalis

Από το καταφύγιο μέχρι την κορφή:

Onosma leptantha
Berberis cretica
Saxifraga marginata
Asperula lutea ssp mungieri
Potentilla speciosa
Gypsophila nana
Campanula papillosa
Viola sfikiasiana

Ενδημικά φυτά του Ταύγετου

Silene taygetea
Silene goulimyi
Silene echinosperma
Aquilegia ottonis ssp. taygetea
Aethionema carlsbergii
Astragalus taygeteus
Hypericum taygeteum
Athamantha arachnoidea
Malabaila psaridiana
Viola sfikasiana
Onosma leptantha
Onosma taygetea
Scutellaria rupestis
Stachys candida
Origanum scabrum ssp. scabrum
Nepeta camphorata
Micromeria taygetea
Scrophularia taygetea
Asperula lutea ssp. mungeri
Campanula papillosa
Campanula topaliana ssp. cordifolia
Trachelium taygeteum
Anthemis laconica
Inula limonella
Crepis crocifolia
Hieracium chalasinense
Scilla messeniaca
Galanthus reginae olgae ssp. reginae olgae
Crocus sieberi ssp. nivalis

Η πανίδα του Ταϋγετου είναι η τυπική των μεγάλων νότιων βουνών. Στα δάση των μαυρόπευκων, γύρω απ' τη Λαγκάδα και τη Βασιλική, συναντάμε πολλά φαγωμένα κουκουνάρια στο έδαφος που προδίνουν την παρουσία του ελατοσταυρομύτη, της παρδαλοτσικλιτάρας και των πελεκιών (μυωξοί). Λίγες σαύρες επίσης λιάζονται στα φωτεινά αυτά δάση (Lacerta graeca, Podarcis erchardii). Στα θαμνοτόπια και τις βραχοπλαγιές της Έξω Μάνης, η ποικιλία και η ποσότητα των φαγώσιμων καρπών έχει σαν αποτέλεσμα την ύπαρξη πολλών ζωικών ειδών στην περιοχή αυτή, περισσότερων ίσως απ' ότι σε κάθε άλλη μορφή βλάστησης. Εκτός από

τα συνηθισμένα πουλιά και θηλαστικά (καρδερίνα, λαγός, ασβός, αλεπού) στα μέρη αυτά θα συναντήσουμε σε μεγάλους αριθμούς αρκετά ερπετά (Lacerta graeca, Podarcis peloponnesiaca, Testudo marginata).

Στις βραχοπλαγιές ζει ο βραχοποντικός (Apodemus mystacinus) που συχνά τον βρίσκουμε και μέσα σε εγκατελειμένα σπίτια και αποθήκες. Στενός συγγενής των δασοποντικών του γένους Apodemus, ο βραχοποντικός είναι, αντίθετα με εκείνους, περιορισμένος στα Βαλκάνια και διαφέρει κυρίως στο μεγαλύτερο μέγεθός του. Όπως όλα τα Apodemus, προτιμάει τροφές πλούσιες σε θρεπτικά στοιχεία, όπως οι σπόροι. Καθώς εκμεταλλεύονται τις ίδιες πηγές τροφής, τα τρία αυτά είδη αποφεύγουν τον ανταγωνισμό με τη σωστή κατανομή στο χώρο. Έτσι, ο κρικοποντικός είναι πολύ κοινός στα θαμνοτόπια και τα φρύγανα, ο λιγότερο κοινός δασοποντικός προτιμάει τα δάση και τις άκρες των ξέφωτων και ο βραχοποντικός περιορίζεται στα σημεία που συνδυάζουν σχετικά ψηλή βλάστηση και βράχους. Τα μεγάλα λιβάδια και οι καλλιεργημένες περιοχές χαμηλού υψομέτρου, καταλαμβάνονται από τα χορτοφάγα είδη. Τα ποντίκια έχουν γρήγορο μεταβολισμό και κατά συνέπεια μικρή διάρκεια ζωής. Θεωρητικά μπορούν να ζήσουν 2-4 χρόνια, αλλά στη φύση σχεδόν ποτέ δεν ξεπερνούν τον ένα χρόνο. Η γεννητικότητά τους αντίθετα είναι πολύ μεγάλη και μια θηλυκιά (που ενηλικιώνεται στην ηλικία των 6 μηνών) μπορεί να γεννήσει από 4-7 μικρά αρκετές φορές το χρόνο, αν υπάρχει αρκετή διαθέσιμη τροφή. Χάρις στις ιδιότητές τους αυτές, τα ποντίκια μπορούν να παρακολουθήσουν χωρίς καθυστέρηση ετήσιες μεταβολές στον καιρό και την παραγωγικότητα της βλάστησης.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της χαμηλότερης ζώνης του βουνού είναι τα φαράγγια που διασχίζουν τις δυτικές θαμνοσκέπαστες πλαγιές. Τα βράχινα τοιχώματά τους προσφέρουν ασφαλείς θέσεις για φωλιές οτα αρπακτικά που κυνηγούν στα τριγύρω θαμνοτόπια (κουκουβάγια, ποντικογερακίνα, βραχοκιρκίνεζο κ.λπ.), ενώ το εποχιακό νερό της κοίτης και οι καλοκαιρινοί νερόλακκοι προσελκύουν είδη όπως ο χωματόφρυνος, η σταχτοσουσουράδα και το ψευταηδόνι που κρύβεται στην πυκνή βλάστηση των πηγών.

Ο Ταΰγετος έχει μια σημαντική πανίδα Λεπιδόπτερων (πεταλούδες) που περιλαμβάνει μερικά πολύ ενδιαφέροντα είδη όπως το ενδημικό του βουνού Polyommatus menelaos, το ασιατικό Kretania eurypilus, η Turanana panagea και η Thersamonia thetis.

Στα χαμηλώματα του βουνού κατά τον Απρίλιο πετά η Anthocharis damone, έντομο ασιατικής προέλευσης με εξαιρετικά περιορισμένη εξάπλωση στην Ευρώπη.

Λόγω της γεωγραφικής του θέσης, ο Ταΰγετος βρίσκεται πάνω σ' ένα μεταναστευτικό δρόμο πουλιών. Κάθε χρόνο εκατομμύρια πουλιά μετακινούνται δύο φορές ανάμεσα στην Ευρώπη και την Αφρική. Για να μπορέσουν να καλύψουν την απόσταση αυτή έχουν ανάγκη από σημεία ξεκούρασης και ανανέωσης των τροφικών τους αποθεμάτων. Γι αυτό προτιμούν να περνούν τη Μεσόγειο στα σημεία όπου η θάλασσα έχει το μικρότερο μήκος ή υπάρχουν ενδιάμεσα νησιά. Στα μεγάλα αρπακτικά, η επιλογή αυτή είναι ακόμα πιο αναγκαία γιατί είναι προσαρμοσμένα στο οικονομικό πέταγμα με τη βοήθεια των ανοδικών ρευμάτων του αέρα που σχηματίζονται μόνο πάνω απ' τη στεριά. Οι κυριότερες γέφυρες στεριάς βρίσκονται στο Γιβραλτάρ και το Βόσπορο, υπάρχουν όπως και δύο δευτερεύουσες, αυτή της Ιταλίας -Σικελίας και εκείνη της Πελοποννήσου - Κρήτης. Τα πουλιά

173. Apodemus mystacinus

174. Κοράκι στην κορυφογραμμή

175. Αρσενικά οχιά (ή κοντοθόδωρος) και η καφετιά θηλυκιά (κ. κοντοσέρβα)

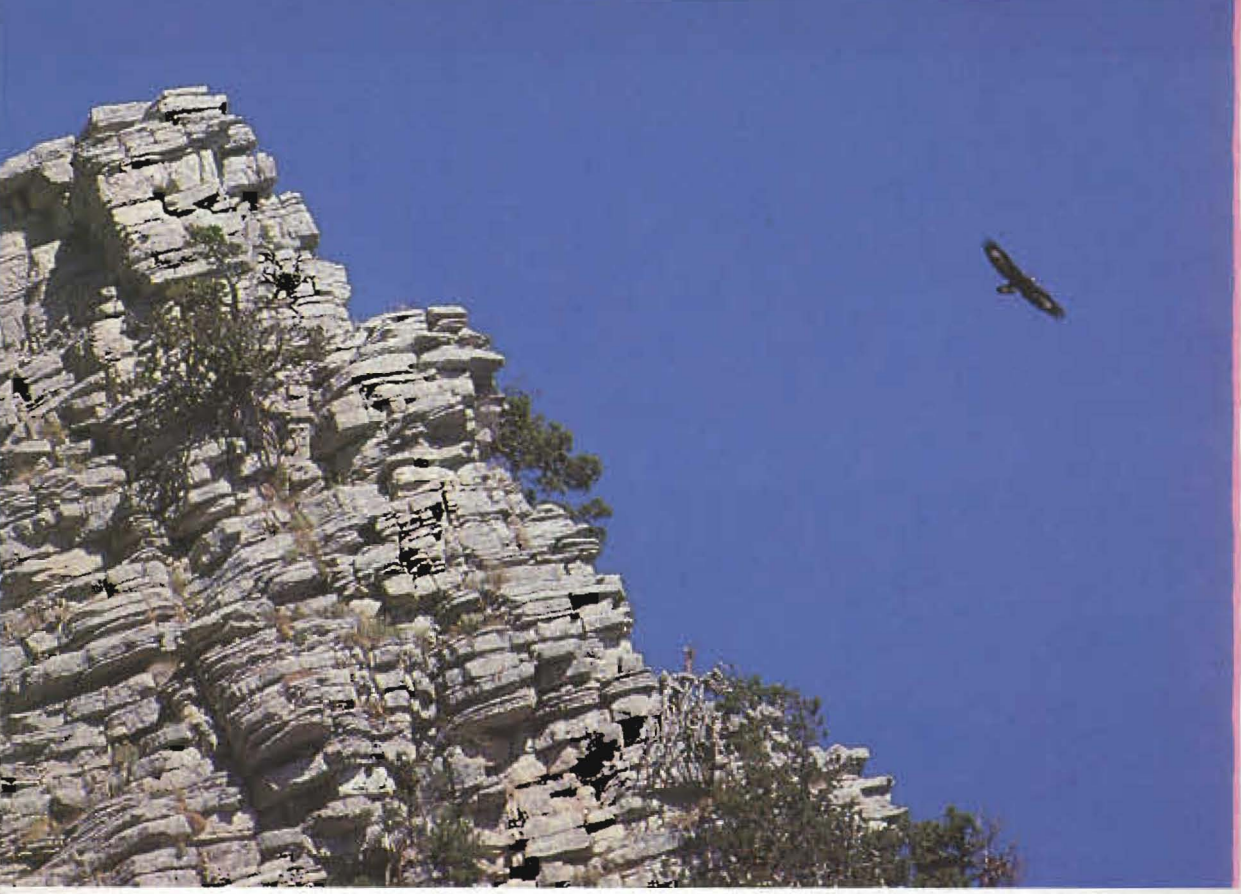

176. Νεαρός χρυσαετός στον Πενταδάχτυλο, κύριος του ανέμου

που χρησιμοποιούν τις δευτερεύουσες αυτές γέφυρες είναι αναγκασμένα να διασχίσουν μια μεγάλη ζώνη θάλασσας γι' αυτό και τα «κατώφλια» της ξηράς είναι πολύ σημαντικά για την επιβίωσή τους. Έτσι, οι όγκοι του Ταΰγετου και του Πάρνωνα έχουν μεγάλη σημασία για τους μεγάλους αριθμούς των αρπακτικών που περνούν από δω κάθε άνοιξη και φθινόπωρο. Στην περιοχή αυτή δεν έχουν γίνει συστηματικές παρατηρήσεις κατά τη διάρκεια της μετανάστευσης και κατά συνέπεια δεν έχει εκτιμηθεί επαρκώς η σημασία του διαδρόμου αυτού μέσα στο μεταναστευτικό δίκτυο της Μεσογείου. Έχει γίνει πάντως γνωστό ότι πολλά είδη αρπακτικών περνούν από δω, από τους συγκριτικά πιο συνηθισμένους κίρκους και κιρκινέζια ως τον σπάνιο ψαραετό και τον ψαλιδιάρη. Έχουν παρατηρηθεί επίσης 2-3 βασιλαετοί, από τους οποίους ο ένας σκοτώθηκε από κυνηγούς (ο βασιλαετός είναι από τα πιο σπάνια αρπακτικά στην Ελλάδα, με πληθυσμό 2-6 ζευγάρια, σε εκτίμηση του 1985).

Εκτός από τα αρπακτικά, το μεταναστευτικό αυτό διάδρομο χρησιμοποιούν και πολλά άλλα είδη πουλιών. Μέχρι τις αρχές του αιώνα μας, οι κάτοικοι της εξαιρετικά φτωχής σε παραγωγή Μάνης, συνήθιζαν να στήνουν στο βουνό δίχτυα για τα ορτύκια. Εκατοντάδες χιλιάδες πουλιά πιάνονταν έτσι για να παστωθούν σε βαρέλια με αλάτι και να χρησιμέψουν σα συμπλήρωμα της φτωχής διατροφής των Μέσα-Μανιατών ή να εξαχθούν στις χώρες της Ευρώπης. Τα παλιά χρόνια η Μάνη εξήγε 100-150.000 ορτύκια προς τον Πειραιά και τη Μασσαλία, σε κλούβες.

ΠΑΡΝΩΝΑΣ

Ο Πάρνωνας, χωρίς να έχει την αυστηρότητά και τη γοητεία των τεσσάρων μεγάλων αδελφών του, είναι κάτι παραπάνω από ένα απλό βουνό. Αποτελεί το σκελετό μιας μεγάλης περιοχής που εκτείνεται από την Αρκαδία μέχρι το ακρωτήρι του Κάβο Μαλιά.

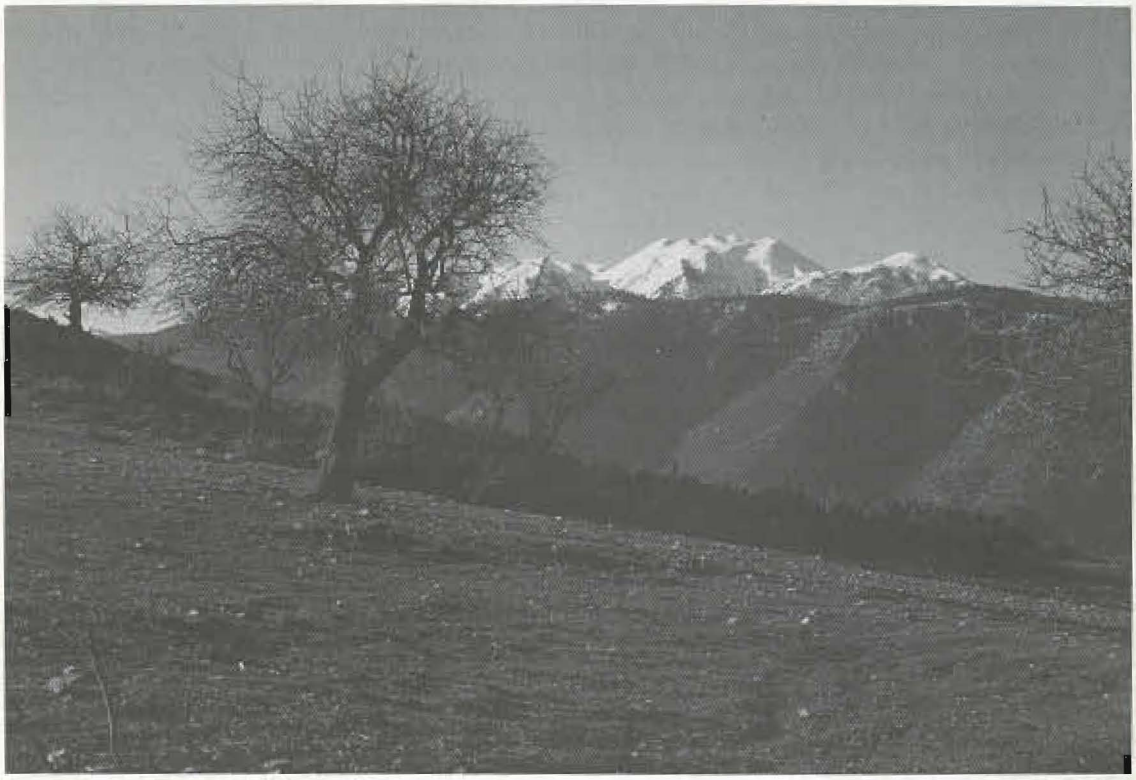

178. Οι ψηλότερες κορφές απ' τα ανατολικά

Στα βόρεια απλώνεται η αρχαία Θυρεάτις γη, με τις ομαλές πτυχώσεις (ψηλότερη κορφή Κούκουρας 1449μ) που στενεύουν στα μέρη του Αγίου Πέτρου (διάσελο Γιδά) απ' όπου αρχίζει ο κυρίως Πάρνωνας - η Μαλεβός, όπως τον λένε οι ντόπιοι. Το διάσελο αυτό ήταν και το σύνορο των τριών αρχαίων κρατών, των ήσυχων και πλούσιων Αργείων, των ορεσίβιων βαλανηφάγων Αρκάδων και των πολεμικών Λακεδαιμονίων.

Στον κυρίως Πάρνωνα, η ισοϋψής των 1200 μέτρων διαγράφει ένα μακρύτατο άξονα, αρκετά ασαφή για να τον πει κανείς κορυφογραμμή, που αρχίζει από τον Άγιο Πέτρο και φτάνει μέχρι την Καρίτσα, στο ύψος του Γερακιού. Ένα πλήθος από κορφές αλληλοδιαδέχονται σ' αυτόν τον άξονα, μαζί με πολλά οροπέδια σπαρμένα με δολίνες. Οι περισσότερες απ' αυτές τις κορφές είναι δασωμένες όπως και όλες σχεδόν οι πλαγιές τους. Τα εκτεταμένα δάση που σχηματίζονται έχουν δώσει στο βουνό μια φήμη πλούσιου σε άγρια ζωή, που όμως δεν επιβεβαιώνεται στον γεμάτο δασικούς δρόμους, λατομεία και ανθρώπους Πάρνωνα. Τα δάση αυτά υλοτομούνται συστηματικά, αποτελώντας ένα σημαντικό κεφάλαιο για την περιοχή. Παλιότερα υπήρχαν πολλά ασβεστοκάμινα (η Καστάνιτσα είχε 40 περίπου) που εκμεταλλευόμενα το ασβεστόλιθο και την άφθονη καύσιμη ύλη παρήγαγαν μεγάλες ποσότητες ασβέστη. Σήμερα λειτουργούν ελάχιστα (3 από

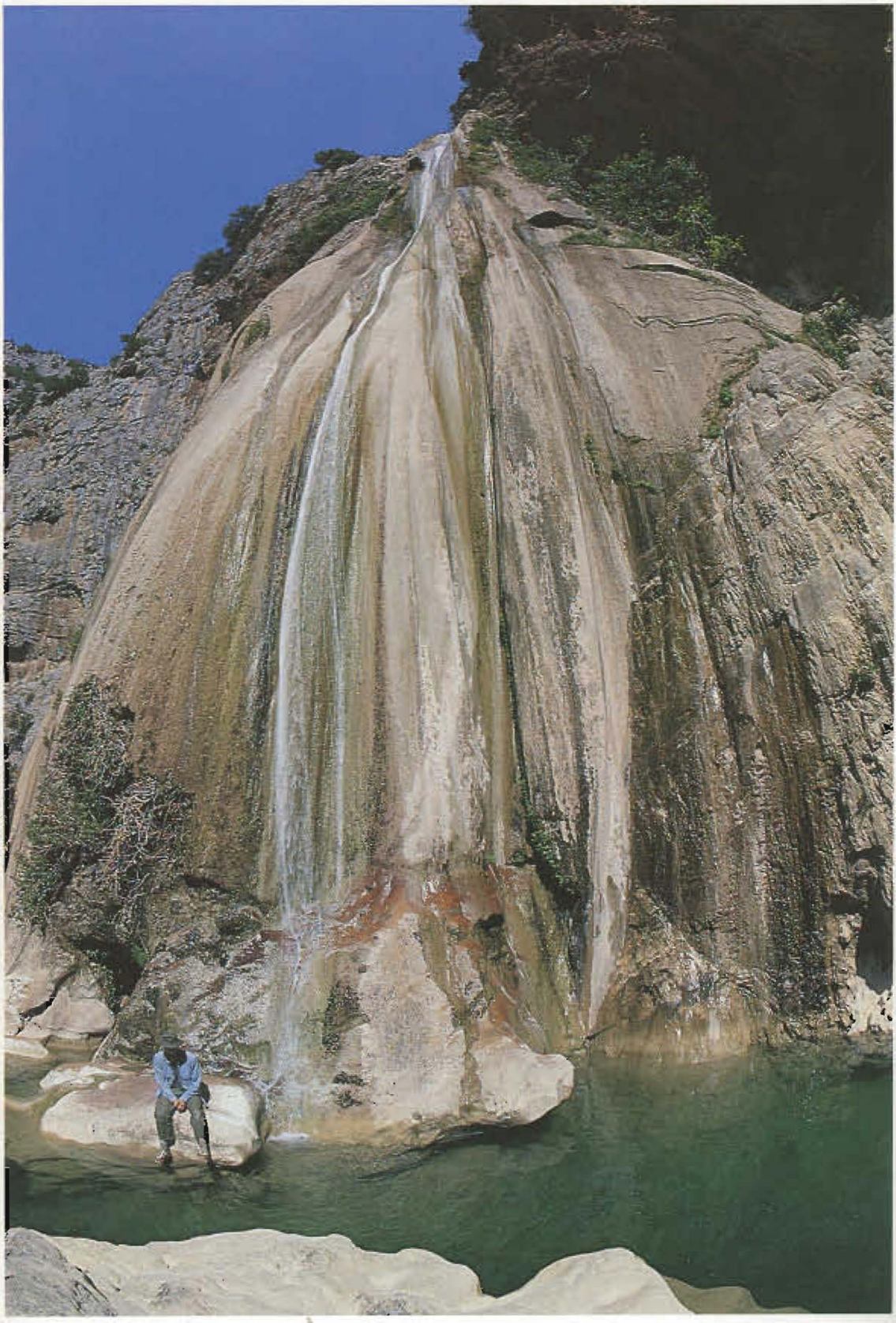

179. *Τα νερά που απορρέουν απ' τον κάμπο της Μαλεβής σχηματίζουν κάτω απ' το κάστρο της Ωριάς έναν εντυπωσιακό καταρράκτη, στα τοιχώματα της απόκρημνης ρεματιάς του Πλάτανου.*

180. Οι άφθονοι δρόμοι σ΄ όλον τον όγκο του Πάρνωνα προκαλούν για μακριές ήσυχες πορείες με ορειβατικά σκι. Το χιόνι όμως δεν είναι πάντα αρκετό.

την Καστάνιτσα)· τα υπόλοιπα χάσκουν έρημα δίπλα στο δρόμο ή χαμένα στο δάσος.

Οι δυό ψηλότερες κορφές (Μεγάλη Τούρλα ή Κρόνιο 1935μ και Μικρή Τούρλα 1800μ) βρίσκονται στα βόρεια του κυρίως όγκου και υψώνονται πάνω από ένα κλειστό μακρύ οροπέδιο. Στη βόρεια άκρη του οροπέδιου βρίσκεται ξωκλήσι του Προφήτη Ηλία. Το οροπέδιο στέκεται σα μπαλκόνι πάνω απ΄ την κοιλάδα του Τάνου, ενός μικρού ποταμιού που εκβάλει στο Άστρος.

Νοτιότερα, συναντάμε αρκετές κορφές πάνω απ΄ τα 1500 μέτρα που με τις ράχες τους εντείνουν το δαιδαλώδες του ανάγλυφου. Απ΄ τα δυτικά έγγλυφα πηγάζει η Κελεφίνα ενώ προς τα ανατολικά ο Δαφνώνας. Το έντονα καρστικοποιημένο υπέδαφος του Πάρνωνα δημιουργεί τη μεγάλη πηγή του Βασιλοπόταμου, κοντά στο χωριό Σκάλα.

ΠΑΡΝΩΝΑΣ
Αγ. Πέτρος
Μπατσιώτη
Ανάβοιρκα
Δραγουμάνου
Λαγκέματα
Μ. Μαλεβής
Μαρκή Ράχη
Ρ. Ζιάκου Χώνι
Γκιώνη Βουνό
1362
Πευκόβρυση
Γιωργάλου Πηγάδι
Πετρούλια
Κοντοράτσα
Μαλαβάζο
Βρωμοπηγάδο
1439
Κοκκινιά
Γραμμή
Ρ. Αγ. Βασίλειος
Τραγοπήδημα
Μαγούλα
Ρ. Σιμπλιάς
Ρ. Μάνας Νερού
Ελατάκι
1302
Πευκοδούνι
1250
Κολοφούτη
Πετρίτσης
Μαυροδούνι
Μηλαλίτσα
Ρ. Κτενιάς
Ρ. Πηγάδια
Λεσταρίνα
Χάραδρος
Κουμπαρόρραχη
Πλάτανος
Τρουβάλα
Αρμα
Λαίμπαρδος
Φυλόδεσια
Ρ. Ζαρμανίτσα
Αγ. Παντελεήμων
Βορείο φούσκα
Κόκκο
Μ. Δρεβρόμου
Φιλιτσιά
Τρισόλαμα
Πλάτανα
Μικρή Τούρλα
Κάμπος
1934
Μεγάλη Τούρλα
Ζηπόβριας
1205
Κουμπάρα
Ρ. Καταφύγι
Χάραδρος
Μαύρα
Ρ. Μαύρα
Βαλτοκαρυά
Πραστός
Γαρόλακκος
Μαύρα βρ.
Κοντάλι
Κουκουβίνα
Σαδίτσα
Ρέμα
Δίσα
Ρουκέμα
1308
Κρύβαρα
Μούρτα
Κορομηλίτσα
Πέτρα
Μαρμαρίας
Στάλα
Λιβαδόρραχη
Κατουνάρι
Κάνιλλα
Φουρτζάτο
Ξηρακιάς
1521
Πετροβούνι
Μπαφαλόρεμα
Σπαμπετ βρ.
Γιακίμι
Χελιμοδού
Μικρόλιμνο
Κουζοβούνι
1462
1365
Πλατύ Ποτάμι
Λυκοράχη
Μηλιάνα
Παλιόκαστρο
1559
Πηγάδια
Βαρβάτου Αλώνι
1585
Πευκά
1539
Αβυγές
Γαϊτάνι
1301
Γαϊτανόραχη
1788
Προφ. Ηλίας
Κρέμενα
Φτερόλαστα
Σκόρπια
Αγ. Βασίλειος
Καλαντρίτσα
1276
Μέγα Ρέμα
Πόδαρα
Πηχωνία
1462
Λεσταρίνα
Τσουγκάνα
1464
Μουρτζάς
1171
Κοκκινόβρυσο
Περιβόλια
Πόταδρος
Κονιακίτη
Ψηλή Βρ.
Μπούρη Βρ.
Πηγαλίστρα
Σπηλιά
Λυκόρραχα
Πλατανάκι
Μυλόρεμα
Πρέσεστη
1701
Ζουμου βρ.
Ανάληψις
Ζαπιάκι
1282
Σκοίνιμβα
1297
Λόγγος
Βαμβάκου
Χελωνόβρυση
Ιστιαία
Κουμπόρρος
Ρ. Λεβάδας
Ρ. Μαύρα
Μεγάλη βρ.
Κλιμαντάρικα
Κλιμαντάρικα
Κάλυβια
Μπαρμπάλικα
Κιμαλοκέρι
Ψηλή Ράχη
1407
Πετροβούνι
1378
Κουκουέρια
1760
Ρούσσα Πέτρα
Λιβαδόρραχη
Μπαρκού
Ρ. Γιαννούλιας
Ρ. Μαρμαρίας
Ρ. Μεξία
Ρ. Κατάφυγι
Κουμπάρα
Χάραδρος
Μαύρα βρ.
Βαλτοκαρυά
Πραστός
Γαρόλακκος
Κουκουβίνα
Σαδίτσα
Ρέμα
Δίσα
Μούρτα
Κορομηλίτσα
1481
Τούρλα
Κατάφυγιο Κυνηγών
Λυκοράχη
Πλατύ Ποτάμι
Μηλιάνα
Πηγάδια
Παλιόκαστρο
1559

Τέλος στα ανατολικά του Γερακιού, ο άξονας του Πάρνωνα ξανακερδίζει ύψος για να δούμε μια επίσης ασαφή κορυφογραμμή, τη Μαδάρα (1326μ) ένα βραχοτόπι με πολλές ενδιαφέρουσες κρυφές γωνιές.

Στα ανατολικά του κυρίως Πάρνωνα εκτείνεται μια παράξενη, όλο πετρώδεις όγκους σκεπασμένους με πυκνά πουρναροτόπια, περιοχή. Είναι η Κυνουρία, η παλιά Τσακωνιά. Ο τόπος είναι σκληρός και το ανάγλυφο τον ξεκόβει από τους γειτονικούς του. Εδώ έζησαν οι Τσάκωνες, μία ράτσα κτηνοτρόφων και χτιστάδων με δικιά τους γλώσσα, τα Τσακώνικα, που το όνομά τους είναι στενά δεμένο με την ιστορία του Πάρνωνα. Τα χωριά τους, μια αξιοσημείωτη αρχιτεκτονική παράδοση για το Μωρηά, χτισμένα στη βάση του ελατόδασους, ερήμωναν το χειμώνα όταν οι κάτοικοί τους έφευγαν για τα παράλια χειμαδιά τους.

Οι ορεινοί οικισμοί είναι παλαιότατοι και κρατάνε από τον 13ο αιώνα. Ήδη μέσα στη διάρκεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας συναντάμε τα ονόματα του Πραστού (σαν Προάστιου), της Καστάνιτσας και της Σίταινας. Στη Β΄ Τουρκοκρατία, περίοδο οικιστικής ανάπτυξης για τον ημιορεινό Πάρνωνα, χτίστηκαν πολλά αρχοντικά και αρκετοί πύργοι στα κεφαλοχώρια, όπως ο πύργος του Αγά στονΑγιο Πέτρο, το σημαντικότερο χωριό της βόρειας μεριάς του βουνου. Τα ορεινά χωριά της Τσακωνιάς (Χάραδρος, Πλάτανος, Σίταινα, Καστάνιτσα, Πραστός, Άγιος Βασίλειος,

181. Το μοναστήρι της Μαλεβής όπως ήταν το 1940 - αντρικό και ήσυχο.

182. *Galerina sp.*

183. *Lycoperdon perlatum*

184. *Mycena epipterygia*

185. *Hygrophorus niveus*

186. *Cystoderma amianthinum*

187. *Κυκλάμινα (Cyclamen repandum) στον Πάρνωνα.*

Πλατανάκι, Παλιοχώρι και Κοσμάς) ίδρυσαν εκείνη την εποχή τους παράλιους χειμερινούς οικισμούς τους. Ο Κοσμάς, το κυριότερο από τα Λυμποχώρια, γνώριζε μεγάλη ακμή, μια και ήταν το πέρασμα από την Τσακωνιά προς τη Λακωνία. Οι κάτοικοί του ήσαν περίφημοι χτιστάδες και χτενάδες (έφτιαχναν χτένια για αργαλιούς). Όλα όμως τα ορεινά χωριά που διατηρούσαν μια ισχυρή κοινωνική οργάνωση χτυπήθηκαν στις περιόδους πολέμων: ο Ιμπραήμ έκαψε τον Πραστό το 1825 και οι Γερμανοί τον Κοσμά (δυο φορές) το 1944.

Η Καστάνιτσα, άσπρη και πυργωτή σα νησιώτισσα, έτυχε στη Γερμανική κατοχή νάναι ο τόπος της πρώτης εμπλοκής των ανταρτών του Πάρνωνα.

Στον Πραστό, ακόμα μεγάλο και ζωντανό χωριό, σώζονται πολλά καλοδιατηρημένα δείγματα της τοπικής αρχιτεκτονικής, που σύμφωνα με τους μελετητές πρέπει να θεωρείται ότι αποτελεί ιδιαίτερη σχολή. Υπάρχουν πολλά μοναστήρια κρυμμένα στις πτυχές του αποκομμένου Πάρνωνα· τα σημαντικότερα είναι η μονή της Ελώνας στα νότια, η μονή Ιωάννη Προδρόμου και η μονή Ορθοκωστάς στην Τσακωνιά και η Μονή Παναγιάς Μαλεβής κοντά τον Άγιο Πέτρο.

Αναβάσεις

Καθώς το πλούσιο δασικό δίκτυο έχει αχρηστέψει τα περισσότεραμονοπάτια, το περπάτημα στο βουνό έχει μια σκονισμένη κι επίπεδη αίσθηση. Το καταφύγιο προσεγγίζεται από τον Αγ. Πέτρο σε 3.30 ώρ. (δρόμος 14 χλμ.) η από τη Βαμβακού, από μονοπάτι, σε 2.30 ώρ. Από το καταφύγιο υπάρχει ένα μισοσημαδεμένο μονοπάτι που κατηφορίζει στη ρεματιά και ανεβαίνει μια στενή ρηχή χαράδρα ακριβώς απέναντι. Συναντάμε το τέλος δασικού δρόμου και πιάνουμε λίγο ψηλότερα καλό μονοπάτι που μας φέρνει στο οροπέδιο. Εύκολη ανάβαση στον κώνο της κορφής (2 - 2.30 ώρ.). Η πιο ενδιαφέρουσα ανάβαση γίνεται απ' την Καστάνιτσα. Μονοπάτι περνάει μέσα από χωράφια και καστανιές και συναντάει τη συμβολή δύο ρεματιών, μιας κύριας και μιας μικρότερης που κατεβαίνει απ' τη Ρούσα Πέτρα. Ακολουθώντας αυτή την τελευταία φτάνουμε σε λάκκες με στρούγγα και πιάνουμε τη γυμνή κορυφογραμμή που οδηγεί στην κορφή (3 - 3.30 ώρ.). Τέλος για μια άλλη κατάληξη, μπορούμε να κατεβούμε προς Σίταινα: Στο οροπέδιο της κορφής, πάμε στο εκκλησάκι του Προφήτη Ηλία, απ' όπου δρόμος που κατηφορίζει συναντάει (1 ώρ.) τον κεντρικό δασικό. Πάμε δεξιά και φτάνουμε σε χωράφια (1 ώρ.). Ρεματιά που βαθαίνει, με καλό μονοπάτι και πηγάδια μας φέρνει στη Σίταινα (1.30 ώρ.).

Για τις άλλες κορφές και τοποθεσίες του βουνού, ένα ψάξιμο – που διευκολύνεται από τους δασικούς δρόμους – θα έβγαζε ενδιαφέροντα σημεία και μονοπάτια. Ο Πάρνωνας είναι απέραντος.

Οικολογία

Το βόρειο τμήμα του βουνού - γύρω απ' την ψηλότερη κορφή - αποτελείται από ασβεστόλιθους διαφόρων ηλικιών καθισμένους πάνω σ' ένα υπόστρωμα φλύσχη που όσο προχωράμε προς τα νότια κερδίζει ύψος και τελικά βγαίνει στην επιφάνεια.

Τις εμφανίσεις μεταμορφωμένων ασβεστόλιθων (μάρμαρα) τονίζει η ύπαρξη των λατομείων μαρμάρου. Παράλληλα, τα πολλά ασβεστοκάμινα μαρτυρούν την εξάπλωση του ασβεστόλιθου. Στην ύπαρξη του στρώματος φλύσχη οφείλεται η

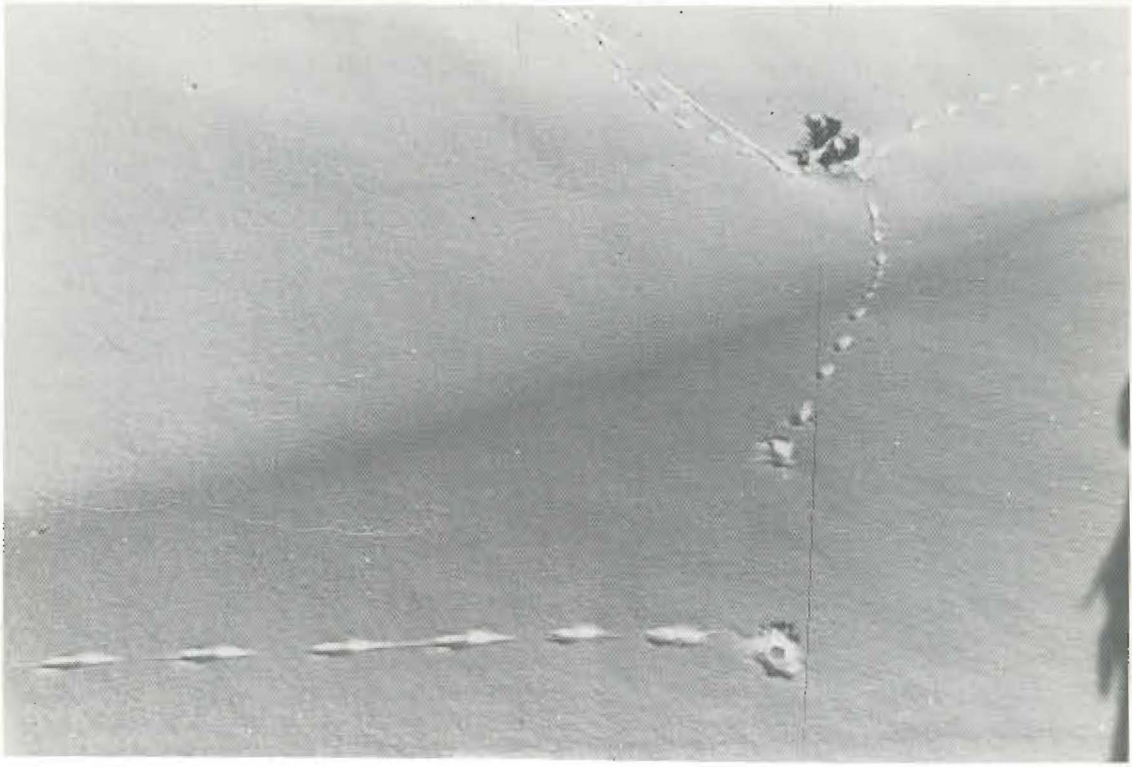

188. Ίχνη νυφίτσας στο χιόνι

ρεματιά του Τάνου ποταμού, ένα απ' τα πιο ζωντανά σημεία του βουνού, με πλούσια βλάστηση και αρκετή ζωή (Rana dalmatica, R. graeca, R. rudibunda, Coronella austriaca, ίχνη αλεπούς και ασβού).

Μόλις ο φλύσχης κερδίσει την επιφάνεια από τον ασβεστόλιθο, υψώνονται πυκνές συστάδες από μαυρόπευκα που ανακατεύονται με έλατα στα πιο βραχώδη σημεία και δίνουν στο βουνό μια άλλη αισθητική. Με τα μαυρόπευκα, ξαναβρίσκουμε και τον ελατοσταυρομύτη που σχηματίζει μικρά κοπάδια στα ψηλά κλαδιά και σωριάζει στο έδαφος τα ανοιγμένα κουκουνάρια.

Εξ' αιτίας της σταθερά ψηλής υγρασίας, εκατοντάδες μανιτάρια ξεπετάγονται μέσα απ' το χώμα, τα κούτσουρα και τα πεσμένα κλαδιά. Το πυκνό και εκτεταμένο δίκτυο των υφών τους αποδομεί την άφθονη φυτική ύλη του υλοτομούμενου δάσους.

Τα δάση του Πάρνωνα, εξ αιτίας της υλοτομίας, έχουν άφθονα ξέφωτα με φτέρες και πολλές πυκνές λόχμες φυσικής αναγέννησης, μια ποικιλία καλόδεχτη από τα ζώα και τα πουλιά. Έτσι στα δάση θα βρούμε το κοτσύφι, το χουχουριστή, το ξεφτέρι και στις άκρες του τη φάσα και την ποντικογερακίνα. Από τους δύο δρυοκολάπτες, ο πράσινος προτιμάει τα ξέφωτα όπου βρίσκει έντομα του εδάφους ενώ ο παρδαλός που τρέφεται με σπόρους από κουκουνάρια κυκλοφορεί στις συστάδες των μαυρόπευκων.

Όλος ο όγκος της ψηλότερης κορφής - που είναι μια καθαρά ασβεστολιθική

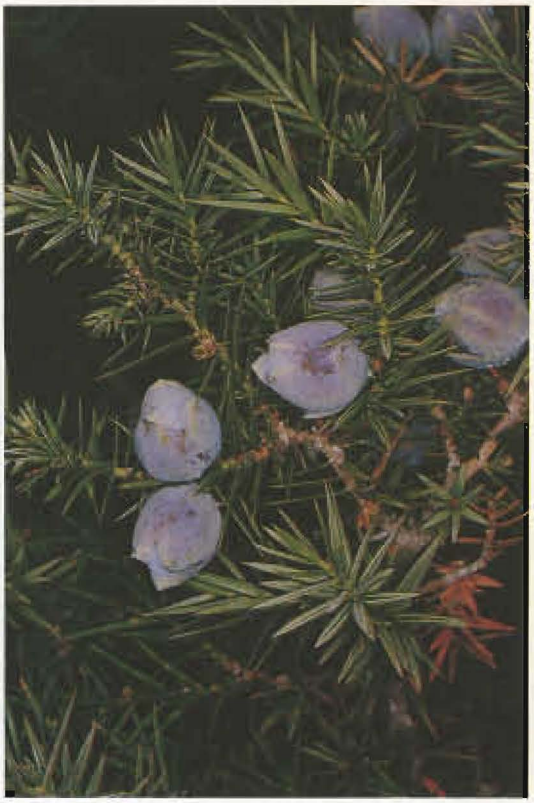

189. Το παράσιτο Limodorum abortivum

190. Juniperus drupacea: το συναντάμε σε μικρές συστάδες στα ανατολικά του Πάρνωνα.

έξαρση - και οι ανατολικές πλαγιές είναι σαφώς πιο ξερά μέρη. Εδώ συναντάμε σε διάφορα υψόμετρα τρία χαρακτηριστικά ερπετά: το σπιτόφιδο, το ασινόφιδο και χαμηλότερα το σαπίτη που με τα δύο μέτρα του είναι ένα από τα μεγαλύτερα φίδια της Ευρώπης. Ο σαπίτης είναι ταυτόχρονα το πιο κοινό φίδι της Πελοποννήσου και κινείται κυρίως στα χαμηλά υψόμετρα, όπου βρίσκει σαύρες, ποντίκια, μικρά πουλιά και άλλα φίδια για να ζήσει.

Το σπιτόφιδο προτιμάει τα ανοιχτά μέρη με πολλές πέτρες. Το συναντάμε από τη θάλασσα μέχρι τα 1500 μέτρα. Όταν είναι νεαρό κυνηγάει σαύρες, ενώ όταν μεγαλώσει τρέφεται σχεδόν αποκλειστικά με ποντίκια. Η ειδίκευση αυτή και ο ιδιαίτερα ήπιος χαρακτήρας του έκαναν τους νησιώτες να το χρησιμοποιούν παλιά στα σπίτια τους αντί για γάτα (γι αυτό το ονόμασαν σπιτόφιδο).

Το ασινόφιδο ζει ψηλότερα απ' τα άλλα δύο και σε πιο ψυχρές τοποθεσίες κοντά στο δασοόριο. Κυνηγάει ότι βρει από σαύρες μέχρι μυγαλές. Είναι ένα από τα λίγα ερπετά που κρατάνε τα αυγά στο σώμα τους μέχρι να ωριμάσουν με αποτέλεσμα αυτά να εκκολάπτονται αμέσως μετά τη γέννησή τους και να δίνεται εντύπωση ότι το φίδι γεννάει ζωντανά μικρά.

Στον Πάρνωνα, εκτός από τα δάση των ελάτων και των μαυρόπευκων συναντάμε δύο ακόμη ενδιαφέροντες βιότοπους. Ο πρώτος είναι η χαράδρα κάτω απ' το

191. Ο σαπίτης (Malpolon monspessulanus) αφθονεί στα μέσα υψόμετρα

192. Το ασινόφιδο (Coronella austriaca)

Κάστρο της Ωριάς που βγαίνει κοντά στο χωριό Πλάτανος. Οι πολλές ορθοπλαγιές και τα νερά αποτελούν πόλο έλξης για πολλά ζώα. Ειδικότερα, επειδή η χαράδρα αυτή περικλείει τη μοναδική μεγάλη ορθοπλαγιά του βόρειου τμήματος του Πάρνωνα, πολλά αρπακτικά φωλιάζουν σ' αυτήν, μια που είναι σε σχετικά χαμηλό υψόμετρο και δεν πιάνει χιόνι.

Ο δεύτερος βιότοπος είναι τα θαμνοτόπια της Τσακωνιάς, μια τεράστια έκταση που κρύβει αρκετά τσακάλια, αλεπούδες και αρπακτικά της μακίας καθώς και μια ενδιαφέρουσα χλωρίδα. Είναι κρίμα που οι δρόμοι που ανοίγονται σ' αυτή την περιοχή την τεμαχίζουν, καταστρέφοντας και τα παλιά μονοπάτια. Καθώς οι άνθρωποι θα διεισδύσουν στο εκτεταμένο αυτό οικοσύστημα, πολλά απ' τα είδη θα εξαφανιστούν κάτω απ' την πίεση τους (πυρκαγιές, οικόπεδα, βοσκή) και η μακία θα υποχωρήσει δίνοντας τόπο στα φρύγανα. Θα χρειαστούν πάρα πολλά χρόνια για να φανεί η αρχή μιας νέας ισορροπίας ανθρώπου - φύσης, που δυστυχώς θα περιλαμβάνει λιγότερα είδη ζώων από την προηγούμενη.

Ο Πάρνωνας, λόγω της θέσης του, έχει μία ιδιαίτερης αξίας χλωρίδα. Στα ξέφωτα και τα παλιά χωράφια της ΒΑ άκρης του υπάρχουν σκόρπια δεντρόκεδρα (Juniperus drupacea, ένα ασιατικό κέδρο που δε συναντιέται πουθενά αλλού στην Ευρώπη) ανάμεσα σε κρητικά σφεντάμια και γκορτσιές, στο κάτω όριο των ελάτων.

Γύρω από το καταφύγιο ανθίζει ο χειμωνιάτικος κρόκος (Crocus melantherus) με τους μαύρους στήμονες, ενδημικός της ΝΑ Πελοποννήσου. Στη διαδρομή προς την κορφή, μέσα στο δάσος των μαυρόπευκων θα βρούμε το ανοιξιάτικο κυκλάμινο (Cyclamen repandum, σε τοπική πορφυρή ποικιλία), τον χλωμο-κίτρινο Orchis pallens και σε πιο υγρά μέρη την Dactylorhiza saccifera. Ψηλότερα, ξαναβρίσκουμε τα έλατα και λίγα βουνοκυπάρισσα. Στις γυμνές πλαγιές, πιο ψηλά φυτρώνουν το ενδημικό του Πάρνωνα Stachys chrysantha και τα ενδημικά της Ελλάδας: Gypsophila nana, Achillea umbellata, Centaurea laconica, Asperula boissieri καθώς και η Viola graeca, το Iberis sempervirens κ.ά.

Ιδιαίτερο χλωριδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η κοιλάδα από την Καστάνιτσα μέχρι την κορφή όπου συναντάμε τα ορχεοειδή Dactylorhiza Sambucina, Orchis mascula, Orchis boryi και το σαπρόφυτο Limodorum abortirum και τα ενδημικά του βουνού Centaurea macedonica ssp parnonia και τη Matricaria rosella με τα ροζ άνθη.

Ενδημικά φυτά του Πάρνωνα

Silene laconica	Campanula andrewsii ssp. hirsutula
Potentilla arcadiensis	Matricaria rosella
Astragalus agraniotii	Onopordum bracteatum ssp. myriacanthum
Asperula elonae	Centaurea macedonica ssp parnonia

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η παρατήρηση της άγριας ζωής

Όταν προσπαθούμε να πλησιάσουμε τα ζώα που ζουν ελεύθερα στο βουνό πρέπει να έχουμε υπόψη μας κυρίως δύο πράγματα. Το πρώτο είναι ο ενστικτώδης φόβος που έχουν όλα αυτά τα πλάσματα για τον άνθρωπο και που τα σπρώχνει να αποφεύγουν κάθε κοντινή επαφή μαζί του. Δεύτερο, τα ζώα αισθάνονται τον κόσμο αλλιώτικα από εμάς γιατί οι αισθήσεις τους είναι σε διαφορετικό βαθμό ανεπτυγμένες από τις δικές μας. Είναι απαραίτητο λοιπόν να πλησιάσουμε χωρίς να γινόμαστε αντιληπτοί, πράγμα που καταφέρνουμε με διάφορους τρόπους αφού τα ζώα της κάθε κατηγορίας αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο με το δικό τους ιδιαίτερο τρόπο.

Πιο ευκολοπλησίαστα είναι τα έντομα που επειδή είναι εξαιρετικά βραχύβια, δεν διαθέτουν μηχανισμούς μάθησης αλλά αντιδρούν αυτόματα στις μεταβολές του περιβάλλοντός τους. Ο αυτόματος μηχανισμός φυγής ενεργοποιείται συνήθως από μια γρήγορα κίνηση ή από την αλλαγή στο φωτισμό που προκαλούμε καθώς σκύβουμε από πάνω τους. Ένας μικρός αλλά δυνατός μεγεθυντικός φακός (για παράδειγμα 10χ, που να μεγενθύνει 10 φορές) είναι απαραίτητος για να μπορέσουμε να διακρίνουμε τις λεπτομέρειες της κατασκευής αυτών των μικρών ζώων που εννοείται πως θα πρέπει να πλησιάσουμε με πολύ αργές κινήσεις.

Τα ερπετά βασίζονται στην ακινησία και τον κρυπτικό χρωματισμό τους για να ξεφύγουν από την προσοχή των μεγαλυτέρων ζώων. Μόνο όταν πλησιάσουμε κοντύτερα από τη λεγόμενο «απόσταση φυγής» τρέχουν στο καταφύγιό τους, ξαφνιάζοντάς μας με ένα απροσδόκητο θρόϊσμα των ξερών φύλλων. Καθώς οι τρύπες στο χώμα και στους βράχους που χρησιμοποιούν σαν καταφύγιο είναι συνήθως απόρθητες, είναι προτιμότερο να περπατάμε αργά κοιτάζοντας προσεκτικά τριγύρω ώστε να τα αντιληφθούμε πριν φτάσουμε στην απόσταση που βάζουμε τα πόδια μας γιατί τα ερπετά και τα αμφίβια αντιλαμβάνονται τις δονήσεις του εδάφους που προκαλεί μια πέτρα που κυλάει ή ένα βαρύ βήμα. Περισσότερο από κάθε άλλη κατηγορία ζώων έχει εδώ σημασία να διαλέξουμε σωστά την ώρα που θα ψάξουμε για σαύρες ή για βατράχια. Σε γενικές γραμμές, όλα τα ερπετά και τα αμφίβια περνούν το χειμώνα σε νάρκη ζωντανεύοντας και πάλι με τις πρώτες ζέστες. Τα ερπετά ειδικότερα, κυκλοφορούν τη μέρα, που κάνει ζέστη, μένοντας στην τρύπα τους τις περιόδους της κακοκαιρίας και τα καυτά καλοκαιριάτικα μεσημέρια. Αντίθετα τα αμφίβια βγαίνουν κυρίως τη νύχτα ή μετά από βροχή με εξαίρεση τα είδη που ζουν μόνιμα μέσα στο νερό (βάτραχοι, τρίτωνες) και μπορούν έτσι να διατηρήσουν υγρό το ευαίσθητο δέρμα τους. Ζώα με πολύ χαμηλή κατανάλωση ενέργειας, τα ψυχρόαιμα ερπετά και αμφίβια, μπορούν να μείνουν πολλές μέρες νηστικά χωρίς βλάβη της υγείας τους κι έχουν έτσι τη δυνατότητα να περιμένουν τις κατάλληλες συνθήκες για να ξεπροβάλλουν από τη φωλιά τους.

Τα πουλιά δε φοβούνται πολύ τον άνθρωπο που δεν μπορεί να πετάξει και κατά συνέπεια τον αφήνουν να τα πλησιάσει σε απόσταση παρατήρησης χωρίς να φύγουν. Οι συνήθειές τους που σε πολλά σημεία μοιάζουν με τις δικές μας κάνουν ευκολότερη την παρατήρησή τους. Πραγματικά, τα πουλιά είναι δραστήρια στη διάρκεια της μέρας και επικοινωνούν με ήχους και εικόνες. Εκτός από τα συχνά έντονα χρώματα των αρσενικών και τις χαρακτηριστικές φωνές τους, αρκετά

φανερές είναι και οι φωλιές των περισσότερων ειδών. Στην περίπτωση όμως που βρίσκουμε μια φωλιά με αυγά ή μικρά, καλά θα κάνουμε να την αφήσουμε ήσυχη γιατί οι γονείς δε θέλουν και πολύ για να την εγκαταλείψουν αν δουν κάποιον να τη σκαλίζει. Είναι ασφαλέστερο να καθήσουμε ακίνητοι κάπως παράμερα και να παρακολουθήσουμε τα πηγαινέλα των γονιών που φέρνουν έντομα στα μικρά τους. Ακόμα καλύτερα, να κρυφτούμε κοντά σε κάποια μοναχική πηγή κατακαλόκαιρο ή σε θάμνο με καρπούς, που αποτελούν πόλους έλξης των πουλιών της γύρω περιοχής. Ένα καλό ζευγάρι κυάλια είναι απαραίτητο για την παρατήρηση μια και η απόσταση από το πουλί σπάνια είναι μικρότερη από 15 μέτρα για τα μικρότερα είδη και 100 μέτρα για τα μεγάλα αρπακτικά. Επίσης, οι αργές κινήσεις και τα κατάλληλα ρούχα που είναι μουντόχρωμα ώστε να δένουν με το περιβάλλον και ποικίλουν στο χρωματικό τόνο ώστε να σπάνε οπτικά το ανθρώπινο σχήμα μας, βοηθούν πολύ στο πλησίασμα των πουλιών.

Η δυσκολότερη στο πλησίασμά της ομάδα ζώων είναι τα θηλαστικά. Τα περισσότερα από αυτά είναι νυχτόβια και βρίσκουν το δρόμο τους και την τροφή τους με τη βοήθεια της πολύ ανεπτυγμένης όσφρησής τους. Είναι δύσκολο για μας τους ανθρώπους με την εκφυλισμένη σχεδόν μύτη, να καταλάβουμε τη σημασία που έχουν οι μυρουδιές στο νυχτερινό κόσμο των χερσαίων θηλαστικών. Με τη μυρουδιά σημαδεύουν τα μονοπάτια ώστε να τα ξαναβρίσκουν στο σκοτάδι, δείχνουν την κυριαρχία τους στην επικράτειά τους, βρίσκουν ταίρι έτοιμο να ζευγαρώσει και καταλαβαίνουν αν το ζώο που ακολουθούν είναι εξασθενημένο και επομένως κατάλληλο για φάγωμα. Καμιά φορά αυτές οι συνήθειες των ζώων μπορούν να μας βοηθήσουν στον προσδιορισμό τους, όπως στην περίπτωση της αλεπούς και του κουναβιού που αφήνουν τα περιττώματά τους πάνω στα μονοπάτια για να σημαδέψουν την επικράτειά τους. Συνήθως όμως μας είναι εμπόδιο στην προσέγγισή μας, καθώς τα περισσότερα θηλαστικά μας μυρίζονται ακόμα και όταν νομίζουμε πως είμαστε καλά κρυμμένοι και φροντίζουν να αλλάξουν δρόμο γιατί ξέρουν ότι ο άνθρωπος είναι ο χειρότερος εχθρός τους. Τα φυτοφάγα πλησιάζουν ευκολότερα αρκεί να περπατάμε κόντρα στον άνεμο χωρίς να κάνουμε ύποπους θορύβους (όπως το σπάσιμο κάποιου κλαδιού) και ψάχνοντας κάθε τόσο με τα κυάλια την ορατή περιοχή μπροστά μας ώστε να δούμε το ζώο πριν μας δει αυτό. Για τα πολύ προσεκτικότερα σαρκοφάγα μπορούμε να περιμένουμε τη νύχτα δίπλα σε κάποιο πέρασμα ή σημείο με σίγουρο φαί (σκουπιδότοπο, ψοφίμι κλπ.) όπου είναι πιθανότερο να περάσει κάποιο τέτοιο ζώο.

Η φωτογραφία φύσης

Επειδή ίσως οι φωτογραφίες αυτού του τόμου γεννήσουν ερωτήματα και επιθυμίες σε πολλούς, δίνουμε παρακάτω συνοπτικά τον εξοπλισμό και τα υλικά που χρησιμοποιήσαμε· οι μέθοδοι είναι μια άλλη, μεγάλη ιστορία.

Μηχανές: Pentax MX, ME και ME super.

Φιλμ: Ektachrome 64 και 200, Kodachrome 25 και 64, Fuji 100, Ilford PANF και FP4.

Επεξεργασία α/μ: Στο δικό μας εργαστήριο με D-76 και Agfa Brovira Speed-3.

Φακοί: Πανοραμικά: Pentax 17f4. Τοπία: Pentax zoom 24-35f3,5. Μανιτάρια: Tamron SP zoom 70-210f3,5 και δύο φλας. Λουλούδια: Pentax 50f1,4 με macro δαχτυλίδια και ring-flash. Ζώα: Pentax 400f5,6 και Tokina 400f5,6 με στήριγμα ώμου, Φλας Nissin (gn=48) και Metz teleflash.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εισαγωγή – Γενικά

1. Ελληνική Μυθολογίο, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986.
2. Παυσανίου Περιήγησις, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
3. Α. Πετροχείλου: Τα σπήλαια της Ελλάδας, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1985.
4. Δ. Κελτεμλίδη: Μανιτάρια της Ελλάδας, Λαϊκές ονομασίες, μύθοι και παραδόσεις, Αθήνα 1986, Εκδοτική Αγροτεχνική.
5. Δ. Κελτεμλίδη: Τα φαρμακερά μανιτάρια του τόπου μας, Αθήνα 1982, Γ. Χ. Κανελλόπουλος.
6. Ηλ. Παπαστεργιόπουλου: Ο Μωρηάς στά Όπλα (6 τόμοι), Αθήνα 1965, Έρευνα και Κριτική της Νεοελληνικής Ιστορίας.
7. Στ. Τοοτσόρος: Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινά χώρο (Γορτυνία 1715-1828), Αθήνα 1986, Ιστορικό αρχείο, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος.
8. Ν.Γ. Πολίτου: Παραδόσεις (2 τόμοι), Αθήνα 1904, Ιστορική έρευνα.
9. Π. Παπαρρηγόπουλου: Λαογραφικά Καλαβρύτων, Αθήνα 1979.
10. Στ. Κουτίβα:Ιστορικά Ξυλοκόστρου, Αθήνα 1962.
11. Ευγ. Β. Δερεχάνη: Το όρος Λύκαιο και οι αρχαίοι Αρκάδες, Αθήνα 1985, Σύλλογος Άνω Καρυωτών Αρκαδίας.
12. Β. Χαραλαμπόπουλου: Η μονή Προδρόμου Γορτυνίος, Αθήνα 1986.
13. Δ.Β. Παναγόπουλου: Ιερά μανή Αιμυαλών Δημητσάνης, Αθήνα 1981.

Ορεογραφία

1. Ν. Νέζη: Τα Ελληνικά βουνά, Αθήνα 1979.
2. Γ. Σφήκα: Ορεινή Ελλάδα, Αθήνα 1984, Τεχνικές Εκδάσειςε Α.Ε.
3. Α.Α. Τοιμικάλη: Τα Ελληνικά βουνά - Πελοπόννησος, Το Βουνό 1947-48.

Χλωρίδα

1. O Polunin: The concise flowers of Europe, London 1981, Oxford University Press.
2. O. Polunin: Flowers of Greece and the Balkans, Oxford 1980, Oxford University Press.
3. C. Grey - Wilson, Br. Mathew, M. Blamey: Bulbs. The bulbous plants of Europe and their allies, London 1981, Collins.
4. Arne Strid: Mountain flora of Greece, Vol I, Cambridge 1986, Cambridge University Press.
5. Γ. Σφήκα: Δέντρα και θάμνοι της Ελλάδας, Αθήνα 1983, Ευσταθιάδης και Υιοί Α.Ε.
6. R. Phillips: Les champignons, 1981, Solar.

Πανίδα

1. Bertel Bruun, Arthur Singer, 1978: Birds of Britain and Europe, Hamlyn.
2. Stanley Cramp, 1980, 1985: Handbook of the Birds of Europe, Middle East and Africa. Vol II, IV, Oxford.
3. R.W. Brown, M. J. Lawrence, J. Pope, 1984: Animals of Britain and Europe (their tracks, trails and signs), Country Life.
4. Miroslav Bouchner, 1982: Animal tracks and traces, Octopus.
5. Preben Bang, Preben Dahlström, 1974: Animal tracks and signs, Collins.
6. Gordon Corbet, Denys Ovenden, 1984, Mammi fères d'Europe, Bordas.
7. E.N. Arnold, J.A. Burton, 1980: Reptiles and Amphibians, Collins.
8. Bent J. Muus, Preben Dahlström, 1971: Freshwater Fishes of Britain and Europe, Collins.
9. Michael Chinery, 1985: Insects of Britain and Nothern Europe, Collins.
10. Χανδρινού Γ., Δημητράπουλαυ Α., 1985: Τά αρπακτικά πουλιά της Ελλάδας, Ευσταθιάδης.

Μελέτες – Ειδικά άρθρα

1. Γασπ. Μιστάρδη: Αροάνια, Το βουνά 1946.
2. Γ. Σφήκα: Η επανανακάλυψη του Adonis cyllenea, Η φύσις 32/1986.
3. Γρ. Ιατρού: Συμβολή στη μελέτη του ενδημισμού της χλωρίδας της Πελοποννήσου, Πανεπιστήμιο Πατρών 1986 (διδακταρική διατριβή).
4. Τρ. Αδαμακόπουλου, Β. Χατζηρβασάνη, Π. Ματσούκα: Η ορεινή φύση της Πελοποννήσου και η προστασία της. Η φύσις 39/1987.
5. Γ. Μαυρομμάτη: Χάρτης των Βιοκλιματικών ορόφων της Ελλάδος, Ίδρυμα Δασικών Ερευνών Αθηνών, Αθήνα 1978.

6. Γ. Μαυρομμάτη: Βιοκλιματικός χάρτης της Ελλάδος, Ίδρυμα Δασικών Ερευνών Αθηνών, Αθήνα 1978.
7. M. Breuil, G.H. Parent: Essai de caractérisation des populations du Triton Alpestre Hellenique (TRITURUS ALPESTRIS VELUCHENSIS) I. Historique et présentation de nouvelles données (In press).
8. Iliopoulou - Georgoudaki J.G.: A. record of the Chiropterofauna of the Greek Caves, International Meeting on the Show Caves and their problems, Athens 1983.
9. Joensen A.H., Preuss N.O., Hansen P.: Waterfowl and Raptors wintering in Western Greece and the Peloponnese, 1986-1987, Natura Jutlandica 22(5), 1987.
10. Κανέλλη Α., Χατζησαράντου Χ.: Τα θηλαστικά της Ελλάδος, Αθήνα.
11. Ondrias, J.: Die Saugetiere Griechenlands, Saugetierk. Mitt, 13/1965.
12. Ondrias J.: The taxonomy and geographical distribution of the rodents of Greece, Saugetierk. Mitt, 14/1966.
13. Wilde H.: Ornithologische Beobachtungen auf der Peloponnes, Ornithologische Mitt, 35/1983.
14. Bringsøe H.: A check-list of Peloponnesian amphibians and reptiles, including new records from Greece, Ann. Musei Goulandris 7/1985.
15. Stephanidis A.: Poissons d'eau douce du Peloponèse, Biol. Gallo - Hellenica 3(2)/1971.
16. Chondropoulos & Bringsoe (in preparation)

Αναβαση
Δραγούμη 34
Αθήνα 11528
τηλ.9823646

ΠΙΝΑΚΕΣ

1. Ορειβατικά σωματεία
2. Βουνά πάνω από 1.000 μέτρα
3. Καταφύγια
4. Βιβλιογραφία

ΟΡΕΙΒΑΤΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ (Ε.Ο.Ο.Σ)

1. ΕΟΣ Αιγίου, Σωτ. Λόντου - Αράτου, Αίγιο ..... τηλ. 0691/23217
2. ΣΟΧ Καλαβρύτων, Καλάβρυτα 0692/22346
3. ΕΟΣ Κορίνθου, Βασ. Γεωργίου 39, Κόρινθος 0741/24335
4. ΕΟΣ Ξυλοκάστρου, Αδαμοπούλου 11, Ξυλόκαστρο 0743/22918
5. ΕΟΣ Πατρών, Παντανάσσης 29, Πάτρα 061/273912
6. ΕΟΣ Σπάρτης, Κεντρική Πλατεία, Σπάρτη 0731/22574
7. ΕΟΣ Τρίπολης, Πανός 7, Τρίπολη 071/222101

Τα βουνά πάνω από 1000 μ
(τα στοιχεία προέρχονται από το βιβλίο του Ν. Νέζη «Τα ελληνικά βουνά)

Βουνό	Υψόμετρο σε μ.	Νομός	Ανάβαση από
Αγία Παρασκευή	1103	Αρκαδίας	χωριό Ρίζες
Άγιος Γεώργιος	1297	Αρκαδίας	χ. Τουρκολέκα
Άγιος Κωνσταντίνος	1061	Αρκαδίας	φράγμα Λάδωνα
Αγριοκερασιά	1143	Αρκαδίας	χ. Βλαχοκερασιά
Αραχναίο	1199	Αργολίδας	χ. Αχαρναίο
Αρτεμήσιο	1772	Αρκαδίας	βλ. σελ.
Αφροδίσιο	1447	Αχαΐας	βλ. σελ.
Βελιάς	1568	Αχαΐας	χ. Καλάβρυτα
Βέσιζα	1207	Κορινθίας	χ. Γονούσα
Βρωμοβρυσαίικα βουνά	1270	Μεσσηνίας	χ. Άνω Αρφαρά
Γαβριάς	1209	Κορινθίας	χ. Ασπρόκαμπος
Γορτυνιακά βουνά	1653	Αρκαδίας	βλ. σελ.
Δίδυμο	1113	Αργολίδας	χ. Δίδυμα
Δραγουνέρα	1176	Κορινθίας	χ. Νέες Βρυσοπούλες
Δρακοβούνι	1077	Αρκαδίας	χ. Θεόκτιστο
Ερύμανθος	2221	Αχαΐας	βλ. σελ.
Ζέμπη	1528	Αχαΐας	Χ. Πριόλιθος
Ζήρια	2376	Κορινθίας	βλ. σελ.
Καστανιά	1248	Αρκαδίας	χ. Βλαχέρνα
Κλωκός	1779	Αχαΐας	βλ. σελ.
Κορακοβούνι	1090	Αρκαδίας	χ.Λεωνίδιο
Κουρτούφι	1165	Αρκαδίας	Μονή Βαρσών
Κρανιά	1316	Αχαΐας	βλ. σελ.

Λάμπεια	1793	Ηλείας	βλ. σελ.
Λιβαδάκι	1850	Αχαΐας	βλ. σελ.
Λύκαιο	1419	Αρκαδίας	βλ. σελ.
Λύρκειο	1755	Αρκαδίας	βλ. σελ.
Μαδάρα	1326	Λακωνίας	χ. Κρεμαστή
Μαίναλο	1981	Αρκαδίας	βλ. σελ.
Μαρμάτι	1795	Αχαΐας	βλ. σελ.
Μεγαλοβούνι	1273	Κορινθίας	χ. Γυμνό
Μίνθη	1345	Ηλείας	χ. Ανδρίτσαινα
Μπαχριάμι	1031	Αργολίδας	χ. Βρούστιο
Νεζερών βουνά	1284	Αχαΐας	βλ. σελ.
Ντουρντουβάνα	2109	Αχαΐας	βλ. σελ.
Ολίγυρτος	1935	Αρκαδίας	βλ. σελ.
Ορθολίθι	1105	Αργολίδας	χ. Καλλονή
Παναχαϊκό	1926	Αχαΐας	βλ. σελ.
Παρθένιο	1215	Αρκαδίας	χ. Παρθένιο
Πάρνωνας	1935	Λακωνίας	βλ. σελ.
Πικερνιώτικο	1168	Αρκαδίας	βλ. σελ.
Προφήτης Ηλίας	1146	Αχαΐας	χ. Πευκάσιο
Ρεζενίκος	1274	Αρκαδίας	χ. Βαλτέτσι
Ρούσκιο	1459	Αχαΐας	βλ. σελ.
Σαγγιάς	1250	Λακωνίας	βλ. σελ.
Σαΐτάς	1814	Αρκαδίας	βλ. σελ.
Σεβετίζα	1126	Αρκαδίας	βλ. σελ.
Σκεπαστό	1588	Αχαΐας	βλ. σελ.
Σκιαδοβούνι	1466	Αχαΐας	χ. Σκιαδάς
Ταΰγετος	2407	Λακωνίας	βλ. σελ.
Τετράζι	1388	Αρκαδίας	χ. Μπάστα
Τραχύ	1808	Αρκαδίας	βλ. σελ.
Τσεμπερού	1254	Αρκαδίας	χ. Πάπαρης
Φαρμακάς	1616	Αργολίδος	χ. Γυμνό
Χελμός	2355	Αχαΐας	βλ. σελ.

ΚΑΤΑΦΥΓΙΑ

Βουνό	**Θέση**	**Υψ/τρο**	**Κρεβ**	**Τηλ.**	**Σύλλογος**
Ζήρια	Α΄ (Οροπέδιο)	1550	50	–	ΕΟΣ Κορίνθου
	Β΄ (Πόρτες)	1700	20	–	ΕΟΣ Ξυλοκάστρου
Μαίναλο	Οροπ. Οστρακίνας	1540	16	0796-21227	ΕΟΣ Τρίπολης
Παναχαϊκό	Ψαρθί	1500	40	–	ΕΟΣ Πατρών
	Πρασούδι	1800	10	–	ΕΟΣ Πατρών
Πάρνωνας	Αρνόμουσγα	1450	35	–	ΕΟΣ Σπάρτης
Ταΰγετος	Βαρβάρα	1600	28	–	ΕΟΣ Σπάρτης
Χελμός	Πουλιού βρύση	2100	16	–	ΣΟΧ Καλαβρύτων

Κυκλοφορεί

ο πρώτος τόμος της σειράς
«Οδηγός για τα ελληνικά βουνά»
ΤΑ ΒΟΥΝΑ ΤΗΣ ΡΟΥΜΕΛΗΣ
16 μεγάλα και μικρά βουνά της
Στερεάς Ελλάδας: Ανάγλυφοι
χάρτες, αναβάσεις, ορειβατικό σκι,
στοιχεία για 264 αναρριχητικές
διαδρομές, οικολογία του ορεινού
χώρου με 26 σπάνιες φωτογραφίες
ζώων.

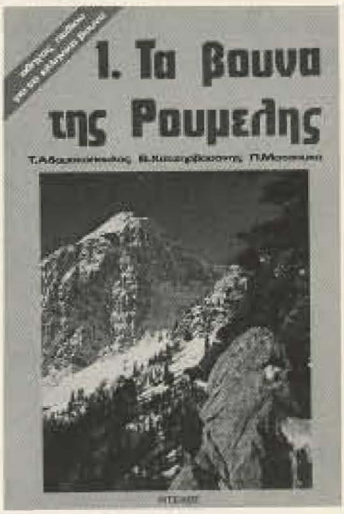

Εκδόσεις Πιτσιλός

© *Τρ. Αδαμακόπουλος*
Ατελιέ: Ε. Παλόγου - Χ. Πετρίδης Ο.Ε.
Φωτοστοιχειοθεσία: Φάνης Τζουβάρας
Εκτύπωση: Χ. Παπαδόπουλος Α.Ε.
Μακέτα εξωφύλλου: Αντώνης Σταυρόπουλος

Τα βουνά του Μωρηα

Οδηγός για τα 15 μεγαλύτερα βουνά της Πελοποννήσου. Ιστορία, Ορεογραφία, Αναβάσεις, Χλωρίδα και Πανίδα